

Október 2001

BYGGÐARLÖG Í SÓKN OG VÖRN

Svæðisbundin greining á styrk, veikleika,
ógnunum og tækifærum byggðarlaga á Íslandi

1. Sjávarbyggðir

Byggðastofnun

SVÓT greining þessi er unnin af Próunarsviði Byggðastofnunar.

Eftirtaldir starfsmenn hafa lagt hönd á plóginn:
Dr. Bjarki Jóhannesson, yfirumsjón og ritstjórn
Áskell Heiðar Ásgeirsson, verkefnisstjóri
Guðmundur Guðmundsson, aðstoðar verkefnisstjóri
Ingunn H. Bjarnadóttir
Dr. Guðrún Helgadóttir
Helga Dagný Árnadóttir
Sigríður E. Þórðardóttir
Þórarinn Sólmundarson

Auk þess hafa eftirtaldir ritað greinar:
Dr. Unnur Dís Skaptadóttir, lektor mannfræði og þjóðfræðiskor, Félagsvísindadeild Háskóla Íslands
Dr. Sigfús Jónsson, ráðgjafarfyrtækinu Nýsi h.f.
Ásgeir Magnússon, forstöðumaður Skrifstofu atvinnulífsins á Norðurlandi
Anna Dóra Sæþórsdóttir, Jarð- og landfræðiskor, Raunvísindadeild Háskóla Íslands
Dr. Karl Benediktsson, lektor Jarð- og landfræðiskor, Raunvísindadeild Háskóla Íslands

Upplýsingar og ábendingar varðandi greininguna hafa auk þess verið sóttar til atvinnuþróunarfélaga og ýmissa sérfræðinga og embættismanna, sjá heimildaskrá.

EFNISYFIRLIT

FORMÁLI	5
ÚRDRÁTTUR ÚR NIÐURSTÖÐUM	6
INNGANGUR	8
Lýsing á SVÓT-greiningunni - Bjarki Jóhannesson	
Samfélag sjávarbyggðanna - Unnur Dís Skaptadóttir	
1 STAÐA BYGGÐARLAGANNA	16
1.1 ALMENN GREINING Á STÖÐU BYGGÐARLAGANNA	16
1.2 SVÆÐISBUNDIN GREINING Á STÖÐU BYGGÐARLAGANNA	20
1.2.1 Sjávarbyggðir á Suðurlandi og Reykjanesi	
1.2.2 Sjávarbyggðir á Vesturlandi	
1.2.3 Sjávarbyggðir á Vestfjörðum	
1.2.4 Sjávarbyggðir á Norðurlandi	
1.2.5 Sjávarbyggðir á Austurlandi	
1.3 UMFJÖLLUN UM STÖÐU BYGGÐARLAGANNA	27
2 ATVINNULÍF Í SJÁVARBYGGÐUM	31
Einkenni atvinnulífs í sjávarbyggðum - Bjarki Jóhannesson	
2.1 SJÁVARÚTVEGUR	34
2.1.1 Almenn greining á stöðu sjávarútvegs	
2.1.2 Svæðisbundin greining á stöðu sjávarútvegs	
2.1.2.1 Sjávarútvegur í sjávarbyggðum á Suðurlandi og Reykjanesi	
2.1.2.2 Sjávarútvegur í sjávarbyggðum á Vesturlandi	
2.1.2.3 Sjávarútvegur í sjávarbyggðum á Vestfjörðum	
2.1.2.4 Sjávarútvegur í sjávarbyggðum á Norðurlandi	
2.1.2.5 Sjávarútvegur í sjávarbyggðum á Austurlandi	
2.1.3 Sjávarútvegur á landsbyggðinni – Sigfús Jónsson	
2.2 IÐNAÐUR	62
2.2.1 Almenn greining á stöðu iðnaðar í sjávarbyggðum	
2.2.2 Svæðisbundin greining á stöðu iðnaðar	
2.2.2.1 Iðnaður í sjávarbyggðum á Suðurlandi og Reykjanesi	
2.2.2.2 Iðnaður í sjávarbyggðum á Vesturlandi	
2.2.2.3 Iðnaður í sjávarbyggðum á Vestfjörðum	
2.2.2.4 Iðnaður í sjávarbyggðum á Norðurlandi	
2.2.2.5 Iðnaður í sjávarbyggðum á Austurlandi	
2.2.3 Staða iðnaðar á landsbyggðinni – Ásgeir Magnússon	
2.3 VERSLUNAR- OG ÞJÓNUSTUSTÖRF	76
2.3.1 Almenn greining á verslunar- og þjónustustörfum í sjávarbyggðum	
2.3.2 Svæðisbundin greining á stöðu verslunar- og þjónustustarfa í sjávarbyggðum	
2.3.2.1 Verslunar- og þjónustustörf í sjávarbyggðum á Suðurlandi og Reykjanesi	
2.3.2.2 Verslunar- og þjónustustörf í sjávarbyggðum á Vesturlandi	
2.3.2.3 Verslunar- og þjónustustörf í sjávarbyggðum á Vestfjörðum	
2.3.2.4 Verslunar- og þjónustustörf í sjávarbyggðum á Norðurlandi	
2.3.2.5 Verslunar- og þjónustustörf í sjávarbyggðum á Austurlandi	
2.3.3 Verslunar- og þjónustustörf á landsbyggðinni – Bjarki Jóhannesson	

2.4 FERÐAÞJÓNUSTA	85
2.4.1 Almenn greining á stöðu ferðaþjónustu í sjávarbyggðum	
2.4.2 Svæðisbundin greining á stöðu ferðaþjónustu í sjávarbyggðum	
2.4.2.1 Ferðaþjónusta í sjávarbyggðum á Suðurlandi og Reykjanesi	
2.4.2.2 Ferðaþjónusta í sjávarbyggðum á Vesturlandi	
2.4.2.3 Ferðaþjónusta í sjávarbyggðum á Vestfjörðum	
2.4.2.4 Ferðaþjónusta í sjávarbyggðum á Norðurlandi	
2.4.2.5 Ferðaþjónusta í sjávarbyggðum á Austurlandi	
2.4.3 Ferðaþjónusta í byggðarlögum við sjávarsíðuna - Anna Dóra Sæþórsdóttir og Karl Benediktsson	
2.5 UPPLÝSINGATÆKNI, NÝSKÖPUN, RANNSÓKNIR OG ÞRÓUNARSTARF	107
2.5.1 Almenn greining á stöðu upplýsingatækni, fjarskipta, rannsókna og þróunarstarfs í sjávarbyggðum	
2.5.2 Svæðisbundin greining á stöðu upplýsingatækni, fjarskipta, rannsókna og þróunarstarfs í sjávarbyggðum	
2.5.2.1 Upplýsingatækni, nýsköpun, rannsóknir og þróunarstarf í sjávarbyggðum á Suðurlandi og Reykjanesi	
2.5.2.2 Upplýsingatækni, nýsköpun, rannsóknir og þróunarstarf í sjávarbyggðum á Vesturlandi	
2.5.2.3 Upplýsingatækni, nýsköpun, rannsóknir og þróunarstarf í sjávarbyggðum á Vestfjörðum	
2.5.2.4 Upplýsingatækni, nýsköpun, rannsóknir og þróunarstarf í sjávarbyggðum á Norðurlandi	
2.5.2.5 Upplýsingatækni, nýsköpun, rannsóknir og þróunarstarf í sjávarbyggðum á Austurlandi	
2.5.3 Upplýsingatækni, nýsköpun, rannsóknir og þróunarstarf í sjávarbyggðum - Bjarki Jóhannesson	
3 SAMGÖNGUR OG FJARSKIPTI	122
3.1 Almenn greining á stöðu samgangna og fjarskipta í sjávarbyggðum	
3.2 Svæðisbundin greining á samgöngum og fjarskiptum	
3.2.1 Samgöngur og fjarskipti í sjávarbyggðum við Faxaflóa og á Suðurlandi	
3.2.2 Samgöngur og fjarskipti í sjávarbyggðum á Vesturlandi	
3.2.3 Samgöngur og fjarskipti í sjávarbyggðum á Vestfjörðum	
3.2.4 Samgöngur og fjarskipti í sjávarbyggðum á Norðurlandi	
3.2.5 Samgöngur og fjarskipti í sjávarbyggðum á Austurlandi	
3.2 Samgöngur og fjarskipti á landsbyggðinni – Bjarki Jóhannesson	
4 BÚSETUÞÆTTIR Í SJÁVARBYGGÐUM	138
4.1 VERSLUN OG ÞJÓNUSTA	140
4.1.1 Almenn greining á stöðu verslunar og þjónustu í sjávarbyggðum	
4.1.2 Svæðisbundin greining á verslun og þjónustu	
4.1.2.1 Verslun og þjónusta í sjávarbyggðum á Suðurlandi og Reykjanesi	
4.1.2.2 Verslun og þjónusta í sjávarbyggðum á Vesturlandi	
4.1.2.3 Verslun og þjónusta í sjávarbyggðum á Vestfjörðum	
4.1.2.4 Verslun og þjónusta í sjávarbyggðum á Norðurlandi	
4.1.2.5 Verslun og þjónusta í sjávarbyggðum á Austurlandi	
4.1.3 Þróun verslunar og þjónustu í sjávarbyggðum Áskell Heiðar Ásgeirsson og Bjarki Jóhannesson	

4.2 HÚSNÆÐISMÁL	148
4.2.1 Almenn greining á húsnæðismálum í sjávarbyggðum	
4.2.2 Svæðisbundin greining á húsnæðismálum í sjávarbyggðum	
4.2.2.1 Húsnæðismál í sjávarbyggðum á Suðurlandi og Reykjanesi	
4.2.2.2 Húsnæðismál í sjávarbyggðum á Vesturlandi	
4.2.2.3 Húsnæðismál í sjávarbyggðum á Vestfjörðum	
4.2.2.4 Húsnæðismál í sjávarbyggðum á Norðurlandi	
4.2.2.5 Húsnæðismál í sjávarbyggðum á Austurlandi	
4.2.3 Húsnæðismál í sjávarbyggðum - Ingunn H. Bjarnadóttir	
4.3 FÉLAGSLEGT UMHVERFI	160
4.3.1 Almenn greining á félagslegu umhverfi og öryggi í sjávarbyggðum	
4.3.2 Svæðisbundin greining á félagslegu umhverfi og öryggi í sjávarbyggðum	
4.3.2.1 Félagslegt umhverfi og öryggi í sjávarbyggðum á Reykjanesi og á Suðurlandi	
4.3.2.2 Félagslegt umhverfi og öryggi í sjávarbyggðum á Vesturlandi	
4.3.2.3 Félagslegt umhverfi og öryggi í sjávarbyggðum á Vestfjörðum	
4.3.2.4 Félagslegt umhverfi og öryggi í sjávarbyggðum á Norðurlandi	
4.3.2.5 Félagslegt umhverfi og öryggi í sjávarbyggðum á Austurlandi	
4.3.3 Félagslegt umhverfi í sjávarbyggðum - Sigríður Elín Þórðardóttir	
4.4 MENNTUN	171
4.4.1 Almenn greining á stöðu menntunar í sjávarbyggðum	
4.4.2 Svæðisbundin greining á stöðu menntunar í sjávarbyggðum	
4.4.2.1 Staða menntunar í sjávarbyggðum á Suðurlandi og Reykjanesi	
4.4.2.2 Staða menntunar í sjávarbyggðum á Vesturlandi	
4.4.2.3 Staða menntunar í sjávarbyggðum á Vestfjörðum	
4.4.2.4 Staða menntunar í sjávarbyggðum á Norðurlandi	
4.4.2.5 Staða menntunar í sjávarbyggðum á Austurlandi	
4.4.3 Staða menntunar á landsbyggðinni - Guðrún Helgadóttir	
4.5 MENNING	183
4.4.1 Almenn greining á stöðu menningar í sjávarbyggðum	
4.5.2 Svæðisbundin greining á stöðu menningar í sjávarbyggðum	
4.5.2.1 Staða menningar í sjávarbyggðum á Suðurlandi og Reykjanesi	
4.5.2.2 Staða menningar í sjávarbyggðum á Vesturlandi	
4.5.2.3 Staða menningar í sjávarbyggðum á Vestfjörðum	
4.5.2.4 Staða menningar í sjávarbyggðum Norðurlandi	
4.5.2.5 Staða menningar í sjávarbyggðum á Austfjörðum	
4.5.3 Staða menningarmála á landsbyggðinni - Guðrún Helgadóttir og Bjarki Jóhannesson	
4.6 UMHVERFI	198
4.4.1 Almenn greining á umhverfi í sjávarbyggðum	
4.5.2 Svæðisbundin greining á umhverfi í sjávarbyggðum	
4.5.2.1 Umhverfi í sjávarbyggðum á Suðurlandi og Reykjanesi	
4.5.2.2 Umhverfi í sjávarbyggðum á Vesturlandi	
4.5.2.3 Umhverfi í sjávarbyggðum á Vestfjörðum	
4.5.2.4 Umhverfi í sjávarbyggðum Norðurlandi	
4.5.2.5 Umhverfi í sjávarbyggðum á Austfjörðum	
4.5.3 Staða umhverfis- og skipulagsmála á landsbyggðinni - Bjarki Jóhannesson	

HELSTU	
HEIMILDIR.....	207

FORMÁLI

Tilgangur þeirrar greiningar sem hér er sett fram er að finna staðbundin sóknarfæri varðandi atvinnu og búsetu. Fólksflutningur frá landsbyggðinni til höfuðborgarsvæðisins er alvarlegt vandamál hérlendis. Íbúum hefur fækkað víðast hvar á landsbyggðinni og störfum hefur einnig fækkað, einkum í landbúnaði og fiskveiðum. Þeir aldurshópar sem flytja mest milli landsvæða er fólk á þrítugsaldri, þ.e. vaxtarbroddurinn í hverju sveitarfélagi, sem gerir þessa hluti enn alvarlegri. Mest hefur íbúum fækkað utan þéttbýlis, en breytingar á þéttbýlisstöðum eru minni. Þó er þar um alvarlegt vandamál að ræða. Fækkun ársverka fylgir nokkurn veginn sama mynstri.

Búseturöskunin stafar einkum af breyttum atvinnuháttum og breyttu gildismati fólks. Mismunandi landsvæði hafa mismunandi eiginleika og möguleika og til að bregðast við búseturöskuninni er mikilvægt að þekkja hvar möguleikar byggðarlaganna liggja og úr hverju þarf að bæta. Það gefur heimamönnum vísbendingu um hvar helst er að leita fanga og stjórnvöldum vísbendingu um hvar mismunandi byggðaaðgerðir eru líklegastar til að skila árangri.

Í þingsályktun um stefnu í byggðamálum 1999 - 2001 segir í 8. lið: "Fram fari greining á möguleikum einstakra landshluta, meðal annars með tilliti til auðlindanýtingar, iðnaðar og verslunar, fiskveiða og -vinnslu, samgangna og þjónustustarfsemi. Opinberar aðgerðir miðist við að nýta styrkleika hvers svæðis til atvinnusköpunar. Nýjar lausnir í upplýsingatækni verði nýttar til að skapa störf í hátæknigreinum án tillits til búsetu."

Í samræmi við þetta tekur greining sú sem hér fer á eftir til hæfilega stórra landsvæða þar sem atvinnu- og búsetuþættir eru líkir. Greiningin ætti að geta orðið grundvöllur fyrir markvissar byggðaaðgerðir, þar sem sértækar aðgerðir eru viðhafðar á svæðum sem kalla á svipaðar lausnir. Einnig ætti greiningin að stuðla að sem hagkvæmastri nýtingu fjármagns, ef hægt er að nota niðurstöður hennar til að beina aðgerðum þangað sem þær koma að sem bestum notum.

Greiningin er byggð á athugunum starfsmanna Þróunarsviðs Byggðastofnunar, viðtölum við starfsfólk atvinnuþróunarfélaga og ýmsa aðra sérfræðinga og greinargerðum frá þeim. Auk þess er stuðst við niðurstöður úr verkefninu "Búum til betri byggð", sem unnið var í samvinnu við atvinnuþróunarfélög og sveitarfélög. Ritaðar heimildir eru m.a. skýrslur Byggðastofnunar: "Búseta á Íslandi", "Forsendur byggðaaætlunar 1998 - 2002", "Byggðastefna til nýrrar aldar" og "Byggðir á Íslandi", auk svæðisbundinna byggðaaætlana og greininga, sem framkvæmdar hafa verið af atvinnuþróunarfélögum á landsbyggðinni. Þar sem ekki er getið um höfunda, er þó allt sem fram kemur í skýrslunni á ábyrgð Byggðastofnunar.

Nú þegar greiningunni er lokið er næsta skref að nota niðurstöðurnar við gerð framkvæmdaaætlunar. Mikilvægt er að hún sé brotin upp í einstaka þætti, sem hægt er að tímasetja, skilgreina hvað til þarf og hver ber ábyrgð á framkvæmdinni. Greiningin skilar bestum árangri ef hægt er að flokka greininguna og framkvæmdaaætlunina í samsvarandi þætti. Að lokum ber að gera þann fyrirvara, að ekki er hægt að reikna með að greiningin telji upp alla styrkleika, veikleika, ógnanir og tækifæri á öllum landsvæðum. Hve mikið sem vandað er til vinnunnar er alltaf eitthvað sem fer framhjá þeim sem greininguna framkvæma, auk þess sem margt breytist á skömmum tíma. Því er nauðsynlegt að greiningin sé í stöðugri endurskoðun.

Október 2001

Dr. Bjarki Jóhannesson
forstöðumaður Þróunarsviðs Byggðastofnunar

ÚRDRÁTTUR ÚR NIÐURSTÖÐUM

Sjávarbyggðir almennt

STYRKUR: Nálægð við miðin, þekking á veiðum og vinnslu sjávarafurða, handverk og listiðnaður, nálægð við náttúruna, nægilegt leiguhúsnæði, hagstætt kaupverð fasteigna, ánægja með opinbera þjónustu, góð öldrunarþjónusta og dagvistun, félagsleg samkennd, rætur þjóðmenningar.

VEIKLEIKAR: Veik staða sveitarfélaga, fólksfækkun, fábreytt atvinnulíf, lágt menntunarstig, fábreytni iðnaðar, lítill markaður, lítill áhersla á rannsóknir og vöruþróun, hár samgöngu- og fjarskiptakostnaður, hátt vöruverð, lágt söluverð fasteigna, lág laun, vantar fólk í heilsugæslu, fábreytt námsframboð, menningar og félagsaðstaða, umhverfismál.

ÓGNANIR: Atgervisflótti, fækkun starfa í sjávarútvegi, skuldaaukning sjávarútvegsins, taprekstur í ferðaþjónustu, fjarvinnslustöðvum lokað, fækkun hafna, ótrygg framtíð áætlanarflugs, fólksfækkun veikir verslun og þjónusta, endalok skólastarfs í fámennum byggðum, hæg þróun fjarkennslu.

TÆKIFÆRI: Samstarf/sameining sveitarfélaga, efling mannauðs, aukin fjölbreytni atvinnulífs, fjárfesting í samgöngum og fjarskiptum, afleidd störf í sjávarútvegi, menningartengd/umhverfissvæn/heilsutengd ferðaþjónusta, rannsóknarstarf, fjarvinnsla, jöfnun fjarskiptakostnaðar, netverslun, hitaveitur, fjarkennsla, menningarhús, fegrin umhverfis.

Sjávarbyggðir á Suðurlandi og Reykjanesi

STYRKUR: Fólksfjölgun, fjölgun ársverka, alþjóðaflugvöllur, hlýr sjór, nálægð við innanlandsmarkað, góðar hafnir, mikill togarafloiti, smábátafloti, öflug verktakafyrirtæki, gott veðhæfi eigna, góðar samgöngur, stutt að sækja þjónustu, virk samkeppni í verslun, hagstætt fasteignaverð, lágur húshitunarkostnaður.

VEIKLEIKAR: Fólksfækkun í Eyjum, Vestmannaeyjar skuldsettar, samdráttur í kvótæign, einhæft atvinnulíf á smærri stöðum, hafnleysi á suðurströndinni, ótryggar flugsamgöngur til Eyja.

ÓGNANIR: Lágt menntunarstig, stór fiskvinnslufyrirtæki yfirtaka minni, samkeppni um vinnuafli, fækkun ferða til Eyja, vaxandi umferð, samkeppni við höfuðborgarsvæðið í verslun, náttúruhamfarir.

TÆKIFÆRI: Nálægð við höfuðborgarsvæðið, fiskeldi, nýjar eldistegundir, efling rannsókna, fríiðnaðarsvæði við Keflavíkurflugvöll, jarðhiti, vetnisiðnaður, sérstaða í verslun, fjölgun gistinátta.

Sjávarbyggðir á Vesturlandi

STYRKUR: Hlýr sjór, gjöful fiskimið, nálægð við markað, fiskmarkaðir, góð vöruflutningaþjónusta, góðar hafnir, kvótáaukning, afþreying ferðamanna, lágt vöruverð í nágrenninu, ósnortin náttúra, náttúrufergurð.

VEIKLEIKAR: Skuldsett sveitarfélög, fólksfækkun, fækkun ársverka, lítið um uppsjávarfisk, fjallgarðar farartálmur á vetrum, lélegar vegasamgöngur, lítill heimamarkaður, lítill orkuvinnsla, hátt vöruverð, dýr húshitun, enginn fjölbrautarskóli á Snæfellsnesi.

ÓGNANIR: Frekari fólksfækkun, skert samkeppnisaðstaða smábátaútgerðar, lakari afkoma í sjávarútvegi, skert flutningsþjónusta, dýrari flutningar, samkeppni um vinnuafli, húsnæðisskortur hamlar vexti, leiguhúsnæði vantar, lágt menntunarstig.

TÆKIFÆRI: Uppbygging á Snæfellsnesi, Stykkishólmur heilsubær, fiskeldi, nýir og bættir vegir, lækun húshitunarkostnaðar, netverslun, nám í heimabyggð, þjóðgarður, andleg miðstöð undir Jökli.

Sjávarbyggðir á Vestfjörðum

STYRKUR: Gjöful bolfiskmið, góðar hafnir, sterkur krókabátafloti, þróunarmiðstöð í sjávarútvegi, nýsköpunarfyrirtæki, iðnaður tengdur sjávarútvegi, orka og vatn, tölvuþjónusta, þróunarsetur, fjölþjóðamenning, tónlistarlíf, ósnortin náttúra.

VEIKLEIKAR: Fólksfækkun, skuldsett sveitarfélög, fækkun ársverka, einhæfni í skipakosti og vinnslu, afli fluttur óunninn í burtu, fjarlægð frá markaði, erfiðar vegsamgöngur, takmarkanir á flugi, léleg nýting gistiryma, lágt fasteignaverð, dýr hitaveita, óánægja með húsnæðismál.

ÓGNANIR: Frekari fólksfækkun, þekkingarþurrð, afli unninn annars staðar, ótryggt ástand landvinnslu, versnandi kvótastaða, iðnaður háður sveiflum í sjávarútvegi, grundvöllur verslunar og þjónustu veikist, lélegar vegsamgöngur hafa ógnað ferðaþjónustu, erfiðleikar **fjarvinnslunnar**, snjóflóðahætta.

TÆKIFÆRI: Aukin menntun fiskvinnslufólks, þróunarstarf, meiri afli unninn á staðnum, lenging ferðamannatímans, fjarvinnsla, framsækin fyrirtæki í upplýsingatækni, jarðgöng og uppbygging vegakerfis, lækkun húshitunarkostnaðar, netverslun, **nýbúamiðstöð**, háskólaútibú, fjarnám.

Sjávarbyggðir á Norðurlandi

STYRKUR: Íbúafjölgun, sterk bátaútgerð, sterk útgerðarfyrirtæki, öflugur togarafloiti, góð kvótastaða, frystihús, loðnubræðslur, þjónustuiðnaður, verslunar- og þjónustukjarnar, góðar samgöngur, gistimöguleikar, hugbúnaðargerð, rannsóknarstarf, háskóli, menningarkjarnar, afþreying, veðursæld, náttúrufergurð.

VEIKLEIKAR: Skuldsett sveitarfélög, fækkun ársverka á mest öllu svæðinu, fjarlægð á markaði, langt á miðin frá Norðvesturlandi, landvinnslan á Ólafsfirði og Hrísey í erfiðleikum.

ÓGNANIR: Ótryggt atvinnuástand, innfjarðarrækjustofninn hruninn, ótryggt forræði veiðiheimilda, framtíð áætlunarflugs.

TÆKIFÆRI: Urbætur á Dalvík og í Hrísey, þróunarstöð ÚA, jarðhiti, alþjóðaflugvöllur, vetrarferðamennska, heilsuferðamennska, nýsköpunarsetur, jarðgöng, lækkun húshitunarkostnaðar.

Sjávarbyggðir á Austurlandi

STYRKUR: Góð fiskimið, smábátaútgerð, þekking á veiðum og vinnslu, öflug sjávarútvegsfyrirtæki, loðnubræðslur, mikill kvóti í uppsjávarfiski, iðnaður tengdur sjávarútvegi, fjarvinnsla, þróunarsetur á Hornafirði, nálægð við Evrópu, góðar hafnir, alþjóðlegur varaflugvöllur, fræðslunet, ósnortin náttúra.

VEIKLEIKAR: Íbúafækkun, fækkun ársverka, lítil uppbygging iðnaðar, slæmar samgöngur, hár fjarskiptakostnaður, slæmt ástand vega, fjarlægð frá höfuðborg, takmörkuð flutningsgeta fyrir gagnaflutninga, hátt vöruverð á minni stöðum, lágt fasteignaverð, dýr húshitun.

ÓGNANIR: Frekari fólksfækkun, minnkuð landvinnsla, forræði veiðiheimilda, minnkandi hlutdeild í botnfiskkvóta, ekkert álver, samdráttur í flugþjónustu á smærri stöðum, samdráttur verslunar og þjónustu í fámennum byggðarlögum, snjóflóðahætta, ónóg atvinna að loknu framhaldsnámi.

TÆKIFÆRI: Beint flug til Evrópu, loðýrarækt, menntun fiskvinnslufólks, stóriðja, nýtanleg jarðefni, þjónustustörf tengd álveri, vetrarafþreying, jarðgangagerð, stytting vega, hafnabætur, samgöngubætur vegna stóriðju og Fljótsdalsvirkjunar, aukið atvinnuöryggi með tilkomu stóriðju, lækkun húshitunarkostnaðar, háskólaútibú.

INNGANGUR

Lýsing á SVÓT-greiningunni

Bjarki Jóhannesson

Mikil vitneskja er fyrir hendi um atvinnu- og búsetuþætti byggðarlaga á landsbyggðinni. Hér er þessari vitneskju safnað saman í styrkleikagreiningu fyrir allt landið samkvæmt aðferð, sem nefnist SVÓT-greining, sem stendur fyrir Styrkur, Veikleiki, Ógnanir og Tækifæri. Á ensku nefnist aðferðin SWOT-analysis, sem stendur fyrir Strengths, Weaknesses, Opportunities and Threats. Hér er í raun ekki um nýja rannsóknaraðferð að ræða, heldur flokkun niðurstaðna, sem miðar að því að auðvelda notkun þeirra við framkvæmdaáætlanir. Aðferðin er mikið notuð hérlandis og erlendis, og er m.a. viðtekin innan Evrópusambandsins og hentar vel við svæðisbundna greiningu á efnahags-, atvinnu- og búsetuþáttum. Aðferðin er í sjálfu sér einföld. Upplýsingum er safnað og úr þeim unnið á hefðbundinn hátt, en þær síðan flokkaðar kerfisbundið til að leiða í ljós hvar styrkurinn liggur, hvar skórin kreppir, hvaða möguleikar eru fyrir hendi og hvaða hættur eru yfirvofandi ef ekkert er að gert. Síðan er hægt að byggja á styrknum og bæta úr veikleikum eða draga úr áhrifum þeirra með áherslubreytingum. Gera verður varúðarráðstafanir gegn hugsanlegum ógnunum, en tækifærin eru grundvöllur framsækinnna framtíðaráætlana.

Hér er reynt að gefa yfirgripsmikla mynd af hinum fjölmörgu þáttum sem máli skipta fyrir greiningu á efnahags-, atvinnu- og búsetuþáttum. Í einstaka tilvikum eru birt línurit eða súlurit til glöggvunar, en umfangsins vegna er ekki hægt að gera einstökum atriðum ítarleg skil, svo sem með töflum eða talnagrunnum.

Skipting eftir grunnatvinnuvegum

Náið samband er milli grunnatvinnuvega og byggðalandslags, þ.e. skiptingar í þéttbýli og dreifbýli, stærðar og dreifingu byggðakjarna, baklands þeirra, fjarlægðar frá stærri þjónustukjörnum og legu við samgöngum á landi, lofti og sjó. Grunnatvinnuvegur landsvæða skiptir því miklu máli við greiningu efnahags-, atvinnu- og búsetuþátta. Hérlandis hagar svo til að tiltölulega samfelld landsvæði hafa svipaða grunneiginleika og er greiningunni skipt í þrjá meginhluta samkvæmt því:

1. **Sjávarbyggðir**, staðir þar sem sjávarútvegur er ráðandi atvinnugrein. Miðað er við að hlutfall starfa í sjávarútvegi sé a.m.k. 30% af störfum í byggðarlaginu. Byggðarlögin eru yfirleitt fámenn, með færri en 2000 íbúa.
2. **Stærri þéttbýlisstaðir**, þar sem atvinnulíf er fjölbreyttara. Miðað er við að hlutfall starfa í þjónustugreinum sé a.m.k. 50% af störfum í byggðarlaginu.
3. **Landbúnaðarhéruð**, svæði þar sem landbúnaður er ráðandi atvinnugrein. Þetta eru yfirleitt dreifbýl svæði, en innan þeirra geta verið minni þéttbýliskjarnar sem eru þjónustumiðstöðvar fyrir svæðin og ekki falla undir lið 1 eða 2.

Í þessum hluta SVÓT-greiningarinnar er einungis fjallað um sjávarbyggðir, en ætlunin er að í síðari hlutum verði fjallað um stærri þéttbýlisstaði og landbúnaðarhéruð.

Efnisþættir greiningarinnar

Greiningunni er skipt í efnisþætti. Það eru þeir þættir sem ráða byggðamynstri og orsakað hafa þær breytingar sem nú eru að verða á því. Þar er um að ræða fjórar meginorsakir: breytingar á landbúnaði og fiskveiðum, aukinn hluti þekkingar í framleiðslu og breytt gildismat fólks.

Fækkun starfa í landbúnaði má m.a. rekja til vélvæðingar og breyttra rekstrareininga. Færra fólk þarf á hvert bú og búunum hefur fækkað. Þessi fækkun byrjaði snemma á öldinni og hún stendur enn. Fyrst í stað stóðu flutningarnir oft til nærliggjandi þéttbýlisstaða, en nú virðast þeir að mestu leyti vera til höfuðborgarsvæðisins.

Þegar útgerð hófst í einhverjum mæli hérlandis, myndaðist þéttbýli vegna nauðsynlegrar nálægðar við fiskimiðin. Með breyttum skipakosti, samgöngum og framleiðsluháttum er þessi nauðsyn ekki lengur til staðar í sama mæli. Skipin geta siglt lengri leið en fyrr með aflann án þess að hann skemmist, hluti hans er unninn um borð, og landvinnslan byggir að hluta til á stærri framleiðslueiningum en fyrr. Sökum tæknivæðingar í fiskvinnslu hefur störfum einnig fækkað þar og mun fækka enn á komandi árum. Þegar störfum í fiskvinnslu fækkar og fólk flyst burt, minnkar einnig undirlag fyrir skóla, verslun og þjónustu, úr þessu verður vítahringur og enn fleiri flytja burt.

Þessar orsakir hafa leitt til mikillar fækkunar íbúa á þeim landsvæðum sem byggja afkomu sína á þessum greinum, og á mörgum þeirra svæða sem tapað hafa fólk á síðustu áratugum er hlutfall ársverka hátt í landbúnaði og sjávarútvegi. Byggðaaðgerðir hafa að miklu leyti verið einskorðaðar við að bregðast við þessum orsökum, en eru nýlega farnar að taka mið af nýrri orsökum byggðavandans.

Þriðja orsökina er aukinn hluti þekkingar í framleiðslunni. Þessi þekking liggur í þeirri tækni, sem notuð er við framleiðsluna, vélum, verkþekkingu, markaðssetningu og fleiru þess háttar. Þetta kemur meðal annars fram í aukinni hagræðingu, sem leiðir til fækkunar starfa í beinni framleiðslu. Þess í stað skapast störf í alls kyns þekkingariðnaði tengdum framleiðslunni, tækniþróun, menntun, markaðsmálum o.þ.h. Nú er talið að í flestum framleiðslugreinum liggi einungis 10% verðmætasköpunar í sjálfri framleiðslunni, en 90% í þekkingariðnaði tengdum henni. Þessi störf lenda ekki í gömlu fiskvinnsluplássunum. Flest þeirra lenda á höfuðborgarsvæðinu, en nokkur á Akureyri eða í stórum sjávarbyggðum eins og Vestmannaeyjum. Þekkingariðnaðurinn er á Reykjavíkarsvæðinu og frumframleiðslan er eftir á landsbyggðinni.

Fjórði þátturinn er breytt gildismat fólks, einkum ungs fólks, sem stafar af aukinni menntun, ferðalögum og fjölmiðlum. Ungt fólk kys æ meiri hreyfanleika í búsetu og atvinnu og velur oftast starfssvið, sem krefjast þekkingar. Það er ekki lengur sátt við að búa á sama stað alla ævi og stunda sama starf alla ævi. Þetta leiðir til aukinna búferlaflutninga, og þeir staðir eru eftirsóknarverðastir, sem bjóða upp á fjölbreytni í búsetu og tækifæri til að skipta um starf. Ungt fólk gerir æ meiri kröfur til framboðs, fjölbreytni og sveigjanleika í menningu og afþreyingu. Hefðbundin félagasamtök uppfylla ekki lengur þarfir þess og það hefur áhrif á búsetuval þess. Þeir staðir eru eftirsóknarverðir, sem bjóða upp á fjölbreytni í þessum efnum.

Ein leiðin til að ráða bót á byggðaröskuninni er að reyna að finna nýtt hlutverk fyrir bæina, þ.e. að finna nýjar atvinnugreinar og reyna að laða ný fyrirtæki til þeirra. Áður fyrr var oft hægt að gera þetta með opinberum reglum og styrkjum, sem notuð voru til að stjórna staðarvali fyrirtækjanna. Nú eru breyttir tímar og fyrirtæki framleiða oft háþróaðar vörur og þjónustu, sem krefjast mikillar starfsþekkingar. Framboð á starfsmenntuðu vinnuafla er meðal þeirra þátta, sem mikilvægir eru fyrir staðarval fyrirtækja. Þetta vinnuafl sækir þangað sem bestir möguleikar bjóðast og þar sem búsetuskilyrði eru best. Búsetuval hins starfsmenntaða vinnuafls ræður því oft miklu um staðarval fyrirtækja. Með nokkurri einföldun má segja að eftirfarandi þættir skipti mestu máli fyrir atvinnu- og byggðapróun:

Þarfir fyrirtækja:

- Atvinnulíf: fjölbreytni atvinnulífs, samsetning fyrirtækja.
- Staðbundnir rekstrarþættir: landgæði, framboð á húsnæði og/eða lóðum til nýbygginga, orkuframboð, gæði gatnakerfis, veitukerfa o.þ.h.

- Samgöngur: á landsbyggðinni einkum aðgangur að stofnvegakerfi, flugvöllum, höfnum og fjarskiptakerfum.
- Rekstrarþættir fyrirtækja: aðgangur að fjármagni, þjónustu og starfsmenntuðu vinnuafli.
- Samskiptaþættir: nálægð eða tengsl við fyrirtæki með svipaða starfsemi, nálægð við þjónustufyrirtæki.
- Þekking: aðgangur að rannsóknarstofnunum og háskólum.
- Stjórnunarumhverfi: velviljuð og virk opinber stjórnvöld og embættismenn, skýr lög og reglur, skýr skipulagsákvæði sem taka tillit til þarfa fyrirtækjanna.
- Ytri ímynd: gott umhverfi, heimilisfang á vel metnum stað/svæði/hverfi, götunafn sem hljómar vel o.fl.

Þarfir íbúa:

- Umhverfisgæði: veðráttu, umhverfi laust við hávaða og mengun, útsýni, aðgangur að ósnortinni náttúru.
- Félagsleg gæði: atvinna (fyrir bæði hjónin ef við á), efnahagslegt, félagslegt og líkamlegt öryggi, framboð á góðu, vel staðsettu og hagkvæmu húsnæði, góðar verslanir og þjónusta, dagvistun, góðir grunnskólar, aðgangur að menntaskólum og/eða fjölbrautarskólum, möguleikar á framhaldsmenntun eftir stúdentspróf.
- Samgöngur: öruggar og þægilegar samgöngur innanbæjar og við aðra landshluta, aðgangur að almenningsamgöngum (ef við á).
- Menning og afþreying: aðlaðandi umhverfi, gott framboð á menningu og afþreyingu, aðstaða til íþróttaiðkana og útivistar.

Ljóst er að allir þessir þættir eru mikilvægir fyrir atvinnu- og búsetuþróun, og eru þeir því lagðir til grundvallar kaflaskiptingar í greiningunni, sem þá er á þessa leið:

1. Samfélag sjávarbyggðanna. Hér er fjallað um stöðu samfélagsins sem heildar.
2. Atvinnulíf. Hér er fjallað um helstu þætti atvinnulífsins.
 - 2.1 Sjávarútvegur
 - 2.2 Iðnaður
 - 2.3 Þjónusta
 - 2.4 Ferðaþjónusta
 - 2.5 Upplýsingatækni, nýsköpun og rannsóknir
3. Samgöngur og fjarskipti. Þessi þáttur tengist bæði atvinnulífi og búsetu.
4. Búsetuþættir í sjávarbyggðum. Hér er fjallað um helstu búsetuþætti samkvæmt ofansögðu.
 - 4.1 Verslun og þjónusta
 - 4.2 Húsnæðismál
 - 4.3 Félagslegt umhverfi
 - 4.4 Menntun
 - 4.5 Menning
 - 4.6 Umhverfis- og skipulagsmál

Skipting í landsvæði

Til að greiningin gefi sem besta mynd af svæðisbundnum einkennum er sjávarbyggðunum skipt í landsvæði, þar sem aðstæður teljast sambærilegar. Einkum er tekið mið af samgöngum, landfræðilegum eiginleikum og fjarlægð frá höfuðborgarsvæðinu. Ekki er litið til sveitarfélagsmarka, sýslumarka eða kjördæmaskipanar, þar sem sú skipting kallar á athugun annars eðlis en þessa. Ekki ber að líta á mörkin sem nein skörp skil, þar sem snögglega skiptir

Samfélag sjávarbyggðanna

Unnur Dís Skaptadóttir

Miklar breytingar eiga sér stað í dreifðum byggðum á norðurlóðum sem oft hafa komið illa niður á þorpum sem byggja á frumvinnslugreinum. Það sem einkennir þessi byggðarlög er að þau eru fámenn og landfræðilega afskekkt. Íbúar þeirra búa við erfitt veðurfar, og hafa haft lífibrauð sitt á einn eða annan hátt af fiskveiðum eða öðrum frumvinnslugreinum. Þorpin urðu til þegar máli skipti að vera nálægt auðlindinni. Þau hafa frá upphafi verið háð heimsmarkaði fyrir afurðir sínar og verið framarlega í nútímalegum framleiðsluháttum. Umbreytingarnar nú orsakast meðal annars af aukinni og umbreyttri hnattvæðingu markaðarins og hugmyndum um markaðsvæðingu þar sem tengslin við markaðinn eru beinni en áður og mikil áhersla er á hagræðingu (Bærenholdt og Aarsæther 1998).

Einhæft atvinnulíf hefur einkennt sjávarbyggðir á Íslandi. Sjávarútvegur hefur verið lífæð byggðanna og er enn. Íbúar hafa sótt lífsviðurværi sitt í sjóinn og hann hefur því gegnt mikilvægu efnahagslegu, félagslegu og táknrænu hlutverki í lífi manna á svæðunum og í mótun sjálfsmyndar þeirra. Það fólk sem nú er á miðjum aldri hefur lifað mikinn uppbyggingatíma í sjávarútvegi sem meðal annars fól í sér togaravæðingu og aðra uppbyggingu í þorpunum og nokkuð stöðugt atvinnulíf. Karlar hafa unnið við sjómennsku og útgerð. Konur hafa aðeins í undantekningartilfellum verið á sjó og í útgerð stærri skipa. Sem sjómannskonur hafa þær undirbúið karlana fyrir veiðarnar og oft tekið mikinn þátt í daglegum rekstri smábáta. Framlag kvenna í sjávarútvegi hefur fyrst og fremst verið í fiskvinnslu. Vegna ríkjandi viðhorfa og langs vinnudags og viðveru karla á sjó hafa heimilin að mestu leyti verið á ábyrgð kvenna. Þær hafa tekið ákvarðanir um daglegan rekstur heimilisins, þar með talið fjárhagslegar ákvarðanir.

Með grundvallarbreytingum á stjórnun auðlindanna með tilkomu nýs fiskveiðistjórnunarkerfis og nýrra sjónarmiða í byggðarþróunarmálum hafa hugmyndir um sjómennsku og útgerð breyst. Þessar breytingar hafa haft áhrif á viðhorf til framtíðar sjávarbyggða, félagslegan veruleika innan þeirra og á sjálfsmynd íbúa sjávarbyggða. Þó svo að finna hafi mátt neikvæð viðhorf til sjávarbyggða og starfa í sjávarútvegi allt frá því fólk fór að setjast að við sjávarsíðuna, má segja að allt fram að tilkomu kvótakerfisins hafi sjómenn haft táknræna stöðu sem þjóðhetjur. Sjómannsímyndin var jafnframt sterk í mótun sjálfsmyndar ungra karlanna í sjávarbyggðum. Þeir gátu sannað sig sem karlmenn með því að fara á sjó. Aflakóngar voru sannar hetjur þjóðarinnar sem komu að landi með fullfermi af fiski – helsta verðmæti þjóðarinnar. Árangur þeirra var talin byggjast á heppni, innsæi og ekki síst kjarki. Þeir voru tákn fyrir framtak einstaklingsins. Litið var á hafið sem gnægtarbrunn sem öllum var frjálst að sækja í og á sjómanninn sem persónugerfing einstaklingsfrelsins (Óðinn Gunnar Óðinsson 1997). Í óskalagapætti sjómanna á áttunda áratugnum voru kveðjur sendar til sjómanna á hafi úti og þar kynntust flestir Íslendingar sjómannaögum sem lýstu sannri íslenskri karlmennsku. Þessi íslenska karlmennska einkenndist af ævintýramennsku og hetjulund þeirra sem áttu í baráttu við óblíð náttúruöflin langt á hafi úti. Sú mynd sem birtist í dægurlögum þess tíma sýnir sjómenn stolta sækja sjóinn og láta sig jafnframt dreyma um konur og vín. Sungið var:

Sæmd er hverri þjóð að eiga sægarpa enn.
Ekki er að spauga með þá Útnesjamenn (...)
Unnur bauð þeim faðm sinn svo ferleg og há.
Kunnu þeir að beita hana brögðum sínum þá. (...)
Ekki er að spauga með íslenskt sjómansblóð,
ólgandi sem hafið og eldfjallaglóð. (...)
Gull að sækja í greipar þeim geigvæna mar

ekki nema ofurmennum ætlandi var.

Einnig var sungið: „Sjómannslíf, sjómannslíf, draumur hins djarfa manns, blikandi bárufans, býður í trylltan dans. ...“ Á þessum textum má sjá hvernig vísað var til sjómanna sem sæmdar þjóðarinnar og hvernig fjallað var um íslenskt sjómannsblóð sem sækir verðmæti þjóðarinnar á haf út. Hér er hetjum sem takast á við náttúruöflin lýst. Einnig dreyndi sjómenn oft um heimkomu til konunnar sem beið þeirra eins og sjá má í texta lagsins „Ó María, mig langar heim“:

Hann sigldi út um höfin blá í sautján ár
og sjómennsku kunni hann uppá hár.
Hann saknaði alla tíð stúlkunnar
og mynd hennar stöðugt í hjarta hann bar.

En hvað með kvenímyndir tengdar sjónum og sjálfsmyndir kvenna í sjávarbyggðum? Eins og karlarnir sóttu konur sína jákvæðu sjálfsmyndir í vinnusemi og dagnað en sá dagnaður tengdist því að byrja ung að vinna og eignast heimili. En jákvæðar ímyndir kvenna tengdust einnig hetjum hafsins. Sjómannskonur stóðu á bak við hetjuna og nutu virðingar innan samfélagsins sem slíkar. Í dægurlögum birtust konur sem þolinmóðar að bíða manna sinna eins og sjá má áfram í texta lagsins Ó María: „Svo kom að því hann vildi halda heim á leið til hennar sem sat þar og beið og beið.“ Oftar birtust konur þó sem aðdáendur sjómanna. Skýrt dæmi um aðdáun kvenna á sjómanni er lagið Einsí kaldi úr Eyjunum. Þar segir:

Ég heiti Einsí kaldi úr Eyjunum,
ég er innundir hjá meyjunum.
Og hvar sem ég um heiminn fer,
þær horfa á eftir mér [...]
Því ég veit, að hvar sem um ég fer
bíða meyjaramar eftir mér [...]

Þau störf sem konur sinna við vinnslu sjávarafurða hafa verið minna sýnileg en störf karla, og lengi hefur verið litið niður á þessi störf. Erfitt er að finna nokkuð um þær í dægurlagatextum nema þá í texta Bubba Mortens þar sem sjá má sjá algjöra andstæðu við rómantískt líf sjómannsins: „Við vélna hefur hún staðið síðan í gær - blóðugir fingur, illa lyktandi tær. Þúsund þorskar á færibandinu þokast nær.“ Þrátt fyrir að störf kvenna við fiskvinnslu hafi ekki verið mikils metin í samfélaginu, sóttu fiskvinnslukonur einnig jákvæða sjálfsmynd í störf sín. Þær konur sem ég tók viðtöl við í lok síðasta áratugar voru til dæmis stoltar af því að skapa verðmæti fyrir þjóðina. Þær töluðu oft um það að þær væru jú auðvitað alltaf að bjarga verðmætum. Það sama kom fram í viðtölum Jörgen Ole Bærenholdts (1994) við fiskvinnslukonur í íslenskum sjávarbyggðum á níunda áratugnum. Þær tengdu störf sín þjóðarhag og hag byggðar sinnar. Hagur byggðanna og sjávarútvegsins fór í þeirra huga saman.

Með breyttri fiskveiðistjórnun hefur samkeppni um afla meira og minna horfið og hver veiðir aðeins afmarkaðan kvóta. Ímyndir tengdar sjávarútveginum hafa þar af leiðandi breyst. Hugmyndir um aflakónga og aflaklær hafa horfið af sjónarsviðinu og hetjur hafsins hafa ekki mikla táknræna merkingu í dag. Fyrir tveimur áratugum var sungið: „Það gefur á bátinn við Grænland og gustar um sigluna kalt, en togarasjómanni tamast það er að tala sem minnst um það allt. ...“ Nú, hin allra síðustu ár, má hins vegar tala um þá erfiðleika og mögulega vanlíðan þeirra togarasjómannanna sem lengi eru í burtu á frystitögurum. Það má vera að þetta sé táknrænt fyrir endalok sjómannshetjunnar. Í núverandi orðræðu um hafið er meiri áhersla lögð á hagrænt

gildi þess og það hvernig beri að nýta auðlindir þess á þann hátt að sem best þjóni efnahagslegum og pólitískum hagsmunum þjóðarinnar innanlands og á alþjóðlegum vettvangi. Sjómenn hafa lítið gildi í þessari orðræðu. Það er í auknum mæli lítið á þá sem hverja aðra verkamenn. Þeir sem færðar eru fréttir af eru útgerðarmenn (kvótæigendur), þeir sem stjórna auðlindinni þannig að gott verð fáið fyrir hana og þeir sem eru að alþjóðavæða íslenskan sjávarútveg og íslenska tækniþekkingu. Þeir eru hetjur nútímans eins og sjá má í fréttum af nýjum mörkuðum og landnámi þeirra í útlöndum. Núverandi orðræða lýsir hinum hagrænu ferlum sem eðlilegum og náttúrulegum í þróuninni framávið til nútímalegra lífshátta.

Í þessu ljósi má skoða breytingar í sjávarbyggðum og ríkjandi hugmyndir um þær í dag. Með kvótakerfinu hefur þeim fækkað í byggðunum sem hafa aðgang að auðlindum sjávar og fólksfækkun hefur orðið á mörgum svæðum. Margir hafa selt kvóta sinn og flutt í burtu. Aðrir hafa kosið að leigja hluta af kvóta sínum. Munur á kvótæign milli byggðarlaga, landshluta og einstaklinga hefur aukist jafnt og þétt. Þessi munur er oftast skýrður sem sögulega óumflýjanlegur í nútímaheimi viðskiptafrelsis. En augljóst er að þessar breytingar hafa haft mismunandi áhrif á hina ólíku hópa fólks, sem hafa tengst sjávarútvegi á mismunandi hátt.

Í sjávarbyggðunum víkja fyrri hugmyndir um sjómennsku fyrir nýjum hugmyndum sem leggja áherslu á frama utan byggðanna. Fyrir sjómenn á miðjum aldri hefur sjómannsímmyndin þó enn gildi eins og fram kom í viðtölum mínum við smábátasjómenn á Vestfjörðum. Þeir töluðum um að það að vera niðri á bryggju og að taka þátt í lífinu þar væri þeirra lífsmáti. Þeir voru margir hverjir ósáttir við þær breytingar sem orðið hafa. Einn viðmælandinn sagði um breytingarnar: „Sko nú getur enginn sannað sig í dag. Áður fyrr gátu þeir sannað sig. Þá fóru þeir, þá máttu þeir veiða eins mikið og þeir vildu. Þá náttúrulega fór það náttúrulega eftir því hvað þeir voru útsjónarsamir og duglegir.“ Þegar hann var spurður um það hvernig góður skipstjóri er metinn í dag segir hann: „Ja, svona hvað þeir eru fljótir með kvótann sinn og svona.“ Varðandi það hvað þeir gera þegar þeir eru búnir með kvótann segir hann: „Þá eru þeir hérna niðurfrá. Sitja þarna á bryggjusporðinum og gera að bátum sínum.“

Viðhorf kvenna til vinnu sinnar í fiskvinnslu eru einnig að breytast. Konur eru enn stoltar af því að geta unnið hratt og vel en þær minnst lítið á þjóðarhag eða hag byggðarinnar í því sambandi. Auk neikvæðra viðhorfa er álagið mikið og launin lág svo margar konur í sjávarbyggðum vilja ekki vinna við fiskvinnslu, heldur kjósa frekar önnur störf sem bjóðast. Ungar konur, sérstaklega þær sem hafa menntast, sjá framtíð sína enn síður í sjávarbyggðum en ungir karlmenn.

Í rannsókn sem gerð var vorið 1999 í tveimur sjávarbyggðum á Íslandi, á Höfn í Hornafirði og á Ísafirði, voru unglingar í 10. bekk grunnskólanna beðnir að skrifa bréf til ímyndaðs pennavinar og þeir spurðir nokkurra spurninga. Þeir voru til dæmis spurðir að því hvað gæti gert staðinn betri í framtíðinni. Algengasta svar þeirra við þessari spurningu var fjölbreyttara atvinnulíf. Næst algengasta svar þeirra var auknir menntunarmöguleikar. Þeir voru einnig beðnir að benda á helstu kosti og galla þess að búa í heimabyggð sinni. Fámennið og það að allir þekkja alla var langoftast nefnt sem bæði helsti kosturinn og helsti gallinn. Stundum fylgdu nánari útskýringar á þessu eins og að gott væri að þekkja flesta eða að það væri mikið slúðrað og ekki mikið einkalíf. Gott félagslíf, vinir og fallett umhverfi voru þættir sem einnig komu oft fram varðandi kosti þess að búa á stöðunum. Litlir atvinnumöguleikar og takmarkað vöruúrval voru gallar sem mörg þeirra nefndu. Þrátt fyrir að þessir tveir staðir séu um margt ólíkir og að fólksfækkun sé í Ísafjarðarbæ en fólksfjölgun í Hornafirði, mátti varla greina mun á svörum unglinganna.

Íbúar í dreifðum byggðum á norðurslóðum eins og í íslenskum sjávarbyggðum, eru þátttakendur í hnattvæðingunni eins og íbúar annarra staða í heiminum. Í gegnum fjölmiðla hafa þeir meiri þekkingu en fólk hafði áður á því hvernig fólk annars staðar lifir og um leið eru þeir einnig meðvitaðri um sérstöðu sína og um það að þeir geti haft áhrif á framtíð sína. Ungu fólki

finnst það hafa meira val en áður og ekki er lengur sjálfgefið að feta í fótspor foreldranna. Hnattvæðing felur meðal annars í sér nýja fjarskiptatækni og auknar samgöngur sem geta falið í sér nýja möguleika fyrir smærri staði. Íbúar staðanna eru í beinni tengslum við viðskiptaaðila og möguleikar eru á atvinnuþróun á nýjum sviðum sem ekki byggja á staðsetningu í stærri borgum. Það að vera þátttakandi í hnattrænum heimi veitir íbúum nýja sýn ekki aðeins á líf sitt og starfsval heldur einnig á byggð sína og sérstöðu hennar. Í tengslum við uppbyggingu ferðamannaíðnaðar í mörgum smærri sjávarbyggðum má glögglega sjá þessa merki. Það sem einkennir svæðið, sögu þess og landslag er þá dregið fram og gert aðgegnilegt fyrir ferðamenn.

Þeir sem eldri eru og kjósa enn að búa á slíkum stöðum, þrátt fyrir þá erfiðleika sem nú ganga yfir og mikinn brottflutning til suðvesturluta landsins, leita leiða til að takast á við nýjar kringumstæður. Margir þeirra sem ég hef tekið viðtöl við í sjávarbyggðum á Vestfjörðum leggja eins og unga fólkið mikla áherslu á að byggja upp fjölbreyttara atvinnulíf en leggja jafnframt mikla áherslu á mikilvægi þess að viðhalda góðum félagstengslum og menningarlífi innan bæjarins. Eins og unga fólkinu finnst því gott mannlíf og félagslíf mikilvægur þáttur í viðhaldi byggðarinnar.

Breytingarnar sem nú eiga sér stað í sjávarbyggðum reynast mörgum erfiðar. Reynolds og þekking íbúanna er að miklu leyti bundin við hafið og lífsmynstur sem er að hverfa. Margir íbúar byrjuðu að vinna ungir (um eða eftir fermingu) við sjómennsku eða fiskvinnslu og þetta hefur verið lífsstarf þeirra. Það getur verið erfitt að flytja því hús þeirra eru oft á tíðum nánast verðlaus. Á Vestfjörðum kom fram í viðtölum mikil áhersla meðal íbúanna á það að þetta væru fyrst og fremst fiskveiðipláss og því væri erfitt að hugsa sér áframhaldandi tilveru þeirra án sjávarútvegs. „Hér snýst allt um fisk“ eða „hér er allt á einn eða annan hátt háð fiskveiðum“ var nokkuð sem var oft sagt. Ung stúlka um tvítugt benti á: „Hjá tengdaforeldrum mínum gengur allt út á fiskveiðar. Allt.“ Þetta viðhorf kom fram bæði hjá þeim sem unnu á einn eða annan hátt við sjávarútveg og hjá hinum sem unnu í öðrum störfum. Þrátt fyrir áherslu á sjávarútveginn lögðu flestir viðmælendur mínir (ungir og gamlir) þó mesta áherslu á mikilvægi þess að skapa fjölbreyttara atvinnulíf innan byggðanna ef takast ætti að halda þeim í byggð.

Samruni fyrirtækja, aukin tækni, nýtt fiskveiðistjórnarkerfi og fækkun starfa við vinnslu í landi hefur allt breytt lífi fólks í sjávarbyggðum. Einnig hafa hugmyndir Íslendinga til sjávarútvegsins og sjávarbyggða breyst mikið. Hið algenga viðhorf að tími smærri sjávarbyggða sér liðinn má einnig finna innan byggðanna en þar má einnig finna þá sem leita nýrra leiða til að geta áfram búið á fámennum stöðum í nálægð við náttúruna. Um leið benda þeir á mikilvægi þess að skapa jákvæðari ímyndir um staðina en ljóst er að þó sjálfsmyndir íbúa haldi áfram að tengjast byggðunum þá tengjast þær ekki lengur sjávarútvegnum eins og áður.

1 STAÐA BYGGÐARLAGANNA

1.1 Almenn greining á stöðu byggðarlaganna

STYRKUR

Sjávarútvegur

Helsti styrkur sjávarbyggðanna á sviði atvinnu er nálægð við fiskimiðin ásamt þekkingu og reynslu á veiðum og vinnslu ýmissa fiskistofna.

Nálægð við náttúru

Helsti styrkur sjávarbyggðanna á sviði búsetu er nálægð við ósnortna náttúru, sem er einnig gefur tækifæri á sviði ferðaþjónustu.

Mikil atvinnuþátttaka

Atvinnuþátttaka á landsbyggðinni er almennt mikil. Á árunum 1994 - 1998 jókst atvinnuþátttaka úr 82% í 84% á landsbyggðinni og var þá 1% hærri en á höfuðborgarsvæðinu. (Hagstofa Íslands, 2000).

VEIKLEIKAR

Veik staða - fólki fækkar

Staða sjávarbyggðanna hefur veikt til muna á undanförunum árum. Fólki hefur fækkað í allflestum þeirra s.l. 15 ár og heldur enn áfram að fækka. Fólksfækkunin veikir fjárhagsstöðu sveitarfélaganna og grundvöll atvinnulífs og ýmissar þjónustu.

Erfiðast hjá sveitarfélögum með 1000 – 5000 íbúa

Reksturinn er talinn erfiðastur í sveitarfélögum með 1000 – 5000 íbúa. Mörg þeirra eru sameinuð sveitarfélög. Þau reyna að veita alla þjónustu sem tiltæk er, en eiga í erfið leikum með það.

Atvinna minnkar

Á síðasta áratug hefur atvinnutækifærum fækkað í allflestum sjávarbyggðum. Fækkun er alls staðar nema á Faxaflóasvæðinu og Suðvesturlandi, en mest fækkun á Austurlandi og Vestfjörðum.

Fábreytt atvinnulíf

Meðal einkenna sjávarbyggðanna eru fábreytt atvinnulíf og árstíðabundið atvinnuleysi. Tekjur eru víða lágar.

Lágar tekjur veikja samkeppnisstöðu

Lágar tekjur í mörgum sjávarbyggðum veikja samkeppnisstöðu þeirra um vinnuafli.

Ójöfn kynjaskipting

Aukin menntun kvenna og sterk kynjaskipting á vinnumarkaði hefur haft áhrif á sjávarbyggðirnar. Um 80% kvenna á vinnumarkaði starfa við þjónustugreinar, en 54% karla (Hagstofa Íslands (1997): Konur og karlar). Ungar menntaðar konur, sem koma úr sjávarbyggðum, hafa takmarkaða möguleika á atvinnu í heimabyggð. Þær flytja almennt á brott mun yngri en ungir menn og í meira mæli. Við það breytist samfélags- og fjölskyldugerð þessara byggðarlaga, þar verða fleiri karlar en konur.

Minni atvinnuþátttaka kvenna

Síðasta ár var atvinnuþátttaka kvenna minni á landsbyggðinni en á höfuðborgarsvæðinu. Hún var um 77% á höfuðborgarsvæðinu en

75% á landsbyggðinni. Einnig eru atvinnutekjur kvenna talsvert lægri á landsbyggðinni en á höfuðborgarsvæðinu. (Hagstofa Íslands, 1999).

Skuldir víða miklar

Skuldir margra sjávarbyggða eru miklar. Rúmur helmingur þeirra eru með heildarskuldir sem nema meira en 100% af skatttekjum. (Árbók sveitarfélaga 2000).

Aukin verkefni, en litlir tekjustofnar

Alþingi hefur flutt verkefni frá ríki til sveitarfélaga og sett lög um önnur verkefni, sem sveitarfélögum er ætlað að leysa. Jafnframt hafa ýmsar skattkerfisbreytingar leitt af sér skerðingu tekjustofna sveitarfélaganna. Sveitarfélög með 1000 - 3000 íbúa eru hér einna verst stödd.

Óskilvirkt samstarf

Samstarf sveitarfélaga er oft óskilvirkt, þar sem framkvæmdaraðilinn hefur ekki stjórnisýsluvald.

Félagslegar íbúðir eru baggi á sveitarfélögum

Félagslegar íbúðir eru víða veruleg fjárhagsbyrði fyrir sveitarfélögin. Á níunda áratugnum var byggt mikið af þeim, þar af um 90% á landsbyggðinni. Þessar íbúðir tilheyrðu einstaklingum, en sveitarfélögin höfðu innlausnarskyldu við sölu þeirra. Flest sveitarfélög hafa þurft að innleysa til sín íbúðir, og víða er mikið fé bundið í félagsíbúðakerfinu. Sveitarfélögin reyna oftast að leigja eða selja íbúðirnar á frjálsum markaði, en vegna fólksfækkunar er eftirspurn víða það lítil að húsnæðið stendur autt. Rekstrarkostnaður íbúðanna er því oft umfram tekjur af þeim. Í athugun meðal sveitarfélaga í janúar 2000 (Íbúðalánasjóður, 2000) kom fram að hjá þeim 20 (af 68 sem svöruðu) voru samtals 134 auðar félagslegar íbúðir. Af þessum 20 sveitarfélögum voru 14 sjávarbyggðir með 123 auðar íbúðir.

Lágt menntunarstig

Árið 1999 voru aðeins 19% alls fólks á aldrinum 25-64 ára sem lokið hafa háskólamenntun er búsett á landsbyggðinni, en 53% þess fólks á sama aldri, sem einungis hefur grunnskólamenntun. Háskólamenntuðu fólki fækkar á landsbyggðinni en fjölgar á höfuðborgarsvæðinu. (Hagstofa Íslands, 1999).

Minni fjölbreytni afþreyingar

Skemmtanalíf er ekki eins fjölbreytt á minni stöðum og þeim stærri, og færri er þar í boði til afþreyingar.

Neikvæð umfjöllun - neikvæð ímynd og sjálfsmynd

Landsbyggðin hefur fengið neikvæða umfjöllun í fjölmiðlum. Meira er greint frá því sem aflaga fer en því sem vel er gert. Þetta er meðal þess sem stuðlað hefur að neikvæðri ímynd landsbyggðarinnar í augum höfuðborgarbúa og neikvæðri sjálfsmynd landsbyggðarinnar.

Fámennar byggðir standa verst

Sjávarbyggðir með 200-1000 íbúa eiga hvað mest í vök að verjast. Þar er ánægja íbúa með einstaka búsetuþætti minnst og sérstaklega er það fiskverkafólk og sjómenn sem eru óánægð með sín búsetuskilyrði.

ÓGNANIR

Frekari fólksfækkun

Fækkun starfa

Ef íbúum minni sjávarbyggðanna heldur áfram að fækka, er stoðum kippt undan verslun, þjónustu, skólum o.fl. Þessar byggðir eru því í hættu.

Uppsagnir ógna atvinnuástandi

Samkvæmt nýlegri könnun Þjóðhagsstofnunar vilja fyrirtæki á landsbyggðinni fækka starfsfólki um 0,1%. Ástandið hefur þó batnað og er að þessu leyti betra en á höfuðborgarsvæðinu.

Atgervisflótti

Uppsagnir tengdar sveiflum í sjávarútvegi, tilfærslur kvóta, flutningi og gjaldþroti fyrirtækja, ógna atvinnuástandi í sjávarbyggðunum.

Erlent vinnuafli

Fólksfækkun getur falið í sér atgervisflótta frá sjávarbyggðunum.

TÆKIFÆRI

Lausn á vanda vegna félagslegra íbúða

Ýmsar sjávarbyggðir byggja í auknum mæli á erlendu vinnuafli, sem hefur lítil tengsl við svæðið.

Ýmsar hugmyndir hafa komið upp varðandi lausn á vanda sveitarfélaga vegna félagslegra íbúða. Með breytingu á lögum um húsnæðismál var sveitarfélögum heimilað að selja félagsíbúðir á markaði. Hins vegar er munur á bókfærðu verði íbúða og hugsanlegu söluverði víða mjög mikill. Varasjóður viðbótarlána var settur á stofn m.a. til að leysa vanda þeirra sveitarfélaga sem ráða ekki við að standa undir þeim skyldum sem þeim er gert að yfirtaka með því að greiða mismun á markaðsverði og bókfærðu verði íbúða. Með afskriftum á skuldum sveitarfélaga við sjóðinn sem nemur mismuni á innlausnarverði og markaðsverði mun fjárhagsvandi sveitarfélaganna minnka. - Með nýjum lögum um húsnæðismál er sveitarfélögum heimilt að breyta félagslegum eignaríbúðum sem koma til innlausnar í leiguíbúðir til framtíðar. Lögin gera ráð fyrir að sveitarfélög geti stofnað hlutafélag, sjálfseignarstofnun eða félag með ótakmarkaða ábyrgð, er annist útleigu íbúða í eigu sveitarfélagsins. - Þá eru víða hugmyndir um að nýta íbúðirnar á annan hátt, t.d. fyrir erlenda fræðimenn og listamenn eða fyrir gistiheimili.

Samstarf eða sameining sveitarfélaga

Sveitarfélögin geta leyst mörg sín mál með samstarfi eða sameiningu. Með því er m.a. stefnt að því að auka hæfni sveitarfélaganna til að taka að sér ýmis verkefni, sem flutt hafa verið frá ríki til sveitarstjórna. Einnig er stefnt að því að lækka stjórnsýslukostnað og bæta fjárhag sveitarfélaganna, auka hæfni þeirra til að sinna sérhæfðum málaflokkum, bæta grunngerð, þjónustu og menntunarmöguleika og efla atvinnuþróun og fjölbreytni atvinnulífsins.

Reynslusveitarfélög vel heppnuð

Stjórnsýslutilraunir reynslusveitarfélaga á árunum 1995-2000 á sviði byggingarmála, málefna fatlaðra, öldrunarmála og heilsugæslu virðist

	<p>hafa náð markmiðum sínum:</p> <ul style="list-style-type: none"> • að auka sjálfsstjórn sveitarfélaganna; • að laga stjórnáslu sveitarfélaganna að staðbundnum aðstæðum; • að bæta þjónustu við íbúana; • að nýta betur fjármagn hins opinbera. <p>Árangurinn var misjafnlega mikill eftir því um hvaða tegund verkefna var að ræða. Mestur varð árangurinn þar sem málaflokkar voru færðir í heild sinni frá ríki til sveitarfélaga með tilflutningi á fjármunum og yfirfærslu ábyrgðar á mótun þjónustubátta. Þar er um að ræða málefni fatlaðra, öldrunarmál og heilsugæslu.</p>
<i>Samgöngubætur</i>	
<i>Tækifæri fyrir menntað fólk</i>	<p>Með samgöngubótum má bæta stöðu afskekkttra sjávarbyggða.</p> <p>Vegna lítillar ásóknar í störf víða á landsbyggðinni bjóðast menntuðu fólki sem er að hefja starfsferil sinn stundum betri tækifæri þar en á höfuðborgarsvæðinu. Með því getur það öðlast starfsreynslu sem það hefði annars ekki átt kost á. Sveitarfélög á landsbyggðinni geta nýtt sér þetta.</p>
<i>Nýsköpun</i>	
<i>Efning mannauðs</i>	<p>Tækifæri sjávarbyggðanna liggja m.a. í nýsköpun í frumvinnslugreinunum og öðrum hefðbundnum greinum og uppbygging nýrra atvinnugreina.</p>
<i>Jöfnun aðstöðu</i>	<p>Efla þarf mannauð í sjávarbyggðunum með því að efla menntun fólks á staðnum og bæta búsetuskilyrði til að laða að nýja íbúa.</p>
<i>Frumkvæði og framtak heimamanna</i>	<p>Ríkisvaldið þarf að fylgja eftir og halda áfram öflugum aðgerðum til að jafna aðstöðu sjávarbyggðanna, t.d. hvað varðar búsetukostnað, námskostnað og námsaðstöðu.</p>
<i>Aukin fjölbreytni atvinnulífs</i>	<p>Ályktun Alþingis um stefnu í byggðamálum 1999 - 2001 miðar að því að efla atvinnulíf og aðra búsetuþætti á landsbyggðinni. Áhersla er lögð á að efla frumkvæði, framtak, hugmyndir og dreifingu fjármagns á landsbyggðinni sjálfri.</p>
<i>Fé til nýsköpunarverkefna</i>	<p>Í þingsályktuninni er lögð áhersla á aukna fjölbreytni atvinnulífs á landsbyggðinni. Opinberum störfum fjölgi og nýjum stóriðjuverkefnum verði fundinn staður utan athafnasvæða höfuðborgarinnar.</p>
<i>Fjárfesting í samgöngum, menntun og fjarskiptum</i>	<p>Í þingsályktuninni er kveðið á um að tryggja nauðsynlegt fé til nýsköpunarverkefna á landsbyggðinni.</p> <p>Í þingsályktuninni er kveðið á um að grundvöllur byggðarlaga verði treystur með því að örva fjárfestingar í samgöngum, menntun, byggingum og fjarskiptum.</p>

1.2 Svæðisbundin greining á stöðu byggðarlaganna

1.2.1 Sjávarbyggðir á Suðurlandi og Reykjanesi

STYRKUR

Reykjanes eftirsótt

Gott samgöngukerfi, nálægð við höfuðborgina og öruggt samfélag gera Reykjanes að vinsælu íbúðarsvæði. Fasteignaverð er einnig lægra en á höfuðborgarsvæðinu og nægar byggingarlóðir eru til reiðu.

Þorlákshöfn stendur vel

Í Þorlákshöfn eru næg íbúðar- og iðnaðarsvæði tilbúin til úthlutunar. Húsaleiga er 30-35% lægri en á höfuðborgarsvæðinu. Nálægð við ýmsa þéttbýlisstaði og höfuðborgarsvæðið er styrkur fyrir byggðarlagið. Stutt er í ýmsa þjónustu s.s tölvuþjónustu, framhaldsskóla o.fl. Góðar samgöngur eru við byggðarlagið og með tilkomu Suðurstrandarvegar verður aðeins 45 mín. akstur milli Reykjanes og Þorlákshafnar. Byggðarlagið liggur vel við siglingum til Evrópu.

Styrkur Vestmannaeyja

Styrkur Vestmannaeyja er talinn liggja í vernduðu umhverfi, samkennd, aðgengi, náttúrufergurð og jákvæðri ímynd. (Fréttir 1.nóv, 2001)

Íbúafjölgun á Reykjanesi

Íbúum á Reykjanesi fjölgaði um 8,5% á tímabilinu 1990 – 2000. Mest fjölgun varð í þéttbýli. Íbúum sjávarbyggðanna fjölgaði um 2,5% - 5,7% á árinu 2000. (Hagstofan, 2000)

Nálægð við Alþjóðaflugvöll

Nálægð við Keflavíkurflugvöll gerir svæðið eftirsóknarvert fyrir útflutningsfyrirtæki.

Lítið atvinnuleysi

Á s.l. ári var atvinnuleysi að meðaltali minnst á landinu á Reykjanesi.

VEIKLEIKAR

Fólksfækkun í Eyjum

Vestmannaeyjar standa verr en Reykjanes, og þar fækkaði íbúum um 8% á árunum 1990 – 2000 og 1,3% á árinu 2000. (Byggðastofnun, 1999)

Tvö sveitarfélög meðal mest skuldsettu

Vestmannaeyjar og Vatnsleysustrandarhreppur voru árið 2000 meðal mest skuldsettu sveitarfélaga á landinu.

Fækkun ársverka

Ársverkum fækkaði um 3% á Reykjanesi á tímabilinu 1988 - 1997. (Byggðastofnun, 1999)

Einhæft atvinnulíf á smærri stöðum

Atvinnulíf er einhæft í sjávarbyggðunum, eins og Grindavík, Sandgerði og Garðinum.

Skortur á fagmenntuðum einstaklingum

Skortur er á fagmenntuðu vinnuafli á Reykjanesi. Um 28% af vinnuaflinu hafa iðmenntun eða stúdentspróf og 12% háskólapróf.

Helstu ástæður þess að ungt fólk sem farið hefur frá Eyjum snýr ekki

*Ungt fólk snýr
ekki aftur*

aftur eru taldar vera menntamál, þjónusta, lífsgæði, samgöngur, menning og afþreying, launakjör og einhæft atvinnulíf. (Fréttir, 1.nóv, 2001).

Undanfarin ár hefur orðið samdráttur í störfum við Keflavíkurflugvöll. Umsvif hafa minnkað og framkvæmdir fyrir herinn eru minni en frá upphafi. Þetta hefur áhrif á atvinnu íbúa ýmissa sjávarbyggða.

Atvinnuleysi hefur aukist í Vestmannaeyjum, og eftir bruna Ísfélagsins er atvinnuástand mjög ótryggt.

Lágt menntunarstig getur hamlað eðlilegri þróun atvinnulífs á svæðinu. Of lítið er um störf fyrir háskólamenntað vinnuafl.

Nálægð við höfuðborgarsvæðið mun efla búsetu á Reykjanesi enn meira á næstu árum. Reykjanesbær er öflugur þjónustukjarni sem hægt er að efla enn frekar.

Vatnsleysustrandarhreppur hefur hafið markaðsátak til að fjölga íbúum sveitarfélagsins. Útlutað hefur verið lóðum undir íbúðir og skipulagt nýtt iðnaðarsvæði. Þá hefur verið unnið að stækkun leikskóla og átak gert í umhverfismálum.

1.2.2 Sjávarbyggðir á Vesturlandi

STYRKUR

Þekking, gott umhverfi o.fl.

Snæfellsnesið hefur ýmsa kosti varðandi atvinnu og búsetu, svo sem þekkingu á veiðum og vinnslu ýmissa fiskistofna, gott umhverfi og nálægð við höfuðborgina. Hvalfjarðargöngin hafa fært svæðið nær höfuðborgarsvæðinu.

Fólksfjölgun í Grundarfirði

Á tímabilinu 1990 – 2000 fjölgaði íbúum Grundarfjarðar um 16,5% (Bygðastofnun, 2000).

Nýbúar virkir

Nýbúar hafa tekið þátt í uppbyggingu samfélagsins.

Lítið atvinnuleysi

Á s.l. ári var atvinnuleysi að meðaltali næst lægst á landinu á Vesturlandi.

VEIKLEIKAR

Fólksfækkun í Snæfellsbæ

Íbúum Snæfellsbæjar fækkaði um 12% á árunum 1990 - 2000. Á síðasta ári var þar þó nokkur fjölgun. (Bygðastofnun, 2000)

Fækkun ársverka

Ársverkum á Snæfellsnesi fækkaði um 6% á tímabilinu 1988 - 1997. (Bygðastofnun, 1999)

Lágt menntunarstig

Vísbendingar eru um lágt menntunarstig á svæðinu. (RHA, 1998)

Skortir þjónustu við nýbúa

Samfélag sjávarbyggðanna er að fá alþjóðlega áferð vegna nýbúa og skortur er á þjónustu við þennan hóp

ÓGNANIR

Fólksflótti

Félagslegt umhverfi í hættu vegna fólksfæðar og því hættara við fólksflóttu.

TÆKIFÆRI

Uppbygging á Snæfellsnesi

Framfarafélag Snæfellsbæjar hefur kynnt áform um stórfellda uppbyggingu á Snæfellsnesi. Stefnt er m.a. að því að allir hafi aðgang að hitaveituvatni og að allir hafi störf við sitt hæfi.

Ný störf í Snæfellsbæ og Stykkishólmi

Samgönguráðuneytið, Vegagerðin, Flugmálastjórn. Siglingastofnun og Snæfellsbær hafa gert samning um rekstur þjónustuvers samgangna í Ólafsvík. Þá er fyrirhugað að rannsóknarnefnd sjóslýsa verði staðsett í Stykkishólmi.

Lækkun skulda Stykkishólms

Samkvæmt þriggja ára áætlun á að lækka skuldir Stykkishólmsbæjar um 90 milljónir.

1.2.3 Sjávarbyggðir á Vestfjörðum

STYRKUR

Vel rekin sveitarfélög

Rekstur margra sveitarfélaga á Vestfjörðum hefur gengið vel síðustu árin þegar á heildina er litið, þrátt fyrir miklar skuldir frá fyrri árum.

Fjölgun á Suðureyri

Í einstaka sjávarbyggðum fjölgaði íbúum á síðasta ári. Á Suðureyri var fjölgunin um 6%. Á Tálknafirði og í Bolungarvík var örlítill fjölgun og Flateyri hélt í horfinu. (Byggðastofnun, 2000)

VEIKLEIKAR

Fólksfækkun á Vestfjörðum

Fólki fækkaði um 15% á Vestfjörðum á tímabilinu 1990 - 2000. Í þéttbýli fækkaði fólkinu um u.þ.b.. 14%. Mest var fólksfækkunin á sunnanverðum Vestfjörðum og í Vesturbyggð fækkaði um 24%. Á síðasta ári hélt íbúum áfram að fækka í flestum sjávarbyggðum. (Byggðastofnun, 2000).

Tvö sveitarfélög meðal mest skuldsettu

Góður rekstur vestfirskra sveitarfélaga síðasta áratuginn hefur ekki dugað til vegna slæmrar stöðu þeirra í upphafi hans. Ísafjörður og Bolungarvík voru árið 2000 meðal mest skuldsettu sveitarfélaga á landinu.

Veik staða Ísafjarðar

Fjárhagsleg staða Ísafjarðar var góð fram á miðjan áratuginn. Síðan hefur hallað undan fæti hjá sveitarfélaginu af ýmsum ástæðum, en þó fyrst og fremst vegna breytinga í atvinnulífi og fækkunar íbúa.

Fækkun ársverka

Ársverkum á Vestfjörðum fækkaði um 12 - 24% á tímabilinu 1988 - 1997. (Byggðastofnun, 1999).

Atvinnuleysi

Atvinnuleysi á Vestfjörðum er nú mun meira en í öðrum landshlutum, einkum meðal kvenna. Þetta er mikil breyting á fáum árum.

ÓGNANIR

Félagslegar íbúðir

Fjárhagsvandi sveitarfélaga vegna félagslegra íbúða er mestur á landinu á Vestfjörðum. Einna mestur er vandinn í Vesturbyggð. Sveitarfélög á Vestfjörðum hafa þurft að innleysa félagslegar íbúðir, og rekstur þeirra stendur ekki undir sér. Af innleystum íbúðum sveitarfélaga á landinu öllu sem standa auðar eru 57% á Vestfjörðum, þótt aðeins um 5,1% félagslegra íbúða landsins sé þar að finna. Heildarvanskil húsnæðisnefnda á Vestfjörðum eru 136 m.kr. vegna félagslegra íbúðarlána. (Rekstur og ráðgjöf ehf, 2000.)

TÆKIFÆRI

Sala Orkubúsins minnkar skuldir

Ríkið hefur gert sveitarfélögum á Vestfjörðum tilboð um kaup á eignarhlut þeirra í Orkubúi Vestfjarða, og verði fjárupphæðin lögð inn á biðreikning til tryggingar skuldbindingum þeirra í félagslega íbúðalánakerfinu þar til gengið hefur verið frá heildarendurskipulagningu kerfisins fyrir landið í heild sinni. Nokkur sveitarfélög hafa tekið tilboðinu.

Börnin heim til

Vestfjarða

"Börnin heim til Vestfjarða" er atvinnuátaksverkefni Svæðismiðlunar Vestfjarða í samvinnu við Atvinnuþróunarfélag Vestfjarða. Verkefnið miðar að því að auka möguleika ungs fólks sem á uppruna sinn á Vestfjörðum til að koma til baka úr námi eða starfi og finna starf við sitt hæfi á heimaslóðum.

1.2.4 Sjávarbyggðir á Norðurlandi

STYRKUR

Fjölgun í Eyjafirði og Skagafirði

Íbúum í þéttbýli í Eyjafirði fjölgaði um 6,4% á tímabilinu 1990 – 2000, en 2,7% á Sauðárkróki. Á Dalvík fjölgaði íbúum um tæp 6% á síðasta ári. (Byggðastofnun, 2000).

Fjölgun ársverka í N-Þing og Eyjafirði

Ársverkum í Norður-Þingeyjarsýslu fjölgaði um 8% á tímabilinu 1988 - 1997. Ársverkum fjölgaði um 1% í Eyjafirði á sama tímabili. (Byggðastofnun, 1999).

VEIKLEIKAR

Íbúafækkun í sjávarbyggðum

Þrátt fyrir fjölgun í þéttbýli í Eyjafirði og Skagafirði, hefur orðið fækkun í flestum sjávarbyggðum á Norðurlandi. Í Ólafsfirði fækkaði um 11,5% á tímabilinu 1990 - 2000, 29% í Hrísey, 14% á Siglufirði og 12% á Raufarhöfn. Á síðasta ári fækkaði áfram á þessum stöðum. (Byggðastofnun, 2000).

Fjögur sveitarfélög meðal mest skuldsettu

Þórshöfn, Ólafsfjörður, Höfðahreppur og Sveitarfélagið Skagafjörður voru árið 2000 meðal mest skuldsettu sveitarfélaga á landinu.

Fækkun ársverka á mest öllu svæðinu

Á tímabilinu 1988 - 1997 fækkaði ársverkum í Húnavatnssýslum um 22%, í Skagafirði um 16% og á Siglufirði um 16%. (Byggðastofnun, 1999).

Fjarlægð á markaði

Sjávarbyggðir á norðausturhorni landsins eru fjarri mörkuðum og stærri þéttbýliskjörnum.

ÓGNANIR

Ótryggt atvinnuástand

Atvinnuástand í Ólafsfirði og Hrísey er mjög ótryggt.

TÆKIFÆRI

Aukin bjartsýni í Hrísey

Aukinnar bjartsýni gætir í Hrísey að sögn sveitarstjórans, og borist hafa fyrirspurnir um íbúðir þar.

Úrbætur á Dalvík, Ólafsfirði og í Hrísey

Unnið hefur verið að úrbótum í atvinnumálum í Dalvíkurbyggð og Hrísey. Meðal annars má nefna kjúklingabú sem skapar um 30 störf, og aukin umsvif Samherja (BGB Snæfells), sem skapar um 40 hálfar stöður í Dalvíkurbyggð. Þá er rætt um ný fiskvinnslufyrirtæki í Hrísey og Ólafsfirði, og sæeyraeldi á Hauganesi. Á Ólafsfirði hafa Nýsköpunarsjóður atvinnulífsins og eignarhaldsfélagið Tækifæri komið að uppbyggingu nýrra greina, svo sem yfirbyggingar á slökkvibíla og íhluta í fiskvinnsluvélar.

1.2.5 Sjávarbyggðir á Austurlandi

STYRKUR

Fjölgun íbúa og ársverka á Höfn

Íbúum á Höfn í Hornafirði fjölgaði um 3% á tímabilinu 1990 - 2000. Á síðasta ári varð þó örlítill fækkun. Ársverkum fjölgaði þar um 1% á tímabilinu 1988 - 1997. (Byggðastofnun, 2000).

VEIKLEIKAR

Íbúafækkun í þéttbýli

Íbúum í þéttbýli á Austurlandi fækkaði verulega á tímabilinu 1990 - 2000. Mest varð fækkunin á suðurfjörðum Austfjarða, yfir 20%, en minnst á norðurfjörðunum. Mun meiri fækkun varð í dreifbýli. (Byggðastofnun, 2000).

Vopnafjörður skuldsettur

Vopnafjörður var árið 2000 meðal mest skuldsettu sveitarfélaga landsins.

Fækkun ársverka

Á tímabilinu 1988 - 1997 fækkaði ársverkum á Austurlandi um 7%. Mest var fækkunin á suðurfjörðunum.

ÓGNANIR

Uppsagnir

Uppsagnir hafa ógnað atvinnuástandi í ýmsum sjávarbyggðunum á Austurlandi.

TÆKIFÆRI

Úrbætur í atvinnumálum

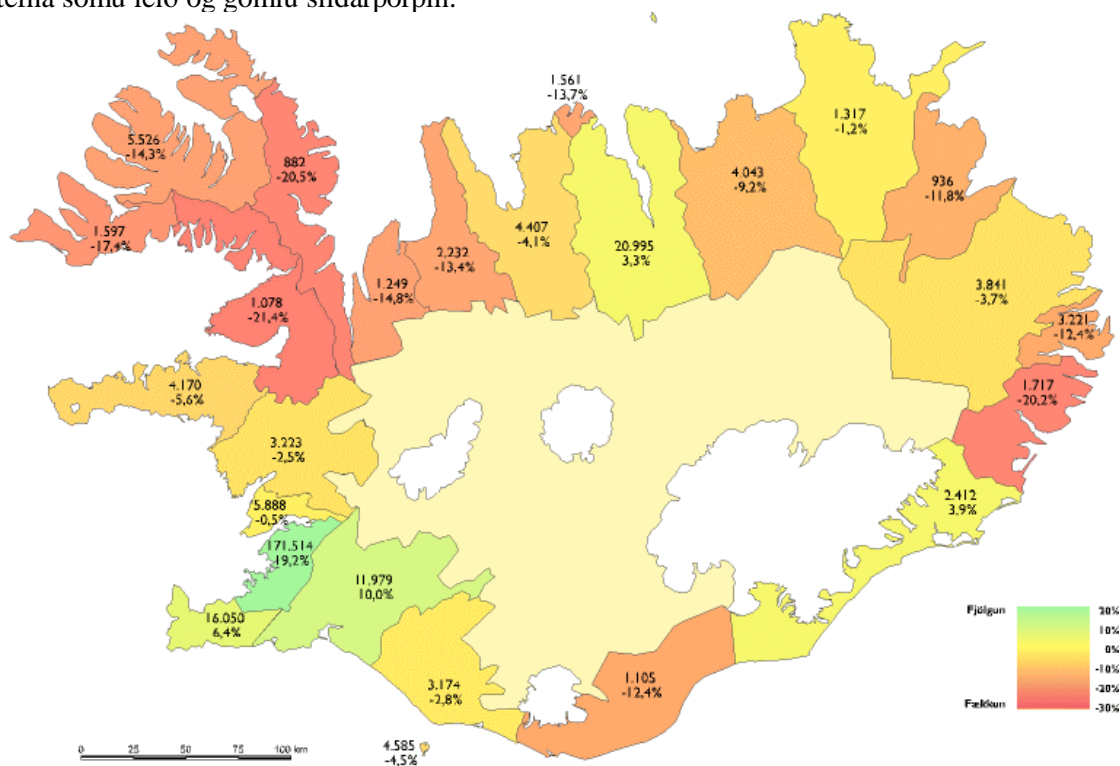
Víða eru merki um úrbætur í atvinnumálum. Rekstrarbreytingar á Djúpavogi hafa t.d. jákvæð áhrif á atvinnulíf þar að mati ráðamanna. Þar má nefna fiskeldi, stofnun fiskmarkaðar, stuðning fyrirtækja við grunnskólann, og stækkun hótels sem skapar ný sóknarfæri í ferðaþjónustu. Unnið er að öflun hræfnis og endurreisn fyrirtækja á Seyðisfirði.

1.3 Umfjöllun um stöðu byggðarlaganna

Bjarki Jóhannesson

Veik staða sjávarbyggðanna

Meðal einkenna sjávarbyggðanna er fábreytt atvinnulíf, fækkun starfa, árstíðabundið atvinnuleysi, oft lágar tekjur og mikill brottflutningur fólks. Staða sjávarbyggðanna hefur veikt til muna á undanförunum árum. Fólki hefur fækkað í allflestum þeirra s.l. 15 ár og heldur enn áfram að fækka. Myndin hér að neðan sýnir búferlaflutninga í Íslandi á tímabilinu 1989 - 1999. Fækkun er alls staðar nema á Faxaflóasvæðinu og Suðvesturlandi, en mest fækkun á Austurlandi og Vestfjörðum. Fólksfækkunin veikir fjárhagsstöðu sveitarfélaganna og grundvöll atvinnulífs og þjónustu. Úr þessu verður víthringur, fólkinu fækkar, minna undirlag verður fyrir verslun og þjónustu, sem leggst niður. Vegna þess flytur enn fleira fólk í burtu og þannig gengur sagan. Fámenn byggðarlög, sem byggja tilvist sína á fiskveiðum og landbúnaði virðast stefna sömu leið og gömlu síldarþorpin.

Mynd 2. Íbúafjöldi 1. desember 1999 og breytingar á tímabilinu 1989 - 1999.

Brottflytningur fólks frá sjávarbyggðunum stafar einkum af fækkun starfa í sjávarútvegi, einhæfni atvinnulífs og óánægju með ýmsa búsetuþætti samfara breyttu gildismati ungs fólks. Í riti sínu *Búseta á Íslandi* kemst Stefán Ólafsson prófessor að þeirri niðurstöðu að ánægja íbúa þessara staða sé minnst með húshitunarkostnað, verðlag á vöru og þjónustu, framhaldsskólamál, afþreyingaraðstöðu og atvinnutækifæri. Samkvæmt könnun Stefáns eiga sjávarbyggðir með 200-1000 íbúa hvað mest í vök að verjast. Þar er ánægja íbúa með einstaka búsetuþætti minnst og sérstaklega er það fiskverka fólk og sjómenn sem eru óánægð með sín búsetuskilyrði. Niðurstöður skýrslu Byggðastofnunar *Byggðir á Íslandi* eru hinar sömu. Þar er vegin saman fólksfækkun, fækkun ársverka, fjölbreytni atvinnulífs og frávik meðaltekna frá

landsmeðaltali. Fámennar sjávarbyggðir og sveitir sem byggja á sauðfjárrækt eru þær byggðir sem fá lakasta útkomu í greiningunni.

Helmingur sveitarfélaga á Íslandi hefur færri en 300 íbúa, sem takmarkar mjög möguleika þeirra á að veita ýmsa þjónustu. Minni sveitarfélög leysa sín mál með samstarfi. Það samstarf er þó oft óskilvirkt, þar sem framkvæmdaraðilinn hefur ekki stjórnsluvald. Alþingi hefur flutt verkefni frá ríki til sveitarfélaga, svo sem heilsugæslu og grunnskóla, og sett lög um önnur verkefni, sem sveitarfélögum er ætlað að leysa, svo sem einsetningu grunnskóla og frágang holræsa. Jafnframt hafa ýmsar skattkerfisbreytingar leitt af sér skerðingu tekjustofna sveitarfélaganna. Þetta hefur skert mjög fjárhagsstöðu sveitarfélaganna og getu þeirra til að sinna verkefnum á sviði atvinnu- og byggðapróunar. Sveitarfélög með 1000 - 3000 íbúa eru einna verst stödd.

Möguleikar á affreyningu eru ekki eins fjölbreyttir á minni stöðum og þeim stærri. Færra er þar í boði. Landsbyggðin hefur fengið neikvæða umfjöllun í fjölmiðlum. Meira er greint frá því sem aflaga fer en því sem vel er gert. Þetta er meðal þess sem stuðlað hefur að neikvæðri ímynd landsbyggðarinnar í augum höfuðborgarbúa, og í verkefninu "Búum til betri byggð" kom fram að sama má einnig segja um sjálfsmynd landsbyggðarbúa.

Fasteignamarkaður sjávarbyggðanna er mjög veikur. Verð á húsnæði er því mun lægra en á höfuðborgarsvæðinu. Þar sem tekjustofnar sveitarfélaganna hafa verið skertir að ýmsu leyti, hafa þau aflað tekna með fasteignagjöldum, sem eru þá ekki í samræmi við raunverulegt verðmæti fasteignanna. Allt þetta leiðir af sér minnkandi fjárfestingu í bæði íbúðar- og atvinnuhúsnæði. Nýlega hefur þó verið ákveðið að miðað verði við markaðsverð við álagningu fasteignagjalda íbúðar- og atvinnuhúsnæðis á landsbyggðinni. Þetta gæti eflit fasteignamarkaðinn þar.

Á síðasta áratug hefur atvinnutækifærum fækkað í allflestum sjávarbyggðum og atvinnulíf í minni sjávarbyggðum er mjög einhæft. Oft bjóðast fólki ekki önnur störf en í fiskvinnslu. Þeim störfum í fiskvinnslu mun fækka á næstu árum. Ef ekki tekst að skapa önnur störf mun fólki því fækka og þar með undirlagi fyrir störf í þjónustugreinum.

Ungt fólk er stærsti aldurshópurinn sem flytur af landsbyggðinni. Á árunum 1994 - 1998 fækkaði fólki á aldrinum 16 - 35 ára um 18% á landsbyggðinni, sem er umfram meðaltalsfækkun á landsbyggðinni á sama tíma. Með þessu fólki hverfur vaxtarbroddur samfélagsins á braut. Breytt gildismat ungs fólks og aukin menntun veldur því að það finnur ekki atvinnu við sitt hæfi í sjávarbyggðunum. Ungt fólk í dag velur oftast *starfssvið*, sem krefjast fræðilegrar þekkingar og bjóða upp á landfræðilegan hreyfanleika. Mikill hluti þess velur því langskólanám. Það er mikilvægt fyrir það að sjá árangur af starfi sínu og það vill hafa góða heildarsýn yfir starf sitt. Góð laun eru mikilvæg, en áhugaverð störf og góðir vinnufélagar skipta miklu máli. Hér gætir þó nokkurs munar milli karla og kvenna, þar sem karlar leggja meira upp úr launum, en konur upp úr hinum félagslega þætti starfsins. Þetta fólk sækist ekki eftir störfum í fiskvinnslu, og þar sem um fá önnur störf er að ræða í sjávarbyggðunum, finnur það ekki störf við sitt hæfi og leitar fyrir sér þar sem meira úrval er.

Aðeins 16% alls fólks með háskólamenntun er búsett á landsbyggðinni en 45% alls fólks með grunnskólamenntun. Á árunum 1994 - 1998 fækkaði háskólamenntuðu fólki um 100 á landsbyggðinni en fjölgaði um 3500 á höfuðborgarsvæðinu. Vegna lítillar ásóknar í störf víða á landsbyggðinni bjóðast þó menntuðu fólki sem er að hefja starfsferil sinn stundum betri tækifæri þar en á höfuðborgarsvæðinu. Með því getur það öðlast starfsreynslu sem það ætti annars ekki kost á.

Búsetuskipti tengjast félagslegum bakgrunni. Kvenfólk er hreyfanlegra en karlmenn og ástæðan fyrir að kvenfólk flytur frá fámennum stöðum er meðal annars fábreytt atvinnulíf. Þetta tengist meðal annars kynjaskiptingin á vinnumarkaðinum. Konur eru fjölmennastar í umönnunar- og þjónustustörfum, en starfsmöguleikar í þeim störfum eru mestir í þéttbýli og

hvergi fleiri og fjölbreyttari en á höfuðborgarsvæðinu. Beint samband virðist vera á milli fjölbreytileika atvinnulífs og brottflutnings kvenfólks, eftir því sem atvinnulífið er einhæfari því meiri er brottflutningur kvenna frá staðnum.

Listar yfir mannfjölda eftir umdæmum og kyni sem Hagstofan gefur út árlega sýna verulegt misræmi á milli kynjaskiptingarinnar í umdæmum landsins, og það eru einkum konur aldrinum 15-24 ára sem flytjast helst á brott. Tala ókvæntra karlmanna er mun hærri en tala ókvæntra kvenna á landsbyggðinni og hlutfallið er þeim mun óhagstæðara sem strjálbýlið er meira. Til að mynda voru 73,5 ógiftar konur á móti 100 ógiftum körlum á aldrinum 20-34 ára á Vestfjörðum árið 1999 en hlutfallið í Reykjavík var 92,7 á móti 100. Sambærilegar tölur frá 1989 sýna þó að munurinn hafi heldur minnkað síðan þá, þ.e. munurinn er orðinn minni bæði á Vestfjörðum og í Reykjavík, en þá voru 71 kona á hverja 100 karla á Vestfjörðum og 90 konur á hverja 100 karla í Reykjavík. Út frá íbúasamsetningu byggðalaga veikir það stöðu þeirra hve félagslegur bakgrunnur þeirra sem flytjast á brott er einsleitur.

Samkvæmt Landshlutakönnun búsetuskilyrða frá 1997 komu fram vísbendingar um að vænta megi hlutfallslega meiri búferlaflutninga í framtíðinni meðal fólks úr frumvinnslugreinum og verkalyðsstétt en úr öðrum þjóðfélagshópum. Ungt fólk virðist einnig áfram líklegt til að flytja búferlum í miklum mæli (Stefán Ólafsson, 1997).

Leiðir til úrbóta

Sú mynd, sem hér er dregin upp virðist ekki vera til þess fallin að vekja bjartsýni um framtíð sjávarbyggðanna. Þar með er þó ekki sagt að engar leiðir séu til úrbóta. Forsendur byggðamynsturs eru háðar örum breytingum og þessar forsendur ráða því hvaða lausnir koma að gagni hverju sinni. Orsakir byggðamynstursins hafa breyst mikið á síðari árum, og af þeim breytingum stafar veik staða sjávarbyggðanna. Skilningur á þessum forsendum er skilyrði fyrir að hægt sé að bæta stöðu byggðarlaganna. Jafnframt því sem viðteknar leiðir verða úreltar opnast nýjar leiðir og sífellt verður að endurmeta forsendur og leita eftir nýjum lausnum.

Tækifæri sjávarbyggðanna liggja að takmörkuðu leyti í eflingu hefðbundinna frumvinnslugreina, þar sem sú kaka sem er til skiptanna fer sífellt minnkandi. Ljóst er að til verður að koma nýsköpun í frumvinnslugreinunum og öðrum hefðbundnum greinum og uppbygging nýrra atvinnugreina. Jafnframt þessu ber að efla mannauð í sjávarbyggðunum, sem þýðir að bæði þarf að efla menntun íbúanna og bæta búsetuskilyrði til að laða að nýja íbúa. Enn fremur þurfa til að koma öflugar aðgerðir ríkisvaldsins til að jafna aðstöðu þessara byggðarlaganna, t.d. hvað varðar búsetukostnað, námskostnað og námsaðstöðu.

Í ályktun Alþingis um stefnu í byggðamálum 1999 - 2001 eru sett fram markmið og áætlanir varðandi þessa þætti. Ályktunin miðar að því að efla atvinnulíf og aðra búsetuþætti á landsbyggðinni. Áhersla er lögð á að efla frumkvæði, framtak, hugmyndir og dreifingu fjármagns á landsbyggðinni sjálfri.

Í þingsályktuninni er meðal annars lögð áhersla á að unnið verði markvisst að aukinni fjölbreytni atvinnulífs á landsbyggðinni. Í samræmi við þetta hafa atvinnuþróunarfélög á landsbyggðinni verið eflað og samstarf háskóla, rannsóknarstofnana og annarra stofnana í stoðkerfi atvinnulífs og búsetu verið aukið. Kveðið er á um að opinberum störfum fjölgi eigi minna hlutfallslega á landsbyggðinni en á höfuðborgarsvæðinu. Því markmiði verði meðal annars náð með því að leitast við að staðsetja nýja starfsemi hins opinbera utan höfuðborgarsvæðisins. Meðal annars verði möguleikar upplýsingatækninnar nýttir til hins ýtrasta. Nokkuð hefur hér áunnist með flutningi stofnana til landsbyggðarinnar, en þrátt fyrir átak í fjarvinnslumálum hefur ekki mikið gerst í flutningi verkefna hins opinbera eftir þeirri leið. Kveðið er á um að nýjum stóriðjuverkefnum verði fundinn staður utan athafnasvæða höfuðborgarinnar og þannig stuðlað að varanlegri fólksfjölgun og fjölbreyttara framboði atvinnutækifæra þar. Unnið hefur verið samkvæmt því að byggingu álvers á Reyðarfirði.

Í þingsályktuninni er einnig kveðið á um að til þess að tryggja nauðsynlegt eigið fé í nýsköpunarverkefnum verði komið á fót eignarhaldsfélögum á landsbyggðinni með aðild Byggðastofnunar. Fimm eignarhaldsfélög hafa verið stofnuð og unnið er að stofnun annarra. Framtakssjóður Nýsköpunarsjóðs atvinnulífsins hefur einnig fengið fé til að stuðla að nýsköpun og atvinnuuppbyggingu með áherslu á landsbyggðina, einkum á sviði upplýsinga- og hátækni.

Í þingsályktuninni er kveðið á um að grundvöllur byggðarlaga verði treystur með því að örva fjárfestingar í samgöngum, menntun, byggingum og fjarskiptum. Gert verði áttak í uppbyggingu vega í þeim landshlutum þar sem samgöngur eru ófullnægjandi (jaðarsvæði) svo að þær verði í samræmi við nútímaparfir. Menntun á landsbyggðinni verði stórefld, sérstaklega hvað varðar verklegar greinar tengdar atvinnulífinu og tölvunám. Jafnframt verði bætt skilyrði þess fólks sem sækja verður nám utan heimabyggðar sinnar. Möguleikar fjarkennslu verði að fullu nýttir. Kveðið er á um að auknu fé verði varið til hvers konar menningarstarfsemi. Menningararfur verði varðveittur innan héraðs eftir því sem tók eru á og verði sýnilegur innlendum og erlendum ferðamönnum.

Margt af þessu er komið til framkvæmda. Í nýrri vegaáætlun eru tillögur að úrbótum í vegamálum á jaðarsvæðum. Símenntunarmiðstöðvar og háskólar hafa með höndum umfangsmikla fjarkennslu og Háskólinn á Akureyri mun á þessu ári opna kennslustöðvar á Ísafirði og Egilsstöðum. Háskóli Íslands og fjölmargar rannsóknarstofnanir hafa rannsóknaraðstöðu víða um land. Stefnt er að því að tengja þessa starfsemi við byggða- og atvinnuþróunarstarf með stofnsetningu þróunarsetra á landsbyggðinni. Mikilvægur árangur hefur náðst varðandi jöfnun námskostnaðar. Unnið er samkvæmt áætlun um að framlög til jöfnunar námskostnaðar verði tvöfölduð á þriggja ára tímabili frá 1999 til 2001. Byggðastofnun hefur staðið fyrir aukinni ráðgjöf og upplýsingum til atvinnuráðgjafa og menningarfulltrúa sveitarfélaga á landsbyggðinni um menningu sem atvinnugrein.

Í þingsályktuninni er kveðið á um að áfram verði unnið að því að lækka kostnað við hitun íbúðarhúsnæðis, og mikilvægur árangur hefur þegar náðst varðandi jöfnun húshitunarkostnaðar. Á fjárlögum eru sérstök framlög til hitaveitna á köldum svæðum. Iðnaðarráðherra hefur auk þess sett reglur um úthlutun styrkja til lagningar nýrra hitaveitna á svæðum sem njóta niðurgreiðslu á rafmagni til húshitunar.

Til að bæta stöðu sveitarfélaga kveður þingsályktunin á um að þar sem félagslegt íbúðarhúsnæði er meira en þörf er á vegna fólksfækkunar, og það veldur erfiðri fjárhagsstöðu sveitarfélaga, verði heimilt að selja þetta húsnæði í áföngum á almennum markaði. Ríkissjóður og sveitarfélög beri sameiginlega þann kostnað sem af þessu kann að hljóta.

Auk þess sem kveðið er á um í þingsályktuninni er þörf á fleiri aðgerðum til að bæta fjárhagsstöðu sveitarfélaganna. M.a. þurfa tekjustofnar þeirra að vera í samræmi við þau verkefni sem þeim eru falin, og einnig þarf að huga að leiðum til að jafna flutningskostnað og fjarskiptakostnað.

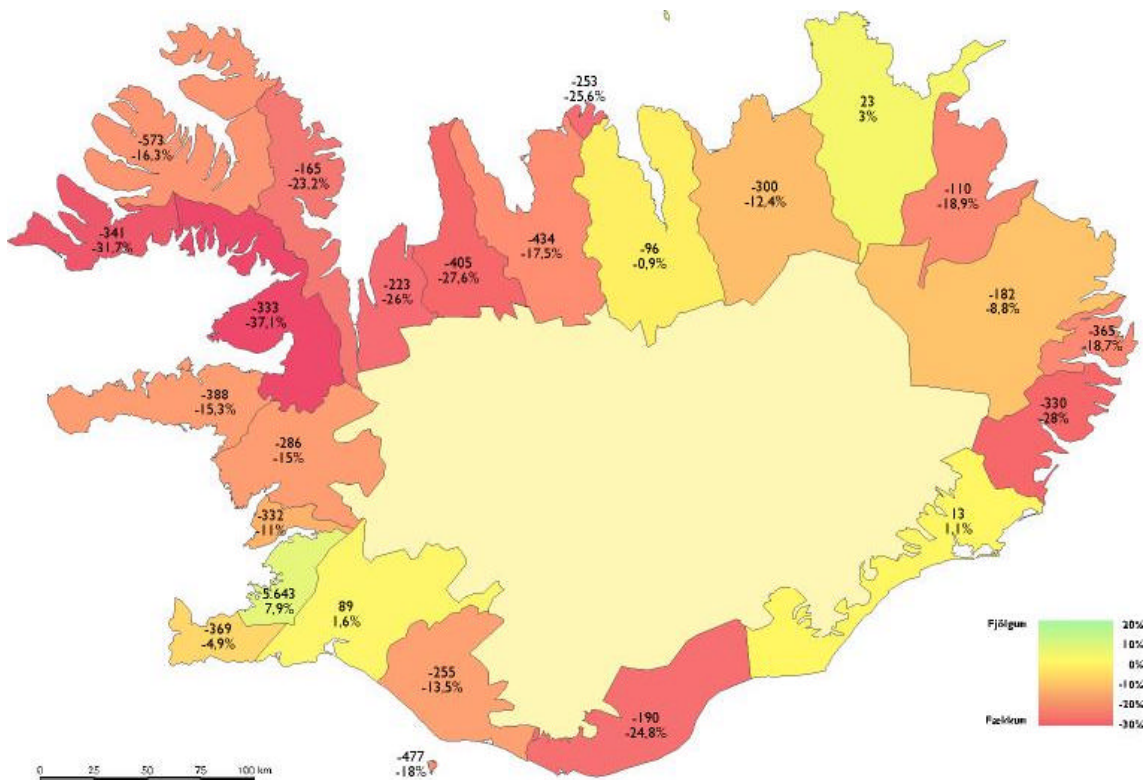
Mikilvægt er að ekki sé litið á íbúa sjávarbyggðanna sem þiggjendur einhvers sem að þeim er rétt. Þeir verða að vera virkir þátttakendur í virkri byggðastefnu, þar sem árangurinn byggist á þrótti og frumkvæði heimamanna sjálfra. Nauðsynlegt er að staða byggðanna sé endurmetin og greining á styrk þeirra fari fram með jöfnu millibili. Jafnframt því þurfa stöðugar rannsóknir að fara fram á forsendum búsetu og leiðum til að bregðast við aðsteðjandi vanda hverju sinni. Einungis með stöðugri endurskoðun byggðastefnunnar er unnt að bregðast við hugsanlegri búseturöskun komandi ára.

2. ATVINNULÍF Í SJÁVARBYGGÐUM

Einkenni atvinnulífs í sjávarbyggðum

Bjarki Jóhannesson

Talað er um að samfélagið hafi farið gegnum nokkur stig atvinnuhátta. Landbúnaðarsamfélagið byggði einkum á frumvinnslugreinunum landbúnaði og fiskveiðum. Næst kom iðnaðarþjóf félagið, sem byggði á framleiðslugreinum. Þar á eftir kom þjónustusamfélagið, með auknum hluta verslunar- og þjónustustarfa, og nú er loks talað um upplýsinga- og hátækisamfélagið. Ísland hefur gengið í gegn um þessi stig atvinnuþróunar, þótt framleiðsluiðnaður hafi mikið verið tengdur frumvinnslugreinunum og þær því skipað hér stærri sess í atvinnulífinu en í öðrum iðnríkjum Vesturlanda. Þessi þróun hefur þó ekki verið jafnt dreifð á landinu, og sjávarbyggðir byggja afkomu sína enn á frumvinnslugreinunum og framleiðslu tengdum þeim.

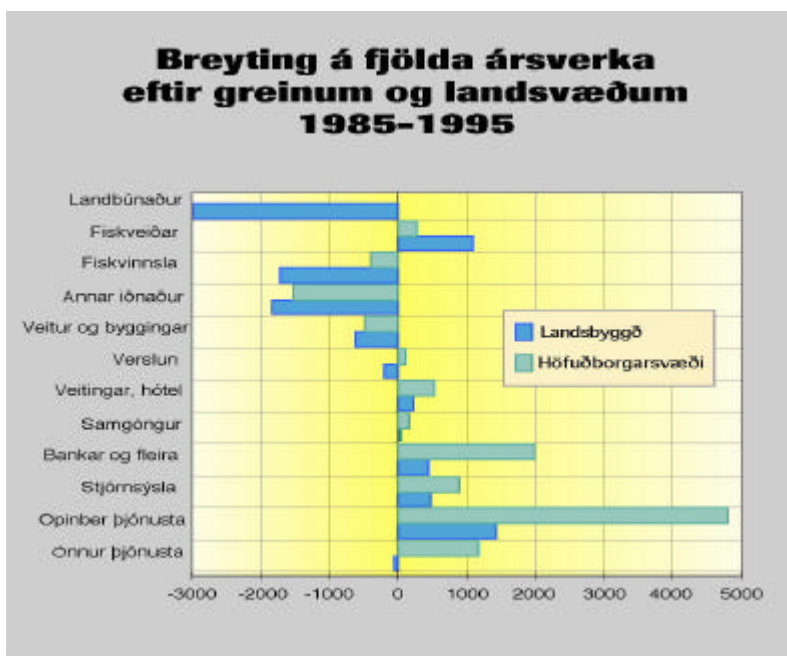
Mynd 3. Ársverk 1. desember 1987 og breytingar á tímabilinu 1987 - 1997.

Á síðasta áratug hefur atvinnutækifærum fækkað í allflestum sjávarbyggðum. Fækkun er alls staðar nema á Faxaflóasvæðinu og Suðvesturlandi, en mest fækkun á Austurlandi og Vestfjörðum, sjá kortið hér að ofan.

Í flestum sjávarbyggðum er fábreytni atvinnulífsins veruleg. Afkoma samfélaganna byggist nær eingöngu á sjávarútvegi, auk þjónustustarfa sem skapast vegna vinnuafls sem starfar í fiskvinnslu. Tekjur landverkafólks í fiskvinnslu hafa lækkað á undanförunum árum, þar sem fiskvinnsla hefur tekið breytingum, og minni möguleikar eru en áður á háum tekjum, nema fyrir

sérhæft starfsfólk. Atvinnuleysi er þó lítið, sem rekja má til þess að fólk flytur brott fremur en að vera atvinnulaust, og á árunum 1994 - 1998 jókst atvinnuþátttaka úr 82% í 84% á landsbyggðinni og var þá orðin 3% hærri en á höfuðborgarsvæðinu.

Kortið hér að neðan sýnir breytingu á fjölda ársverka eftir greinum og landsvæðum á árunum 1985 - 1995. Glöggt má sjá að störfum í flestum greinum fækkar á landsbyggðinni, m.a. í frumvinnslugreinum sem eru undirstöðuatvinnuvegur flestra byggðarlaga. Nokkur fjölgun er í störfum í bönkum, stjórnsýslu og opinberri þjónustu, en fækkun í annarri þjónustu. Þetta eru þær greinar sem gætu boðið upp á fjölbreytni í atvinnulífinu, en þar er mun meiri fjölgun starfa á höfuðborgarsvæðinu en á landsbyggðinni.

Mynd 4. Breyting á fjölda ársverka eftir greinum og landsvæðum.

Fiskverkafólki hefur fækkað um 40% á s.l. 10 árum og hlutfall starfsfólks í sjávarútvegi aldrei verið lægra en nú. Árið 1998 voru að meðaltali 4.408 sjómenn á fiskiskipaflotanum og hefur þeim farið fækkandi allt frá árinu 1993 en þá voru þeir 5.819. Árið 1998 var starfsfólk í sjávarútvegi 9,2% af vinnuafli í öllum atvinnugreinum hérlandis og hefur hlutfallið ekki verið lægra undanfarnin átta ár. Sjóvinnslan hefur aukist á tímabilinu, auk þess sem töluverð fækkun hefur orðið í rækjuvinnslu og mjöl- og lýsisvinnslu á undanförunum árum.

Samkvæmt spá Háskólans á Akureyri (1999) mun ársverkum í sjávarútvegi fækka um 4200 á næstu 5 árum og störfin verða sífellt sérhæfðari. Fækkun þeirra sem beinlínis hafa atvinnu af sjávarútvegi stafar m.a. af hagræðingu og tækninýjungum í greininni. Aflaheimildir hafa einnig í umtalsverðum mæli verið seldar eða fluttar frá sjávarbyggðunum og úrvinnsla sjávaraflla hefur verið flutt til annarra staða eða út á sjó með tilkomu frystitogara. Búseta sjómanna er ekki heldur lengur bundin þeim stað sem skip þeirra eru skráð á.

Þar sem veiði hinna ýmsu tegunda er árstíðabundin, skapar þetta miklar sveiflur í atvinnulífinu og árstíðabundið atvinnuleysi. Sums staðar er hægt að jafna þessar sveiflur með vinnslu fleiri tegunda, en annars staðar er um einhæfa vinnslu að ræða.

Lág laun, einhæf vinna, óaðlaðandi vinnuumhverfi og lítið atvinnuöryggi veldur því að fólk sækist í minna mæli eftir störfum í fiskvinnslu. Oft er því erfitt að manna störfin með innlendu vinnuafli, og margar sjávarbyggðir byggja rekstur fiskvinnslu á erlendu vinnuafli.

Ef vikið er að rekstrargrundvelli fyrirtækja á landsbyggðinni má sjá að hann er í mörgu tilliti lakari en á höfuðborgarsvæðinu. Þar ber fyrst að nefna lágt markaðsverð fasteigna í atvinnurekstri, sem leiðir af sér lága veðhæfni og þ.a.l. vandamál með fjármögnun atvinnurekstrarins. Annað vandamál er hlutfallslega hár fasteignaskattur á landsbyggðinni. Eigendur almenns atvinnuhúsnaðis á landsbyggðinni þurfa að greiða fasteignaskatta af eignum sínum eins og þær væru staðsettar í Reykjavík, þótt markaðsverð þeirra sé oft ekki nema brot af markaðsverði samskonar eigna í Reykjavík. Þetta grefur undan atvinnurekstri á landsbyggðinni, en von er um úrbætur, þar sem nýlega hefur þó verið ákveðið að miðað verði við markaðsverð við álagningu fasteignagjalda íbúðar- og atvinnuhúsnaðis á landsbyggðinni.

Ofan á þetta allt bætist svo viðkvæmni atvinnurekstrar á landsbyggðinni við hagsveiflum. Góðærið, sem ríkt hefur undanfarið hefur styrkt gengi krónunnar, og það rýrir samkeppnisaðstöðu íslensks útflutnings á erlendum markaði og bætir stöðu innfluttrar vöru á innlendum markaði. Þetta rýrir samkeppnisstöðu íslenskra framleiðslufyrirtækja bæði á innlendum og erlendum markaði. Það bitnar meira á landsbyggðinni en höfuðborgarsvæðinu vegna einhæfni og óhagstæðrar samsetningar atvinnulífsins í þessu tilliti. Á landsbyggðinni, og einkum í sjávarbyggðum, er hlutfall framleiðslufyrirtækja mun herra en á höfuðborgarsvæðinu, þar sem hlutfall fyrirtækja í ýmis konar þjónustu og stjórnslu er mun herra. Þær greinar eru ekki viðkvæmar fyrir hagsveiflum, og þetta hefur þær afleiðingar að góðærið hefur neikvæð áhrif á atvinnulíf landsbyggðarinnar.

Á allra síðustu mánuðum hefur þó gengi krónunnar veikst aftur, en það veldur einnig erfiðleikum fyrir mörg fyrirtæki. Atvinnufyrirtæki eiga tvo kosti við öflun rekstrar- og fjárfestingalána, þ.e. að taka innlend lán eða erlend. Þar sem vaxtamunur er mikill stendur valið á milli þess að fá fjármagn með háum vöxtum hérlendis eða taka gengisáhættu með erlendum lántökum. Síðustu misseri hafa æ fleiri fyrirtæki tekið síðari kostinn, og snörp gengislækkun gæti því haft óþægileg áhrif, þar sem mörg fyrirtæki eru skuldsett í erlendum gjaldmiðlum. Af þessu má sjá að hvorugur kosturinn er góður, áframhaldandi sterk staða krónunnar eða gengislækkun.

Af framangreindu má sjá að allt ber að sama brunni, að mikilvægt er að auka fjölbreytni atvinnulífsins á landsbyggðinni. Með því bjóðast fólki fjölbreyttari atvinnutækifæri, atvinnulífið er ekki eins háð samdrætti í fiskveiðum og fiskvinnslu, og dregið er úr viðkvæmni atvinnulífs sjávarbyggðanna gegn gengissveiflum. Um þetta er fjallað í næstu köflum þessarar greiningar.

2.1 Sjávarútvegur

2.1.1 Almenn greining á stöðu sjávarútvegs

STYRKUR

Góð aðstaða og nálægð við miðin

Einn helsti styrkur sjávarútvegsins á landsbyggðinni felst í nálægð við fiskimiðin og þeirri aðstöðu sem byggð hefur verið upp víða um land í hafnarmannvirkjum, fiskiðjuverum og annarri aðstöðu. Sjávarútvegsfyrirtæki geta starfað nánast hvar sem góð aðstaða er til útgerðar.

Rannsóknarstarfsemi á landsbyggðinni

Háskólinn á Akureyri og Hólaskóli stunda rannsóknir á sviði sjávarútvegs og fiskeldis, auk þess sem Rannsóknarstofnun fiskiðnaðarins, Hafrannsóknarstofnun og Háskóli Íslands hafa útibú á landsbyggðinni. Þessi rannsóknarstarfsemi hefur skilað hagnýtri þekkingu inn í atvinnulífið á viðkomandi stöðum.

Erlent vinnuafli

Margar fiskvinnslur hafa orðið að flytja inn erlent vinnuafli. Það hefur sýnt sig að vera stöðugt og duglegt.

VEIKLEIKAR

Mannaflaskortur

Lág laun, einhæf vinna og óaðlaðandi vinnuumhverfi, ásamt góðu atvinnuástandi í öðrum greinum, valda því að mjög illa hefur gengið að fá innlent vinnuafli til fiskvinnslu.

Bráðabirgðavinna

Fiskvinnsla hefur hvorki upp á að bjóða gefandi störf eða há laun. Mikið er um að ungt fólk og nýbúar vinni í fiskvinnslu meðan það skapar sér aðstæður til þess að “fá eitthvað betra”.

Skuldaaukning sjávarútvegsins

Skuldir sjávarútvegsins voru taldar vera kringum 175 milljarðar króna um síðustu áramót. Þær hafa aukist um 70 milljarða á fjórum árum. (Þjóðhagsstofnun, 2000)

Tíð mannskipti

Mannskipti eru tíð í fiskvinnslu. Slíkt hefur tilhneigingu til að hækka þjálfunarkostnað og halda aftur af tekjum með lakari afköstum og gæðum starfsins.

Flutningakerfið veikir stöðu afskekktu byggða

Flutningakerfi innanlands með byltingu í vegasamgöngum, flutningatækni, gámavæðingu o.fl. hefur styrkt verulega stöðu höfuðborgarsvæðisins í viðskipta- og atvinnulífinu á kostnað landsbyggðarinnar. Fyrir lítið fiskvinnslufyrirtæki er mikilvægara að staðsetja sig þar sem gott er um aðdrætti og flutningaleiðir greiðar en í afskekktum sjávarbyggðum.

ÓGNANIR

Fækkun starfa í sjávarútvegi

Á síðasta áratug hefur störfum fækkað í sjávarútvegi vegna aukinnar vélvæðingar. Talið er að þeim muni enn fækka á næstu árum.

Þekkingarþurrð

Kvótasetning smábáta

Þekking á útgerð, vinnslu og þjónustu við sjávarútveg tapast þegar samdráttur verður og fólk með mikla reynslu hverfur úr starfi.

Minni sjávarbyggðir tapa í samkeppni við þær stærri

Í þeim sjávarbyggðum sem ekki hafa kvóta og byggja veiðar sínar á smábátaútgerð utan aflamarkskerfis, óttast margir að í kjölfar kvótasetningar smábáta muni sá kvóti einnig verða seldur úr sjávarbyggðunum og útgerð leggjast þar af.

Ytri sveiflur skapa óvissu

Mikil landfræðileg samþjöppun hefur orðið í sjávarútvegi síðustu árin. Samdráttur hefur orðið á minni og afskekktari stöðum á meðan nokkrir stærri staðir hafa náð forystu. Til Reykjavíkur liggja helstu þræðir í starfsumhverfi sjávarútvegsins og þar eru mikil umsvif tengd sjávarútvegi. Mörg sjávarþorp eiga undir högg að sækja og jafnvel útgerðarstaðir með 1-2 þús. íbúa, þrátt fyrir traust atvinnustig. Það virðist óhjákvæmilegt að sjávarútvegurinn muni eflast þar sem þéttbýlið er mest en dragast saman í fámennustu og afskekktustu byggðarlögunum.

Ytri rekstrarskilyrði sveiflukenndari

Fiskvinnslan er háð ytri aðstæðum þ.e. náttúrusveiflum og fiskveiðistjórnun. Þetta skapar óstöðugleika og óvissu í greininni.

Óstöðugleiki ógnar þekkingaruppsöfnun

Fiskveiðistjórnunarkerfið hefur valdið vissum óstöðugleika í hráefnisöflun smærri byggðarlaga. Sjávarútvegsfyrirtæki og aflaheimildir hafa á undanförnum árum skipt ört um eigendur og í einhverjum tilfellum hafa nýir eigendur ákveðið að flytja vinnslu á viðkomandi afla milli byggðarlaga (eða út á sjó). Hættan á að þessi þróun haldi áfram skapar ótryggt ástand fyrir starfsfólk landvinnslu sem getur allt eins átt von á því að fyrirtækið sem það vinnur hjá taki sig upp og flytji.

Flóknara rekstrarumhverfi

Óstöðugleiki í greininni ógnar uppbyggingu þekkingar í sjávarútvegsfyrirtækjunum.

Stór fiskvinnslufyrirtæki yfirtaka minni

Rekstrarumhverfi fiskvinnslunnar hefur orðið flóknara með tilkomu fleiri möguleika til hráefnisöflunar og söluleiða. Þetta er einkum vandamál fyrir lítil fyrirtæki.

Einn ráðandi aðili á vinnumarkaði

Lítill og meðalstór fyrirtæki í fiskvinnslu eiga undir högg að sækja sökum þess að stærri fyrirtæki yfirtaka þau minni og skapa sér þannig betri samkeppnisaðstöðu. Með þessu tapast bæði kvóti og vinna úr litlu sveitarfélögunum. Sama hefur gerst við sameiningu fiskvinnslufyrirtækja.

Samkeppni um hráefni

Á minni stöðum er eitt útgerðarfyrirtæki ráðandi aðili á vinnumarkaði, sem skapar óöryggi varðandi gjaldþrot, brottflutning eða sölu.

Mörg fiskvinnslufyrirtæki á landsbyggðinni geta ekki lengur keppt um aflann á markaði. Mikið af þeim afla sem landað er er ekið í burtu

til fiskvinnslu annars staðar, hráefnisverð hefur hækkað og útflutningur á ónunnum þorski hefur margfaldast á síðustu árum. Mikið af aflanum kemur aldrei á markað héraendis.

Lækkun kvótaálgis

Margir telja að lækkun á kvótaálagi á þorski skýri að nokkru aukinn útflutning á ísuðum þorski á því tímabili.

Kvótaþing

Að mati margra hefur tilkoma kvótaþings skapað vandamál varðandi leigukvótabáta. Útgerðir leigja kvótann af staðnum.

Takmarkanir á notkun fiskimjöls á dýrafóður

Ef Evrópusambandið lætur verða af því að takmarka notkun fiskimjöls í dýrafóður, getur það orðið mikið áfall fyrir margar sjávarbyggðir, sem byggja afkomu sína af því.

Áhrif auðlindagjalds

Ýmsir telja að auðlindagjald á sjávarútvegsfyrirtæki muni rýra afkomu þeirra og að ýmis fyrirtæki í sjávarútvegi ráði ekki við slíkt gjald.

Minnkandi margfeldisáhrif

Vinnsla afla um borð og tæknivæðing í landvinnslu leiðir til fækkunar starfa í landvinnslunni og minnkandi margfeldisáhrifa. Þetta veikir einnig starfsemi stoðfyrirtækja.

Almennt skert flutningsþjónusta

Frekari sameining flutningafyrirtækja og skert samkeppnisstaða smárra flutningaðila gagnvart þeim stóru gæti skert fiskflutningaþjónustu. Það gæti m.a. komið niður á fiskflutningum

TÆKIFÆRI

Nýting aukaafurða

Auka má nýtingu aukaafurða í vinnslunum. M.a. er úrgangur úr fiskvinnslu mikilvægt hráefni fyrir fóður í loðdýrarækt.

Auka fullvinnslu

Auka má fullvinnslu á ferskum fiski og vinnslu á afurðum sem nú eru fluttar óunnar úr landi.

Tollalækkun

Lækkun tolla á unnum fiskafurðum mundi skapa betri skilyrði fyrir fullvinnslu afurða.

Aukið fiskeldi

Að mati Landssambands fiskeldis- og hafbeitarstöðva er fram undan umtalsverð aukning í fiskeldi hér á landi. Að mati þeirra (árið 2000) má gera ráð fyrir að framleiðslan muni aukast að meðaltali um og yfir 25% á ári næstu fimm árin.

Fjölgun í afleiddum störfum tengdum sjávarútvegi

Ýmis afleidd störf í fiskvinnslu, svo sem rannsóknar- og þróunarstörf, markaðsmál o.fl. hafa flust til höfuðborgarsvæðisins. Færa má hluta þeirra til baka í sjávarbyggðirnar.

Aukið framboð áhættufjármagns

Aukið framboð áhættufjármagns mundi gera þeim auðveldara fyrir sem vilja reyna nýja hluti í sjávarútvegi.

Byggðatengd fiskveiðistjórnun

*Nauðsynlegar
fjárfestingar*

Ef ákveðinn hluti fiskveiðiréttinda t.d. á strandveiðiflotanum væri bundinn við byggðarlög sem byggja á sjávarútvegi mundi skapast ákveðið öryggi í atvinnumálum viðkomandi byggðarlags, sem gæfi aukin tækifæri til nýsköpunar og þróunarstarfs.

*Aukin menntun
fiskvinnslufólks*

Að mati forsvarsmanna nokkurra af stærstu sjávarútvegsfyrirtækjum landsins skýrist skuldaaukning sjávarútvegsins að miklum hluta af nauðsynlegum fjárfestingum í framleiðslutækjum, einkum til veiða og vinnslu á uppsjávarfiski. Þeir telja að þótt skuldsetning sjávarútvegsins sé mikil, hafi fjárfestingar leitt til þess að framlegð og hagræðing í greininni hafi aukist mikið á undanförunum árum.

Veiking krónunnar

Aukin menntun fiskvinnslufólks gefur betri rekstrargrundvöll fyrirtækja.

Talið er að veiking gengis krónunnar muni styrkja stöðu sjávarútvegs og auka sjóðstreymi til langs tíma litið.

2.1.2 Svæðisbundin greining á stöðu sjávarútvegs

2.1.2.1 Sjávarútvegur í sjávarbyggðum á Suðurlandi og Reykjanesi

STYRKUR

Hlýr sjór

Við suðvesturströndina og í Faxaflóa er tiltölulega hlýr sjór vegna Golfstraumsins. Þetta gefur fiski góða lífsmöguleika, þar sem æti er mikið.

Kola- og flatfiskmið

Á svæðinu eru öflug kola- og flatfiskmið.

Hrygningarsvæði loðnu

Út af suðvestanverðu landinu eru hrygningarsvæði loðnu, sem gefur sérstaka nýtingarmöguleika.

Nálægð við markað

Svæðið er nálægt stórum markaði á höfuðborgarsvæðinu.

Keila í Grindavík

Meira en helmingur keilukvótans sem úthlutað er um fiskveiðiáramótin er vistaður í Grindavík.

Nálægð við Keflavíkurflugvöll

Nálægð við Keflavíkurflugvöll gefur möguleika á útflutningi á ferskfiski og lifandi fiski, humri, krabbadýrum og skelfiski.

Góð hafnaraðstaða

Víða á svæðinu eru stórar hafnir, sem veita bestu fánlega þjónustu.

Þekking og þjónusta í sjávarútvegi

Á svæðinu og í nágrenni þess er mikil þekking á fiskvinnslu. Vinnuafli kemur víða að enda góðar samgöngur og stutt til næstu þéttbýliskjarna. Á höfuðborgarsvæðinu eru skólar tengdir sjávarútvegi og miðstöð þjónustufyrirtækja sem sinna sjávarútvegi. Í Vestmannaeyjum, Þorlákshöfn og á Reykjanesi er mikil þjónusta sem byggir á sjávarútvegi.

Þekking í sjávarútvegi nýtt í nýsköpun

Hafrannsóknarstofnun er með útibú í Grindavík, Sandgerði og Vestmannaeyjum. Í Vestmannaeyjum eru einnig Sjávarútvegsdeild Háskóla Íslands og útibú frá Rannsóknarstofnun fiskiðnaðarins. BioIce stundar rannsóknir á botndýrum í Sandgerði og Martak í Grindavík hefur þróað og framleiðir vélar til rækjuvinnslu.

Mikill togarafloði

Á svæðinu er mikill togarafloði og góð kvótastaða.

Sterkur smábátafloði

Á Reykjanesi og við Faxaflóa er sterkur smábátafloði sem leggur sinn aflu að mestu leyti upp á fiskmörkuðum á svæðinu. Mestu er landað í Sandgerði.

Sterk saltfiskvinnsla

Grindavík er einn stærsti saltfiskvinnslubær landsins, en þar starfa fjögur stór útgerðarfyrirtæki, sem aðallega vinna saltfisk. Þá er saltfiskvinnsla töluverð í Garðinum.

Sterk vinnsla í Eyjum

Vestmannaeyjar eru að langmestu leyti byggðar upp á sjávarútvegi. Í

*Fyrirtæki í
nýsköpunarstarfi
tengdu sjávarútvegi á
Reykjanesi*

VEIKLEIKAR

Lítill uppsjávarfiskur

*Gámafiskur rýrir
landvinnslu í Eyjum*

Ofveiði á kola

Samdráttur í kvótaeign

*Þrengsli farartálmi
á vetrum*

ÓGNANIR

*Samkeppni um
vinnuafl*

*Kvótinn seldur frá
Sandgerði*

*Gjaldþrot í
Vestmannaeyjum*

TÆKIFÆRI

*Góðar aðstæður til
fiskeldis*

*Fullvinnsla afurða á
innanlandsmarkað*

*Nábýli við
Keflavíkurflugvöll -*

Nýjar eldistegundir

bænum er tvö stór frystihús og tvær mjölverksmiðjur. Að auki eru nokkur minni fiskvinnsluhús.

Á Reykjanesi er verið að byggja upp fyrirtæki eins og Sæbýli sem elur sæeyru. Verið er að vinna að sérstakri vöruþróun á neytandamarkað hjá Rúllum ehf. í Sandgerði og má einnig nefna þorsk- og lúðveldi í Grindavík og hafbeitareldi á laxi í Vogunum.

Svæðið er veikt hvað varðar uppsjávarfisk eins og síld og loðnu.

Um fjórðungi botnfiskafla fiskiskipa frá Vestmannaeyjum er landað í gáma og hann seldur á erlendum mörkuðum. Af því leiðir að ekki hefur verið nægilegt magn til vinnslu í Eyjum.

Ofveiði á kola hefur valdið því að stofninn hefur hrunið með reglulegu millibili.

Á árunum 1984 – 2001 hefur hlutdeild Suðurlands í aflamarki fimm helstu botnfisktegundanna haldist óbreyttur 13,5%, en hlutur Reykjanes hefur minnkað úr 18,1% í 15,4%.

Vetrarsamgöngur við Þorlákshöfn fara um Þrengslaveg, sem getur verið farartálmi á vetrum.

Nálægðin við höfuðborgarsvæðið skapar mikla samkeppni um vinnuafl. Því getur verið erfitt að fá gott og stöðugt vinnuafl í fiskvinnslu.

Þrjú helstu útgerðarfyrirtækin í Sandgerði hafa lagt niður starfsemi sína í Sandgerði á síðustu árum og selt kvóta sinn í burtu, hátt í 9000 þorskígildum.

Gjaldþrot vofir yfir Útgerðarfélagi Vestmannaeyja, og hefur starfsfólki verið sagt upp.

Hlýr sjór skapar mjög góðar aðstæður til fiskeldis á svæðinu.

Nálægð við höfuðborgarsvæðið gefur góða möguleika á fullvinnslu sjávarafurða á innanlandsmarkað.

Staðsetning nálægt Keflavíkurflugvelli býður upp á möguleika í vöruþróun á sjávarafurðum með beinan útflutning í huga.

Eldi á humri, lúðu, sandhverfu og ál gefur góða möguleika. Í

Fiskeldi í Eyjum

tilraunastöð Hafrannsóknarstofnunar í Grindavík hafa farið fram tilraunir með sandhverfueldi sem þykja gefa góða raun, og fyrirtækið Sæbyli í Vogum hefur alið sandhverfur til útflutnings um skeið.

Frekari rannsóknir

Nýjung í fiskvinnslu í Eyjum er vinnsla á laxi sem hófst með komu Íslenskra Matvæla. Laxeldi kemur til með að hefjast í Eyjum næsta vor.

*Hafnarbætur í
Þorlákshöfn*

Frekari uppbygging er möguleg í tengslum við Fræðasetrið í Sandgerði og BioIce rannsóknarstöðina.

*Suðurstrandarvegur
bætir aðstæður*

Á undanförunum árum hefur höfnin í Þorlákshöfn verið í uppbyggingu og frekari uppbygging er áformuð. Höfnin í Þorlákshöfn er tollhöfn með aðstöðu fyrir skip með allt að 7.500 tonna burðargetu.

Með tilkomu Suðurstrandarvegar skapast berti aðstæður fyrir fiskvinnslufyrirtæki í Þorlákshöfn að koma ferskum fiski í flug.

2.1.2.2 Sjávarútvegur í sjávarbyggðum á Vesturlandi

STYRKUR

Hlýr sjór

Í Faxaflóa og Breiðafirði er tiltölulega hlýr sjór vegna Golfstraumsins. Þetta gefur fiski góða lífsmöguleika, þar sem æti er mikið.

Fjölbreytt útgerð í Breiðafirði.

Útgerð er fjölbreytt við Breiðafjörð og þaðan eru stundaðar flestar tegundir veiða. Stykkishólmur og Grundarfjörður liggja nálægt gjöfulem skelfiskmiðum í Breiðafirði. Þar eru m.a. bestu hörpuðiskmið landsins. Gjöful grásleppumið eru í Breiðafirði, og út af Snæfellsnesi eru gjöful botnfiskmið.

Öflugir fiskflutningar

Í Grundarfirði og Snæfellsbæ er öflugt flutningafyrirtæki, sem sérhæfir sig í fiskflutningum.

Nálægð við innanlandsmarkað

Svæðið er tiltölulega nálægt innanlandsmarkaði á höfuðborgarsvæðinu.

Öflugir fiskmarkaðir

Á Snæfellsnesi starfar fiskmarkaður Breiðafjarðar, sem er einn stærsti fiskmarkaður landsins. Höfuðstöðvar hans eru í Ólafsvík, en auk þess hefur hann útstöðvar á Arnarstapa, Rífi, í Grundarfirði og Stykkishólmi.

Góð hafnaraðstaða

Góð hafnaraðstaða er í Snæfellsbæ, Grundarfirði og Stykkishólmi. Unnið er að lengingu hafnarinnar í Grundarfirði um 100 metra.

Smábátaútgerð

Vegna nálægðar við miðin hentar smábátaútgerð vel í sjávarbyggðum á Snæfellsnesi og endurspeglast það í samsetningu fiskiskipaflorens þar.

Skelfiskvinnsla í Stykkishólmi og Grundarfirði

Mikið er unnið af hörpuðiski, rækju og beitukóngi í Stykkishólmi og Grundarfirði. U.þ.b. þremur fjórðu hlutum hörpuðiskaflorens er landað og unninn í Stykkishólmi, en einum fjórða í Grundarfirði.

Bolfiskvinnsla í Snæfellsbæ

Í Snæfellsbæ og Grundarfirði fer fram öflug vinnsla bolfisks.

Vinnsla á nýjum tegundum

Gjöful fiskimið hafa stuðlað að frekari sóknarfærum og tilraunum í veiðum og vinnslu, eins og sjá má á veiðum og vinnslu á beitukóngi og ígulkerjahrognum.

Fiskréttaverksmiðja á Rífi

Á Rífi er ný verksmiðja fyrir fullvinnslu sjávarafurða. Fiskréttir til neytenda eru þar unnir úr hágæðahráefni.

Kvótaaukning á undanförunum árum

Hlutdeild Vesturlands í aflamarki fimm helstu botnfisktegundanna hefur aukist úr 9,0% í 15,8% á árunum 1984 - 2001.

Margþætt þjónusta við sjávarútveg

Á Snæfellsnesi er mikil og margþætt þjónusta við sjávarútveg. Ekki er algengt að sækja þurfi þjónustu út fyrir svæðið.

Þekking og þjónusta í sjávarútvegi

Á svæðinu er mikil þekking á fiskvinnslu. Það er nálægt höfuðborgarsvæðinu, þar sem eru skólar tengdir sjávarútvegi og miðstöð þjónustufyrirtækja, sem sinna sjávarútvegi.

Háþróuð fyrirtæki

Fyrirtækið Mareind í Grundarfirði er háþróað á sviði siglingartækja og tölvubúnaðar fyrir skip. Í Grundarfirði er nýlega risin tæknilega fullkomin ísverksmiðja.

Hafrannsóknarstofnun í Ólafsvík

Staðsetning Hafrannsóknarstofnunar í Ólafsvík er styrkur fyrir svæðið varðandi samskipti og upplýsingastreymi milli fiskifræðinga og fólks í greininni.

Háskólar á Bifröst og Hvanneyri

Nálægð Háskólanna á Bifröst og Hvanneyri kann að auðvelda aðgengi sjávarútvegsfyrirtækja og stoðfyrirtækja að rannsóknum, kennslu og ráðgjöf.

VEIKLEIKAR

Lítið um uppsjávarfisk

Svæðið er veikt varðandi uppsjávarfisk eins og t.d. síld og loðnu.

Fjallgarður er farartálmi á vetrum

Sjávarbyggðir á Snæfellsnesi eru flestar norðan fjallgarðs sem getur verið farartálmi á vetrum.

Lítill nýsköpun

Á svæðinu mætti vera meira um fyrirtæki í nýsköpun í fiskvinnslu.

ÓGNANIR

Samkeppni um vinnuafl

Bættar samgöngur til höfuðborgarsvæðisins og uppbygging annarra atvinnugreina getur skapað samkeppni um vinnuafl þannig að erfitt verði að manna störf í fiskvinnslu.

Samdráttur í hörpudiskveiðum

Ákveðið hefur verið að skerða aflaheimildir í hörpudiski um næstum fjórðung. Stærstur hluti skelfisks sem veiddur er í Breiðafirði er unninn í Stykkishólmi, og kemur skerðingin því illa við atvinnulífið þar.

TÆKIFÆRI

Góðar aðstæður til fiskeldis

Hlýr sjór, djúpir firðir og skerjagarðar á svæðinu skapa mjög góðar aðstæður til fiskeldis.

Nýting nýrra tegunda

Reyna má nýtingu annarra skelfisktegunda en hörpudisks, svo sem sæsnigla og ígulkerja. Tilraunaverkefni er í gangi með ræktun kræklings og beitukónsveiðar hafa verið stundaðar frá 1996. Þá hafa tilraunaveiðar á glerál gengið vonum fram og tilraunir verða gerðar með áframeldi.

Fullvinnsla, vinnsla aukaafurða og aukin vinnsla á ferskum fiski

Nálægð við höfuðborgarsvæðið gefur góða möguleika á fullvinnslu sjávarafurða og útflutningi. Auka má nýtingu aukaafurða í

vinnslunum, og auka má auka vinnslu á ferskum fiski.

Samgöngubætur

Nýr vegur yfir Vatnsheiði og bættur vegur yfir Fróðárheiði munu bæta aðstöðu til landflutninga. Fyrirhugaðar hafnarbætur í Grundarfirði munu bæta hafnaraðstöðu þar til muna.

2.1.2.3 Sjávarútvegur í sjávarbyggðum á Vestfjörðum

STYRKUR

Gjöful bolfiskmið

Á svæðinu er stutt á gjöful bolfiskmið og uppvaxtarsvæði helstu nytjastofna. Aðstæður eru því kjörnar fyrir smærri báta og afurðin mjög fersk þegar hún kemur að landi.

Vinnslustöðvar

Nokkuð stórar vinnslustöðvar eru t.d. á Þingeyri, Flateyri og Suðureyri.

Úthafs-rækjustofninn að styrkjast

Úthafs-rækjustofninn fyrir Vestur- og Norðurlandi er að styrkjast eftir margra ára lægð, og eru nú leyfðar meiri veiðar en áður.

Fjölbreytt lífríki

Í suðurfjörðum Vestfjarða er fjölbreytt lífríki, einkum Arnarfirði.

Nálægð við Breiðafjörð

Frá sunnanverðum Vestfjörðum er möguleiki á sókn í Breiðafjörð – a.m.k. fyrir stærri skip.

Fiskmarkaðir

Fiskmarkaðir eru starfandi í flestum byggðakjörnum og daglegar ferðir flutningabíla eru af svæðinu allt árið.

Góð hafnaraðstaða

Skjólgóðir og djúpir firðir bjóða upp á góða hafnaraðstöðu, og ágæt hafnaraðstaða er á flestum stöðunum. Hafnir á Ísafirði og Patreksfirði eru skilgreindar sem vöruflutningahafnir, en aðrar hafnir eru skilgreindar sem fiskihafnir. Á undanförunum árum hefur verið lögð meiri áhersla á þjónustu við smærri báta í sjávarbyggðunum, en meirihluti íslenska fiskiskipaflotans getur athafnað sig í þessum fiskihöfnum.

Sterkur krókabátafoti

Þar sem stutt er á miðin henta Vestfirðir vel til færa-, línu-, snurvoðar- og togveiða. Smábátaútgerð hefur aukist verulega á síðustu árum og er mikill hluti bolfisks sem kemur á land á Vestfjörðum veiddur af smábátum. Auk heimabáta munar þar mikið um mikinn fjölda aðkomubáta, sem koma frá öðrum svæðum til veiða við Vestfirði á sumrin.

Góðar aðstæður fyrir vinnslu bolfisks

Á flestum stöðum er góð aðstaða til bolfiskvinnslu. Stórum hefðbundnum frystihúsum hefur fækkað á undanförunum árum en í þeirra stað hafa komið minni vinnslur. Magn þess afla sem unninn er á svæðinu hefur þó ekki dregist saman.

Saltfiskverkanir

Saltfiskvinnslur hafa verið að sækja í sig veðrið, og eru litlar saltfiskvinnslur í öllum vestfirskum sjávarbyggðum. Þessar vinnslur kaupa fiskinn oft á tíðum á markaði, og vegna smæðar þeirra ná þær fram ákveðnum sveigjanleika í framleiðslu, sem gera þær oft að hentugum rekstrareiningum.

Rækjuvinnsla

Þekking og tækni til rækjuvinnslu er til staðar í Bolungarvík, Súðavík, á Bíldudal og á Ísafirði.

Loðnuverksmiðja

Í Bolungarvík er loðnuverksmiðja.

Byggðakvóti

Úthlutun byggðakvóta til Ísafjarðarbæjar og Vesturbyggðar styrkir stöðu þessara byggðarlaga og gerir ákveðna hagræðingu varðandi vinnslu mögulega.

Þróunarmiðstöð í sjávarútvegi

Ísafjörður er þróunarmiðstöð í sjávarútvegi. Þar er mikil þekking á sjávarútvegi og öflug rannsóknar- og þróunarfyrirtæki. Hafrannsóknarstofnun og Rannsóknarstofnun fiskiðnaðarins eru þar með útibú og nýlega var opnað útibú frá MATRA (samstarfsverkefni Iðntæknistofnunar og RALA), sem mun þjóna sjávarútveginum.

Nýsköpunarfyrirtæki í rannsóknarstarfi

Á Ísafirði eru starfandi nokkur nýsköpunarfyrirtæki í sjávarútvegi, sem nálægar sjávarbyggðir njóta góðs af. 3x-Stál sérhæfir sig í sértækum lausnum á flestum þeim vinnslueiningum sem koma við rækju- og bolfiskvinnslu og Pólstækni framleiðir vogir og annan hátækniþúnað fyrir fiskvinnslur. Einnig má nefna Netagerð Vestfjarða. Þessi fyrirtæki hafa öll haslað sér völl erlendis auk þess að þjóna sjávarútvegi innanlands.

Vinnuafli með þekkingu

Vinnuafli með þekkingu á fiskvinnslustörfum er til staðar á svæðinu.

Hausavinnsla og fiskbitar

Hausavinnsla er á Suðureyri og framleiðsla á fiskbitum og fiskkökum í samstarfi við Gná í Bolungarvík. Þessi framleiðsla er þurrkuð og seld til Nígeríu á háu verði.

VEIKLEIKAR

Lítið um uppsjávarfisk

Oft er stopul veiði á uppsjávarfiski, eins og t.d. síld og loðnu.

Slök samkeppnisaðstaða

Vegna fjarlægðar frá millilandaflugvelli getur verið erfiðara fyrir fyrirtæki á Vestfjörðum en á suðvesturhorni landsins að hasla sér völl í útflutningi á ferskum fiski.

Langur tími til kaupenda

Það líður a.m.k. hálfur sólarhringur frá því að afli sem seldur er á markaði berst á land þar til hann er kominn í hendur kaupenda á höfuðborgarsvæðinu eða annars staðar utan Vestfjarða.

Einhæfur skipakostur

Skipakostur á svæðinu er einhæfur, mikið af litlum bátum. Lítil endurnýjun er í stærri flota og aðeins eitt skip með vinnslu um borð.

Afli fluttur óunninn í burtu

Nokkuð er um að afla sem berst á land á Vestfjörðum sé keyrt í burtu og hann unninn annars staðar.

Ótryggur rekstur í útgerð og vinnslu

Rekstur útgerðar og fiskvinnslu hefur verið ótryggur á ýmsum minni stöðunum.

ÓGNANIR

Ótryggt ástand

landvinnslu

Minnkandi hlutdeild í bolfiskkvóta

TÆKIFÆRI
Samgöngubætur

Aukin menntun fiskvinnslufólks

Meiri afli unninn á staðnum

Slægingar- og flökunarþjónusta

Möguleikar í vinnslu aukaafurða

Marningsvinnsla

Fullvinnsla afla

Nýsköpun

Sóknarfæri í harðfiski

Nýting nýrra tegunda

Aukin vinnsla á ferskum fiski

Sandhverfu- og kræklingaeldi

Kalkþörungar

Rekstrarerfiðleikar fiskvinnslufyrirtækja á Vestfjörðum á undanförunum árum hafa aukið á ööryggi fiskvinnslufólks.

Á tímabilinu 1984 - 2001 hefur hlutdeild Vestfjarða í aflamarki fimm helstu botnfisktegundanna minnkað úr 13,6% í 6,1%.

Bættar samgöngur svo sem með göngum milli fjarða tengja byggðirnar saman og skapa stærri samfelld vinnslusvæði. Daglegar ferðir flutningabíla með fisk og betri vegir hafa stýtt flutningstíma.

Þekking á útgerð og veiðum togskipa er fyrir hendi. Aukin menntun fiskvinnslufólks gefur betri rekstrargrundvöll fyrirtækja.

Aukin atvinnutækifæri skapast með því að vinna meira af aflanum á svæðinu í stað þess að keyra hann í burtu.

Ef kaupendur fisks á markaði nýta sér slægingar- og flökunarþjónustu skapar fiskurinn a.m.k. einhverja atvinnu áður en hann er keyrður í burtu. Þetta mætti nýta meira.

Auka má nýtingu aukaafurða í vinnslunum. Á Suðureyri er verið að gera tilraunir með afurðir úr þurrkuðum þorskhausum og beinum.

Á Þingeyri eru tilraunir í gangi með marningsvinnslu með nýjum hætti.

Tækifæri liggja í eflingu fiskvinnslanna og aukinni fullvinnslu aflans.

Á Ísafirði er ein fárra verksmiðja í heiminum sem framleiða frosið Sushi í neytendaumbúðum.

Harðfiskframleiðendur sem eru nokkrir á svæðinu, anna ekki eftirspurn. Þar eru því sóknarfæri.

Reyna ber nýtingu fleiri fisktegunda, svo sem hörpudisks, sem veiðist í Arnarfirði.

Auka má vinnslu á ferskum fiski. Einhverjir aðilar eru byrjaðir að reyna fyrir sér með útflutning á ferskum fiski og virðist ganga upp. Þetta er möguleiki sem ekki hefur verið mikið nýttur enn sem komið er.

Mikilvægt er að rannsaka ítarlega möguleika þessa svæðis til fiskeldis. Skjólgóðir firðir gætu hentað vel til eldis t.d. á laxi og þorski. Þegar er hafin tilraun með kræklingaeldi í Arnarfirði, Dýrafirði og Hestfirði, og þorskeldi í Tálknafirði og Álftafirði.

*Ný rækjuvinnsla í
Bolungarvík*

Unnið er að undirbúningi kalkpörungavinnslu í Arnarfirði og byggingu verksmiðju á Bíldudal. Staðfest hefur verið með mælingum að a.m.k. 15 milljón tonn af kalkpörungaseti er þar að finna. Það skapar grundvöll fyrir vinnslu ef markaðsaðstæður eru réttar.

Nýtt hlutafélag, Bakkavík, hefur verið stofnað um rækjuvinnslu í Bolungarvík.

2.1.2.4 Sjávarútvegur í sjávarbyggðum á Norðurlandi

STYRKUR

Góðar aðstaður til bátaútgerðar

Helsti styrkur sjávarútvegs á Norðurlandi er nálægð við göngur uppsjávarfiska, góð aðstaða til smábátaútgerðar á nokkrum stöðum og að helstu rækjumið landsins eru út af Norðurlandi.

Úthafsrækjustofninn að styrkjast

Úthafsrækjustofninn fyrir Norður- og Vesturlandi er að styrkjast eftir margra ára lægð, og eru nú leyfðar meiri veiðar en áður.

Uppbygging á úrvinnslu uppsjávaraflla

Uppbygging í veiðum og vinnslu uppsjávarfisks hefur átt sér stað á nokkrum stöðum innan svæðisins, einkum á Þórshöfn.

Mikil loðnuveiði

Mikil loðnuveiði er á austurhluta svæðisins á sumrin og haustin.

Síldveiði

NA-hornið liggur best við nýtingu á norsk-íslensku síldinni og fiskafla sem berst úr Norðurhöfum.

Sterk útgerðarfyrirtæki

Á Norðurlandi eru nokkur af sterkustu útgerðarfyrirtækjum landsins. Þar má nefna Samherja, Útgerðarfélag Akureyrar, Skagfirðing, Skagstrending og Þormóð ramma. Rekstur Fiskiðjunnar Skagfirðings gekk vel á síðasta ári

Mikill togarafloti og góð kvótastaða

Á Norðurlandi er mikill togarafloti, m.a. margir frystitogarar, og góð kvótastaða. Eyjafjörður, Siglufjörður, Skagafjörður, Skagaströnd og Þórshöfn hafa góða kvótastöðu, og segja má að þessi byggðarlög hafa nýtt sér fiskveiðistjórnunarkerfið vel.

Uppbygging þekkingar

Akureyri er miðstöð þekkingar í sjávarútvegi, og á Sauðárkróki er einnig mikil þekkingaruppbygging. Rannsóknarstofnun fiskiðnaðarins og Háskólinn í Akureyri eru í samvinnu við fiskvinnslufyrirtæki. Góð þekking er hjá fyrirtækjum eins og Útgerðarfélagi Akureyrar, Samherja, Þormóði ramma og Skagstrendingi. Sú þekking nýtist á öðrum stöðum, eins og Raufarhöfn, þar sem ÚA hefur fært þekkingu inn í samfélagið og sömuleiðis Samherji á Þórshöfn

Góð þjónusta

Þjónusta við sjávarútveginn er öflug á ýmsum stöðum, svo sem Siglufirði og Skagaströnd. Sjávarútvegur í Eyjafirði sækir sína þjónustu til Akureyrar.

Stærstu fiskihafnir landsins

Eyjafjarðarsvæðið er meðal stærstu bolfisklöndunarsvæða landsins, bæði hvað varðar landað magn og einnig hvað varðar aflaverðmæti. Á Akureyri er útflutningshöfn fyrir svæðið.

Stór frystihús

Á svæðinu eru nokkur stór og tæknivædd frystihús.

Góðar loðnubræðslur-hágæðamjöl

Á Siglufirði, Krossanesi og Raufarhöfn eru fjórar loðnubræðslur. Þrjár þeirra framleiða hágæðamjöl, en Raufarhafnarverksmiðjan byggir hins vegar á eldþurrkun.

<i>Rækjuvinnsla sterk</i>	Tæknivæddar rækjuverksmiðjurnar eru á Siglufirði og Skagaströnd. Rækjuiðnaðurinn á þessum stöðum er mjög öflugur m.t.t. kvótamagns og samsetningar kvóta (heimamið, Flæmski hatturinn, aðkeypt hráefni), skipakosts (bátar, togarar, frystiskip, eign og leiga), verksmiðja (tækni, afköst, vinnuafli), vörugæða og sölu afurða.
<i>Kítínverksmiðja á Siglufirði</i>	Hafin er vinnsla á rækjuskel til kítín- og kítósanframleiðslu á Siglufirði.
<i>Aukaafurðir</i>	Á Skagaströnd eru unnar aukaafurðir í afskurði, b-tegundum og salti.
<i>Bætt kvótastaða</i>	Frá árinu 1984 - 1999 hefur hlutdeild Norðurlands vestra í fimm helstu botnfisktegundunum aukist úr 6,1% í 7,7% og hlutdeild Norðurlands eystra úr 14,9% í 20,3%.
<i>Jákvæð þróun á Dalvík</i>	Sú jákvæða þróun hefur átt sér stað að aukning hefur orðið í landvinnslunni hjá Samherja á Dalvík og hafa nokkur af frystiskipum félagsins landað afla sínum til frekari vinnslu þar. Mikil aukning hefur orðið í flugfiski frá landvinnslu Samherja á Dalvík
<i>Fiskeldi</i>	Sjávarútvegsfyrirtækin koma í auknum mæli að fiskeldismálum og hafa keypt hlut í þeim. Vöxtur hefur orðið í kræklingaeldi á svæðinu og væntanlegt er eldi á sæeyra út á Hauganesi.
<i>Byggðakvóti</i>	Fyrirtækið Höfði á Hofsósi fékk allan byggðakvótann sem Skagafirði var úthlutað og hefur það aukið rekstraröryggi fyrirtækisins og aukið landvinnslu á staðnum. Grímsey fékk einnig úthlutað byggðakvóta.
VEIKLEIKAR	
<i>Lítill bolfiskur annar en þorskur</i>	Takmarkað veiðist af öðrum bolfisktegundum en þorski út af Norðurlandi. Þetta kemur t.d. illa við krókabáta, sem hafa mátt veiða ótakmarkað magn af t.d. ýsu og steinbíti.
<i>Langt á miðin frá Norðvesturlandi</i>	Nokkuð langt er á bolfiskmið og uppsjávarfiskimið frá Norðvesturlandi.
<i>Úr alfaraleið</i>	Ýmsir sjávarútvegsstaðir á Norðurlandi eru nokkuð úr alfaraleið og vetrarsamgöngur geta verið erfiðar.
<i>Bolfiskvinnsla ekki sterk á Raufarhöfn</i>	Hjá ÚA á Raufarhöfn er að mestu unnið úr tvífrystu hráefni (Rússafiski). Mikil óvissa er um kaup á þessu hráefni, vegna ákvörðunar Rússa um að einungis skuli landa afla rússneskra skipa þar í landi. Þessi vinnsla hefur gefið litla framlegð.
<i>Bolfiskvinnsla lögð niður á Þórshöfn</i>	Bolfiskvinnsla hefur verið lögð niður á Þórshöfn, en áfram verður unnið úr uppsjávarfiski.
<i>Lítill bátaútgærð á Norðvesturlandi</i>	Bátaútgærð er ekki öflug á Norðvesturlandi, þar sem vetrarvertíð er

<i>Landvinnslan á Ólafsfirði og Hrísey í erfiðleikum</i>	ekki til að dreifa né heldur síld eða loðnu. Landvinnslan á Ólafsfirði og í Hrísey hefur átt í erfiðleikum í kjölfar gjaldþrota og rekstrarbreytinga.
<i>Eignarhald á kvóta á minni stöðum</i>	Veikleikar eru varðandi eignarhald á kvóta og vinnslu á sumum minni stöðunum.
<i>Byggðakvóti</i>	Gagnrýnt hefur verið að leikreglur úthlutunar byggðakvóta hafi ekki gefið Ólafsfirði og Hrísey neina möguleika.
<i>Veik kvótastaða á Hofsósi og Raufarhöfn</i>	Kvótastaða Hofsóss er veik og vinnsla þar einhæf. Kvótastaðan á Raufarhöfn er einnig veik.
ÓGNANIR <i>Innfjarðarrækjustofninn hruninn</i>	Innfjarðarrækjustofnarnir fyrir Norðurlandi er hrundir. Fyrir nokkrum árum veiddust 4500 tonn á Húnaflóa, Skagafirði og Skjálfanda. Nokkrir bátar á Hólmavík og Drangnesi eiga afkomu sína undir veiðum á innfjarðarrækju. Engar veiðar eru nú leyfðar þar og enginn kvóti.
<i>Sveiflur á afurðaverði</i>	Miklar sveiflur eru í afurðaverði uppsjávarafla og rækju.
<i>Ufsavinnsla viðkvæm fyrir sveiflum</i>	Sérhæfð ufsavinnsla á Hofsósi er mjög viðkvæm fyrir ytri sveiflum í verði og framboði.
<i>Forræði veiðiheimilda</i>	Í mörgum tilvikum er forræði aflaheimilda ekki á staðnum, og mörg fyrirtækin eru opin almenningshlutafélög á markaði. Þetta skapar óöryggi í atvinnumálum ef hluthafar telja hag sínum betur borgið með því að landa aflanum annars staðar.
TÆKIFÆRI <i>Fiskeldi</i>	Heitt vatn t.d. í Skagafirði og á Eyjafjarðarsvæðinu gefur möguleika á fiskeldi. Nefna má barraeldi, lúðveldi o.fl.
<i>Samgöngubætur</i>	Göng milli Siglufjarðar og Ólafsfjarðar munu tengja byggðirnar saman og skapa stærra samfellt vinnslusvæði.
<i>Frekari þróun í vinnslu á tvífrystum fiski</i>	Möguleikar eru á frekari vinnslu í landi á flökum úr frystitogurum, sem gefur m.a. betri nýtingu.
<i>Fullvinnsla skelfisks</i>	Möguleikar eru á fullvinnslu kúfisks á Þórshöfn og vinnslu á rækjuskel tengdri rækjuvinnslunum.
<i>Aukning landvinnslu á Dalvík</i>	Samkomulag er um að höfuðstöðvar landvinnslu Samherja flytjist til Dalvíkur og að þar verði staðsett útgerðarstjórn á ferskfiskskipum sameinaðs félags Samherja og BGB-Snæfells.
<i>Saltfiskvinnsla á Ólafsfirði</i>	Unnið er að endurreisn saltfiskvinnslunnar á Ólafsfirði.
<i>Kúfiskvinnsla á Þórshöfn</i>	

Rækjuveiði í Öxarfirði

Nýtt kúfiskveiðiskip hefur verið keypt til Þórshafnar. Unnið er að vöruþróun á kúfiski, sem miðar að því að bæta afurðina og gera hana arðbæra. Kúfiskurinn er ýmist seldur á veitingastöðum eða notaður í súpur.

Þrátt fyrir hrun innfjarðarrækjustofnsins verða leyfðar veiðar á 200 tonnum í Öxarfirði í vetur.

2.1.2.5 Sjávarútvegur í sjávarbyggðum á Austurlandi

STYRKUR

Nálægð við góð fiskimið

Austfirskar sjávarbyggðir njóta almennt nálægðar við fengsæl fiskimið. Fjórðungurinn liggur vel við síldar- og loðnumiðum, enda barst meira en helmingur alls landaðs uppsjávarafla á land á Austfjörðum árið 1998. Út af norðanverðum Austfjörðum eru góð grásleppumið. Rækjumið eru út af Héraðsflóa. Höfn nýtur nálægðar við góð humarmið.

Sterk smábátaútgerð

Almennt má segja að Austfirðingar eigi stutt að sækja fisk, einkum þorsk. Þetta skapar góð skilyrði fyrir útgerð smábáta sem stendur víða vel í fjórðungnum, en tveir staðir, Bakkafjörður og Borgarfjörður eystri byggja allt sitt á útgerð þeirra.

Gott holdafar þorsks

Holdafarsstuðull þorsks út af Austur- og Suðurlandi er betri en annars staðar. Þetta gefur betri vinnslunýtingu.

Góð þekking á veiðum og vinnslu

Almennt má segja að í þekkingu heimamanna á veiðum og vinnslu sjávarfangs sé mikil auðlind. Þetta á einkum við um vinnslu uppsjávarfisks.

Útibú frá þjónustustofnunum

Rannsóknarstofnun fiskiðnaðarins er með útibú á Neskaupsstað og fyrirhugað er að setja upp útibú á Höfn, þar sem Hafrannsóknarstofnun er einnig með útibú.

Öflug sjávarútvegsfyrirtæki

Á svæðinu er nokkur fjárhagslega sterk og hátæknivædd sjávarútvegsfyrirtæki með sterka kvótastöðu, einkum í uppsjávarfiski.

Góðar loðnubræðslur og framleiðsla á hágæðamjöli

Á undanförunum árum hafa verið byggðar upp mjög tæknilega fullkomnar loðnubræðslur í flestum stærri sjávarbyggðum Austurlands, og í flestum þeirra er nú mögulegt að framleiða hágæðamjöl úr loðnu, síld og kolmunna.

Leiðandi í síldarverkun

Á Austfjörðum er unninn mikill hluti af allri síld sem landað er hérlendis. Í Neskaupsstað er stærsta saltsíldarverkun landsins.

Vinnsla aukaafurða á Höfn

Á Höfn er hafin vinnsla á bragðefnum í matargerð úr aukaafurðum, sem falla til við fiskvinnslu.

Framleiðsla fyrir Erlendan markað

Neytendavöruframleiðsla fyrir erlendan markað er á Reyðarfirði, og á Höfn er síld unnin í neytendapakningar til útflutnings.

Mikill kvóti í uppsjávarfiski

Kvótastaða Austfjarða er mjög sterk í uppsjávarfiski, en þar er skráður um fjórðungur síldarkvótans og fimmtungur loðnukvótans (1998). Einkum er Fjarðabyggð mjög sterk varðandi kvóta í uppsjávarfiski.

Byggðakvóti

639 tonnum af byggðakvóta var úthlutað til Austurlands. Þar af fóru 388 tonn til suðurfjarðanna, þar sem kvótastaða var veik.

VEIKLEIKAR

Fjarlægð frá millilandaflugvelli í Keflavík

Kostnaður við flutning á ferskum fiski veldur því að beinn útflutningur frá Austfjörðum í gegnum Keflavíkurflugvöll er ekki fýsilegur kostur.

Erfiðleikar tengir skorpuvinnu

Veði uppsjávarfisks er mjög árstíðabundin og vinnsla hans kallar oft á tíðum á miklar vinnutarnir. Þetta getur skapað vandamál. Ekki hafa allir aðstöðu til að vinna slíka vinnu og eins geta skapast vandamál vegna atvinnuleysis milli tarna.

ÓGNANIR

Minnkuð landvinnsla

Frá árinu 1983 hefur landvinnsla á svæðinu frá Húsavík til Seyðisfjarðar hrapað úr 30 þús. lestum niður í 6 þús. lestim. Þessi samdráttur skapar óvissu og kemur hart niður á atvinnulífi sjávarbyggðanna á þessu svæði.

Verðfall á grásleppu

Verðfall á afurðum hefur komið illa við grásleppuveiðar undanfarin ár.

Tregar humarveiðar

Humarveiðar hafa gengið treglega undanfarin ár.

Eignarhald á kvóta ekki bundið sjávarbyggðunum

Á Breiðdalsvík og Stöðvarfirði hefur eignarhald á kvóta og þannig frumkvæði í vinnslu og veiðum færst frá heimamönnum. Þetta hefur skapað óöryggi í atvinnumálum.

Minnkandi hlutdeild í botnfiskkvóta

Hlutdeild Austurlands í fimm helstu botnfisktegundunum hefur minnkað úr 13,2% í 10,2% á tímabilinu 1984 - 1999.

TÆKIFÆRI

Beint flug til og frá Egilsstöðum til Evrópu

Beint flug frá Egilsstöðum til meginlands Evrópu getur skapað sóknarfæri fyrir fiskútflutjendur.

Ný ferja sem mun sigla frá Seyðisfirði

Innan fárra ára mun ný og öflug ferja leysa farþegaferjuna Norrænu af hólmi í siglingum milli Seyðisfjarðar, Færeyja, Skotlands og Noregs. Nýja ferjan verður ekki aðeins farþegaskip heldur einnig öflugt flutningaskip sem hugsanlega getur skapað ný sóknarfæri í beinum útflutningi, t.d. á fiskafurðum.

Fyrirhugað laxeldi

Stofnuð hafa verið félög um sjókvíaeldi á laxi í Reyðarfirði, Seyðisfirði, Mjóafirði og Berufirði.

Kræklingaeldi

Fyrirhugað er kræklingaeldi í Mjóafirði.

Hlýraeldi

Fyrirhugað er hlýraeldi á Neskaupstað.

Vinnsla sjávarþangs

Í athugun eru möguleikar á vinnslu sjávarþangs á tveimur stöðum á Austfjörðum

Fullvinnsla afurða og nýting aukaafurða

Með eflingu fiskvinnslustöðvanna má koma á aukinni fullvinnslu aflans. Fjarðabyggð hefur hér mikla möguleika, og á Höfn eru fyrirtæki einnig að prófa sig áfram með fullvinnslu sjávarafurða þar má m.a. nefna

*Þróun veiða á ónýttum
tegundum*

framleiðslu bragðefnis úr sjávarfangi. Auka má nýtingu aukaafurða í
vinnslunum og vinna aukaafurðir, t.d. úr lifur.

Kolmunni, er vannýtt tegund. Enn fremur má nefna sæsnigla,
beitukóng, kúfisk o.fl.

2.1.3 Sjávarútvegurinn á landsbyggðinni

Sigfús Jónsson

Inngangur

Sjávarútvegur er mikilvægasti atvinnuvegur landsbyggðarinnar hvort sem horft er til framleiðslu- og útflutningsverðmæta, launatekna, hagnaðar fyrirtækja eða atvinnusköpunar. Sjávarútvegur er undirstöðuatvinnuvegur nær allra þéttbýlisstaða við sjávarsíðuna og hefur því haft mikil áhrif á þróun byggðarinnar.

Það eru aðeins tæp 25 ár síðan Íslendingar náðu að fullu yfirráðum yfir 200 mílna fiskveiðilögsögu sinni og gátu tekið upp virka fiskveiðistjórnun. Jafnframt hafa orðið miklar breytingar í starfsumhverfi sjávarútvegsins, sem kallað hafa á breytta framleiðsluhætti og skapað ný tækifæri. Þessar breytingar eru aðallega af þrennum toga. Í fyrsta lagi þróun stjórnkerfis fiskveiðanna, í öðru lagi aukin markaðsvæðing og samkeppni í greininni og í þriðja lagi tækniþróun. Hér að neðan verður fjallað um hvern þessara áhrifaþátta um sig og síðan um sjávarútveginn og byggðaþróun og helstu tækifæri og ógnanir í sjávarútvegi á landsbyggðinni.

Stjórnkerfi fiskveiðanna

Tímabilið frá 1976 hefur einkennst af aðgerðum er hafa miðað að því að móta stjórnkerfi fiskveiðanna með það að leiðarljósi að þær séu í senn hagkvæmar og sjálfbærar hvað nýtingu auðlindarinnar varðar. Frjáls aðgangur að fiskimiðunum hefur verið talinn hluti af atvinnufrelsi manna hérlendis en mönnum hefur verið það lengi ljóst að fullt frelsi til veiða á mikilvægum auðlindum sjávar leiðir yfirleitt til ofnýtingar þeirra. Þess vegna hefur reynst nauðsynlegt að takmarka sókn í flesta nytjastofna.

Á fyrstu árunum eftir 1976 var beitt ýmsum aðgerðum til að takmarka sókn fiskiskipa. Þær aðferðir báru ekki tilætlaðan árangur sem leiddi til þess að í ársbyrjun 1984 var tekið upp svonefnt kvótakerfi, sem byggir á úthlutun aflamarks til einstakra skipa. Ástæðan er sú að það skilar almennt betri árangri og er hagkvæmara að takmarka framleiðslumagn en að takmarka afkastagetu framleiðslutækjanna. Á næstu árum eftir 1984 var hluti flotans á sóknarmarki og það var ekki fyrr en komið var fram yfir 1990 sem kvótakerfið komst að fullu til framkvæmda.

Með lögum nr. 38/1990 um stjórn fiskveiða var lögfest kerfi framseljanlegra aflaheimilda fyrir flestar tegundir nytjastofna og veiðiaðferðir og veiðiheimildunum úthlutað til einstakra skipa. Hverju skipi er úthlutað tiltekinni hlutdeild af leyfðum heildarafla tegundar. Aflamark skips á hverju veiðitímabili eða vertíð ræðst þannig af leyfðum heildarafla viðkomandi tegundar og hlutdeild skipsins í þeim heildarafla. Aflamarkinu má skipta og framselja á önnur skip en með nokkrum takmörkunum.

Almennt má segja að fiskveiðistjórnun beinist að þremur markmiðum, þ.e. að varðveita fiskistofnana, að hámarka hagnað af veiðunum og að taka tillit til atvinnu- og byggðasjónarmiða. Þetta kemur skýrt fram í 1. gr. laga nr. 38/1990 um stjórn fiskveiða, en þar segir: “Nytjastofnar á Íslandsmiðum eru sameign íslensku þjóðarinnar. Markmið laga þessara er að stuðla að verndun og hagkvæmri nýtingu þeirra og tryggja með því trausta atvinnu og byggð í landinu”. Þessi markmið fara ekki alltaf saman og því snúast grundvallarákvæði í þeim lögum sem stjórn fiskveiða byggir á um það hve mikið tillit sé tekið til hvers markmiðs um sig.

Í framkvæmd má segja að stjórnkerfi fiskveiðanna hafi haft mikil áhrif á sjávarútveg landsbyggðarinnar síðustu 10-15 árin. Skoðanir manna á kerfinu eru mjög skiptar, svo og á því hver áhrif þess hafa verið á þróun sjávarútvegs og byggðina. Ljóst er þó að nokkuð vel hefur tekist að vernda fiskistofnana miðað við t.d. reynslu af sóknarmarkskerfi og miðað við árangur annarra þjóða af kvótakerfi, t.d. Kanadamanna. Vegna þess hve miklar sveiflur eru í lífríki sjávar, fæðuframboði, sjávarhita, straumum og ýmsu öðru í fari náttúrunnar er erfitt að skilja að

þau áhrif sem stjórnkerfi veiðanna hefur og þau áhrif sem náttúran sjálf hefur á vöxt og viðgang fiskistofna.

Margt bendir til að stjórnkerfi fiskveiða hafi leitt til aukinnar hagkvæmni í veiðunum. Veiðiheimildir hafa verið sameinaðar, útgerðarfyrirtæki sameinast, sérhæfing í veiðunum hefur aukist, dregið hefur úr sókn, óhagkvæm skip hafa verið tekin úr rekstri og sjómönnum hefur fækkað. Á móti kemur þó að skuldir sjávarútvegsins hafa aukist verulega, bæði vegna fjárfestinga og vegna kaupa á öðrum úr greininni.

Áhrif stjórnkerfis fiskveiða á atvinnulíf og byggð síðustu 10-15 árin eru óljós þegar á heildina er litið. Ljóst er að samdráttur hefur orðið í mörgum sjávarbyggðum á meðan aðrar hafa haldið velli eða styrkst. Einkum er samdráttur í sjávarútvegi á Vestfjörðum áberandi, á meðan sjávarútvegur hefur eflst við Eyjafjörð. Ekki er á þessu einhlýtt skýring því fleira ræður þróuninni en stjórnkerfi veiðanna, m.a. eru öflug og framsækin útgerðarfyrirtæki í Eyjafirði og þar eru mun öflugri byggðarlög en á Vestfjörðum. Þá má nefna að sjávarútvegsfyrirtækin nýttu þann aðlögunartíma sem þau höfðu að nýju stjórnkerfi fiskveiðanna á árunum 1984-1990 mjög misjafnlega. Sum fyrirtækin nýttu kerfið sér til framdráttar en önnur börðust gegn því og náðu ekki að nýta kosti þess til uppbyggingar.

Stjórnkerfi veiðanna, einkum sá þáttur er lítur að frjálssu framsali aflamarks, hefur haft töluverð samfélagsleg áhrif víða um land. Hópur fólks hefur hagnast á sölu kvóta í einu formi eða öðru. Það hefur gerst með sölu á skipum með kvóta, hlutabréfum í fyrirtækjum sem eiga kvóta eða að útgerðarfyrirtæki hafi sameinast öðrum og eigendur þess fengið greitt með hlutabréfum sem þeir hafa síðan getað selt á markaði. Þetta hefur leitt til aukins munar á tekjum og eignum í þjóðfélaginu og þess að ýmsir hafa selt kvótann burt úr því byggðarlagi þar sem hann var áður. Afleiðingarnar hafa verið tekjusamdráttur og mikill brottflutningur úr ýmsum byggðarlögum.

Viðleitni stjórnvalda til að styðja þá útgerðarstaði sem misst hafa kvóta hefur birst í svonefndum byggðakvóta. Samkvæmt ákvæði til bráðabirgða XXVI í lögum nr. 38/1990 um stjórn fiskveiða hefur Byggðastofnun á fiskveiðiárunum 1999/2000 til og með fiskveiðiársins 2005/2006 árlega til ráðstöfunar aflaheimildir sem nema 1.500 þorskígildislestum, miðað við óslægðan fisk, til að styðja byggðarlög sem lent hafa í vanda vegna samdráttar í sjávarútvegi. Aflaheimildunum er úthlutað í samráði við viðkomandi sveitarstjórnir. Aflaheimildirnar eru í þorski, ýsu, steinbít og ufsa í hlutfalli við leyfðan heildarafla á þessum tegundum.

Byggðastofnun hefur úthlutað kvótanum til einstakra byggðarlaga en síðan hefur viðkomandi sveitarstjórn gert tillögu um úthlutun hans til einstaklinga eða fyrirtækja. Við úthlutun byggðakvótans hefur m.a. verið tekið tillit til þess hvort þeir aðilar sem fá úthlutun geti nýtt kvótann til að draga að enn meira hráefni og auka vinnslu í byggðarlaginu.

Aukin markaðsvæðing og samkeppni

Allt starfsumhverfi sjávarútvegsins hefur breyst í átt til aukinnar markaðsvæðingar og samkeppni síðustu tvo áratugi. Sum sjávarútvegsfyrirtæki á landsbyggðinni hafa átt erfitt með að aðlaga sig að þessu breytta starfsumhverfi. Í þessu sambandi verður að hafa í huga að mörg fyrirtækjanna voru áður í eigu kaupfélaga og sveitarfélaga, sum eingöngu en önnur að töluverðu leyti. Þar til fyrir 10-15 árum síðan höfðu þau nánast einokun á kaupum á hráefni í sínu byggðarlagi, þjuggu við niðurgreidda vexti, tíðar gengisfellingar, fiskverð ákveðið af Verðlagsráði, hátt verðbólgu og flókið millifærslu- og sjóðakerfi sem brenglaði allt rekstrarskyn stjórnenda.

Auk frjáls framsals á aflamarki hafa margir aðrir þættir stuðlað að aukinni markaðsvæðingu og samkeppni í sjávarútvegi. Má þar nefna tilkomu virks hlutabréfamarkaðar og öflugra fiskmarkaða, aukin samkeppni og nýjungar á fjármagnsmarkaði, frjálst fiskverð, bættar vegasamgöngur, betri flutningatækni og samruna sjávarútvegsfyrirtækja milli byggðarlaga og

landshluta. Íslenskar sjávarafurðir eiga í harðri samkeppni um verð og gæði á alþjóðlegum mörkuðum. Flestar sjávarafurðir eru dýr neysluvara. Því er krafa markaðarins sú að framleiðslueiningarnar séu hagkvæmar til þess að varan sé samkeppnishæf. Fyrirtækin hafa orðið að endurskipuleggja rekstur sinn og gera hann hagkvæmari. Sumum hefur tekist það vel en öðrum ekki og hafa þau þá annað hvort verið seld, sameinuð öðrum eða hætt starfsemi.

Efnahagsþróunin tekur stöðugt á sig alþjóðlegri blæ. Mikilvægar ákvarðanir sem teknar eru t.d. í Brussel, Genf eða Tokyo hafa óðara áhrif í íslenskum sjávarútvegi. Heimurinn allur er orðinn að meira eða minna leyti eitt samfellt hagkerfi. Hagþróunin hefur því á síðustu áratugum færst frá hagkerfum einstakra landa yfir í það að vera alþjóðleg. Mikilvægustu ákvarðanir í efnahagsmálum eru nú teknar á alþjóðavettvangi. Fyrir efnahagslíf Íslendinga skiptir nú miklu máli framkvæmd EES-samningsins og GATT-samningsins.

Með aukinni útrás og nýtingu nýrra stofna hefur samkeppni fyrirtækjanna um hráefnisöflun aukist. Úthafsveiðar á Flæmingjagrunni, Reykjaneshrygg og í "Smugunni" í Barentshafi hafa verið töluverðar síðustu árin, svo og veiðar úr norsk-íslenska síldarstofninum. Þá hafa íslensk sjávarútvegsfyrirtæki fjárfest í sjávarútvegsfyrirtækjum víða um heim á 10. áratugnum, m.a. í Asíu, Afríku og Suður-Ameríku.

Fiskvinnsla á Íslandi þarf nú að keppa við erlenda markaði og niðurgreidda fiskvinnslu í ríkjum Evrópusambandsins um hráefnið og afli erlendra fiskiskipa er nú seldur til vinnslu hér á landi. Landvinnsla á bolfiski hefur verið endurskipulögð í nokkrum frystihúsum, en samdráttur hefur verið í starfsemi frystihúsa undanfarin ár, m.a. vegna aukinnar sjófrystingar og meiri útflutnings á ferskum fiski. Mikil endurnýjun hefur átt sér stað í rækjuverksmiðjum og fiskmjölsverksmiðjum. Mörg fiskvinnslufyrirtæki á landsbyggðinni geta ekki lengur keppt um aflann á markaði. Mikið af þeim afla sem landað er, t.d. af trillubátum á Vestfjörðum, er ekið í burtu til fiskvinnslu annars staðar.

Markaðir fyrir sjávarafurðir hafa breyst mikið undanfarin ár í kjölfar aukinnar samkeppni frá fiskeldi. Aukin eftirspurn er eftir ferskum fiski og lifandi fiski, auk þess sem kröfur eru um stöðug gæði, sömu stærðir og samfellt framboð allt árið. Nýjar fisktegundir hafa haslað sér völl, t.d. hefur hlutur eldislax aukist á kostnað þorsks í Bandaríkjunum. Nýjar verkunaraðferðir á hefðbundnum tegundum, sveigjanleiki og ný tækni í flutningum hefur skapað möguleika á nýtingu mjög sérhæfðra og smárra markaða, t.d. meðal þjóðarbrotu. Fiskeldi er í mikilli sókn í heiminum og mun veita sjávarútvegi stóraukna samkeppni á næstu árum, einkum á þeim mörkuðum sem eru kröfuharðastir og greiða hæst verð fyrir vöruna.

Nokkur stór og öflug sjávarútvegsfyrirtæki hafa myndast við samruna og kvótakaup, og nokkur smærri fyrirtæki með tilkomu fiskmarkaða og aukinnar sérhæfingar, en meðalstórum fyrirtækjum hefur fækkað. Sölusamtökin hafa sameinast, breyst í hlutafélög og eru nú í æ ríkari mæli rekin sem alþjóðleg markaðs- og fjárfestingarfélag. Hlutabréf í flestum stærstu sjávarútvegsfyrirtækjunum ganga nú kaupum og sölum á hlutabréfamarkaði. Fyrirtækin eru fjárhagslega sjálfstæðari og hafa fleiri menntaða starfsmenn en áður var.

Mikil landfræðileg samþjöppun hefur orðið í sjávarútvegi síðustu árin, m.a. vegna samþjöppunar veiðiheimilda, sameininga fyrirtækja, fiskmarkaða, byltingar í tölvu- og fjarskiptamálum og bættis samgöngukerfis. Samdráttur hefur orðið á minni og afskekktari útgerðarstöðum á meðan nokkrir stærri staðir hafa náð forystu. Þá hefur forystuhlutverk Reykjavíkur og nágrennis aukist enn frekar. Allir helstu þræðir í starfsumhverfi sjávarútvegsins liggja þangað. Þar eru hagsmunasamtökin, fjármálastofnanirnar, tryggingarfélagin, stjórnkerfið, rannsóknastofnanirnar, sölu- og markaðsfyrirtækin, stofur sem veita sérfræðiþjónustu og skipafélögin. Þar eru einnig mikil umsvif tengd sjávarútvegi, t.d. fiskmarkaðir, útflutningur og landanir frystitogara. Margir sjómenn á fiskiskipum sem skráð eru á landsbyggðinni búa nú á höfuðborgarsvæðinu.

Tækniþróun

Tækniþróun hefur verið mikil í bæði veiðum og vinnslu undanfarin ár, svo ekki sé minnst á framfarir í samgöngukerfinu og flutningatækni. Ein helsta ástæða þess hve vöxtur smábátaflotans hefur verið ör er sú að þessir bátar eru miklu betur útbúnir en áður var og hraðskreiðari. Þeir geta siglt langt á haf út á skömmum tíma og eru fljótir að bregðast við ef veður versnar. Þessi tegund veiðiskipa virðist einnig vera mjög hagkvæm.

Til þess að fjárfesting í nýjum togara borgi sig þarf mikinn kvóta og hátt verð fyrir afurðir. Þess vegna hafa margir þeirra kosið að vinna aflann um borð. Eftir að frystitogarar sem vinna afla um borð komu fyrst til sögunnar 1982 fjölgaði þeim ört og hluti vinnslunnar færðist út á sjó. Við það fækkaði störfum í fiskvinnslu í landi verulega, en sjómönnum fjölgaði í minna mæli. Laun sjómanna hækkuðu hins vegar.

Ör þróun upplýsinga- og fjarskiptatækni hefur stuðlað að því að markaðslögmálin eru miklu áhrifameiri en áður var í veiðunum. Auðvelt er að fylgjast með fiskverði á mörkuðum og haga veiðunum með tilliti til þess. Alls eru 12 fiskmarkaðir á 17 stöðum tengdir í eitt uppboðsnet þar sem 150-200 kaupendur versla fisk í fjarskiptum. Þetta leiðir líka til aukinnar sérhæfingar í vinnslu. Sá sem ekki starfrækir hagkvæma vinnslu er ekki samkeppnisfær um hráefnið.

Mikil tæknivæðing hefur átt sér stað í fiskvinnslunni. Upplýsingatækni hefur líka haldið innreið sína í framleiðsluna og er nú auðveldara en áður að fá reglulega upplýsingar um það sem er að gerast hverju sinni.

Tæknivæðing í sjávarútvegi síðustu árin hefur leitt til fækkunar starfa þótt framleiðsluverðmæti atvinnugreinarinnar hafi aukist. Þetta er svipuð þróun og í mörgum framleiðslugreinum í nágrannalöndunum. Þar hafa mörg svæði sem byggja á iðnaðarframleiðslu orðið hart úti. Hér á landi hefur mikill vöxtur í þjónustu og þekkingargreinum, svo og byggingariðnaði allra síðustu árin, einkum á höfuðborgarsvæðinu, skapað mörg störf. Tækniþróun í sjávarútvegi hefur því m.a. leitt til þess að margar hafa flutt úr sjávarbyggðunum á vit tækifæranna á höfuðborgarsvæðinu.

Sjávarútvegur og byggðaðróun

Þau byggðarlög sem liggja utan höfuðborgarsvæðisins hafa gjarnan verið talin til landsbyggðarinnar. Þróun allra síðustu ára bendir hins vegar til þess að landið sé að byrja að skiptast í þrjú svæði þegar horft er til íbúa- og atvinnuþróunar. Það er höfuðborgarsvæðið með örum vexti, næstu nágrannabyggðir á Suðvesturlandi (Reykjanes, Hveragerði, Ölfus, Árborg, Akranes og Borgarbyggð) með hægum vexti og aðrir landshlutar þar sem fólki fækkar. Grenndaráhrifa af höfuðborgarsvæðinu er greinilega farið að gæta í atvinnu- og íbúaþróun um allt suðvestanvert landið. Á svæðinu frá Þjórsá og upp í Borgarfjörð búa nú rúmlega 208 þús. manns, eða nálægt 75% þjóðarinnar.

Þegar fjallað er um sjávarútveg og byggðaðróun er margt sem mælir með að miðað sé við þá skiptingu að svæðið frá Þorlákshöfn til Akraness sé skilgreint sem Suðvesturland, en landsbyggðin sé talin frá Snæfellsnesi norður og austur um land allt til Vestmannaeyja.

Landsbyggðin er mun háðari sjávarútvegi en byggðarlögin á Suðvesturlandi. Í mörgum sjávarbyggðum á landsbyggðinni byggja möguleikar til eflingar atvinnulífs fyrst og fremst á tækifærum í sjávarútvegi. Þrátt fyrir nálægð við fiskimið, góða hafnaraðstöðu, vel útbúin fiskiskip og tæknivædd fiskiðjuver berjast mörg sjávarútvegsfyrirtæki á landsbyggðinni í bökkum. Lág laun, tiltölulega einhæf vinna og óaðlaðandi vinnuumhverfi valda því m.a. að erfitt er að fá Íslendinga til starfa í fiskvinnslu. Þess vegna hefur orðið að leysa vinnuafllsskort í fiskvinnslu í mörgum byggðarlögum á landsbyggðinni með erlendu vinnuafli.

Byggðarlög sem búa við lögbundnar framleiðslutakmarkanir, eins og eru í sjávarútvegi, munu alltaf eiga erfitt með að vaxa. Við þessar aðstæður hafa bæði útgerðarmenn og sjómenn

getað hagnast vel. Vegna skorts á vaxtarfærum í heimabyggð hefur fjármagnið eðlilega leitað annað og þar með blasir ekkert annað við en stöðnun eða samdráttur í heimabyggðinni.

Aukin markaðsvæðing og samkeppni, ekki bara í sjávarútvegi heldur alls staðar í þjóðfélaginu, hefur stuðlað að aukinni samþjöppun byggðar, m.a. vegna samþjöppunar eignarhalds, samruna fyrirtækja, lokunar óhagkvæmra rekstrareininga og að sóknarfæri fyrirtækja eru almennt mest í fjölmennustu byggðarlögunum. Má í því sambandi einkum nefna hinar nýju þekkingargreinar (hugbúnaður, fjarskipti, fjármálaþjónusta, erfðavísindi o.fl.) sem dafna á höfuðborgarsvæðinu og soga til sín ungt menntað fólk og fjármagnið. Fjármagnið leitar þangað sem arðsvonin er mest. Þá vill fólk síður búa í fámennum og afskekktum sjávarbyggðum en á fjölmennari stöðum, t.d. höfuðborgarsvæðinu, Reykjanesi og Akureyri. Fyrir því eru margvíslegar ástæður.

Þegar leitað er orsaka fyrir því hvers vegna fólk flytur í miklum mæli frá þéttbýlisstöðum við sjávarsíðuna til höfuðborgarsvæðisins er alltof algengt að einblínt sé á það hvað sé að í viðkomandi byggðarlagi. Allar rannsóknir á búferlaflutningum sýna hins vegar að það er ekki síður aðdráttarafli þeirra staða sem flutt er til sem ræður ákvörðuninni um flutning. Athyglisvert er að á mörgum útgerðarstöðum þar sem vel hefur tekist að halda kvóta í heimabyggð og þar sem nokkuð traust sjávarútvegsfyrirtæki eru til staðar hefur íbúafjöldi annað hvort staðið í stað síðustu árin eða fólki fækkað. Í þessu sambandi má nefna staði eins og Súðavík, Hólmavík, Skagaströnd, Siglufjörð, Þórshöfn, Neskaupstað, Eskifjörð, Fáskrúðsfjörð, Hornafjörð og Vestmannaeyjar. Útgerðarstaður með nokkur hundruð eða örfá þúsund íbúa getur ekki keppt við 170 þús. manna borgarsamfélag um fólkið. Ekki síst borgarsamfélag sem býður upp á öll þau tækifæri sem eru til staðar á höfuðborgarsvæðinu hvað varðar áhugaverð og vel launuð störf og fjölbreytt framboð námstækifæra, margvíslega þjónustu og afþreyingu.

Almennt aukin menntun kvenna og nokkuð sterk kynjaskipting á vinnumarkaði hefur haft áhrif á sjávarbyggðirnar á landsbyggðinni. Um 80% kvenna á vinnumarkaði starfa við þjónustugreinar, en 54% karla. Ungar menntaðar konur sem koma úr sjávarbyggðum hafa takmarkaða möguleika á atvinnu í heimabyggð, nema helst við kennslu og í heilbrigðisþjónustu. Þær flytja almennt á brott mun yngri en ungir menn og í meira mæli. Við það breytist samfélags- og fjölskyldugerð þessara byggðarlaga, svo og höfuðborgarsvæðisins þar sem eru fleiri konur en karlar. Ungir menn stunda gjarna sjó, sem gefur háar tekjur, en ef þeir ná ekki að stofna fjölskyldu í heimabyggð losnar um tengsl þeirra við heimabyggðina. Sjávarþorpín hafa fyrst og fremst verið samfélög stórfjölskyldna, auk þess sem erlent farandverkafólk og nýbúar hafa orðnir áberandi þar í seinni tíð.

Tækifæri og ógnanir í sjávarútvegi á landsbyggðinni

Tækifæri til uppbyggingar í sjávarútvegi og skyldum greinum á landsbyggðinni eru þess eðlis að þau verða fyrst og fremst nýtt af fjársterkum og öflugum fyrirtækjum. Þessi tækifæri felast m.a. í kvótakaupum, frekari úrvinnslu hráfnis, kaupum á auknu hráfni á mörkuðum eða erlendis frá til vinnslu, þátttöku í útgerð og fiskvinnslu erlendis og þátttöku í fiskeldi. Einnig felast margvísleg tækifæri í framleiðslu á tækjum og búnaði sem sjávarútvegurinn notar. Í þessu sambandi má nefna dæmi um nokkur fyrirtæki á landsbyggðinni sem leitað hafa nýrra leiða með góðum árangri, svo sem Útgerðarfélag Akureyringa, Samherji, Sæplast, Fiskeldi Eyjafjarðar, Skagstrendingur, Fiskiðjan Skagfirðingur og Þormóður rammi - Sæberg.

Útgerð eflidist í upphafi vélbáta- og togaraaldra fyrst og fremst á þeim stöðum þaðan sem gott var að sækja sjó. Margir þessara staða eru vegna legu sinnar eða smæðar ekki heppilegir til annarrar atvinnuuppbyggingar en þeirrar sem tengist sjávarútvegi. Dæmi eru þó um staði sem eru heppilegir til annarrar uppbyggingar svo sem orkufreks iðnaðar, fiskeldis, ferðamannaþjónustu eða sem þjónustumiðstöðvar í viðkomandi héraði. Einn vandi þéttbýlisstaða við

sjávarsíðuna er þó sá að það bakland sem margir þeirra höfðu í blómlegu sveitum er að hruni komið vegna samdráttar í landbúnaði.

Samkvæmt lögum um fjárfestingu erlendra aðila í atvinnurekstri nr. 34/1991, með síðari breytingum, eru verulegar takmarkanir á fjárfestingum erlendra aðila í sjávarútvegi hér á landi. Áhrif þessa lagaákvæðis eru m.a. þau að skerða möguleika sjávarútvegsfyrirtækja á landsbyggðinni til þess að leita samstarfs við erlenda aðila um uppbyggingu veiða og vinnslu í viðkomandi byggðarlagi. Hátt verð á kvóta veldur því að aðeins hagkvæmustu og öflugustu fyrirtækin geta tekið þátt í slíku.

Launakerfi sjómanna sem byggir á hlutaskiptum hefur í grundvallaratriðum verið lítið breytt í 40-50 ár þrátt fyrir breytingar í starfsumhverfinu og öra tækniþróun. Nefna má sem dæmi að ekki gengur vel að fella frjálst framsal kvóta að hlutaskiptakerfi sjómanna. Reynt hefur verið að sníða agnúa af þessum vanda með lögum um Kvótapiing og lögum um Verðlagsstofu skiptaverðs og úrskurðarnefnd sjómanna og útvegsmanna. Skiptar skoðanir eru um áhrif þessara laga. Þá hefur hlutur fjármagns í útgerð aukist verulega vegna stærri og betur útbúinna skipa, svo og mikils rekstrarkostnaðar þeirra. Á þessu er reynt að taka með lögum um skiptaverðmæti og greiðslumiðlun innan sjávarútvegsins sem fela það í sér að aðeins u.þ.b. ¾ hluti aflaverðs kemur til skipta. Það er m.a. háð olúuverði og hvernig veiðar eru stundaðar. Þá eru skiptar skoðanir á milli útgerðar og sjómanna um hvort afli skuli seldur á markaði eða ekki. Þau fyrirtæki sem eiga bæði skip og vinnslu vilja síður selja á markaði heldur fastbinda verðið sem vinnslan greiðir fyrir aflann. Hlutaskiptakerfi hentar vel í áhættusamri og sveiflukendri starfsemi eins og sjávarútvegi en helsti ókostur slíks kerfis er íhaldsemi gagnvart nýjum aðferðum og nýju vinnufyrirkomulagi. Þetta getur því virkað hamlandi á framþróun í sjávarútvegi.

Stjórnkerfi fiskveiða skapar miklu sterkari stöðu fyrir útgerð en fiskvinnslu því útgerðin er handhafi kvótans. Staða fiskvinnslunnar hefur veikt á undanförunum árum á meðan útgerðin hefur eflst. Aflaheimildum er úthlutað til skipa sem geta ráðstafað aflanum að vild. Jafnvel þótt sama fyrirtækið eigi bæði fiskvinnslu og skip er vinnslan oft á tíðum óhagkvæm vegna hás fiskverðs. Best hefur gengið hjá stórum fiskvinnslufyrirtækjum, sem tengjast útgerð, eða örmáum fyrirtækjum sem kaupa fisk á markaði. Þessi fyrirtæki þrífast best á stærstu þéttbýlisstöðunum, en meðalstóru fiskvinnslufyrirtækin sem voru á landsbyggðinni hafa öll átt undir högg að sækja. Ein ástæða fyrir því er sú að staða landvinnslu hefur veikt í samanburði við vinnslu úti á sjó.

Flutningakerfi innanlands með byltingu í vegasamgöngum, flutningatækni, gámaævæðingu o.fl. hefur styrkt verulega stöðu höfuðborgarsvæðisins í viðskipta- og atvinnulífnum á kostnað landsbyggðarinnar. Sjóflutningar og flug milli landa byggja mest á höfuðborgarsvæðinu og Reykjanesi sem miðstöð. Fyrir lítið vinnslufyrirtæki er mikilvægara að staðsetja sig þar sem gott er um aðdrætti og flutningaleiðir greiðar en á afskekktum útgerðarstað. Austfirðir njóta, svo dæmi sé tekið, ekki nema að mjög litlu leyti nálægðar sinnar við Evrópu vegna þess hvernig flutningakerfið er uppbyggt.

Við mat á helstu tækifærum og ógnunum sjávarútvegs á landsbyggðinni er mikilvægt að gera sér grein fyrir því að sjávarútvegur er samheiti yfir starfsemi sem er mjög fjölbreytt. Það er því mjög mismunandi eftir stöðum og landshlutum, svo og útgerðarflokkum eða tegund vinnslu, hver helstu tækifæri og ógnanir eru. Almennt má segja að eftir því sem sjávarútvegsfyrirtæki eru stærri og fjölbreyttari að uppbyggingu þeim mun betur geta þau staðið af sér áföll og niðursveiflur, og þeim mun öflugri eru þau að nýta sér ný tækifæri sem gefast. Einnig hafa smæstu einingarnar, þ.e. smábátar, mikinn sveigjanleika í rekstri. Þannig geta eigendur þeirra fært sig á milli verstöðva eftir því hvernig veiðist, og selt aflann í gegnum uppboðsnet fiskmarkaða, eða farið í aðra vinnu þegar illa árar.

Einn helsti styrkur sjávarútvegsins á landsbyggðinni felst í nálægð við fiskimiðin og þeirri aðstöðu sem byggð hefur verið upp víða um land í hafnarmannvirkjum, fiskiðjuverum og annarri aðstöðu. Sjávarútvegsfyrirtæki geta starfað nánast hvar sem góð aðstaða er til útgerðar. Hins vegar er þróun þjóðfélagsins þannig að fólk vill fremur búa þar sem þéttbýlt er og því verður sjávarútvegurinn að færa sig smám saman þangað sem fólkið vill búa. Byggðin í landinu hefur tekið miklum breytingum síðustu 100 árin. Lengi réru menn frá annesjum þar sem stutt var á miðin. Með vélvæðingunni og stækkun fiskiskipanna færðist útgerðin úr fámennum sjávarbyggðum til stærri útgerðarstaða þar sem var góð hafnaraðstaða. Tryggvi Ófeigsson flutti á sínum tíma úr Leirunni og tók þátt í togaraútgerð í Hafnarfirði og Reykjavík. Einar Guðfinnsson sá að það var ekki framtíð í útgerð frá Tjaldtanga og tók þátt í að byggja upp vélbátaútgerð í Bolungarvík. Ekki er lengur búið í sjávarbyggðum þar sem áður var töluverð byggð. Má þar nefna Bjarneyjar, Aðalvík, Kálfshamarsvík, Flatey á Skjálfanda og Skála á Langanesi.

Nú eiga mörg sjávarþorpin undir högg að sækja og jafnvel útgerðarstaðir með 1-2 þús. íbúa, þrátt fyrir traust atvinnustig. Það virðist óhjákvæmilegt að sjávarútvegurinn muni eflast þar sem þéttbýlið er mest en dragast saman í fámennustu og afskekktustu byggðarlögunum. Þau fyrirtæki ná yfirleitt bestum árangri sem búa yfir sveigjanleika og aðlögunarhæfni, eru í samkeppni um fólk, fjármagn og markaði, og eru framsækin. Þau er helst að finna þar sem þéttbýlið er mest.

2.2 Iðnaður

2.2.1 Almenn greining á stöðu iðnaðar í sjávarbyggðum

STYRKUR

Búnaður fyrir sjávarútveginn

Framleiðsla á búnaði fyrir sjávarútveginn er sá hluti iðnaðar, sem hefur vaxið hvað mest á síðustu árum. Fyrirtæki hafa nýtt sér stóran heimamarkað til að þróa framleiðsluvörur sínar og síðan sótt á erlenda markaði og náð þar mjög góðum árangri. Á þessu sviði eru enn margir ónýttir möguleikar.

Handverk og listiðnaður

Handverk og listiðnaður og ýmis þjónusta tengd því er atvinnugrein sem fremur hefur styrkst í sjávarbyggðum á síðustu árum. Breytingar eru litlar, en fleiri hafa nú tekjur af ýmiskonar smáframleiðslu svo sem minjagripagerð o.fl. en var fyrir fáum árum.

VEIKLEIKAR

Lítill fjölbreytni iðnaðar

Staða iðnaðarins í minni sjávarbyggðum endurspeglar stöðu byggðarlaganna. Með fáum undantekningum er þar eingöngu um þjónustuiðnað að ræða.

Lítill heimamarkaður

Einn helsti veikleiki við uppbyggingu iðnaðar víða á landsbyggðinni er lítill heimamarkaður og oft töluverður aukakostnaður við að koma framleiðslu á markað annars staðar.

Nær enginn byggingariðnaður

Uppgangur í byggingariðnaði er nær eingöngu takmarkaður við suðvesturhorn landsins, en hefur lítil áhrif á atvinnuuppbyggingu á landsbyggðinni. Stöðnun og fólksfækkun gerir það að verkum að nýbyggingar eru litlar sem engar og iðnaðarmönnum hefur víða fækkað.

Þjónustuiðnaður dregst saman

Viðgerðarþjónusta svo sem bifvéla viðgerðir og ýmis þjónusta sem fram fer á járnsmíða-, rafmagns- og rafeindaverkstæðum hefur dregist hlutfallslega saman í sjávarbyggðunum.

Skipasmíði nær aflögð

Skipasmíðastöðvar sinna nær eingöngu viðgerðum og breytingum á skipum, en nýsmíði skipa hér á landi er nærri því aflögð. Ástæðurnar eru m.a. að skipasmíðaiðnaður og málmsmíði hefur verið að færast meira og meira yfir til láglaunalanda.

Ullariðnaðurinn dregst saman

Upp úr 1980 fór að síga á verri veg í ullariðnaði. Litlar líkur eru á að þessi iðnaður nái aftur að vaxa og dafna. Breytist markaðsforsendur til hins betra er líkleggra að framleiðsla úr íslenski ull flytjist úr landi en að hér fjölgi störfum verulega í sauma- og þrjónaiðnaði.

Skinnaiðnaður í erfiðleikum

Skinnaiðnaðurinn hefur gengið gegnum erfiðleika. Meðal þess sem ógnar þessari iðngrein í framtíðinni er fækkun sauðfjár á Íslandi.

Annar framleiðsluiðnaður Í fataiðnaði eru aðeins örfá fyrirtæki starfandi. Innlend málning á í erfiðri samkeppni við innflutning, og sama má segja um hreinlætisvörur, sælgæti, kaffi og margt fleira. Aðgerðir til að bæta stöðu íslensks iðnaðar hafa væntanlega ekki mikil áhrif á minnstu stöðunum.

Lítið veðhæfi Erfitt er að fjármagna rekstur í minni byggðarlögum vegna þess hvernig lánastofnanir meta veðhæfi.

ÓGNANIR

Sveiflur í sjávarútvegi

Sveiflur í sjávarútvegi ógna rekstrargrundvelli iðnaðar tengdum honum. Vegna lágra launa við iðnaðarstörf getur verið erfitt að byggja upp iðnfyrirtæki í sjávarbyggðunum þegar vel gengur í sjávarútvegi, og þegar illa gengur minnka verkefni fyrir þessi fyrirtæki.

Fækkun starfa í matvælaíðnaði

Breyting á framleiðsluháttum í matvælaframleiðslu er óhagstæð fyrir litlar sjávarbyggðir. Í stað margra smárra eininga eru nú fáar en tiltölulega öflugar vinnslustöðvar, sem hafa ráðandi markaðsstöðu.

TÆKIFÆRI

Hráefni og þekking

Staðbundin hráefni geta skapað möguleika á uppbyggingu iðnaðar í ýmsum byggðarlögum. Aðrir möguleikar liggja í þekkingu á sjávarútvegi, og eru þeir mestir þar sem saman fara öflug útgerð og fiskvinnsla og stundaðar eru rannsóknir og kennsla á sviði sjávarútvegs.

Sambýli fiskiðnaðar og annars matvælaíðnaðar

Sambýli fiskiðnaðar og annars matvælaíðnaðar skapar ákveðin tækifæri. Fiskiðnaðurinn hefur byggt upp þróað kerfi í sölu og markaðsmálum, sem önnur matvælafyrirtæki gætu nýtt sér.

Stóriðja

Í þingsályktun um stefnu í byggðamálum 1999-2001 er kveðið á um að nýjum stóriðjuverkefnum verði fundinn staður utan athafnasvæða höfuðborgarinnar og þannig stuðlað að varanlegri fólksfjölgun og fjölbreyttara framboði atvinnutækifæra þar. Lögð verði áhersla á að staðsetja ný stóriðjuverkefni sem víðast á landinu og þeim valinn staður með tilliti til orkuþarfa, þannig að bæði sé um að ræða orkufreka stóriðju í nálægð við meginorkuöflunarsvæði hennar og önnur iðjuver, sem ekki eru eins orkufrek, utan þeirra svæða.

Efling skinnaiðnaðar

Ýmislegt bendir til þess að markaðspróunin varðandi skinnaiðnað sé að snúast við. Við breyttar markaðsaðstæður mun skinnaiðnaðurinn eflast á ný.

2.2.2 Svæðisbundin greining á stöðu iðnaðar

2.2.2.1 Iðnaður í sjávarbyggðum á Suðurlandi og Reykjanesi

STYRKUR

Nálægð við markað

Reykjanes og Suðurland eru í nágrenni helsta markaðssvæðis fyrir iðnaðarvörur.

Iðnaður og stóriðja

Iðnaður er allnokkur á Reykjanesi, og helstu stóriðjufyrirtæki landsins eru í jaðri svæðisins.

*Iðnaður
Vestmannaeyjum*

í Nokkur iðnaður er í Vestmannaeyjum og tengist hann töluvert fiskvinnslunni. Þar má nefna tvö stór netaverkstæði, en auk þeirra eru minni verkstæði sem tengjast útgerðum og nokkur byggingafyrirtæki.

*Öflug
verktakafyrirtæki*

Varnarliðið hefur leitt af sér öflug verktakafyrirtæki, sem meðal annars hafa komið að enduruppbyggingu atvinnulífs á Reykjanesi.

Veðhæfi eigna

Veðhæfi eigna er betra en annars staðar utan höfuðborgarsvæðisins, sem þýðir auðveldari fjármögnun.

VEIKLEIKAR

*Samkeppni um
vinnuafl*

Hefðbundinn iðnaður, sem greiðir lág laun, getur átt erfitt uppdráttar, þar sem samkeppni um vinnuafl er mikil á þessu svæði.

TÆKIFÆRI

Íslensk matvæli til Eyja

Eignarhaldsfélag Vestmannaeyja hefur keypt allan rekstur Íslenskra matvæla, og mun flutningur framleiðslunnar til Eyja hafa jákvæð áhrif á atvinnulíf þar.

*Fríiðnaðarsvæði við
Keflavíkurflugvöll*

Hugmyndir hafa verið um fríiðnaðarsvæði í tengslum við Keflavíkurflugvöll.

*Lág fasteignaverð
nálægt markaði*

Iðnaðarframleiðsla sem ekki stendur undir fasteignaverði í Reykjavík getur átt möguleika á Suðurlandi og Reykjanesi.

Nýting jarðhita

Mikil áform eru uppi um iðnað, sem tengist nýtingu á jarðhita.

Vetnisiðnaður

Hugmyndir um vetnisiðnað hafa verið tengdar Reykjanesi.

Uppbygging í Helguvík

Uppbygging stendur yfir á iðnaðarsvæði við Helguvík. Þar er t.d. fullkomin aðstaða til olíuuppskipunar og eitt olíufyrirtæki að hefja uppbyggingu á tankasvæði þar.

Iðnaðarsvæði við Voga

Framkvæmdir eru hafnar á nýju iðnaðarsvæði við Voga á Vatnsleysuströnd.

Áformað er að reisa þökkunar- og fullvinnslustöð fyrir áburð í

Fullvinnslustöð *fyrir* Þorlákshöfn.
áburð
í Þorlákshöfn

2.2.2.2 Iðnaður í sjávarbyggðum á Vesturlandi

STYRKUR

Iðnaður tengdur sjávarútvegi

Í þéttbýliskjörnum víða á Snæfellsnesi er fjölbreyttur iðnaður tengdur sjávarútvegsgreinum, svo sem netagerðarverkstæði, beinaverksmiðja, fullkomin ísverksmiðja og hátækni iðnaður á sviði siglingartækja og tölvubúnaðar fyrir skip.

Handverk

Handverk hefur eflst, en tekjur eru rýrar.

Byggingariðnaður

Nokkuð er um nýbyggingar á öllum stöðunum.

VEIKLEIKAR

Lítill heimamarkaður

Heimamarkaður fyrir iðnaðarvörur er lítill, og lítið er um annan iðnað en í tengslum við sjávarútveg. Einnig skortir húsnæði fyrir slíkan iðnað.

Lítill orkuvinnsla

Litlir möguleikar á orkuvinnslu takmarka iðnaðaruppbyggingu á Snæfellsnesi.

ÓGNANIR

Dýrari flutningar

Aukning flutningskostnaðar mundi veikja rekstrargrundvöll iðnfyrirtækja á svæðinu.

TÆKIFÆRI

Vatnsverksmiðja á Rífi

Uppi eru áform um að reisa vatnsverksmiðju á Rífi í þeim tilgangi að flytja þaðan neysluvatn til Bretlands og bandaríkjana.

Lágt fasteignaverð

Iðnaðarframleiðsla sem stendur ekki undir fasteignaverði í Reykjavík getur átt möguleika á Snæfellsnesi.

2.2.2.3 Iðnaður í sjávarbyggðum á Vestfjörðum

STYRKUR

Iðnaður tengdur sjávarútvegi

Á Vestfjörðum eru framsækin fyrirtæki, sem framleiða búnað fyrir sjávarútveg og hafa haslað sér völl erlendis. 3 x Stál sérhæfir sig í sértækum lausnum á flestum þeim vinnslueiningum, sem koma við rækju- og bolfiskvinnslu og Póls framleiðir vogir og annan hátækniþúnað fyrir fiskvinnslu. Einnig má nefna Netagerð Vestfjarða. Vélsmiðjur eru á flestum stöðum og þjóna þær sjávarútvegsfyrirtækjum á ýmsan hátt. Aðlögunarhæfni og sveigjanleiki skapar tækifæri á landsvísu og hafa þær nýtt sér það að einhverju leyti. Plastverkstæði (oft í tengslum við vélsmiðjur eða rafvirkja) þjóna smábátaflotanum. Á Ísafirði er ísverksmiðja, sem sér flotanum fyrir ís, og dæmi um aðra þjónustu eru fiskmarkaðir og fleira.

Byggingariðnaður

Nokkur byggingariðnaður er á Ísafirði, sem getur skapað atvinnu fyrir nálægar sjávarbyggðir. Í Hnífsdal er trésmíðaverkstæði sem m. a. smíðar innréttingar fyrir fyrirtæki á höfuðborgarsvæðinu. Á flestum þéttbýlisstöðum eru jarðvinnu- og bygginaervertakar.

Handverk

Á flestum stöðum eru starfandi handverkshópar og handverkshús. Umfang starfsemi þeirra fer að nokkru leyti eftir atvinnuástandinu á hverjum tíma. Þegar næga vinnu er að hafa dalar starfsemi handverkshópanna, en lifnar við ef atvinnuástandið versnar.

VEIKLEIKAR

Matvælaiðnaður takmarkaður

Nær enginn matvælaiðnaður er á Vestfjörðum annar en fiskiðnaður.

Fjarlægð frá markaði

Fjarlægð frá höfuðborgarmarkaði takmarkar uppbyggingu iðnaðar.

ÓGNANIR

Iðnaður háður sveiflum í sjávarútvegi

Iðnaður sem þjónar sjávarútveginum á einn eða annan hátt er stærstur hluti þess iðnaðar sem finna má á minni stöðunum. Hann er mjög háður sveiflum í sjávarútvegi. Um leið og samdráttur verður í sjávarútveginum, minnka verkefni hjá vélsmiðjum, rafvirkjum o.s.frv.

TÆKIFÆRI

Lágt fasteignaverð

Nokkuð framboð er á atvinnuhúsnæði, og er verð þess verulega undir því sem gerist á höfuðborgarsvæðinu. Það auðveldar nýjum fyrirtækjum að hefja rekstur.

2.2.2.4. Iðnaður í sjávarbyggðum á Norðurlandi

STYRKUR

Þjónustuiðnaður

Nokkuð er um hefðbundinn þjónustuiðnað, iðnað í tengslum við sjávarútveg og matvælaíðnað, t.d. á Skagaströnd, Siglufirði og Dalvík.

Nýjar greinar

Hráefni sem fellur til á svæðinu er styrkleiki í uppbyggingu nýrra greina (t.d. kítin).

Öflugar vélsmiðjur

Vélsmiðjur byggðust upp í tengslum við Síldarverksmiðjur Ríkisins, og njóta ýmsir staðir góðs af því.

Handverk og listiðnaður

Allnokkur uppbygging handverks og listiðnaðar hefur átt sér stað á Siglufirði.

Kjúklingabú í Dalvíkurbyggð

Nýstofnað kjúklingabú í Dalvíkurbyggð mun framleiða um 650 tonn á ári, og verður þar með þriðja stærsta kjúklingabú á landinu.

VEIKLEIKAR

Iðnaður á erfitt uppdráttar í smærri bæjum

Iðnaður í minni bæjunum á erfitt uppdráttar vegna lítils heimamarkaðar og fjarlægðar á aðra markaði. Þetta skapar erfiðleika við vöruþróun og markaðsvinnslu. Þetta á bæði við um ýmsan almennan iðnað og þjónustuiðnað.

Skortir þekkingu og markaðsaðgengi

Allnokkuð hefur verið reynt við vefjariðnað, skóframleiðslu, handverksiðn o.fl. á Norðvesturlandi, en illa gengið sökum skorts á hefð, þekkingu og markaðsaðgengi.

TÆKIFÆRI

Jarðhiti

Nokkuð víða á Norðurlandi skapar jarðhiti möguleika á iðnaðaruppbyggingu, allt frá Skagafirði til N-Þingeyjarsýslu. Orka á háhitasvæðum í Þingeyjarsýslu veitir möguleika á stóriðju, enda er þar um að ræða stystu leið á landi frá orkuframleiðslusvæði til hafnaraðstöðu.

Uppbygging á Ólafsfirði

Í Ólafsfirði hafa Nýsköpunarsjóður atvinnulífsins og eignarhaldsfélagið Tækifæri komið að uppbyggingu nýrra greina, svo sem yfirbyggingar á slökkvibíla og íhluta í fiskvinnsluvélar.

2.2.2.5 Iðnaður í sjávarbyggðum á Austurlandi

STYRKUR

Iðnaður tengdur útgerð og fiskvinnslu

Á Austurlandi er öflugur þjónustuiðnaður, sem tengist útgerð og fiskvinnslu.

Stóriðja

Austurland hefur ýmsa kosti til stóriðju, m.a. orku sem hægt er að framleiða á svæðinu.

Þekktur handverksiðnaður

Almennt má segja austfirskur handsverksiðnaður hafi jákvæða ímynd og að á svæðinu sé mikil þekking og reynsla í þeirri grein.

VEIKLEIKAR

Lítill uppbygging iðnaðar

Iðnaðaruppbygging er lítil, ef undan eru skilin þjónustufyrirtæki við sjávarútveg (vélsmiðjur og netagerð).

Lítill fyrirtæki sem ráða ekki við þróunarstarf

Smáar rekstrareiningar í iðnaði í sjávarbyggðum hafa litla burði í þróunarstarf.

Skortur á vinnuafli

Fámenn byggðarlög Austurlands bjóða ekki stórum fyrirtækjum upp á fjölbreytt vinnuafli.

Smáar handverkseiningar

Rekstrareiningar í handverksiðnaði eru almennt smáar og veikburða.

ÓGNANIR

Ekkert álver

Það hefði slæm áhrif á uppbyggingu iðnaðar á Austurlandi ef miklar tafir yrðu á byggingu álvers, eða ef ekkert yrði úr þeim áformum.

Slátrun hættir á Breiðdalsvík

Óvíst er um sauðfjárslátrun á Breiðdalsvík eftir lokun sláturhúss Goða.

TÆKIFÆRI

Þjónusta við sjávarútveg

Sérhæfð þjónusta við leiðandi fyrirtæki, eins og uppsjávarvinnslur á Austfjörðum, skapar ákveðna þekkingu, sem hægt er að selja úr landi.

Fyrirhuguð stóriðja á Reyðarfirði

Möguleikar til stóriðju eru miklir á Austurlandi með tilkomu nýrra verkjana. Auk starfa í sjálfu álverinu á Reyðarfirði mun það kalla á uppbyggingu verktaka-, iðnaðar- og þjónustustarfsemi.

Nálægð við Evrópu

Nálægð við Evrópu og greiðar siglingaleiðir skapa möguleika í iðnaðaruppbyggingu.

Nýtanleg jarðefni

Á nokkrum stöðum í fjórðungnum eru jarðefni sem hugsanlega má nýta til iðnaðar.

2.2.3 Staða iðnaðar á landsbyggðinni

Ásgeir Magnússon

Inngangur.

Þó sjaldan sé talað um iðnaðarsamfélag á Íslandi, þá er það nú engu að síður staðreynd að iðnaður hefur verið ein helsta undirstaða þjóðfélagsins alla þessa öld. Eðlilega hefur fiskiðnaðurinn verið stærsta greinin. Byggingariðnaðurinn hefur einnig verið afkastamikill því á þessari öld höfum við byggt nær allar byggingar sem standa í landinu. Byggt hefur verið nýtt samgöngukerfi, hafnir, flugvelli og nýtt vegakerfi auk virkjana, orkuvera og stóriðju. Þá hefur úrvinnsluiðnaður og margskonar framleiðsluiðnaður einnig verið fyrirferðarmikill í íslensku atvinnulífi.

Þetta á við um landið allt ekkert síður landsbyggðina heldur en höfuðborgarsvæðið. En um leið og þessi hugtök eru sett á blað er nauðsynlegt að skilgreina þau dálítið nánar.

Iðnaður. Á Íslandi hefur iðnaður oftast verið skilgreindur sem allur annar iðnaður en fiskiðnaður, sem í sjálfu sér er umdeilanlegt því fiskiðnaður hefur nær alla þessa öld verið okkar stóri iðnaður. Í þessum skrifum ætla ég að halda mig við hefðbundna skilgreiningu, þar sem aðrir munu fjalla um sjávarútveg og þá fiskiðnaðinn um leið, en hjá því verður samt ekki horft í umfjöllum um iðnað og atvinnuuppbyggingu á landsbyggðinni að þessar atvinnugreinar eru nátengdar.

Landsbyggð. Oft er talað um höfuðborgarsvæðið, sem Reykjavík og þéttbýlisstaðina sem samvaxnir eru höfuðborginni, og svo alla aðra byggð í landinu sem landsbyggð. Með auknum fólksfjölda á suð-vestur horni landsins hefur umfjöllun um það svæði einnig fengið nýja merkingu. Rætt er um suð-vestur hornið frá Akranesi eða jafnvel Borgarnesi og austur fyrir Árborg sem eina einingu og þá aftur að öll önnur byggð í landinu sé landsbyggð og þar með sett undir sama hatt. Hugtökin landsbyggð og höfuðborgarsvæði eru oft notuð sem andstæður í umræðum í þjóðfélaginu, talað er um atvinnuástandið á landsbyggðinni eins og það sama gildi um alla staði landsins utan höfuðborgarsvæðisins. Þessi hugtök eru mjög óheppileg og geta eingöngu dugað til að horfa á mjög grófa landfræðilega stöðu, en segja ekkert um ástand. Hugtökin eru því með öllu ónothæf til að fjalla um stöðu atvinnurekstrarins í landinu, því hvorki er hægt að setja Kópavog og Borgarnes undir sama hatt þegar horft er til atvinnumála, þrátt fyrir Hvalfjarðargöng, né Akureyri og Bíldudal á sama stað sem landsbyggð svo dæmi sé tekið.

Iðnað, eins hugtakið er notað hér að framan má flokka á eftirfarandi hátt í:

- Framleiðsluiðnað (verksmiðjuíðnað)
- Úrvinnslu landbúnaðarafurða
- Framleiðslu á búnaði fyrir sjávarútveginn
- Annan framleiðsluiðnað
- Byggingaiðnað
- Þjónustuiðnað
- Handverk og listiðnað

Hvern þessara þátta má síðan flokka enn frekar niður eins eru oft óljós mörk þarna á milli en í þessari umfjöllun verður það látið liggja á milli hluta.

Ég mun fjalla um hvern þátt fyrir sig skoða stöðuna eins og hún er í dag og e.t.v. líta lítilliga um öxl, en síðan velta fyrir mér byggðapróun og stöðu iðnaðarins á landsbyggðinni í ljósi þeirra breytinga sem nú eru að verða á íslensku samfélagi.

Segja má að raunveruleg iðnaðaruppbygging í landinu hefjist ekki fyrr en með þéttbýlismynduninni um síðustu aldamót.

Framleiðsluiðnaður.

Úrvinnslu landbúnaðarafurða kýs ég að skipta í tvennt, í matvælaframleiðslu fyrir innanlandsmarkað og annan framleiðsluiðnað, aðallega til útflutnings.

Matvælaframleiðsla.

Með bætum samgöngum, nýrri tækni og breyttum viðskiptaháttum hefur orðið mikil breyting á framleiðsluháttum í matvælaframleiðslu fyrir innanlandsmarkað. Í stað margra smárra eininga bæði í framleiðslu mjólkurafurða og kjötvinnslu eru nú fáar en tiltölulega öflugar vinnslustöðvar og nær daglega berast fréttir af sameiningu fyrirtækja á þessu sviði. Breytingar sem þessar geta haft veruleg áhrif á stöðu byggðanna því augljóslega er verið að leita eftir hagræðingu. Ætlun fyrirtækjanna er auðvitað að hagræðingin skili sér í minni framleiðslukostnaði og þar með stærri markaðshlutdeild, en ekki í fækkun starfa. Fyrir heildina hlýtur niðurstaðan samt sem áður að vera ein, færri störf, því aukin markaðshlutdeild eins þýðir minni markaðs-hlutdeild annarra. Innanlandsmarkaðurinn er takmörkuð stærð og við borðum hvorki meira kjöt né drekkum meiri mjólk þó samkeppni aukist.

Hitt er jafn augljóst að eigi matvælaframleiðslufyrirtækin að standast semkeppni við innflutning landbúnaðarafurða sem er stöðugt að aukast, þá verður það ekki gert án þess að stækka fyrirtækin og hagræða í rekstrinum.

Önnur úrvinnsla landbúnaðarafurða.

Það sem hér er flokkað undir aðra úrvinnslu landbúnaðarafurða er fyrst og fremst ullar- og skinnaiðnaður.

Ullariðnaðurinn átti sitt blómaskeið á árunum milli 1970 og 1980 á þeim tíma spruttu upp þrjóna- og saumastofur um allt land þar sem framleiddar voru ullarpeysur og jakkar til útflutnings. Markaðsaðstæður voru góðar, sérstaða íslensku ullarinnar var eftirsóknarverð, íslenskar ullarpeysur voru í tísku og eins höfðu stórviðskipti við Sovétríkin gríðarleg áhrif. Upp úr 1980 fer að síga á verri veg og í dag er ullariðnaðurinn í landinu ekki svipur hjá sjón. Ástæðurnar eru margar og verða ekki raktar hér, en nefna má tískusveiflur, lokun Sovétmarkaðarins, aukna samkeppni við tilbúin efni auk þess sem stærstur hluti fataframleiðslu allrar Vestur-Evrópu hefur nú flust til landa sem greiða aðeins tíunda hluta þeirra launa sem hér eru greidd. Litlar líkur eru á að þessi iðnaður nái aftur að vaxa og dafna. Breytist markaðsforsendur til hins betra, þá er mun líklegra að framleiðsla úr íslenskri ull flytjist úr landi en að hér fjölgi störfum verulega í sauma- og þrjónaiðnaði.

Skinnaiðnaðurinn hefur einnig gengið í gegnum erfiðleika sem eiga sér líkar orsakir og í ullariðnaðinum. Skinnaiðnaðurinn hefur þó nokkuð oft gengið í gegnum erfiðleika sem tengjast tískusveiflum, en ævinlega náð að rétta úr kútnum á ný. Nú um stundir er lægð á þessum markaði, en ýmislegt bendir til þess að þróunin sé að snúast við.

Við breyttar markaðsaðstæður er því líklegt að skinnaiðnaðurinn eflist á ný, en það sem helst ógnar þessari iðngrein í framtíðinni er fækkun sauðfjár á Íslandi. Það eru ekki mörg ár síðan slátrað var hér yfir milljón fjár, en nú er fjöldinn kominn niður undir 500 þúsund og samkvæmt nýjustu tölum heldur sauðfjárþæmdum áfram að fækka.

Framleiðsla á búnaði fyrir sjávarútveginn.

Þessi hluti iðnaðarins hefur vaxið hvað mest á síðustu árum. Má í því sambandi að nefna fyrirtækin Marel, Sæplast, J. Hinriksson og Hampiðjuna. Öll þessi fyrirtæki hafa nýtt sér stóran heimamarkað til að þróa framleiðsluvörur sínar. Með gæðavöru sem hentar íslenska markaðnum, sem gerir miklar kröfur, hafa þau síðan sótt á erlenda markaði og náð þar mjög góðum árangri. Á þessu sviði eru enn margir ónýttir möguleikar.

Á sama tíma og ýmis fyrirtæki sem sérhæfa sig í framleiðslu fyrir sjávarútveginn hafa vaxið og dafnað, þá hefur skipasmíðin í landinu nær alveg lagst af. Stóru skipasmíðastöðvarnar sinna nær eingöngu viðgerðum og breytingum á skipum. Nýsmíði skipa hér á landi er nærri því aflögd. Fyrir þessu eru margar ástæður, en sú stærsta að vinnuafslækkur iðnaður eins og skipasmíðaiðnaður og málmsmíði hverskonar, hefur verið að færast meira og meira yfir til landa sem greiða mun lægri laun en hér gerist.

Annar framleiðsluiðnaður. Segja má að annar framleiðsluiðnaður hafi almennt mjög átt undir högg að sækja á undanförunum árum, þó auðvitað séu þar undantekningar á. Þessi geiri iðnaðar átti sitt blómaskeið við allt aðrar markaðslegar og efnahagslegar aðstæður en þær sem ráða í dag. Mörg þeirra fyrirtækja sem stóðu sig vel á árum áður hafa ekki náð að fóta sig í alþjóðlegri samkeppni og berjast því í bökkum. Í fataiðnaði eru aðeins örfá fyrirtæki starfandi, innlend málning á í erfiðri samkeppni við innflutning og sama má segja um hreinlætisvörur, sælgæti, kaffi og margt fleira. Margt má gera til að bæta stöðu íslensks iðnaðar, en fæst af því kemur þó til með að hafa víðtæk áhrif á minnstu stöðunum á landsbyggðinni.

Byggingariðnaður.

Trúlega hefur aldrei verið byggt jafn mikið á Íslandi og nú og byggingaiðnaðurinn aldrei verið jafn öflugur. Þessi mikla uppbygging hefur þó lítil áhrif á atvinnuuppbyggingu á landsbyggðinni því nær allar byggingarnar rísa á suðvestur horni landsins. Á meðan flytja verður inn smíði frá nálægum löndum til að geta annað eftirspurn, þá hefur ekki verið byggð ein einasta bygging í mörgum þéttbýlisstöðum landsins jafnvel í áratug. Sú staðreynd segir okkur að byggingariðnaður á slíkum stöðum er varla til.

Byggingaiðnaðurinn hefur ævinlega verið góður mælikvarði á ástand hvers samfélags ef mikið er að gera í byggingariðnaði, sérstaklega ef mikið er byggt af atvinnuhúsnæði og ef einstaklingar eru að fjárfesta í nýjum íbúðarhúsum, þá er það nær öruggur mælikvarði á að efnahagsástand svæðisins er gott. Sú staðreynd að ekkert hefur verið byggt af íbúðarhúsnæði, nema þá félagslegar íbúðir á vegum sveitarfélaga í mörgum þéttbýliskjörnum landsins og jafnvel það húsnæði stendur autt segir allt sem segja þarf um ástandið.

Stóriðnaður (stóriðja)

Í umræðu undanfarinna áratuga um iðnaðaruppbyggingu á landsbyggðinni hefur stóriðjan verið fyrirferðarmikil, þótt áhrifa þeirrar umræðu verði enn sem komið er lítið vart á landsbyggðinni.

Einu fyrirtækin sem mætti flokka í þennan hóp utan suð-vestur hornsins eru Kísiliðjan við Mývatn (byggð 1966) og Steinullarverksmiðjan á Saudárkróki (byggð 1985), sem bæði hafa mikla þýðingu fyrir uppbyggingu atvinnulífs hvort á sínu svæði. Óhætt er að fullyrða að Kísiliðjan við Mývatn sé ein af meginundirstöðum atvinnulífs í Mývatnssveit og því ljóst að fáist ekki heimild til áframhaldandi vinnslu kísilgúrs úr vatninu mun það hafa veruleg áhrif á þróun samfélagsins við Mývatn.

Í stóriðjuumræðunni um þessar mundir er athyglinni aðalega beint að Reyðarfirði. Þrátt fyrir þá staðreynd að Reyðarfjörður hafi upp á marga kosti að bjóða, er á þessari stundu enn erfitt að spá fyrir um framhald þeirrar viðræðna. Á undangengnum árum hefur umræðan um stóriðju á Íslandi aðallega snúist um það hvar skuli byggt, en nú eftir að umhverfismálin urðu háværari er tekist á um hvort skuli byggt.

Verði af fyrirhuguðum framkvæmdum í Reyðarfirði mun slík framkvæmd hafa gríðarleg áhrif á mannlíf á svæðinu. Rætt er um allt að 400 ný störf sem auðvitað hafa mikil og margvísleg áhrif í sveitarfélagi með tæplega 3.200 íbúa. Óhætt er að fullyrða að tæplega 20 ára umræða um stóriðju í Reyðarfirði hefur haft veruleg áhrif allt mannlíf og athafnalíf í byggðarlaginu og því má ljóst vera að detti botninn úr viðræðunum einu sinni enn, má búast við enn hraðari fækkun íbúa en verið hefur.

Þjónustuiðnaður.

Viðgerðarþjónusta svo sem bifvéla- og vélgerðir og ýmis þjónusta sem fram fer á járnsmíða-, rafmagns- og rafeindaverkstæðum hefur dregist hlutfallslega saman. Það stafar aðallega af því að tæki og tól verða sífelld ódýrari og því svarar oft ekki kostnaði að láta gera við, tækinu er einfaldlega hent. Og þrátt fyrir mikla aukningu á bílaflota landsmanna þá á reyndar það sama við þar að gömlu bílunum er hent og nýir keyptir í staðinn frekar en að lagt sé út í kostnaðarsamt viðhald og viðgerðir. Horft til framtíðar má öruggt telja að þessi þróun haldi áfram.

Ýmis persónuleg þjónusta sem veitt er á hárgreiðslu- og snyrtistofum o.fl. hefur haldið nokkurn vegin sínu striki þó tískusveiflur hafi veruleg áhrif á þessar greinar.

Handverk og listiðnaður.

Ef litið er á landið sem heild þá má segja að handverk, listiðnaður og ýmsar þjónustugreinar hafa lítið breyst á síðustu árum. Fleiri hafa nú tekjur af ýmiskonar smáframleiðslu svo sem minjagripagerð o.fl. en var fyrir fáum árum. Þó er erfitt að átta sig nákvæmlega á umfangi þeirrar starfsemi í landinu.

Getur iðnaðurinn stuðlað að eflingu byggðar á landsbyggðinni?

Þessari spurningu hefur oft verið svarað játandi og ýmislegt gert til að efla iðnaða á landsbyggðinni. Verkefnið sem sett var af stað upp úr 1980 með stofnun iðnþróunarfélaga um allt land var liður í eflingu iðnaðar, sem síðan átti að leiða til eflingar byggðar. Þetta framtak var þarft verk og hefur skilað talsverðum árangri víða. Þrátt fyrir að starfsemi atvinnuþróunarfélaga hafi skilað talsverðum árangri þá verður að viðurkenna að á sama tíma og talað var um að iðnaðurinn ætti að taka við vaxandi mannafla á landsbyggðinni þá hefur störfum í iðnaði heldur fækkað.

Byggðamál og byggðastefna eru orð sem æ sjaldnar heyrast nú orðið. Ef til vill vegna þess að það er ekki vinsælt að tala um byggðamál. Ef til vegna þess að í hugum stórs hluta þjóðarinnar hafa hugtökin fengið nýja merkingu og eru samnefnari fyrir óarðbærar fjárfestingar sem þjóna hagsmunum fárra á kostnað fjöldans.

Hér verður ekki lagt mat á allar þær aðgerðir sem gripið hefur verið til á liðnum árum til uppbyggingar atvinnulífs í nafni byggðastefnu. Sumar voru af hinu góða, aðrar skiluðu ekki tilætluðum árangri og enn aðrar verða sjálfsagt ekki flokkaðar undir annað í besta falli vafasamar ákvarðanir.

Þá má líka velja því upp hvort tilflutningur fólks í landinu sé alvondur og hvort hann sé óhagkvæmur fyrir þjóðfélagið í heild þegar til lengri tíma er litið. Stór hluti hans er tilkominn fyrir eðlilegar þjóðfélagsbreytingar. Í raun hefur þessi þróun átt sér stað alla öldina, sveitirnar

tæmdust upp úr aldamótunum og fólkið fluttist í sjávarþorpin. Það var eðlileg þróun þess tíma, þar var meiri vinnu að fá og þar var þjónustan betri. Það sama á við í dag, fólkið flyst úr fámenninu í þéttbýlið, þar eru fjölbreyttari atvinnutækifæri og þar er þjónustan sem við sækjumst eftir betri. Auðvitað má meta gildi búsetu á landsbyggðinni með öðrum hætti en út frá hagkvæmninni einni saman, en sama hvert matið er, þá eru það íbúarnir sem eftir verða sem líða fyrir þá röskun sem verður. Það fer ekki hjá því að þessar breytingar hafa áhrif á atvinnulífið og þá ekki síst iðnaðinn sem víða á í vök að verjast.

Byggðapróun á auðvitað ekki að vera neikvætt orð. Við lifum í síbreytilegum heimi og tilflutningur fólks í landinu samfara breyttu þjóðskipulagi og breyttum atvinnuháttum er eðlilegur. En fækkunin er slæm fyrir þá sem eftir verða, það verður dýrara að halda uppi eðlilegri þjónustu og ef til vill ómögulegt að bjóða upp á allt sem íbúarnir vilja. Fækkunin grefur smám saman undan grundvelli ýmissa atvinnugreina sérstaklega þjónustugreina sem síðan aftur ýtir undir enn frekari tilflutning.

Staða landsbyggðarinnar er erfið en ekki vonlaus, en til að hafa áhrif á þróunina verður að endurskoða stefnuna. Á landsbyggðinni er í flestum tilvikum næga atvinnu að fá. Spurningin er hinsvegar hvort sú atvinna sem býðst sé sú sem óskað er eftir. Ef til vill er það einhæfni atvinnulífsins á landsbyggðinni sem einna mest áhrif hefur haft á byggðapróunina.

Við sjáum það sama allstaðar, fjölgun í þjónustustörfum en fækkun í framleiðslu. Á landsbyggðinni hefur verið lögð meiri áhersla á að efla frumframleiðslugreinarnar en fjölgun þjónustustarfa, sem e.t.v er röng áhersla þar sem öll aukning atvinnutækifæra er í þjónustugreinunum.

Vissulega er frumvinnslan undirstaðan, hinu má þó ekki gleyma að sjálfstæð verðmætasköpun þjónustugreina er að verða stöðugt mikilvægari í samfélaginu. Hugbúnaðarfyrirtæki selja orðið framleiðslu sína um allan heim og þau iðnfyrirtæki sem lengst eru komin, byggja flest á samnýtingu vélbúnaðar og hugbúnaðar og mörg þeirra flytja stóran hluta framleiðslu sinnar úr landi. Það er margt sem bendir til þess að við höfum lagt of mikið kapp á að nýta auðlindir lands og sjávar meðan stærsta auðlindin ef til vill sú verðmætasta, fólkið sjálft er vannýtt.

Allar þjóðir sem við berum okkur saman við leggja mikla áherslu á menntun og byggja að mestu afkomu sína á mannaúdi. Við verðum að gera það sama. Ef við stöndum okkur vel á því sviði eigum við góða möguleika í hinni alþjóðlegu samkeppni, þar sem við eigum til viðbótar miklar náttúruauðlindir að vinna úr. Til lengri tíma þurfum við að beina sjónum okkar að því að skapa vellaunuð störf. Þjóðhagslegur ávinningur af því að fjölga láglaunastörfum er mjög lítill.

Sú staðreynd að framleiðsla matvæla flokkast nær undantekningarlaust sem láglaunastörf kallar á að við horfum í ríkari mæli til annarra atvinnugreina. Með þessum orðum er ekki verið kasta rýrð á matvælaíðnaðinn, heldur benda á staðreyndir málsins. Það er erfitt að fá fólk til starfa í fiskvinnslunni og víða eru fyrirtækin að verulegu leyti mönnum útlendingum. Aukin tæknivæðing sem þá um leið þýðir fækkun starfa í greininni er því ef til vill það sem leggja ber áherslu á. Ef til vill væri eðlilegast að byrja á að reyna að svara þeirri spurningu í hverskonar samfélagi viljum við búa? Allir eru sammála um að Ísland á ekki að vera láglaunaland. Sjálfsgagt er ágreiningur um leiðir, en varla um markmið. Við viljum sjá að börnin okkar hafi góða menntunarmöguleika og að þeirra bíði að námi loknu fjölbreytt atvinnutækifæri.

Þegar horft er til útflutnings er Ísland miklu líkara þróunarlandi en iðnríkjunum. Öll afkoma þjóðfélagsins byggist á náttúruauðlindum landsins og því hvernig okkur hefur tekist að nýta þær. Aukning þjóðartekna hefur þannig að verulegu leyti byggst á aukinni nýtingu þeirra. Þegar svo ekki er hægt að auka sóknina í auðlindirnar, þá stöndum við þeim þjóðum sem við viljum bera okkur saman við ekki snúning. Þessu verður að snúa við. Við verðum að hverfa frá

Því að byggja afkomu okkar alfarið á náttúruauðlindunum yfir í samfélag sem byggir afkomu sína á þekkingu.

Niðurlag.

Ef lítið er til minni sjávarbyggða vítt og breytt um landið má segja að staða iðnaðarins á þeim stöðum endurspegli stöðu byggðanna. Með fáum undantekningum er þar eingöngu um þjónustuiðnað að ræða. Stöðnun og fólksfækkun gerir það að verkum að nýbyggingar eru litlar sem engar og því hefur iðnaðarmönnum víða fækkað.

Í þeirri miklu alþjóðlegu samkeppni sem við erum hluti af verða fyrirtækin að beita öllum ráðum til að standast samkeppnina. Í því sambandi eru lykilorðin stærri rekstrareiningar, hagræðing og sérhæfing. Við höfum séð þetta gerast hér á landi í auknu mæli á undanförunum árum og það sama á við um þróunina í löndunum sem við berum okkur gjarnan saman við.

Í Evrópu hafa á undanförunum árum ný atvinnutækifæri helst orðið til í litlum og meðalstórum fyrirtækjum og stundum er því haldið fram að það sama hljóti að eiga við hér þar sem meðalstærð fyrirtækja á Íslandi sé svipuð.

Því hefur einnig verið haldið fram að þar sem meðalstærð fyrirtækja hér á landi sé í takt við það sem gerist víða í löndunum í kring um okkur, eigi íslensk fyrirtæki að geta staðið sig í samkeppninni. Þetta er rangt. Stærð fyrirtækjanna segir ekki allt, heldur hefur markaðsstærðin miklu meira að segja um afkomumöguleika fyrirtækjanna en stærð þeirra. Það er talsverður munur að reka lítið 5 - 6 manna fyrirtæki í milljónasamfélagi, en hér í okkar 280.000 manna samfélagi. Þessi staðreynd verður enn augljósari þegar horft er til þess að markaður íslensks iðnfyrirtækis er ef til vill ekki nema 2-300 manns og því augljóst að við slíkar aðstæður verður öll sérhæfing erfiðari og hagræðing minni.

Öll fyrirtæki sem vilja lifa af samkeppnina verða að hafa eitthvað fram yfir keppinautanna. Þar má nefna betra vinnuafli, ódýrara vinnuafli, ódýrari aðföng, ódýrari orku, nálægð við markaðinn, lægri skatta, ódýrt húsnæði, o.s.frv. Erfitt er að sjá við núverandi aðstæður í hverju samkeppnisyfirburðir fyrirtækja á landsbyggðinni ættu að felast. Að flestu leyti standa þau höllum fæti í samkeppninni.

Lítill heimamarkaður er eitt af stóru vandamálum íslensks atvinnulífs, þessi vandi er ef til vill enn meira áberandi á landsbyggðinni en á auðvitað við um landið allt. Eingöngu í undantekningartilvikum geta framleiðslufyrirtæki farið beint í útflutning með sínar framleiðsluvörur. Öll fyrirtæki þurfa að þróa framleiðsluvörur sínar og kanna viðbrögð markaðarins og því er heimamarkaðurinn svo þýðingarmikill.

Það eru ónýtt tækifæri í íslensku atvinnulífi og það eru ónýtt atvinnutækifæri á landsbyggðinni. En til að allir þegnar landsins sitji við sama borð við nýtingu þeirra, þá verður ný atvinnusókn á landsbyggðinni jöfnum höndum að byggjast á frumkvæði og dugnaði íbúanna sjálfra, jöfnun aðstöðu og jafnari skiptum þeirra gæða sem við eigum í sameiningu.

Þegar grannt er skoðað þá eigum við íbúar landsins bara tvo valkosti, að vinna sjálf að því að skapa okkur það umhverfi sem við viljum búa í, eða að flytja burt til þess svæðis eða lands sem best býður það sem við sækjumst eftir.

2.3 Verslunar- og þjónustustörf

2.3.1 Almenn greining á verslunar- og þjónustustörfum í sjávarbyggðum

STYRKUR

Verslun og þjónusta í öllum sjávarbyggðum

Segja má að í öllum sjávarbyggðum séu skóli, leikskóli, verslun, bensínafgreiðsla, pósthús og bankaútibú.

Fjölgun í vissum þjónustugreinum

Á landsbyggðinni hefur störfum fjölgað í sumum þjónustugreinum. Mest fjölgun hefur verið í þjónustu við atvinnulíf, veitingar og hótél, og afþreyingarþjónustu.

Fjarlægð frá þjónustukjörnum

Fjarlægð frá stærri þjónustukjörnum getur oft skapað þörf fyrir staðbundna þjónustu í sjávarbyggðunum.

VEIKLEIKAR

Störfum í verslun fækkar

Störfum í verslun hefur fækkað á landsbyggðinni. Störfum í smásöluverslun hefur fækkað meira á landsbyggðinni en á höfuðborgarsvæðinu, en matvöruverslunum hefur fækkað minna á landsbyggðinni en á höfuðborgarsvæðinu.

Samdráttur eða lítil aukning í flestum þjónustugreinum

Fjölgun starfa í flestum þjónustugreinum hefur verið mun minni á landsbyggðinni en á höfuðborgarsvæðinu. Störfum hefur fækkað í persónulegri þjónustu, tryggingum, þjónustu peningastofnana og flutningum, en í tveimur síðast nefndu greinunum hefur fækkunin reyndar orðið meiri á höfuðborgarsvæðinu en á landsbyggðinni. Samdráttur hefur orðið í ýmsum þáttum opinberrar þjónustu, svo sem pósthjónustu og bankastarfsemi. Þetta stafar að hluta til af hagræðingu, og að hluta til af aukningu rafrænna samskipta sem leysa hefðbundna þjónustu af hólmi.

Lítill markaður

Markaður fyrir þjónustu er lítill og sveiflukenndur í sjávarbyggðum.

Fámenn byggðarlög

Erfitt er að byggja upp verslunar- og þjónustufyrirtæki í mjög fámennum byggðarlögum. Uppbygging matvörukeðja á stærri stöðum á landsbyggðinni hefur m.a. valdið slæmri stöðu í matvöruverslun í mörgum smærri byggðarlögum, þar sem m.a. hefur verið gripið til þess að draga úr þjónustu með styttingu opnunartíma.

Slæm tenging staða

Slæm tenging staða, langar vegalengdir og fjallvegir torvelða sums staðar uppbyggingu stærri markaðssvæða með samtengingu byggðarlaga.

ÓGNANIR

<i>Fækkun íbúa</i>	Ef fækkun íbúa heldur áfram í minni sjávarbyggðum, brestur grundvöllur víða fyrir þjónustu.
<i>Hagræðing fækkar störfum</i>	Endurskipulagning t.d. í bönkum og pósthúsum ógnar störfum í þjónustu. Auknar kröfur um hagræðingu í ýmsum þjónustugreinum hafa leitt til fækkunar starfa, svo sem við póst- og símaþjónustu. Fyrirsjáanlegt er að sú þróun haldi áfram og að hún muni koma illa við fámennar sjávarbyggðir.
<i>Erfið rekstrarstaða stofnana</i>	Erfið rekstrarstaða stofnana, svo sem heilbrigðisstofnana, er ógnun við þjónustu og störf við þær.
<i>Sérhæfðari störf verða ekki til í sjávarbyggðum</i>	Innan þjónustugreina hafa á undanförunum árum skapast sérhæfð störf í stað annarra starfa innan þjónustugeirans, svo sem í bankastarfsemi, þar sem starf gjaldkerans er að breytast og vægi þess að minnka, meðan hlutverk sérhæfðari ráðgjafa verður meira. Þessi sérhæfðari störf hafa í flestum tilvikum orðið til í stærri þjónustukjörnum á landsbyggðinni eða á höfuðborgarsvæðinu, og þarna hafa sjávarbyggðirnar ekki náð að halda sínum hlut.

TÆKIFÆRI

Fjármálaþjónusta

Hagræðing í bankaþjónustu skapar sóknafæri fyrir ný fyrirtæki á fjármálasviði. M.a. skapast framboð á starfsfólki með mikla þekkingu á því sviði, og einnig losnar víða hentugt húsnæði.

Fjarþjónusta

Hröð þróun í upplýsinga- og samskiptatækni gerir mögulegt að byggja upp fjarþjónustu, jafnvel í fámennum byggðarlögum. Það jafnar aðstöðu m.t.t. fjarlægðar frá þéttbýlum svæðum.

2.3.2 Svæðisbundin greining á stöðu verslunar- og þjónustustarfa í sjávarbyggðum

2.3.2.1 Verslunar- og þjónustustörf í sjávarbyggðum á Suðurlandi og Reykjanesi

STYRKUR

Reykjanesbær er sterkur kjarni

Reykjanesbær er sterkur verslunar- og þjónustukjarni fyrir Reykjanes. Þar hefur átt sér stað uppbygging í sérhæfðri verslun og þjónustu sem skapar mörg störf, einnig fyrir nágrannabyggðarlögin.

Flugvöllurinn og Bláa lónið

Keflavíkurflugvöllur og Bláa lónið skapa störf í verslun og þjónustu á svæðinu.

Selfoss er sterkur kjarni

Selfoss er sterkur verslunar- og þjónustukjarni, sem tengist Þorlákshöfn vel og getur hugsanlega skapað störf fyrir íbúa þar.

Mikil þjónustustarfsemi í Vestmannaeyjum

Í Vestmannaeyjum eru m.a. sýslumaður og sjúkrahús og framhaldsskóli. Þar eru allnokkrar dagvöruverslanir og sérvöruverslanir og allmörg þjónustufyrirtæki. Þar má nefna fjármálaþjónustu endurskoðandaskrifstofu og tvær lögfræðistofur. Stóru tryggingarfélögin eru öll með skrifstofur í Eyjum.

VEIKLEIKAR

Nálægð við höfuðborgarsvæðið

Nálægð við höfuðborgarsvæðið hefur bæði jákvæð og neikvæð áhrif á uppbyggingu verslunar og þjónustu á Reykjanesi. Oft fer fólk til Reykjavíkur til að sækja það sem þarf. Störfin lenda því fremur á höfuðborgarsvæðinu en á Reykjanesi.

TÆKIFÆRI

Bláa lónið og Keflavíkurflugvöllur

Frekari uppbygging við Bláa lónið og Keflavíkurflugvöll skapar mörg tækifæri til uppbyggingar verslunar og þjónustu.

2.3.2.2 Verslunar- og þjónustustörf í sjávarbyggðum á Vesturlandi

STYRKUR

Fyrirtækjaþjónusta

Á Snæfellsnesi eru nokkur störf við rekstrar- og reikningshaldsþjónustu, og víða er öflug bankaþjónusta.

Fjarlægð skapar störf

Fjarlægð frá stærri þjónustukjörnum hefur leitt af sér þörf og grundvöll fyrir verslun og þjónustu í heimabyggð. Með því skapast allnokkur störf.

VEIKLEIKAR

Sótt út fyrir svæðið

Enginn sterkur verslunar- og þjónustukjarni er á svæðinu og verslun og þjónusta er því að einhverju leyti sótt út fyrir svæðið, t.d. í Borgarnes, en einnig til höfuðborgarsvæðisins. Það veikir uppbyggingu verslunar á svæðinu.

Lítill sérhæfð þjónusta

Lítið er um ýmsa sérhæfða þjónustu, og skortir sérmenntað fólk á ýmsum sviðum.

ÓGNANIR

Sótt í auknum mæli út fyrir svæðið

Ef verslun og þjónusta er sótt í auknum mæli til stærri byggðarlaga utan svæðisins, veikist grundvöllur heima fyrir og störf tapast í þeim greinum.

TÆKIFÆRI

Samgöngubætur

Samgöngubætur geta styrkt þéttbýliskjarna og bætt grundvöll verslunar og þjónustu á svæðinu.

2.3.2.3 Verslunar- og þjónustustörf í sjávarbyggðum á Vestfjörðum

STYRKUR

Ísafjörður verslunar- og þjónustukjarni

Ísafjörður er verslunar- og þjónustukjarni fyrir norðanverða Vestfirði. Verslunarkerðjur hafa fest rætur og þar hefur átt sér stað uppbygging í sérhæfðri verslun og þjónustu sem skapar mörg störf, einnig fyrir nágrennabyggðarlögin. Þar er sérhæfð þjónusta, svo sem bókhald, lögfræðiþjónusta, stjórnsýsla og fjórðungssjúkrahús.

Patreksfjörður og Bolungarvík

Nokkuð er um sérhæfð störf í þjónustu á Patreksfirði og í Bolungarvík.

Þjónusta í smærri byggðarlögum

Á Patreksfirði er sjúkrahús, og heilsugæsla með lækni er á Þingeyri, Flateyri og í Bolungarvík.

VEIKLEIKAR

Lítill þróun

Á Vestfjörðum utan Ísafjarðar er lítil framþróun í verslun og þjónustu. Sérveruverslun hefur dregist saman á minni stöðum í kringum Ísafjörð, m. a. vegna breyttra samgangna.

ÓGNANIR

Fólksfækkun

Grundvöllur verslunar og þjónustu mun að líkindum veikjast enn frekar vegna fólksfækkunar. Fólksfækkun ógnar t.d. störfum á leikskólum og í skólum.

Endurskipulagning

Á Flateyri og Bíldudal hafa afgreiðslur bankastofnana verið sameinaðar pósthúsinu. Einnig sameinuðust flestir sparisjóðir á Vestfjörðum s.l. vor. Sú þróun mun að öllum líkindum hafa í för með sér fækkun starfa, a.m.k. til skamms tíma.

Sveiflur í sjávarútvegi

Störf við þjónustu í sjávarbyggðunum eru mjög háð sveiflum í sjávarútvegi.

TÆKIFÆRI

Sérhæfð þekking og reynsla

Tækifæri eru t.d. í sérhæfðri þjónustu við sjávarútveg þar sem þekking og reynsla er til staðar.

Staðbundin þjónusta

Ákveðin tækifæri eru falin í því að vera langt frá helstu þjónustumiðstöð landsins (höfuðborgarsvæðinu), sem getur leitt til aukins framboðs á staðbundinni þjónustu, m.a. fjármálaþjónustu fyrir heimamarkað.

2.3.2.4 Verslunar- og þjónustustörf í sjávarbyggðum á Norðurlandi

STYRKUR

Margir verslunar- og þjónustukjarnar

Nokkrar sjávarbyggðir eru einnig verslunar- og þjónustukjarnar fyrir landbúnaðarsvæði.

VEIKLEIKAR

Dreifð byggð

Dreifð byggð, fjarlægðir og mannfæð hindra uppbyggingu þjónustu í sjávarbyggðum á Norðurlandi. Miklar vegalengdir og slæmir vegir veikja grundvöll verslunar, t.d í Norður-Þingeyjarsýslu og á Ströndum.

Stórir kjarnar draga úr uppbyggingu

Mikið framboð á verslun og þjónustu á Akureyri, Sauðárkróki og Húsavík dregur úr uppbyggingu verslunar- og þjónustustarfa í nálægum sjávarbyggðum. Sérverslunum hefur fækkað á minni þéttbýlisstöðum á Eyjafjarðarsvæðinu, þar sem sérvörur eru sóttar til Akureyrar.

Fall kaupfélaga

Í Norður-Þingeyjarsýslu er enginn sterkur þjónustukjarni. Áður voru þar nokkur kaupfélög en ekkert er eftir núna. Þar eru erfiðar aðstæður, og verslun stendur á veikum grunni.

ÓGNANIR

Skortur á sérhæfðu starfsfólki

Æ erfiðara verður að fá sérhæft starfsfólk í þjónustustörf, og auknar kröfur um hagræðingu munu leiða til fækkunar starfa í ýmsum þjónustugreinum.

Fækkun opinberra starfa

Frekari fækkun opinberra starfa á minni stöðum gerir samkeppnisstöðu þeirra erfiðari.

Gjaldþrot verslunar á Þórshöfn

Rekstur verslunarinnar á Þórshöfn er ótryggur. Kröfuhafar hafa samþykkt nauðarsamninga, sem bjarga rekstrinum, a.m.k. til skamms tíma. Ef verslun leggst af tapast þar störf.

2.3.2.5 Verslunar- og þjónustustörf í sjávarbyggðum á Austurlandi

STYRKUR

Góð dreifing sérhæfðra þjónustustarfa

Dreifing sérhæfðra þjónustustarfa á Austurlandi er nokkuð góð. Allmargar sjávarbyggðir eru einnig verslunar- og þjónustukjarnar fyrir aðliggjandi svæði.

VEIKLEIKAR

Fækkun starfa í verslun

Dagvöruverslunum hefur fækkað á Austurlandi á undanförunum árum, og skipti hafa orðið á eignaraðilum. M.a. hafa verslunarkedjur fest rætur. Við þetta fækkar störfum, og keðjurnar hafa takmarkaðan áhuga á minni stöðum.

ÓGNANIR

Fólksfækkun

Áframhaldandi fólksfækkun mun veikja grundvöll verslunar og þjónustu enn frekar.

Gjaldþrot verslana

Verslunin á Bakkafirði er gjaldþrota. Kaupfélag Stöðfirðinga rambur á barmi gjaldþrots og hefur reksturinn á Stöðvarfirði og Breiðdalsvík verið auglýstur til leigu. Ef verslun leggst af á þessum stöðum, tapast nokkur störf.

TÆKIFÆRI

Sérhæfð þjónustu við sjávarútvegsfyrirtæki

Eftirspurn eftir sérhæfðri þjónustu frá sjávarútvegsfyrirtækjum hefur skapað grundvöll fyrir starfsemi sérhæfðra þjónustufyrirtækja í stærri sjávarbyggðunum á Austurlandi. Viðkomandi þjónustufyrirtæki hafa byggt upp ákveðinn grunn, sem þau síðan byggja á frekari landvinninga varðandi verkefni. Sum þeirra hafa þegar náð til sín sérhæfðum verkefnum víða að á landinu og jafnvel erlendis frá.

Þjónustustörf tengd fyrirhuguðu álveri

Fyrirhugað álver við Reyðarfjörð mun skapa störf í ýmis konar þjónustu, bæði við fyrirtækið og vegna fólksfjölgunar, sem væntanlega mun fylgja uppbyggingu álversins.

Nýir aðilar reyna verslunarrekstur

Heimaaðilar eru að taka við rekstri verslunar á Bakkafirði, og aðilar á Stöðvarfirði og Breiðdalsvík hafa lýst áhuga á að taka við rekstri þar.

2.3.3 Verslunar- og þjónustustörf á landsbyggðinni

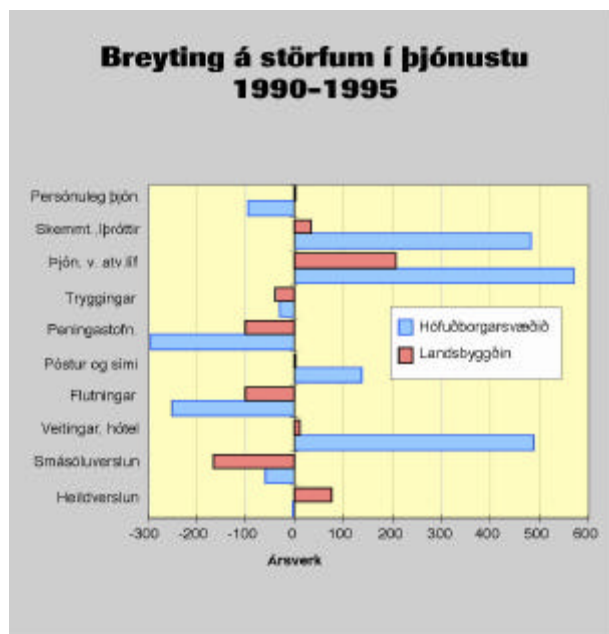
Bjarki Jóhannesson

Hröð þróun hefur verið í dagvöruverslun, þannig að verslunum hefur fækkað og skipti hafa orðið á eignaraðilum. M.a. hafa verslunarkeðjur opnað verslanir á landsbyggðinni. Afleiðing þessa hefur m.a. verið sú að störfum í verslun hefur fækkað á landsbyggðinni. Á árunum 1990 - 1995 fækkaði störfum í smásöluverslun á öllu landinu, eins og sjá má af myndinni hér að neðan. Fækkunin var mest á landsbyggðinni, um 170 störf. Matvöruverslunum hefur þó fækkað minna á landsbyggðinni en á höfuðborgarsvæðinu á tímabilinu 1990 - 1999. Fyrirtækjum hefur fjölgað á Reykjanesi. Á Vesturlandi fækkar lítið, en hefur fjölgað frá 1998 þegar Hvalfjarðargöngin voru opnuð. Verslunum hefur fækkað mest á Vestfjörðum og Suðurlandi.

Landnám matvörukeðjanna á landsbyggðinni hefur ekki verið sársaukalaust fyrir þá verslun sem fyrir var, né heldur verslun í þeim byggðarlögum sem liggja næst þeim kjörnum þar sem keðjurnar hafa sett niður sína starfsemi. Þannig er nú staða matvöruverslunar slæm í mörgum smærri byggðarlögum, þar sem m.a. hefur verið gripið til þess að draga úr þjónustu, t.d. með styttingu opnunartíma.

Þjónustustörfum hefur fjölgað mjög á landinu á síðustu áratugum. Annars vegar er um að ræða opinbera þjónustu, og hins vegar þjónustu, sem að meira eða minna leyti er rekin af einkageiranum. Oft er erfitt að skilgreina hvort vissir þættir þjónustu tilheyri opinbera geiranum eða einkageiranum, þar sem mikið hefur verið um einkavæðingu þjónustu á síðustu árum.

Til opinberrar þjónustu má einkum telja ýmsa stjórnsýslu, félagsþjónustu, heilsugæslu, veitukerfi, pósthjónustu o.fl. Rekstur síma og bankastofnana hefur löngum tilheyrt opinbera geiranum, en er nú í auknum mæli að færast yfir í einkageirann. Dæmigerð þjónusta, sem rekin er af einkageiranum er t.d. tryggingastarfsemi og þjónusta við atvinnulíf, svo sem bókhaldsþjónusta, endurskoðun, auglýsingar, ráðgjöf, tölvuþjónusta og markaðsrannsóknir.

Mynd 5. Breyting á störfum í þjónustu.

Eins og sjá má á myndinni hér að ofan hefur aukning í þjónustustörfum verið mun minni á landsbyggðinni en á höfuðborgarsvæðinu. Mest fjölgun hefur verið í þjónustu við atvinnulíf,

veitingar og hótél, og afþreyingarþjónustu. Störfum hefur fækkað í persónulegri þjónustu, tryggingum, þjónustu peningastofnana og flutningum, en í tveimur síðast nefndu greinunum hefur fækkunin reyndar orðið meiri á höfuðborgarsvæðinu en á landsbyggðinni. Samdráttur hefur orðið í ýmsum þáttum opinberrar þjónustu, svo sem pósthjónustu. Þetta stafar að hluta til af hagræðingu, og að hluta til af aukningu rafrænna samskipta sem leysa hefðbundna þjónustu af hólmi.

Í þessum kafla hefur verið fjallað um störf í öllum greinum þjónustu nema ferðaþjónustu, sem er það umfangsmikil atvinnugrein að rétt þykir að gefa henni sérstaka umfjöllun. Ýmis þjónusta er einnig nátengd öðrum greinum, svo sem iðnaði og verslun, og erfitt er að greina á milli. Oft er þjónustudeild þáttur af starfsemi fyrirtækja innan annara greina.

2.4 Ferðapjónusta

2.4.1 Almenn greining á stöðu ferðapjónustu í sjávarbyggðum

STYRKUR

Náttúran helsta aðdráttaraflíð

Sjávarbyggðirnar búa oftast yfir stórbrotinni náttúru, óbyggðum svæðum, hreinu lofti og tiltölulega hreinum sjó. Fjaran, sjórinn og lífið við sjóinn er meðal þess, sem laðar að sér ferðamenn. Kannanir sýna að yfir 90% erlendra ferðamanna sem til Íslands koma sækjast eftir að skoða sérstaka náttúru landsins. Má því segja að óspillt náttúra sé auðlind íslenskrar ferðapjónustu.

Menningartengd ferðapjónusta

Menning og saga þjóðarinnar skapa landinu sérstöðu. Mikið af þeirri menningu og sögu tengist sjávarbyggðunum. Víða í sjávarbyggðum landsins hefur myndarlega verið staðið að uppbyggingu menningartengdrar ferðapjónustu.

Betri nýting hótela

Herbergjanýting á hótelum á landsbyggðinni í sumar (júní) var betri en í fyrra, en dróst saman á höfuðborgarsvæðinu.

VEIKLEIKAR

Léleg nýting fjárfestingar

Stutt háönn leiðir til þess að heildarnýting fjárfestinga og atvinnutækja er afar léleg. Á landsbyggðinni var meðalnýting heilsárshótela árið 2000 36%, samanborið við 71% á höfuðborgarsvæðinu. Ef undan eru skilin hótél á Akureyri og Keflavík var nýting heilsárshótela á landsbyggðinni í október 2000 rúmlega 13% (Þorleifur Jónsson, 2000). Þó skortir víða gistirými yfir háannatímann.

Höfðuborgarsvæðið með sterkari stöðu

Yfir lágönn er breytt samsetning ferðamanna til landsins. Hlutfall viðskipta- og ráðstefnugesta er þá hærra, og höfðuborgarsvæðið tekur að stærstum hluta við þessum markhópi.

Skortur á starfsfólki

Fólksfæð víða á landsbyggðinni veldur því að vöntun er á vinnuafli, bæði faglærðu og ófaglærðu. Margir sumarstarfsmenn eru námsmenn, og starfsaldur í greininni er yfirleitt stuttur.

Taprekstur

Allar greinar ferðapjónustunnar voru reknar með tapi 1999, og árið 2000 var mörgum fyrirtækjum einnig erfitt. Ástæðurnar eru einkum skortur á rekstrarþekkingu, óhagstæð ytri skilyrði, meiri innlendar kostnaðarhækkningar en í samkeppnislöndunum, hörð samkeppni um vinnuafli og óhagstæð gengisþróun.

Takmörkuð markaðssetning

Markaðssetning sjávarbyggðanna fyrir ferðamenn er mjög takmörkuð, einkum erlendis.

Davíð og Golíat

Sjávarbyggðirnar eiga í samkeppni við stærri markaði, þar sem verð og þjónusta eru mun fjölbreyttari.

Ofuráhersla á fiskvinnslu

Í sjávarbyggðum er oft lögð ofuráhersla á fiskvinnslu, þannig að ekki er hugað að þeim möguleikum, sem felast í öðrum atvinnugreinum, eins og ferðaþjónustu.

ÓGNANIR

Fjármagnsskortur

Skortur á fjármagni til uppbyggingar og viðhalds fjölfarinna ferðamannastaða getur leitt til þess að smám saman dragi úr aðsókn til þeirra.

Innanlandsflug

Mikil óvissa um áætlunarflug til ákveðinna staða leiðir til þess að ferðaþjónustuaðilar á viðkomandi svæði eiga erfitt með að skipuleggja ferðir fram í tímann.

Samkeppni um markaði

Með aukinni ferðamennsku og auknum fjölda ferðamanna getur landið smám saman misst sérstöðu sína í samkeppni við lönd, sem gera út á sömu markhópa.

Samdráttur

Í könnum í apríl síðastliðnum um atvinnuástand í verslun og veitinga- og hótélrekstri vildu atvinnurekendur á landsbyggðinni fækka um 40 manns (Þjóðhagsstofnun, 2000).

Fækkun frá

Bandaríkjunum

Áætlað er að íslensk ferðaþjónusta muni tapa u.þ.b. einum milljarði króna vegna samdráttar í millilandaflugi og fækkunar ferðamanna frá Bandaríkjunum vegna árásarinnar á World Trade Center.

TÆKIFÆRI

Frekari uppbygging

Frekari uppbygging ferðaþjónustu skapar fleiri störf og tækifæri.

Menningartengd

ferðaþjónusta

Menningartengd ferðaþjónusta eykur samskipti ferðamanna og heimamanna, stuðlar að fjölbreytni safna og sýninga, eykur skilning íbúa á sérkennum í eigin sögu og menningu, tengir saman ólíkar atvinnugreinar og stuðlar að þverfaglegri samvinnu fræðimanna, sem sinna rannsóknum á menningararfinum.

Heilsutengd

ferðaþjónusta

Heilsuferðaþjónusta sem byggir á heilnæmu sjávarlofti, sjóböðum og fersku sjávarfangi.

Íþróttatengd

ferðaþjónusta

Að mati margra eru miklir möguleikar á sviði íþróttatengrar ferðaþjónustu.

Sérstaða

Skapa þarf sjávarbyggðunum ákveðna ímynd eða sérstöðu sem tengist menningu, sögu eða aðstæðum á hverjum stað.

Öðruvísi matarhefðir,

völ á fersku sjávarfangi

Eitt af því sem vekur áhuga margra ferðamanna er hefðbundin matargerð „hefðarmatur“, þar sem hráefni og aðferðir fortíðarinnar eru notaðar til að skapa girnilega rétti fyrir nútímafólk. Á Íslandi er margt forvitnilegt að finna við sjávarsíðuna að þessu leyti, en möguleikarnir hafa lítt verið nýttir.

Vaxandi eftirspurn eftir ævintýraferðum og afþreyingu

Eitt af megininkennum í þróun ferðamennsku í heiminum síðustu árin er vaxandi áhugi ferðamanna á afþreyingu og ævintýraferðum. Sjávarbyggðir landsins geta hagnýtt sér þessa möguleika frekar en nú er gert með tækifærum, sem byggjast á strandmenningu og náttúru, m.a. með þróun afþreyingar sem byggir á siglingum, veiðum, fuglaskoðun, handverki úr reka og sýningum sem byggja á sjávarfangi.

"Græn ferðaþjónusta"

Svo nefnd "græn ferðaþjónusta", eða vistvæn ferðaþjónusta, nýtur sívaxandi vinsælda meðal ferðamanna. Þar eiga sjávarbyggðirnar mikla möguleika.

Vetrarferðir

Betur má nýta vetrarfrí Íslendinga innanlands og ævintýraferðir í vetrarríki. Því þarf að veita auknu fé til markaðssetningar á ferðamöguleikum utan háannar.

Markaðssetning á Netinu

Með samræmdri markaðssetningu fyrir allt landið á Netinu má koma skilvirkari upplýsingum til ferðamanna um hvaða möguleikar eru í boði á einstökum svæðum.

Millilandaflug utan höfuðborgarsvæðisins

Mikilvægt er að fá erlenda farþega beint norður og austur á land. Bæta þarf aðstöðu til þess að unnt verði að taka á móti erlendum gestum á þessum stöðum. Reynslan sýnir að millilandaflug utan höfuðborgarsvæðisins hefur ekki gengið fram að þessu, og þar af leiðandi þarf að kanna rekstrargrundvöll slíks flugs mjög vel.

Aukin samhæfing og samvinna

Með því að samhæfa mismunandi afþreyingarmöguleika og aðra ferðaþjónustu og með aukinni samvinnu aðila í ferðaþjónustu má bjóða heildstæða valkosti. Það getur m.a. leitt til þess að fleiri ferðamenn álíta sjávarbyggðirnar vænlegan áfangastað, og jafnframt getur það leitt til lengingar ferðamannatímabilsins.

2.4.2 Svæðisbundin greining á stöðu ferðaþjónustu í sjávarbyggðum

2.4.2.1 Ferðaþjónusta í sjávarbyggðum á Suðurlandi og Reykjanesi

STYRKUR

Nálægð og stórbrotin náttúra

Einn helsti styrkur sjávarbyggða á Reykjanesi er nálægðin við Keflavíkurflugvöll og höfuðborgarsvæðið. Stórbrotin náttúra og fjölbreytt fuglalíf er m.a. styrkur sjávarbyggða á Suðurlandi varðandi ferðaþjónustu.

Fjölbreytt afþreying

Svæðið býður upp á fjölbreytta afþreyingu, m.a. Bláa Lónið, Skanssvæðið og sýningu Hitaveitu Suðurnesja í Gjánni í Eldborg. Einnig er hægt að fara í hvalaskoðun, sjóstangaveiði, hellaskoðun og fuglaskoðun, og víða eru merktar gönguleiðir.

Aukin nýting

Hlutfallsleg nýting gistinátta á Reykjanesi var 35,1% árið 1994 en fór í 50,4% árið 2000. Gistirými var nánast fullbókað yfir sumartímenn. Gistirými í sjávarbyggðum á Suðurlandi hefur einnig verið nær fullbókað yfir sumartímenn undanfarin ár (Hagstofa Íslands, 2001).

Samgöngur

Aðalvegir eru malbikaðir, þ.e. til Grindavíkur, Sandgerðis, Garðs og Keflavíkur. Herjólfur er með áætlunarferðir frá Þorlákshöfn til Vestmannaeyja, áætlunarflug er til Vestmannaeyja og flug á Bakka.

Stefnumótun og skipulag

Búið að vinna að stefnumótun í ferðaþjónustu á Reykjanesi fyrir árin 2001-2005. Það var samstarf milli Markaðs- og atvinnumálaskrifstofu Reykjanes og ferðaþjónustuaðila sem tóku virkan þátt í mótun stefnunar.

Upplýsingamiðstöðvar

Upplýsingamiðstöðvar eru í Leifstöð, umferðarmiðstöðinni í Keflavík, Bláa Lóninu og í Vestmannaeyjum. Mikið er gefið út af bæklingum fyrir ferðamenn og einnig er hægt að nálgast upplýsingar á Netinu.

VEIKLEIKAR

Vantar vegtengingu með suðurströndinni

Nothæfa vegtengingu vantar með suðurströndinni milli Reykjanesvita og Þorlákshafnar. Þetta takmarkar ferðir ferðamanna um svæðið.

Víða á Reykjanesi er aðgengi að ferðamannastöðum ófullnægjandi.

Slæmt aðgengi

Takmarkaðar ferðir eru frá Keflavík til Sandgerðis og engar til Grindavíkur. Vegna veðurfarslegra aðstæðna er oft erfitt með flugsamgöngur til Vestmannaeyja.

Almenningssamgöngur

Veik ímynd

Í skýrslu Markaðs- og atvinnumálaskrifstofu Reykjanesbæjar fyrir stefnumótun í ferðaþjónustu, kemur fram að slæm ímynd Reykjanes standi uppbyggingu ferðaþjónustu á svæðinu fyrir þrifum.

ÓGNANIR

Íhaldsemi

Mikil íhaldssemi er í skipulögðum ferðum og oft sneitt hjá sjávarbyggðunum.

Fækkun ferða til Eyja

Hugsanleg fækkun flugferða til Vestmannaeyja ógnar ferðaþjónustu þar.

Neikvæð ímynd

Í viðhorfskönnun Markaðs- og atvinnumálaskrifstofu Reykjanesbæjar kom í ljós að neikvæð viðhorf gagnvart Reykjanesi tengjast huglægum þáttum, s.s. að þar sé vont veður, landslag hrjóstugt og umhverfi óaðlaðandi og kuldalegt (Markaðs- og atvinnumálaskrifstofa Reykjanesbæjar, 1999).

TÆKIFÆRI

Ímyndarsköpun

Í stefnumótun ferðaþjónustu á Reykjanesi 2001 – 2005 er sett fram sem meginmarkmið að skapa nýja ímynd Reykjanes með öflugum markaðs- og kynningarstarfi.

Markaðssetning

Hægt er að markaðsetja Reykjanes betur sem upphafs- og endastöð ferðalaga á Íslandi.

Betra skipulag

Betur þarf að skipuleggja náttúruskoðunarferðir og vinna að samhæfingu og samvinnu ferðaþjónustuaðila.

Meiri áherslu á sérstöðu svæða

Meiri áherslu má leggja á sérstöðu svæða, t.d. úteyjaferðir, köfun, sjóstöng, hvala- og fuglaskoðun, gosminjar og Tyrkjaránið í Vestmannaeyjum og jarðfræði Reykjanes, einkum tengt jarðhitnum.

Suðurstrandavegur

Heilsársvegur um suðurströnd Reykjanes mundi bæta stöðu svæðisins.

Vegur fyrir Ósaboтна

Með lagningu vegar fyrir Ósaboтна við Hafnir mundi opnast ný hringleið á Reykjanesi. Við hana yrðu merkir staðir, eins og til dæmis Básendar.

Ráðstefnuhús

Fyrirhugað Ráðstefnuhús í Vestmannaeyjum getur leitt til betri nýtingar fjárfestingar og atvinnutækja yfir vetrartímann.

2.4.2.2 Ferðaþjónusta í sjávarbyggðum á Vesturlandi

STYRKUR

Náttúruperlur

Mikil náttúrufrægurð er á Snæfellsnesi, og er Snæfellsjökull t.d. mikið aðdráttarafl fyrir ferðamenn.

Siglingar um Breiðarfjörð

Mikil aukning hefur verið í siglingum um Breiðarfjörð. Breiðafjarðareyjar og hvalaskoðanir laða til sín marga ferðamenn, og er það mikill styrkur fyrir ferðaþjónustu á Snæfellsnesi.

Menningar- og söguminjar

Menningar- og söguminjar laða ferðamenn á svæðið. Þar má nefna gamla útgerðarstaði, ýmsar friðlýstar minjar, gömul fiskbyrgi á Gufuskálum o. m. fl.

Fjölbreytt afþreying

Fugla- og hvalaskoðun og sjóstangarveiði nýtur ört vaxandi áhuga ferðamanna.

Almenningsamgöngur

Áætlunarferðir frá Reykjavík til Snæfellsness eru nú sinnum í viku yfir sumartímann.

Gistirými

Fjölbreyttir gistingualeikar eru á svæðinu, heilsárshótel, gistiheimili, bændagisting og svenfpokapláss.

Stefnumótun og ráðgjöf

Atvinnuráðgjöf Vesturlands sinnir ráðgjöf í ferðaþjónustu fyrir Vesturland, en starf grasrótarfélaga í ferðaþjónustu er öflugt á öllum stöðunum. Öll sveitarfélögin á Snæfellsnesi fylgja eftir stefnumótun í ferðaþjónustu á Vesturlandi 1998-2005 (Byggðir milli jökla).

Upplýsingamiðstöðvar

Á sumrin er opin upplýsingamiðstöð í Stykkishólmi, Ólafsvík og Grundarfirði. Upplýsinga- og kynningarmiðstöð Vesturlands (UKV) í Borgarnesi er samstarfsvettvangur allra hagsmunaðila ferðaþjónustu á Vesturlandi í upplýsinga- og markaðsmálum.

Markaðssetning

Svæðið er vel kynnt á Netinu og einnig hafa ferðaþjónustuaðilar tekið þátt í kaupstefnunni Vestnorden.

Uppbygging

Uppbygging ferðaþjónustu hefur verið hröð á Snæfellsnesi sem skapar sífellt fleiri störf.

VEIKLEIKAR

Veik fjárhagsstaða

Rekstur áætlunarbíla gengur illa, og farþegum hefur fækkað á undanförunum árum.

Lélegar vegsamgöngur

Vegsamgöngur eru ekki eins og best væri á kosið.

Framboð umfram eftirspurn

Framboð gistirýmis er langt umfram eftirspurn á heilsársgrundvelli. Nýting gistirýmis er því í heildina léleg, nær því að vera sæmileg á háannatíma, en afleit yfir vetrarmánuðina. Hlutfallsleg nýting

ÓGNANIR

*Samdráttur og
léleg nýting*

gistirýma árið 2000 var 23,7% (Hagstofa Íslands, 2001).

Hugsanlega fækkar áætlunarferðum sérleyfishafa og þær leggjast jafnvel af, ef rekstrargrundvöllur þeirra styrkist ekki í nánustu framtíð. Léleg nýting gistirýma á Vesturlandi ógnar einnig fjárhagslegri afkomu þeirra aðila sem hlut eiga að máli.

TÆKIFÆRI

Betri nýting fjárfestinga

Ferðaþjónustuaðilar geta aukið samvinnu sín á milli, kynnt og markaðssett afþreyingarmöguleika og þá þjónustu sem í boði er sem heildstæða keðju.

Bættar samgöngur

Bættar samgöngur gefa aukna möguleika á að markaðsetja Snæfellsnes sem möguleika yfir vetrartímenn.

Nýtt útivistarsvæði

Á vegum Línuhönnunar og Atvinnuráðgjafar Vesturlands er verkefni í gangi, sem felur í sér að gera svæðið frá Bröttubrekku að norðan, Kerlingaskarð að vestan og að Skógarströnd að útivistarsvæði.

Sjálfbær ferðaþjónusta

Snæfellsbær tekur þátt í samnorrænu verkefni um eflingu sjálfbærrar ferðaþjónustu

2.4.2.3 Ferðaþjónusta í sjávarbyggðum á Vestfjörðum

STYRKUR

Landslag og náttúra

Könnun meðal ferðamanna á Vestfjörðum sumarið 2000 leiddi í ljós að landslagið og náttúran eru helsti styrkur Vestfjarða. Kyrrðin og nálægð við hrikaleg fjöll og ósnortna náttúru laða ferðamenn til svæðisins.

Menning og náttúra

Mikið er gert út á tengingu mannlífs/menningar og náttúru í ferðaþjónustu.

Almennings­samgöngur

Á Vestfjörðum er áætlunarflug til Ísafjarðar, Bíldudals og Patreksfjarðar, en leiguflug til Gjögers. Góðar samgöngur eru frá Ísafirði til nágrennabyggðanna.

Aukning ferðamanna

Fjöldi ferðamanna hefur aukist mikið undanfarin ár m. a. með tilkomu skemmtiferðaskipa inn í Ísafjarðardjúp. Í tengslum við skemmtiferðaskipin hefur tekist að auka sölu "pakkaferða" á svæðinu, og samhliða því hefur sala á handverksmunum aukist.

Skipulag ferðaþjónustu og stefnumótun

Atvinnuþróunarfélag Vestfjarða sinnir ráðgjöf í ferðaþjónustu fyrir Vestfirði í heild sinni og í Ísafjarðarbæ starfar ferðamálafulltrúi. Stefnumótun fyrir svæðið er í endurskoðun.

Upplýsingamiðstöðvar

Upplýsingamiðstöðvar eru á Ísafirði, Patreksfirði, Tálknafirði, Þingeyri og Hólmavík. Vestfjarðavefurinn er með haldgóðar upplýsingar um ferðaþjónustu á svæðinu.

Markaðssetning

Ferðaþjónustuaðilar sækja ferðakaupstefnur eins og Vestnorden, Handverk og ferðaþjónusta í Laugardalshöllinni, sem og skemmtiferðaráðstefnur.

VEIKLEIKAR

Vegasamgöngur yfir vetrartímann

Helstu veikleikar Vestfjarða í ferðaþjónustu eru samgöngur, sérstaklega að vetrarlagi. Á veturna er Vestfjarðasvæðið ekki eitt samgöngusvæði heldur fjögur, og engar áætlunarferðir langferðabíla eru til Vestfjarða yfir vetrartímann. Áætlunarferðir til Ísafjarðar á sumrin eru eingöngu frá byrjun júní til ágústloka. Vegir fara batnandi á ári hverju, en langt er í land að allur hringvegurinn á Vestfjörðum verði lagður bundnu slitlagi.

Aðgengi slæmt

Lítill þjónusta er varðandi eina af helstu náttúrperlum Vestfjarða og eitt helsta aðráttarafl ferðamanna, þ.e. Látrabjarg. Þar eru vegasamgöngur slæmar.

Léleg nýting gistirýma

Hótel Ísafjörður er eina heilsárshóтелиð á Vestfjörðum, en samt sem áður er nýting þess afar léleg yfir vetrartímann. Hlutfallsleg nýting á gistirými á Vestfjörðum hefur versnað, en árið 2000 var nýtingin

27,1% samanborið við 41,6% árið 1991 (Hagstofa Íslands, 2001).

ÓGNANIR

Lélegar vegasamgöngur

Áframhaldandi erfiðar samgöngur er helsta ógnun Vestfjarða í uppbyggingu ferðaþjónustu.

Veik lausafjárstaða

Veik fjárhagsstaða ferðaþjónustuaðila ógnar ferðaþjónustunni vegna lélegar nýtingar fjárfestingar og atvinnutækja.

TÆKIFÆRI

Lenging

ferðamannatímans

Á Vestfjörðum er verið að skipuleggja átak í að lengja ferðamannatímann frá maí fram í september.

Menningartengd

ferðaþjónusta

Mannlíf fyrri tíma er vannýtt auðlind, sem hægt er að nýta til uppbyggingar ferðaþjónustu í sjávarbyggðum á Vestfjörðum. Til dæmis er hægt að huga að gömlum verbúðum, hvalveiðistöðum og stöðum þaðan sem stundaðar voru hákarlaveiðar.

Áhugi á að heimsækja

Vestfirði

Í nýlegri könnun Ferðamálaráðs um ferðavenjur Íslendinga kemur fram að á eftir Akureyri hafa flestir áhuga á að heimsækja Vestfirði.

Bættar vegasamgöngur

Batnandi vegasamgöngur skapa tækifæri í ferðaþjónustu. Verulegar úrbætur hafa orðið á undanförunum árum, bæði hefur bundið slitlag aukist og mokstursdögum fjölgað yfir vetrartímann.

2.4.2.4 Ferðaþjónusta í sjávarbyggðum á Norðurlandi

STYRKUR

Ímynd

Hofsós, Siglufjörður og Skagaströnd eru sjávarbyggðir sem tekist hefur að skapa sér sterka ímynd.

Nálægð við þjónustukjarna o.fl.

Einn helsti styrkur sjávarbyggða á Norðurlandi eystra er nálægðin við Akureyri, Húsavík og ferðamannasvæði eins og Mývatn og Þjóðgarðinn í Jökulsárgljúfrum.

Fjölbreytt afþreying

Á svæðinu er fjölbreytt ferðaþjónusta og miklir afþreyingarmöguleikar í boði.

Góðar samgöngur

Góðar flugsamgöngur eru við Eyjafjörð og Skagafjörð. Vegasamgöngur eru almennt góðar á Norðurlandi.

Hagstætt veðurfar

Veðurfar er hagstætt fyrir sumar- og vetrarferðamennsku.

Ferðamálafulltrúar og markaðssetning

Ferðamálafulltrúar eru starfandi á svæðinu. Upplýsingamiðstöðvar eru víða starfræktar yfir sumartímenn, og allt árið á Eyjafjarðarsvæðinu.

Fjölbreyttir gistinguöguleikar

Á Norðurlandi eystra eru fjölbreyttir gistinguöguleikar

VEIKLEIKAR

Flugsamgöngur

Mikil óvissa í flugsamgöngum á Norðurlandi veikir markaðssetningu ferðaþjónustunnar á svæðinu.

Vegasamgöngur

Vegasamgöngur til sjávarbyggða á Norðurlandi eystra eru slæmar s.s. til Raufarhafnar og Þórshafnar. Vegurinn yfir Öxarfjarðaheiði er að meðaltali einungis fær tvo mánuði á ári.

Fjármagnsskortur

Almennt er skortur á fjármagni til markaðssetningar á svæðinu.

Skortur á rannsóknnum

Rannsóknir skortir á skipulagi ferðamannastaða og mögulegri nýtingu einstakra svæða til ferðamennsku. Þá skortir upplýsingar um rekstrarumhverfi ferðaþjónustunnar á Norðurlandi vestra.

Vannýting fjárfestinga

Heildarnýting gistirýmis á Norðurlandi vestra var 28,0% árið 2000 og 36,4% á Norðurlandi eystra (Hagstofa Íslands, 2001).

ÓGNANIR

Slæmar samgöngur

Líkur eru á því að sjávarbyggðir á norðausturhorni landsins verði ekki inni í myndinni sem ferðamannastaðir ef vegasamgöngur verða með sama hætti og nú er.

TÆKIFÆRI

*Markaðsskrifstofa fyrir
Norðurland eystra*

Meirihluti ferðaþjónustuaðila á Norðurlandi eystra hefur áhuga á að efna til samstarfs um sérstaka markaðsskrifstofu fyrir svæðið.

Alþjóðaflugvöllur

Alþjóðaflugvöllur á Norður- og Austurlandi mundi auka straum erlendra ferðamanna þangað.

Ónumið land

Norðausturhornið er að mörgu leyti ónumið land í ferðaþjónustu. Á svæðinu er ónytjað land, fjölskrúðugt fuglalíf, fjörur og á ýmsum stöðum er jarðhiti.

Aukin fjölbreytni

Möguleikar eru á menningartengdri ferðaþjónusta, sem nýtir þjóðsögur og fornminjar.

Markaðssetning

Markaðsetning í tengslum við ráðstefnuhald getur aukið nýtingu fjárfestinga utan háannatíma.

Náttúruperlur

Miklir möguleikar mundu opnast í ferðaþjónustu á Norðurlandi eystra með heilsársvegi Dettifosshringinn. Þá væri hægt að tengja saman náttúruperlurnar Mývatn-Dettifoss-Hljóðakletta-Ásbyrgi og Tjörnes.

Þjóðgarður

Tækifæri sjávarbyggða í Norður-Þingeyjarsýslu felast m.a. í að ná til ferðamanna sem koma í þjóðgarðinn, t.d. með skipulögðum ferðum á Melrakkaslétu (fuglaparadís) og út á Langanes, en þar er eyðibýggð sem hefur ákveðið aðdráttarafl.

Selaskoðun

Tækifæri sjávarbyggða á Norðurlandi vestra felast m.a. í selaskoðun á Vatnsnesi, í Drangey og í Kálfshamarsvík.

Hvalaskoðun

Uppi eru hugmyndir um að endurvekja hvalaskoðunarferðir frá Dalvík.

Vetrarferðamennska

Möguleikar eru á vetrarferðamennska í tengslum við skíðaíþróttir, bæði á Norðurlandi eystra og vestra.

Heilsuferðamennska

Rannsóknir hafa sýnt að Norðurland er vel til þess fallið að þróa heilsuferðamennsku, sökum þeirrar auðlindar sem heita vatnið er.

Vetrarveiðimennska

Með opnun Hótel Nordurljóss á Raufarhöfn opnast möguleikar á að markaðssetja svæðið í tengslum við vetrarveiðimennsku.

2.4.2.5 Ferðapjónusta í sjávarbyggðum á Austurlandi

STYRKUR

Náttúruperlur

Á Austurlandi eru miklar og merkilegar náttúruperlur, sem hafa mikið aðdráttarafl fyrir ferðamenn. Á Suðausturlandi er sérstakt náttúrufar, þar sem jökull er í aðalhlutverki og í mikilli nálægð. Þjóðgarðurinn í Skaftafelli og Jökulárslón eru fjölsóttir ferðamannastaðir.

Fjölbreyttir möguleikar

Fjölbreyttir afþreyingarmöguleikar eru í boði, merktar og kortlagðar gönguleiðir, ógrynni af sögum (þjóðsögur, draugasögur, álfasögur o.fl.), veiðimöguleikar (rjúpa, gæs, hreindýr og sjóstangaveiði).

Uppbygging í gistingu

Gistirými hefur aukist mikið í sjávarbyggðum á Austurlandi undanfarin þrjú ár m.a. í Neskaupsstað, á Reyðarfirði, Breiðdalsvík og á Djúpavogi. Mikil uppbygging hefur verið á Hornafirði síðastliðin 10-15 ár.

Þokkalegar samgöngur

Samgöngur innan svæðisins eru víða góðar að undanskildum samgöngum til Vopnafjarðar og Bakkafjarðar og á milli Hafnar og Héraðs yfir vetrartímann.

Stefnumótun

Sveitarfélögin á Austurlandi hafa mótað sína eigin stefnu með stofnun Markaðsstofu og Markaðsráðs. Þau hafa m.a. unnið stefnumótun sem felur í sér áætlanir um þróun ferðapjónustunnar á næstu árum.

Norræna

Austurland hefur þá sérstöðu að fjöldi erlendra ferðamanna kemur beint til svæðisins með ferjunni Norrænu.

VEIKLEIKAR

Slæm fjárhagsstaða

Fjárhagsstaða margra ferðapjónustuaðila er slæm. Nýting fjárfestinga er takmörkuð yfir vetrartímann, en gistirými skortir yfir háannatímann.

Samgöngur erfiðar á veturna

Frá Egilsstöðum til Bakkafjarðar og Vopnafjarðar eru erfiðar samgöngur á veturna, vegna þess að yfir langan fjallveg er að fara.

Erfitt rekstrarumhverfi

Áætlunarferðir eru aðeins frá 1.júlí - 15.ágúst frá Egilsstöðum til Vopnafjarðar. Skortur er á fjármagni og fagmennsku í markaðssetningu.

Grunngerð ekki til staðar

Í sjávarbyggðunum er víða nægt framboð á gistirými en vöntun á annarri grunnþjónustu.

Framboð meira en eftirspurn

Eftirspurn eftir gistingu á svæðinu hefur aukist um 132% frá 1990-1999 en framboð hefur aukist um 182% fyrir sama tímabil (Hagstofa Íslands, 1999).

ÓGNANIR
Veik fjárhagsstaða

Veik fjárhagsstaða margra ferðaþjónustuaðila og óvissa í flugsamgöngum leiða til þess að erfitt er að skipuleggja og gera áætlanir til lengri tíma.

TÆKIFÆRI
Norræna

Vinna þarf betur úr þeirri sérstöðu að stór hluti erlendra ferðamanna kemur beint til svæðisins með Norrænu.

Millilandaflug

Möguleikar felast í móttöku erlendra ferðamanna um Egilsstaðaflugvöll.

Aukin fjölbreytni

Tækifæri felast í menningartengdri ferðaþjónustu, sem nýtir byggðasögu, þjóðsögur og fornminjar. Ráðstefnuhald gæti bætt nýtingu fjárfestinga yfir vetrartímann. Betur má nýta þá sérstöðu sem felst í návist ýmissa dýrategunda, svo sem hreindýra, rjúpna, gæsa og sela.

Sérstaða

Vera franskra sjómanna á Fáskrúðsfirði á síðustu öld getur skapað sóknarfæri í ferðaþjónustu á Austfjörðum.

Fæðingarstaður Kjarvals

Nýta má þá staðreynd að Jóhannes Kjarval ólst upp á Borgarfirði eystra til að laða þangað ferðamenn.

Víkingaþorp á Horni

Uppi eru hugmyndir um að reisa víkingaþorp á Horni og ná þangað ferðafólki úr öllum heimshornum og kynna sögu þjóðarinnar frá fornu fari.

2.4.3 Ferðaþjónusta í byggðarlögum við sjávarsíðuna

Anna Dóra Sæþórsdóttir og Karl Benediktsson

Ferðaþjónustan er nú önnur stærsta gjaldeyrisskapandi atvinnugrein landsins og skiptir þjóðarþúfið miklu máli. Ýmis byggðarlög landsins gætu samt sem áður nýtt mun betur þau tækifæri sem felast í frekari vexti hennar. Þar á meðal eru sjávarbyggðirnar.

Í umfjölluninni sem hér fer á eftir verða dregin fram nokkur atriði sem skipta máli við SVÓT-greiningu ferðaþjónustunnar almennt. Leitast verður við að fjalla um sérstöðu sjávarbyggða eins og tilefni gefst til. Í lok kaflans er efnið dregið saman á punktaformi, eins og venjan er með SVÓT-greiningar.

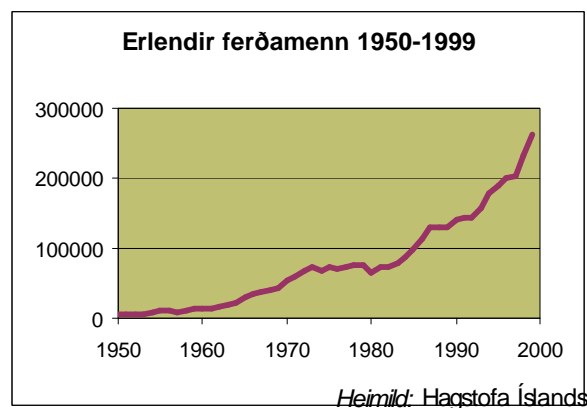
Söguleg mynstur

Ferðamenska í byggðum Íslands á sér allanga sögu, þótt það sé ekki fyrir en á 20. öld sem hún varð að raunverulegri atvinnugrein. Á 18. og 19. öld tóku erlendir ferðamenn að venja komur sínar hingað í einhverjum mæli. Áhugi Íslendinga sjálfra á ferðalögum um eigið land jókst á fyrstu áratugum 20. aldar. Í kjölfar krepunnar um 1930 var tekið að líta til þjónustu við erlenda ferðamenn sem möguleika til að styrkja einhæft atvinnulíf landsins. Sjávarbyggðirnar voru ekki mikilvægir ferðamannastaðir á þessum tíma, þó að þær kæmust ein af annarri í samband við hið almenna vegakerfi. Það sem sóst var eftir voru einstakir sögustaðir eða náttúrufrýrbæri, svo sem Þingvellir, Geysir eða Mývatnssveit. Hálendið opnaðist síðan smátt og smátt fyrir umferð ferðamanna um miðja öldina.

Suðvesturhornið, og einkum Reykjavík, náði snemma yfirburðastöðu í ferðaþjónustu landsins í heild. Í krafti hlutverks síns sem höfuðborgar varð borgin tengipunktur landsins við útlönd, bæði sem miðstöð millilandasiglinga og síðar vegna nálægðar við millilandaflugvöllinn í Keflavík. Uppbygging ferðaþjónustu úti um landið hefur mjög markast af þessu. Góðar samgöngur og tíðar tengingar við Reykjavík hafa verið lykilatriði.

Fjöldi ferðamanna og dreifing um landið

Erlendum gestum sem heimsækja Ísland hefur fjölgað ört (Mynd 6). Á fyrstu árunum eftir síðari heimsstyrjöldina komu um 4.000 erlendir farþegar á ári hingað til lands en þeim fjölgaði hægt fram á sjöunda áratuginn. Eftir það var fjölgunin mjög ör. Var tala erlendra ferðamanna komin í rúm 262.000 árið 1999. Reiknað er með að ferðamönnum fjölgi árlega að jafnaði um 6% næstu árin og

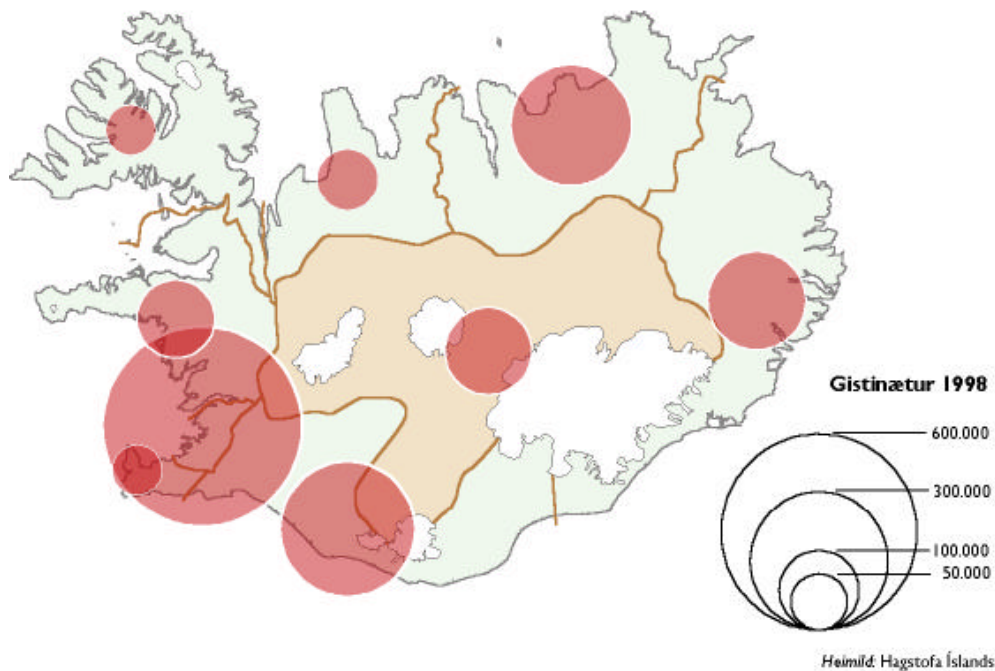
Mynd 6: Erlendir ferðamenn 1950–1999 (Heimild: Hagstofa Íslands 2000)

nálgist tala þeirra 400.000 árið 2006. Þó flestir komi með flugi hefur skipafarþegum sömuleiðis fjölgað ört og voru þeir 18.258 árið 1999. Norðurlandabúar voru 32% gesta sem hingað komu árið 1999, 17% voru Bandaríkjamenn, Þjóðverjar og Bretar um 12% hvorir, Frakkar 5% og Hollendingar tæp 4% (Hagstofa Íslands 2000).

Ísland er nú komið inn á kort nágrannaþjóða og jafnvel fjarlægari þjóða sem ferðamannastaður og má segja að það sé í tísku að ferðast til landsins. Íslensk ferðaþjónusta treystir hins vegar enn á of fáa markaði, sem skapar hættu á sveiflum. Til að mynda kemur samdráttur á þýska markaðnum sérlega illa við ferðaþjónustuaðila. Ferðamálaráð vinnur samkvæmt stefnumótun samgönguráðuneytisins, þar sem tilgreindir eru forgangsmarkaðir sem áhersla skal lögð á að sinna. Þeir eru Norður-Ameríka, hin Norðurlöndin og Vestur-Evrópa, þ.e. Bretland, Þýskaland og nærmarkaðir.

Með auknum fjölda ferðamanna getur landið smám saman misst sérstöðu sína, eins og raunin hefur orðið í ýmsum öðrum löndum þar sem ferðamennska þróast út í fjöldaferðamennsku. Tískusveiflur eru í ferðalögum eins og mörgu öðru og spurningin er hveru lengi norðrið verður „inni“. Samkeppni í að fanga ferðamenn er mikil milli ríkja og svæða og framboð eykst hratt og nýir áfangastaðir bætast ört í hópinn. Þau lönd sem Ísland keppir helst við eru mismunandi eftir eðli og tegund ferðar og hvaðan ferðamenn eru. Á sumrin keppir Ísland t.d. við Noreg og Írland en utan háannatímans, þegar borgarferðir eru vinsælar, eru samkeppnisaðilarnir stórborgir á við París og Prag.

Gistinóttum hefur fjölgað samstíga fjölgun erlendra gesta. Það eru raunar íslenskir ferðamenn sem eiga stærstan hlut í þeirri gistingu sem er keypt, en þeim hefur ekki fjölgað að marki á undanförunum árum. Næstflestar gistinætur eru keyptar af Þjóðverjum og síðan koma Bretar. Ferðamenn dreifast mjög ójafnt um landið, sem endurspeglast í keyptri gistiþjónustu (Mynd 7). Utan höfuðborgarsvæðisins eru Norðurland eystra og Suðurland þau svæði sem flestir sækja heim. Mjög fáir ferðamenn leggja leið sína til Vestfjarða (Hagstofa Íslands 2000).

Mynd 7: Gistinætur eftir landshlutum 1998 – allar tegundir gistingar (Heimild: Hagstofa Íslands 1999)

Sjávarbyggðirnar eru í oddaðstöðu hvað varðar eina tegund ferðamanna: Þá sem ferðast með skemmtiferðaskipum. Á undanförunum árum hefur komum skemmtiferðaskipa, sem eru á siglingu um Norður-Atlantshafssvæðið með viðkomu t.d. í Norður-Noregi, Færeyjum og á Grænlandi auk Íslands, fjölgað. Reykjavík og Akureyri hafa verið helstu viðkomustaðir þeirra, en Ísafjörður hefur einnig komist á blað. Annars staðar er tæplega um reglubundna viðkomu að ræða. Koma skips þýðir veruleg umsvif fyrir atvinnulíf á viðkomandi stað, einkum fyrir þá sem koma að skipulögðum skoðunarferðum með farþega. Skipin þurfa stórar og góðar hafnir og ekki þýðir því nema fyrir fá byggðarlög að reyna við þennan möguleika. Þróun í átt til styttri ferða þýðir enn fremur hættu á að Íslandi sé sleppt eða viðkomuhöfnum fækkað. Því er sennilega tæpast rétt að gera ráð fyrir mikilli fjölgun ferðamanna með skemmtiferðaskipum á komandi árum.

Aðdráttarafl náttúrunnar við sjávarsíðuna

Samhliða aukinni umhverfisumræðu á síðustu árum hafa sífellt fleiri Vesturlandabúar tekið að sækjast eftir samneyti við náttúru eins og þá sem Ísland býður upp á. Tækifæri fámenns lands eins og Íslands, sem fór seint af stað í iðnvæðingu, eru mikil á þessum vettvangi.

Við sjávarsíðuna er margar náttúruperlur að finna. Einstök náttúrufrábærir eins og Ingólfshöfði eða Hvítserkur hafa orðið þekktir ferðamannastaðir. Fuglabjörgin eru hins vegar fremur lítið nýtt af ferðaðjónustunni. Einnig má vekja athygli ferðamannsins á ströndinni sjálfri og þeim ferlum sem móta hana. Strendur við Ísland eru fjölbreyttar að gerð. Sandfjörur Suðurlands, þar sem úthafsaldan brotnar af fullu afli, gefa kost á sterkri upplifun náttúrukraftanna. Sama má segja um leirurog allt það líf sem þar þrífst á mörkum lands og sjávar. Enn aðra upplifun má fá af rólegri gönguferð á ströndinni í lognkyrrum firði. Eyjar, hvort heldur er byggðar eða óbyggðar, hafa mikið aðdráttarafl. Þar er það ýmist náttúran (t.d. fuglalíf, eldfjöll og sjávarrofið stuðlaberg), sagan eða samfélagið sem heillar. Heimamenn eru óðum að læra að nýta sér slíka staði í ferðaðjónustu og hefur siglingum í eyjar eða eyðibygðir fjölgað mikið undanfarin áratug.

„Óuppgeitvaðir“ staðir – staðir sem ekki eru kunnir nema tiltölulega fáum – eru í eðli sínu auðlind ferðamennsku. Yfir þeim hvílir framandleikablær sem dregur að sér fólk í leit að hinu ókunna. Segja má að hvatinn að hálendisferðum sé í og með þessi leit ásamt fámenninu. Ísland býr svo vel að enn eru víða til slíkir staðir, en það eru eyðibygðir landsins, sem margar eru einmitt við sjávarsíðuna. Þar er víða ekki aðeins að finna fagra náttúru, heldur sterk tengsl við sögu, atvinnu og byggðapróun í landinu. Þau byggðarlög sem eru næst slíkum svæðum geta nýtt sér aukna ásókn sem fyrirsjáanleg er í þau. Viðkomandi byggðarlag þarf að auglýsa sig upp sem sjálfsagðan upphafspunkt í slíkri ferð á vit hins óþekkta og sem áhugaverðan stað þar sem fólk getur dvalist um stund eftir að skoðunarferð lýkur.

Eitt af meginþáttum í þróun ferðamennsku í heiminum síðustu árin er vaxandi áhugi ferðamanna á afþreyingu og ævintýraferðum. Íslendingar hafa verið frekar lengi að taka við sér til að sinna eftirspurn sem hefur verið eftir afþreyingu. Löngum var lítið svo á að það væri nóg að keyra ferðamenn um í rútu og leyfa þeim að upplifa náttúruna í gegnum bílrúðuna. Á síðari árum hefur framboð aukist mjög á afþreyingu og ævintýraferðum sem byggja fyrst og fremst á náttúru landsins. Nefna má hestaferðir, jöklaferðir, hvalaskoðun, sjóstangaveiði og jeppaferðir. Margt hefur verið vel gert en víða þarf að gera enn betur. Sjávarbyggðir landins geta hagnýtt sér þessa möguleika frekar en nú er gert.

Fjölgun ferðamanna á undanförunum árum, sem rakin var hér að framan, hefur valdið því að umhverfi nokkurra fjölsótttra ferðamannastaða hefur látið á sjá. Fjöldi ferðamanna er þó engan veginn mikill í alþjóðlegum samanburði en taka verður mið af viðkvæmri náttúru landsins og takmarkaðri dreifingu ferðamanna um það, sem veldur miklu álagi á einstaka staði. Norðlæg

lega, eiginleikar jarðvegs og viðkvæmur gróður veldur því að gróður, sér í lagi á eldgosabeltinu og á hálandinu, lætur fljótt á sjá þar sem komur ferðamanna eru tíðastar. Á blágrýtissvæðum landsins er jarðvegur og gróður hins vegar þess eðlis að hægt er að taka á móti fleiri gestum án þess að náttúran láti jafn mikið á sjá. Mörg náttúrufríbærni, svo sem sérstakar jarðmyndanir, þola ekki ótakmarkaða umferð, né heldur dýralíf.

Stór hluti þeirra ferðamanna sem hingað kemur er fólk sem hugsar um umhverfismál og ber þau fyrir brjósti. Mikilvægt er að standast þær kröfur sem slíkir gestir gera til náttúruverndar. Íslendingar þurfa að bæta umgengni sína við umhverfið. Sjaldgæft er að landsmenn flokki sorp sitt og komi því til endurvinnslu sem hægt er að endurvinna. Þetta stingur sérstaklega í augu Mið- og Norður-Evrópubúa sem hafa flokkað sorp árum saman. Við sjávarsíðuna er mengun frá fiskvinnslu talsverð og rusl er sums staðar áberandi. Á strendur landsins berst gríðarlegt magn af rusli úr skipum.

Menning og saga

Þrátt fyrir að íslensk náttúra sé helsta ástæða ferðalaga um landið þá skiptir menning og saga þjóðarinnar einnig miklu máli í að skapa landinu sérstöðu. Ferðamenn heimsækja gjarnan söfn og kirkjur, skoða söguslóðir og sækja hina ýmsu listviðburði sem boðið er upp á. Sífellt fleiri ferðamenn vilja upplifa eitthvað sem er sérstætt og svæðisbundið. Menningarferðamennska er því sérstakt tækifæri fyrir ýmis byggðarlög sem rík eru af sögu.. Hún eykur skilning íbúa á eigin menningarverðmætum, sem getur styrkt sjálfsmynd íbúanna. Menningartengd ferðabjónusta getur aukið samskipti ferðamanna og heimamanna, stuðlar að fjölbreytni safna og sýninga, tengir saman ólíkar atvinnugreinar og stuðlar að þverfaglegri samvinnu fræðimanna sem sinna rannsóknum á menningararfinum. Sjávarbyggðir þurfa að hlúa að sérkennum sínum á sviði sögu, menningar og náttúru og tefla þeim markvisst fram á alþjóðlegum markaði.

Saga sjósóknar á arabátaöld er allvel skráð. Nokkur byggðasöfn gera þessari sögu sérstök skil, t.d. safnið í Skógum og verstöðin í Ósvör við Bolungarvík hefur verið byggð up að nýju og gerð sem líkust því sem var á tímum arabátaútgerðar. Ummerki fjölmennra verstöðva, til að mynda á Reykjanesi og Snæfellsnesi, þykja forvitnileg til skoðunar, einkum af innlendum ferðamönnum. Þarna eru tækifæri til að koma slíkum stöðum á kort erlendra ferðamanna einnig. Efla þarf fornleifarannsóknir og finna út hvaða sérkenni væri skynsamlegt að leggja áherslu á eftir svæðum og stöðum. Varðveita þarf þær menningarminjar sem þar er að finna og bæta aðgengi og upplýsingagjöf um þær.

Viðhorf Íslendinga sjálfra til sjávarbyggða þessarar aldar er hins vegar dálítið tvíbent. Oft er dregin upp mynd af sjómönnum sem „hetjum hafsins“, eins og einn af hátíðisdögum þjóðarinnar, sjómannadagurinn, ber glöggvitni um. Skipsskaðar, harm- og hetjusögur tengdar sjómennsku er reyndar efni sem höfðað gæti til ferðamanna og má minna á kvikmyndina „Björgunarafrekið við Látrabjarg“ í því sambandi. En þrátt fyrir vissa rómantik í kringum sjómenskuna var sjávarplássið lengi tákn róleysis og menningarskorts í huga þjóðarinnar. Ef til vill er það vegna þessa sem sjóminjum frá tuttugustu öld hefur víða verið lítill sómi sýndur. Trébátar og tréskip hafa til að mynda verið eyðilögð unnvörpum, jafnvel svo að fá eða engin sýnishorn eru eftir af vissum gerðum þeirra. Viðhaldi þeirra sem þó hafa varðveist hefur verið ábótavant. Á síðustu árum hefur mátt sjá merki um breytingu. Nokkur byggðarlög hafa markvisst gert sér mat úr þeirri sögu og menningu sem vissulega þróaðist í kringum útgerð og fiskvinnslu fyrir á öldinni og gerir enn. Þarna eru án efa mörg tækifæri ónotuð.

Eitt af því sem vekur áhuga margra ferðamanna er hefðbundin matargerð – „hefðarmatur“ þar sem hráefni og aðferðir fortíðarinnar eru notaðar til að skapa girnilega rétti fyrir nútímafólk. Á Íslandi er margt forvitnilegt að finna við sjávarsíðuna að þessu leyti, en möguleikarnir hafa lítt verið nýttir. Merkileg saga og hefðir eru til dæmis í kringum ýmsar verkunaraðferðir, sem þróuðust vegna sérstakra aðstæðna í landi þar sem lengi vel skorti salt til varðveislu matvæla.

Nytjar af sel og sjófugli eru einnig athyglisverðar, þótt sýna verði aðgát við „matreiðslu“ þeirrar hefðar vegna þess tilfinningalega gildis sem t.d. selur og lundi hafa fyrir marga ferðamenn. Daglegt líf og starf íbúa byggðarlaganna vekur einnig forvitni margra. Í sjávarbyggðunum væri hægt að gera mun meira að því að opna þeim glugga að undirstöðuáttvinnugreininni: Fiskveiðum og -vinnslu. Lífið við höfnina er litríkt og forvitnilegt fyrir marga, ekki síst þá sem koma úr gerólíku stórborgarumhverfi. Frystihús, saltfiskverkunarstöðvar og önnur vinnslufyrirtæki geta gefið kost á skipulögðum skoðunarferðum. Í leiðinni er hægt að kynna vöruna, uppruna hennar, meðhöndlun og gæði. Margir ferðamenn sem hingað koma þekkja einmitt vel til íslenskra sjávarafurða frá heimalöndum sínum, en vita lítið um upprunann. Eins og er er illmögulegt að hleypa ferðamönnum inn í frystihús vegna krafna um hreinlæti og öryggi. Þarna þyrftu atvinnuvegirir að vinna saman og gera fiskvinnsluna aðgengilegri fyrir ferðamenn. Ímynd sjávarplássá í hugum aðkomumanna af höfninni sem hjarta sjávarplássins, þar sem allt er fullt af lífi, er einnig ef til vill önnur en raunveruleikinn nú á tímum vélvæðingar þar sem höfnin er hættulegt athafnasvæði. Á vissum stöðum er algengt að sjá ferðamenn á bryggjunni að gægjast í körin þegar verið er að landa úr smábátum. Fiskurinn og meðferð hans vekur áhuga þeirra. Þetta mætti gera mun aðgengilegra. Fróðir og gestrisnir heimamenn eru mikilvæg og vanmetin auðlind fyrir ferðamannastaði. Heimamenn eru best færir um að koma til skila sérstöðu byggðarlagsins – sögu þess, menningu og atvinnulífi. Á hverjum stað er fleiri eða færri slíka að finna. Talsverð áhersla hefur verið lögð á menntun staðbundinna leiðsögumanna á undanförunum árum. Þarna má þó gera betur. Hvetja þarf skipuleggjendur hópferða til að notfæra sér slíka leiðsögn til viðbótar við leiðsögumenn sem fylgja hópum á leið um landið.

Lengd og eðli ferða

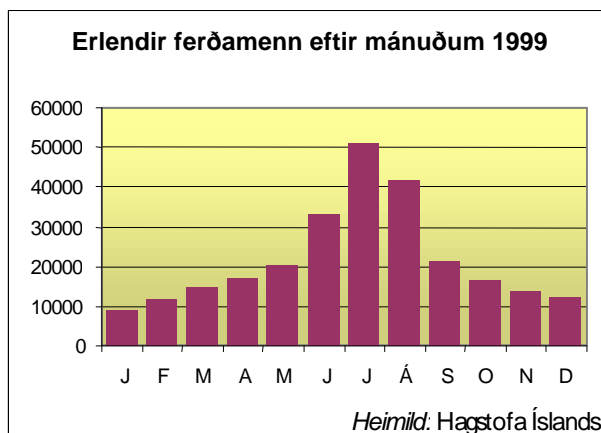
Að meðaltali dvelja erlendir ferðamenn rúmlega 5 nætur á landinu á veturna en rúmlega 10 nætur á sumrin (Ferðamálaráð Íslands 1996-2000). Ferðalög eru almennt að verða styttri og eru ákveðin með styttri fyrirvara. Aukin tíðni og aukid framboð ferða hefur leitt til nýrra tækifæra fyrir ferðapjónustu á Íslandi og opnað möguleika á nýjum mörkuðum, sérstaklega utan háannatíma. Þessar breytingar skila sér hins vegar almennt ekki út á landsbyggðina þar sem ferðirnar eru það stuttar að menn gista oftast í Reykjavík, en fara einungis í dagsferðir þaðan. Erfitt er fyrir sjávarbyggðir að krækja sér í ferðamenn sem staldra stutt við á landinu.

Framboð á ferðum um Ísland er almennt of staðlað. Fyrst og fremst er um hringferðir að ræða en annað reynist erfitt í sölu. Ferðaskrifstofur skipuleggja gjarnan ferðir þannig að farið er hratt yfir stórt svæði. Breyta þyrfti áherslum þannig að fólk fengi tækifæri til að kynnast betur ákveðnum svæðum eða landshlutum. Sumar ferðaskrifstofur eru þó farnar að huga að þessu. Ferðavenjur fólks af mismunandi þjóðerni eru afar ólíkar, sem kemur t.d. fram í því að Bandaríkjamenn gista hlutfallslega fáar nætur á landinu, enda flestir á leið milli Ameríku og Bretlands eða meginlands Evrópu með stuttri viðdvöl á Íslandi. Þjóðverjar ferðast hins vegar gjarnan vítt og breitt um landið, sem endurspeglast í kaupum þeirra á gistingu.

Ný tækifæri eru að myndast með markaðssetningu og upplýsingagjöf á Netinu. Á undanförunum árum hefur færst mjög í vöxt að ferðamaðurinn afli sér upplýsinga um gististaði, afþreyingu og aðra möguleika milliliðalaust frá tölvunni sinni og skipuleggi ferð sína að meira eða minna leyti sjálfur. Þar með getur ferðapjónustufyrirtæki á landsbyggðinni á Íslandi orðið jafn sýnilegt og fyrirtæki á stærri stað, ef möguleikarnir eru skynsamlega nýttir. Fleiri ferðast nú á bílaleigubílum en áður, sem eykur einnig sjálfstæði ferðamannsins og getur þýtt meiri dreifingu. Þetta breytta ferðamynstur og ferðavenjur krefst öðruvísi þjónustu en þar sem hópar ferðudust undir verndarvæng leiðsögumanna. Mjög mikilvægt er að efla upplýsingamiðstöðvar þannig að ferðamenn viti hvaða þjónustu hægt er að fá, en ekki síður vegna öryggis þeirra. Vara þarf við þeim hættum sem óneitanlega eru til staðar.

Árstíðaskipting

Eitt af vandamálum ferðaþjónustu á Íslandi – sem og víða annars staðar – er hversu stutt ferðamannatímabilið er (Mynd 8). Árið 1999 kom tæplega helmingur erlendra ferðamanna til landsins yfir sumarmánuðina þrjá, þar af um fimmtungur í júlímánuði einum. Samkvæmt könnunum Ferðamálaráðs Íslands er töluverður munur á ástæðum fyrir komu erlendra ferðamanna eftir árstíðum. Langflestir sumargesta eru í fríi, en viðskipta- og ráðstefnugestir eru hlutfallslega margir utan háannar (Ferðamálaráð Íslands 1998).

Mynd 8: Erlendir ferðamenn eftir mánuðum 1999 (Heimild: Hagstofa Íslands 2000)

Eitt af meginmarkmiðum ferðamálayfirvalda hefur um áratugaskeið verið að lengja ferðamannatímabilið og fá fleiri gesti utan háannar, til að nýta betur fjárfestingar í mannvirkjum og atvinnutækjum. Nokkuð hefur miðað í þessa átt, en hins vegar hefur aukning á gistinóttum ferðamanna utan sumarmánaðanna einskorðast við höfuðborgarsvæðið (Hagstofa Íslands 1999). Vegna þessa eru fjárfestingar utan höfuðborgarsvæðisins víða illa nýttar og reksturinn erfiður. Ýmsir rekstraraðilar gististaða á landsbyggðinni telja verð fyrir gistingu utan háannatímans of lágt þannig að ekki borgi sig að standa í að hafa opið.

Ráðstefnuhald er einn af þeim möguleikum sem horft er til við að lengja ferðamannatímabilið. Það skilar sér hins vegar fyrst og fremst til höfuðborgarinnar. Aðrir möguleikar eru t.d. vetrarfrí Íslendinga innanlands og ævintýraferðir í vetrarríki. Því þarf að veita auknu fé til markaðssetningar á ferðamöguleikum landsbyggðarinnar utan hásumarsins. Því verður samt sem áður ekki neitað að hryssingslegt veðurfar og erfiðar vetrarsamgöngur mun standa uppbyggingu ferðaþjónustunnar utan háannar fyrir þrifum.

Samgöngur

Mikið hefur áunnist á undanförunum árum í vegagerð. Enn eru þó nokkrar hindranir fyrir einstök svæði vegna lélegra vega, eða kannski öllu fremur vegna þess að vondir vegir eru hluti af ímynd innlendra ferðamanna og ferðaskipuleggienda af svæðunum. Nefna má Vestfirði og norðausturhorn landsins. Bættir vegir myndu skapa aukin tækifæri í ferðaþjónustu á þessum svæðum og gefa ferðaþjónustuaðilum möguleika á að byggja upp ferðamennsku á veturna, haustin og vorin. Aukin jeppaþjónusta landsmanna dregur reyndar smám saman nokkuð úr „fælingarmætti“ vandra vega gagnvart innlendum ferðamönnum.

Almenningssamgöngur skipta miklu máli fyrir ferðaþjónustuna, en þar er erfitt ástand um þessar mundir og breytinga að vænta á skipan mála. Farþegum með áætlunarbílum hefur farið fækkandi á undanförunum áratugum og reksturinn gengur erfiðlega. Nýlega sameinuðust

sérleyfisfyrirtækin á Suðurlandi. Í öðrum landshlutum skiptist sérleyfisakstur á milli margra aðila og eru margir þeirra smáir.

Líkt og almenningsamgöngur með áætlunarbifreiðum miðast flugsamgöngur öllu fremur við þarfir íbúa en erlendra ferðamanna, en skipulag þeirra hefur einnig breyst á undanförunum árum. Einkabíllinn keppir við flugið sem samgöngumáti landsmanna sjálfra innanlands og staðir hafa dottið út úr áætlunarflugi með hagræðingu flugfélaganna. Á móti eru alltíðar ferðir til mikilvægustu staðanna sem eftir eru í leiðanetinu og hægt að komast fram og til baka milli höfuðborgarinnar og viðkomandi staðar samdægurs. Breytt mynstur í starfsemi margra fyrirtækja innanlands veldur því að dregið hefur verulega úr ferðalögum starfsmanna um landið. Ferðum sölumanna úr höfuðborginni út á land hefur fækkað. Símafundir, fjarfundir, tölvupóstur og Netið valda því að þörfin fyrir „snertifundi“ er minni en áður. Allt minnkar þetta þörfina á því að kaupa gistingu.

Ferðaþjónusta á landsbyggðinni á í samkeppni við útlönd og höfuðborgarsvæðið. Fyrirtæki fara allt eins með árshátíðir eða starfsmannaferðir til útlanda eins og eitthvert á landsbyggðina, þar sem nú er orðið tiltölulega ódýrt að fljúga.

Oft hefur verið rætt um að hefja reglubundið, beint millilandaflug frá fleiri stöðum en Reykjavík, einkum Akureyri og Egilsstöðum, og er slíkt reyndar á döfni á Egilsstöðum. Mikilvægt er að fá erlenda farþega beint norður og austur. Bæta þarf aðstöðu til þess að unnt verði að taka á móti erlendum gestum á þessum stöðum. Einnig er vert að athuga hvort gera megi erlendum ferðamönnum, sem fara um Keflavíkurflugvöll og ætla að ferðast um landið, kleift að gera það án þess að nota Reykjavík sem tengipunkt.

Efnahagslegt umhverfi og afkoma fyrirtækja

Mikilvægi ferðaþjónustu í þjóðarbúskapnum er ótvírætt. Greinin skilaði um 26 milljörðum króna í gjaldeyrstekjur árið 1998 og var hlutur hennar þá um 13% af útfluttum vörum og þjónustu (Seðlabanki Íslands 2000). Við þetta bætist velta vegna innlendra ferðamanna.

Störf í ferðaþjónustu voru áætluð rúmlega 5.100 árið 1998, eða um 3,9% af öllum störfum í landinu (Þjóðhagsstofnun 1999). Gæta ber þess að þarna eru ekki talin mörg störf sem tengjast ferðamönnum að meira eða minna leyti, svo sem störf við verslun, veitingarekstur og bensínafgreiðslu. Í tölur Þjóðhagsstofnunar vantar ennfremur þá bændur sem starfa við ferðaþjónustu, ýmsan iðnað og opinbera þjónustu sem ferðamenn nýta.

Umsvif ferðaþjónustunnar hafa aldrei verið meiri en á síðasta ári, en ytri rekstrarskilyrði hafa verið afar óhagstæð síðustu árin. Afkoman virtist vera einna verst hjá heilsárshótelum á landsbyggðinni, innanlandsflugi og fyrirtækjum sem reka hópferðabifreiðir. Innlendar kostnaðarhækkningar hafa t.d. verið meiri en í helstu samkeppnislöndum okkar, samkeppni um vinnuafli stendur greininni fyrir þrífum, stuttur ferðamannatími þýðir lélega nýtingu fjárfestinga og síðast en ekki síst hefur gengisþróunin verið afar óhagstæð.

Hátt gengi krónunnar hefur gert það að verkum að gjaldeyrstekjur hafa ekki hækkað í takt við fjölgun erlendra ferðamanna, sérstaklega á síðasta ári. Ferðaþjónustan fær því minna út úr hverjum ferðamanni en áður. Um það bil helmingur ferðafólks okkar er frá löndum sem eru innan myntbandalags Evrópu og tengjast evrunni. Gengi gjaldmiðla á evrusvæðinu hefur fallið mjög á undanförunum árum og bandaríkjadalur hefur einnig sveiflast. Fjöldi fyrirtækja fær allar sínar tekjur í evrópskum gjaldmiðlum en greiðir kostnað í íslenskum krónum. Hjá þeim er staðan mjög slæm. Fara þarf mjög varlega í að hækka verð til að standa undir gengisbreytingu, þar eð kaupmáttur fólks á markaðssvæðum Íslands hefur ekki aukist sem þessu nemur.

Skattar og skyldur ferðaþjónustufyrirtækja á landsbyggðinni eru þær sömu og á fyrirtækjum í Reykjavík þrátt fyrir styttri ferðamannatíma. Rekstraraðilar þurfta t.d. að borga vínveitingaleyfi allt árið þó að viðskiptavinir komi ekki nema tvo mánuði á ári og það sama gildir um afnotagjöld sjónvarps. Fasteignaskattur er enn stærra atriði. Þegar ný lög um

tekjustofna sveitarfélaga tóku gildi fyrir um áratug var ákveðið að jafna álagningarstofn til fasteignaskatts á landinu öllu. Var það gert með því að búa til sérstakan álagningarstofn sem byggist á fasteignamati í Reykjavík en ekki markaðsverði á viðkomandi stað. Einnig var víðast hvar áður litið á gistihús og veitingasali á lögbylum sem landbúnaðarbyggingar, en útihús í sveitum eru undanþegin ákvæðum tekjustofnalaga um hækkun álagningarstofns til samræmis við fasteignamat í Reykjavík. Við sameiningu sveitarfélaga þar sem sveitarhreppar sameinast þéttbýlisstöðum hefur samræming álagningar fasteignagjalda víða leitt til þess að eignir sem notaðar eru við ferðaþjónustu hafa verið flokkaðar með almennum eignum til atvinnurekstar og álagningarstofninn þá verið reiknaður upp og skattprósentan auk þess hækkuð. Þessu til viðbótar má nefna að dregið hefur verulega úr áhuga banka og lánastofnana á að lána fólki og fyrirtækjum á landsbyggðinni út á fasteignaveð.

Ýmislegt í grunngerð landsins veikir einnig samkeppnisstöðu landsbyggðarinnar gagnvart höfuðborgarsvæðinu. Á köldu svæðunum er kyndingarkostnaður hár. Sums staðar er raforka ótrygg. Flutningur á aðföngum eru auk þess mun dýrari til fyrirtækja á landsbyggðinni en á suðvesturhorni landsins. Þegar borgarbúar ferðast um landið vilja þeir það besta í þjónustu, mat og gistingu en eru hins vegar ekki viljugir að greiða eins hátt verð fyrir það á landsbyggðinni þrátt fyrir að landsbyggðin þurfi að greiða flutningsgjöld.

Á meðan aðrar atvinnugreinar hafa lengi haft öflug samtök til að vinna hagsmunum sínum fylgi á opinberum vettvangi eru slík heildarsamtök nýtilkomin í ferðaþjónustunni. Samtök ferðaþjónustunnar (SAF) voru nýlega stofnuð í þessum tilgangi. Ferðamálaráð Íslands gegnir einnig mikilvægu hlutverki við skipulag og stefnumörkun í greininni.

Menntun, starfsmannamál og rannsóknir

Ferðaþjónustan gerir margvíslegar kröfur til menntunar, bæði til almennrar menntunar, fagmenntunar og háskólamenntunar. Tungumálakunnátta og almenn menntun standa ferðamennsku hérlendis tæplega fyrir þrifum. Þó má gera mun betur í þeim efnum eins og t.d. að bæta og auka tungumálakunnáttu. Nú er boðið upp á starfsnám í hótél- og veitingarekstri og er boðið upp á ferðamálabrautir við nokkra framhaldsskóla auk leiðsögumannaskólans. Háskólar hafa tekið upp kennslu í ferðamálafræðum og er boðið upp á fjarnám fyrir þá sem vilja. Einnig hefur allstór hópur Íslendinga orðið sér úti um fjölbreytilega og mikla menntun í ferðamálafræðum við erlendar háskólastofnanir og sérskóla í ferðamálum. Þekking á þessu sviði er því óðum að byggjast upp og mun án efa skila miklu til ferðaþjónustunnar, opna nýja möguleika og nýta þá sem fyrir eru betur. Undanfarin ár hefur verið að færast í aukana að ferðamálasamtök landshluta og byggðarlaga ráði fulltrúa til starfa, ýmist tímabundið fyrir afmörkuð verkefni eða í heilsársstöður. Þetta eykur möguleika á markvissu kynningar- og skipulagsstarfi á forsendum heimamanna sjálfra.

Störf í ferðaþjónustu eru illa launuð og stendur hörð samkeppni um vinnuafli greininni fyrir þrifum. Líf og starf flestra íbúa sjávarbyggðanna snerist áður og snýst víða enn fyrst og fremst um fiskinn. Hver hönd hafði verk að vinna og þörf fyrir fleiri. En á þessu hefur orðið breyting, bæði með endurskipulagningu í fiskvinnslu og ekki síður með breyttum viðhorfum. Störf við fiskvinnslu hafa ekki notið vinsælda hjá Íslendingum. Með auknum umsvifum ferðaþjónustunnar skapast fleiri störf sem geta verið valkostur við fiskvinnslu.

Hins vegar er ferðaþjónustan einnig nokkurs konar vertíðarvinna, þar sem mikið álag er í stuttan tíma. Fólksfæð víða á landsbyggðinni veldur því að skortur á vinnuafli er farinn að vera vandamál fyrir rekstraraðila. Margir sumarstarfsmenn eru námsmenn, en breytingar á skólakerfinu undanfarið hafa leitt til þess að námshlé að sumri hefur styst. Skólar byrja nú í kringum 25. ágúst í stað 5.-10. september. Starfsaldur í greininni er yfirleitt stuttur. Vinna þarf að þjálfun sumarstarfsmanna til að bregðast við þeirri staðreynd að ferðaþjónusta er mjög árstíðabundin atvinnugrein.

Að lokum er rétt að nefna atriði sem snertir ferðapjónustu almennt í landinu. Þetta er þörfin fyrir rannsóknir á ýmsum grundvallarþáttum sem greininni tengjast. Lítið hefur verið unnið af slíkum rannsóknum héraðs, hvort heldur í markaðs- og rekstrarmálum eða á sviðum sem eru ef til vill minna áþreifanleg en sem ekki er síður þörf á að skoða, t.d. sýn ferðamanna og heimamanna sjálfra á náttúru og samfélag í ljósi aukinnar ferðamennsku.

Samantekt: Styrkur, veikleikar, ógnanir og tækifæri

Í töflunni hér að neðan eru dregin saman helstu atriði sem fram hafa komið í umfjölluninni hér að framan og sett í búning SVÓT-greiningar.

STYRKUR

- Stórbrotin náttúra
- Ísland er í tísku
- Saga lands og þjóðar
- Þekking heimamanna á umhverfi sínu
- Góð grunngerð
- Lega landsins á milli Evrópu og Ameríku
- Hreinn sjór

VEIKLEIKAR

- Mjög stutt háönn
- Léleg nýting fjárfestingar
- Skortur á umhverfisvitund landsmanna
- Skortur á menntuðu starfsfólki
- Vanmat heimamanna á sjálfum sér
- Lélegar samgöngur á vissum svæðum
- Umferð ferðamanna um athafnasvæði fiskvinnslu háð takmörkunum

TÆKIFÆRI

- Millilandaflug frá stöðum utan Suðvesturhornsins
- Óbyggð svæði
- Öðruvísi matarhefðir
- Vaxandi eftirspurn eftir ævintýraferðum og afþreyingu
- Aðgangur að löndunarbryggjum og fiskvinnsluhúsum
- Völ á fersku sjávarfangi

ÓGNANIR

- Önnur lönd með svipaða náttúru, t.d. Grænland, sækja á sömu markaði
- Gengisþróun
- Ör fjölgun ferðamanna án heildarskipulags

2.5 Upplýsingatækni, nýsköpun, rannsóknir og þróunarstarf

2.5.1 Almenn greining á stöðu upplýsingatækni, fjarskipta, rannsókna og þróunarstarfs í sjávarbyggðum

STYRKUR

Fjarvinnsla

Styrkur landsbyggðarinnar á sviði fjarvinnslu er m.a. stöðugt vinnuafli. Launakostnaður er einnig minni en á höfuðborgarsvæðinu.

Einkafyrirtæki nýta sér fjarvinnslu

Ýmis einkafyrirtæki hafa nýtt sér þá kosti sem fjarvinnsla býður upp á.

VEIKLEIKAR

Einföld verkefni

Flestar fjarvinnslustöðvar hafa einungis möguleika á að taka að sér einföld verkefni, sem ekki krefjast sérfræðipækningar. Á smærri stöðunum vantar sérfræðinga og þjálfað fólk til að taka að sér verkefni, sem krefjast meiri þekkingar.

Verkefnastaða veik

Verkefnastaða fjarvinnslustöðva er yfirleitt mjög veik. Illa hefur gengið að fá verkefni frá opinberum aðilum flutt út á landsbyggðina með fjarvinnslu.

Óhagstæð gjaldskrá

Þrátt fyrir breytingar á gjaldskrá Landssíma Íslands fyrir gagnaflutninga, er enn til staðar allnokkur mismunur, landsbyggðinni í óhag. Verulegur munur er enn til staðar á verði á leigulínum, sem byggist m.a. á kílómetragjaldi. Í ATM-kerfinu er sami kostnaður innan ATM-svæðis, en kostnaðarauki er við flutning gagna milli ATM-svæða. Staðir með færri en 150 íbúa njóta einnig lakari kjara.

Veiki hlekkurinn er í Reykjavík

Með innleiðingu fjarfundabúnaðar var ætlunin að auðvelda fólki á landsbyggðinni að taka þátt í vinnuhópum og nefndarstörfum á höfuðborgarsvæðinu. Fjarfundabúnaður er nú til í allmörgum skólum og sveitarfélögum. Þetta kemur þó ekki að tilætluðum notum, þar sem mjög skortir á að slíkur búnaður sé fyrir hendi í opinberum stofnunum og ráðuneytum í Reykjavík.

Skortir mannauð

Sjávarbyggðir eru almennt ekki nægilega vel í stakk búnar að taka við þekkingariðnaði. Þar skortir mannauð og þekkingu.

Lítill áhersla á rannsóknir og vöruþróun

Lítill áhersla er á vöruþróun og rannsóknir meðal íslenskra fyrirtækja. Mun færri fyrirtæki á landsbyggðinni leggja stund á rannsóknir og vöruþróun en á höfuðborgarsvæðinu og færri hyggja einnig á fjárfestingu í markaðssetningu og þjálfun starfsfólks.

ÓGNANIR

Tregða stjórnvalda við flutning verkefna

Áframhaldandi tregða stjórnvalda gegn flutningi verkefna hins opinbera út á land með fjarvinnslu hamlar uppbyggingu

fjarvinnslustöðva. Nokkrum fjarvinnslustöðvum hefur verið lokað vegna verkefnaskorts. Ef ekki tekst að skapa verkefni fyrir fjarvinnslustöðvarnar er hætt á að fleiri verði lokað. Það veldur vonbrigðum og dregur úr trú fólks á byggðaaðgerðir, ef stjórnvöld byggja upp væntingar til fjarvinnslu, sem síðan er ekki staðið við.

*Gjaldskrá Landssímans
fæst ekki leiðrétt*

Ef ekki fæst enn frekari leiðrétting á gjaldskrá Landssímans fyrir gagnaflutninga, verður fjarvinnsla ekki hagkvæmur kostur á stöðum með færri en 150 íbúa, sem þurfa sjálfir að bera kostnað af tengingu inn á ATM-net Landssímans.

TÆKIFÆRI

Netvæðing

Ný samskiptatækni og netvæðing gera það að verkum að hægt er að vinna margvísleg störf hvar sem er á landinu. Hið gamla viðhorf á ekki lengur við, að nauðsynlegt sé fyrir fyrirtæki að hafa starfsstöðvar sínar í Reykjavík vegna stjórnarskrifstofu- og bankakerfis. Tæknin gerir það að verkum að hægt er að starfrækja mörg fyrirtæki úti á landi, sem áður var talið nauðsynlegt að væru á höfuðborgarsvæðinu.

Aukin netþjónusta

Möguleikar eru á aukinni starfsemi fyrir fyrirtæki í netþjónustu. Slík fyrirtæki geta allt eins verið staðsett á landsbyggðinni.

Þriðja kynslóð farsíma

Ný tækni í notkun farsíma byggir á sambandi gegnum lágfleyg gervitungl og getur gjörbylt fjarskiptamöguleikum afskekktara byggðarlaga. Í svo kallaðri þriðju kynslóð farsíma er gagnaflutningahraði talinn fjörutíu sinnum meiri en í GSM kerfinu. Kerfið veitir öruggan aðgang að Internetinu, bandbreiddin er mun meiri en hingað til hefur þekkt og hægt verður að nota símana um allan heim. Í framtíðinni getur því fjarvinnsla gegnum farsíma leyst af hólmi fjarvinnslu gegnum hefðbundið símakerfi.

Ný gjaldskrá Landssímans

Þær breytingar sem Landssíminn hefur gert á gjaldskrá sínum varðandi gagnaflutninga og þau markmið, sem fyrirtækið hefur sett sér um uppbyggingu ATM-kerfisins og þjónustuframboð, hefur stórlega bætt samkeppnisstöðu fyrirtækja á landsbyggðinni gagnvart höfuðborgarsvæðinu.

Upplýsingasamfélagið

Markmið í áætlun ríkisstjórnarinnar um upplýsingasamfélagið geta bætt stöðu landsbyggðarinnar, sé þeim fylgt eftir. Þar segir m.a. að upplýsingatæknin verði virkjuð til þess að bæta samkeppnisstöðu íslenskra atvinnuvega, fjölga atvinnukostum og auka framleiðni, fjölbreytni starfa og nýsköpun. Upplýsingatækninni verði beitt í allri atvinnustarfsemi hins opinbera í þeim tilgangi að bæta þjónustu, auka skilvirkni og lækka kostnað. Stjórnvöld greiði fyrir aðlögun fyrirtækja og stofnana að upplýsingatækninni með stuðningi við aukið rannsóknar- og þróunarstarf á því sviði.

*Gagnagrunnur á
heilbrigðisviði*

Ríkisvaldið getur flutt fjölda verkefna í fjarvinnslu út á

og lækningaritun

landsbyggðina. M.a. er hægt að vinna ýmsa gagnagrunna á landsbyggðinni. Rætt hefur verið um gerð og rekstur gagnagrunns á heilbrigðissviði, og nú er unnið að gerð viðskiptaáætlana um að starfrækja lækningaritun í fjarvinnslu úti á landi í samstarfi við heilbrigðisstofnanir.

Þjálfun fólks

Með eflingu fjarvinnslustöðva gefst m.a. tækifæri til að þjálfa fólk í tölvunotkun.

Tölvuskóli

Yfir 20 skólar hafa gert skólasamning um tölvukennslu við tölvuskólann Framtíðarbörn, og fleiri samningar eru á sjónmáli. Margir þessara skóla eru í sjávarbyggðum.

Forskot sjávarbyggða í fjarvinnslu

Þær sjávarbyggðir sem þegar hafa byggt upp fjarvinnslu geta nýtt sér það forskot.

Nýsköpun

Talið er að 25% hagvaxtar komi frá nýsköpun. Ýmis konar verkþekking á landsbyggðinni getur nýst til nýsköpunar, sem getur falist í nýrri framleiðslu með nýjum aðferðum, nýrri framleiðslu með þekktum aðferðum eða þekktri framleiðslu með nýjum aðferðum. Bestu nýsköpunarverkefni tengjast oft endurbótum eða endurnýtingu á því sem þegar er þekkt, en ekki róttækum og frumlegum hugmyndum.

Lítill og meðalstór fyrirtæki

Í sjávarbyggðum eru fyrirtæki yfirleitt lítil eða meðalstór. Innan Evrópusambandsins er talið er að slík fyrirtæki nýtist einkar vel til nýsköpunar og atvinnusköpunar og lögð er áhersla á stuðning við þau. Lítil og meðalstór fyrirtæki byggjast á einkaframtaki og talið er að aukin notkun upplýsingatækni muni leiða til fjölgunar og aukinnar hagkvæmni þeirra.

Fjárfesting í mannauði

Undirstaða fyrir uppbyggingu nýrra atvinnuhátta liggur í aukningu þekkingar á landsbyggðinni. Fjárfesting í mannauði og þekkingu er því mikilvæg.

Rannsóknarstarf á landsbyggðinni

Eðlilegt er að uppbygging rannsóknar- og þróunarstarfs á landsbyggðinni tengist einhverju sem fyrir er á viðkomandi svæði. Það leiðir til eflingar þekkingar og hagnýtingar rannsóknanna á því svæði.

Þróunarsetur á landsbyggðinni

Byggðastofnun hefur lagt fram tillögu um stofnsetningu sérstakra þróunarsetra á landsbyggðinni sem byggja á klasamyndun atvinnuþróunarfélaga, háskóla og rannsóknarstofnana atvinnuveganna. Slík setur yrðu vettvangur fyrir uppbyggingu rannsóknarstarfs og aðstoð við frumkvöðla á landsbyggðinni með sérstakri áherslu á starfsemi sem tengist staðháttum. Markmið með þróunarsetrunum yrði að

- veita atvinnuráðgjöf og aðstoða við stofnun nýrra fyrirtækja,
- auka rannsóknar- og þróunarstarf á landsbyggðinni og tengja það

Flutningur verkefna

- rannsóknar- og þróunarstarfi á höfuðborgarsvæðinu,
- veita fjármagn til rannsókna og nýsköpunar,
- efla félagslegar forsendur búsetu á landsbyggðinni.

Iðnaðar- og viðskiptaráðuneytið hefur nýlega látið vinna úttekt á möguleikum á flutningi einstakra verkefna eða stofnana ráðuneytisins til landsbyggðarinnar (PriceWaterhouseCoopers, nóvember 2000). Þar kemur m.a. fram að starfsmenn flestra stofnana bentu á að hægt væri að flytja ýmis stoðverkefni eins og símvörslu, úthringingar, þýðingar, útgáfu- og kynningarmál, gagnaskráningu, úrvinnslu og viðhald gagnagrunna, án þess að það hefði áhrif á starfsemi stofnanna. Með hliðsjón af þessu er m.a. til að:

- Símaþjónustu, útgáfu- og kynningarmálum, viðhaldi heimasíðna og gagnagrunna, gagnavinnslu og þýðingarvinnu allra stofnana sem heyra undir iðnaðar- og viðskiptaráðuneytið, verði úthýst til einnar eða fleiri stofnana eða fyrirtækja á landsbyggðinni, þar sem því verður við komið.
- Kannað verði í hve miklum mæli menntastofnanir á háskólastigi og framhaldsskólar á landsbyggðinni geti tekið að sér námskeiðahald fyrir opinberar stofnanir.
- Athugað verði hvaða eftirlitsstofnanir á landsbyggðinni, einstök útibú eða fyrirtæki geti tekið við ýmsum eftirlits-, prófunar- og mælingaverkefnum fyrir stofnanir á höfuðborgarsvæðinu.
- Lagt er til að gerð verði hagkvæmnisathugun á því að flytja starfsemi Einkaleyfiastofu, Vatnamælinga og e.t.v. fleiri eininga Orkustofnunar út á land, enda verði það gert í samræmi við ný orkulög og hugsanlega endurskipulagningu í stjórnsýslu orkumála. Ennfremur er lagt til að kanna hagkvæmni þess að flytja hluta Impru og fræðslu- og ráðgjafadeild ITÍ út á land.

2.5.2 Svæðisbundin greining á stöðu upplýsingatækni, fjarskipta, rannsókna og þróunarstarfs í sjávarbyggðum

2.5.2.1 Upplýsingatækni, nýsköpun, rannsóknir og þróunarstarf í sjávarbyggðum á Suðurlandi og Reykjanesi

STYRKUR

Rannsóknarsetur í Vestmannaeyjum

Í Vestmannaeyjum er rannsóknasetur tengt sjávarútvegi. Þar hafa Rannsóknarstofnun fiskiðnaðarins, Hafrannsóknarstofnun og Háskóli Íslands rannsóknarstarfsemi. Þar er einnig náttúrustofa, Vinnumálastofnun og Þróunarfélag Vestmannaeyja. Á staðnum er tölvuþjónusta og boðið er up á ADSL-tengingu og sítengingu við Eyjanetið.

Rannsóknarstöð og Fræðasetur í Sandgerði

Í Sandgerði eru Rannsóknarstöðin og Fræðasetrið í sambýli. Þar er náttúrustofa og Hafrannsóknarstofnun er þar með rannsóknarstarfsemi. Aðstaða til námskeiðahalds er góð, og þar hafa verið haldin alþjóðleg námskeið.

Stuðningur við sprotafyrirtæki

Góður stuðningur við sprotafyrirtæki hefur getið af sér öflug tölvufyrirtæki á svæðinu, eins og Softu sem hannar viðhaldskerfi fyrir orkuveitur o.fl.

2.5.2.2 Upplýsingatækni, nýsköpun, rannsóknir og þróunarstarf í sjávarbyggðum á Vesturlandi

STYRKUR

Hafró og Náttúrustofa

Hafrannsóknarstofnun er með rannsóknarstarfsemi í Snæfellsbæ, og Náttúrustofa Vesturlands er í Stykkishólmi.

Nýsköpun í fyrirtækjum

Nokkuð er um nýsköpun innan fyrirtækja. Mikil þróun hefur til að mynda orðið á undanförunum árum í veiðarfærum til að veiða hörpudisk. Fyrirtækið Mareind í Grundarfirði er háþróað á sviði siglingartækja og tölvubúnaðar fyrir skip.

Símenntunarmiðstöðin

Símenntunarmiðstöðin hefur beitt upplýsingatækninni í sinni þjónustu. Það hefur leitt til lægri kostnaðar og bættrar þjónustu við jaðarsvæði. Slíkt hefur verið hvatning fyrir nemendur til frekara náms og sjálfstæðis.

VEIKLEIKAR

Rannsóknir

Ekki hefur verið nægileg uppbygging á rannsóknarstarfi á svæðinu.

Vinnuafli

Ekki er nægilega menntað vinnuafli til staðar á svæðinu. Þar vantar frumkvöðla og nýsköpun.

TÆKIFÆRI

Fjármagn

Með tilkomu fjárfestingarsjóða getur aðgengi að fjármagni aukist á svæðinu.

Efling rannsókna

Fjölbreytt sjósókn og náttúrufar gefa möguleika á eflingu rannsókna á þeim sviðum.

Nýsköpun og upplýsingatækni

Atvinnuráðgjöf Vesturlands vinnur að ýmsum nýsköpunarverkefnum á Vesturlandi. Þar má nefna nýtingu hitaveituvatns í Stykkishólmi og verkefni, sem unnið er í samvinnu við Símenntunarmiðstöðina, sem miðar að því að kenna konum í hinum dreifðu byggðum að nýta sér möguleika upplýsingatækninnar. Þar með fæst betur menntað vinnuafli til að taka að sér fjarvinnsluverkefni. Enn fremur er unnið að því að bjóða námskeið gegnum Internetið.

2.5.2.3 Upplýsingatækni, nýsköpun, rannsóknir og þróunarstarf í sjávarbyggðum á Vestfjörðum

STYRKUR

Þekkingargrunnur á Ísafirði nýtist sjávarbyggðum

Fyrirtæki á Ísafirði hafa sinnt ýmsum verkefnum á sviði tölvu- og upplýsingatækni og hugbúnaðargerð. Tryggingarfélag hafa flutt verkefni til skrifstofu sinnar á Ísafirði. Þar er því þekkingargrunnur sem getur nýst nálægum sjávarbyggðum.

Náttúrustofa á Bolungarvík

Náttúrustofa fyrir Vestfirði er í Bolungarvík.

Þróunarsetur á Ísafirði

Á Ísafirði hefur verið byggt upp öflugt þróunarsetur, sem getur nýst sjávarbyggðum á Vestfjörðum. Innan þess eru Atvinnuþróunarfélag Vestfjarða, Hafrannsóknarstofnun, Rannsóknarstofnun fiskiðnaðarins, Matra (samstarfsverkefni Iðntæknistofnunar og RALA), Fræðslumiðstöð Vestfjarða, Svæðisvinnumiðlun Vestfjarða, Fjórðungssamband Vestfirðinga, og Vinnueftirlit ríkisins. Auk þess tengist Náttúrustofa Vestfjarða og Heilbrigðiseftirlit Vestfjarða í Bolungarvík þróunarsetrinu.

Fjarvinnslustöðvar

Fjarvinnslustöðvar voru settar upp á Þingeyri, Suðureyri, Ísafirði og Bolungarvík. Þrátt fyrir erfiðleika er þar til staðar viss grunngerð og þekking til áframhaldandi starfsemi.

Fjarvinnslan Suðureyri

Í desember s.l. tóku nokkrir heimamenn á Suðureyri sig saman og hófu að nýju rekstur fyrrverandi fjarvinnslustöðvar Íslenskrar miðlunar undir heitinu Fjarvinnslan Suðureyri ehf. Helstu verkefni eru símsvörun og úthringingar. Næg verkefni eru, og hafa þau bæst við jafnt og þétt.

ÓGNANIR

Bakslag í fjarvinnslu

Bakslag í uppbyggingu fjarvinnslu á Vestfjörðum kann að hafa veikt trú fólks á fjarvinnslu sem lausn á byggðavandanum.

TÆKIFÆRI

Tölvuskóli

Fyrirtæki á Þingeyri kostar sérstakan skólasamning milli grunnskólans á Þingeyri og Tölvuskólans Framtíðarbarna næstu þrjú skólaár.

Mannauður og þekking

Verið er að reyna að koma inn þeim hugsunarhætti að vel menntað vinnuafl borgi sig, og á það við í nýjum greinum eins og öðru. Tölvuskóli Snerpu býður upp á fjölbreytt tölvunámskeið, og Fræðslumiðstöð Vestfjarða hefur milligöngu um námskeið.

Framsækin fyrirtæki

Á svæðinu eru fyrirtæki sem hafa áhuga á að nýta sér upplýsingatæknina, m.a. með því að taka að sér fjarvinnsluverkefni og vinna að þróun ýmissa lausna í upplýsingatækni. Aðilar á Suðureyri keyptu fjarvinnslustöðina þar og reka nú starfsemi svipaða því sem

Íslensk Miðlun var áður með á staðnum. Önnur fyrirtæki, s.s. bankar og sparisjóðir, heilbrigðisstofnanir og fleiri gætu einnig vel nýtt sér samskipta- og upplýsingatækni.

Útflutningur á þekkingu Á Vestfjörðum er unnið að þróun á hraðskreiðum fiskibátum, og markaðssetningu bátanna og tækninnar erlendis, m.a. í Brasilíu.

Styrkir til fjarfundabúnaðar Veittir hafa verið styrkir til lítilla sveitarfélaga úr áætluninni „Íslenska upplýsingasamfélagið“ til kaupa á fjarfundabúnaði.

2.5.2.4 Upplýsingatækni, nýsköpun, rannsóknir og þróunarstarf í sjávarbygðum á Norðurlandi

STYRKUR

Góð tölvuþekking í Eyjafirði

Styrkur Eyjafjarðarsvæðisins hvað varðar á fjar- og gagnavinnslu felst í almennt góðri þekkingu fólks á tölvunotkun.

Fjarvinnslufyrirtæki

Á Hvammstanga starfar fjarvinnslufyrirtæki með verkefni frá Alþingi. Á Raufarhöfn er fjarvinnslustöðin Netver, sem tók yfir hluta af verkefnum Íslenskrar miðlunar eftir gjaldþrot fyrirtækisins. Stofnaður hefur verið vinnuhópur um fjarvinnslu á Eyjafjarðarsvæðinu.

Hugbúnaðargerð

Í Skagafirði og á Eyjafjarðarsvæðinu eru fyrirtæki, sem hafa reynslu í hugbúnaðargerð og netrekstri.

Rannsóknarstarf á Akureyri

Á Akureyri er öflugt rannsóknarstarf sem nýtist nærliggjandi sjávarbygðum. Þar hafa Rannsóknarstofnun fiskiðnaðarins, Hafrannsóknarstofnun og Háskólinn á Akureyri rannsóknarstarfsemi.

Frumkvöðlasetur

Stofnað hefur verið frumkvöðlasetur með starfsstöðvar á Akureyri, Dalvík og Húsavík. Þar er veitt aðstoð og aðstaða við stofnun fyrirtækja og að koma þeim í gang með viðskiptahugmynd og fl.

ÓGNANIR

Erfið rekstrarstaða fjarvinnslustöðva

Rekstrarstaða fjarvinnslustöðvar Íslenskrar miðlunar á Raufarhöfn hefur versnað undanfarið vegna verkefnaskorts.

TÆKIFÆRI

Fjar- og gagnavinnsluverkefni

Samkvæmt skýrslu Atvinnuþróunarfélags Eyjafjarðar eru eftirfarandi meðal þeirra fjar- og gagnavinnsluverkefna sem henta vel til vinnslu á svæðinu:

Upplýsingamiðstöð á heilbrigðisviði. - Verkefnið snýst um að setja á stofn upplýsingamiðstöð fyrir almenning sem tengingu á milli heimila og heilbrigðisstöðva. Hugmyndin kallar á að til sé miðlægur gagnagrunnur heilbrigðisupplýsinga og að sá sem svarar sé hæfur til þess að greina sjúkdómsvandann.

Miðlæg skráning á lyfjum fyrir fólk í heilbrigðisgeiranum. - Verkefnið byggir á stofnsetningu miðlægrar skráningar á lyfjum, skrá sem væri aðgengileg ýmsu starfsfólki í heilbrigðisgeiranum um allt land. Með Internetlausn má tryggja að starfsfólkið hafa ávallt nýjustu upplýsingar um öll lyf, jafnvel þau sem eru nýkomin á markaðinn.

Fjarvinnsla

Í Hrísey og Ólafsfirði eru fjarvinnslustöðvar. Þrátt fyrir erfiðleika þeirra er þar til staðar viss grunngerð og þekking til áframhaldandi starfsemi, og þar hafa verið stofnuð ný fjarvinnslufyrirtæki. Einnig hefur verið unnið að fjárhagslegri endurskipulagningu fjarvinnslustöðvar Íslenskrar miðlunar á Raufarhöfn..

Sparisjóður Svarfdæla og Kaupfélag Eyfirðinga hafa stofnað

*Fjárfestingarfélag
á Dalvík*

fjárfestingafélag til að efla nýsköpun á Dalvík.

2.5.2.5 Upplýsingatækni, nýsköpun, rannsóknir og þróunarstarf í sjávarbyggðum á Austurlandi

STYRKUR

Fjarvinnsla

Heimaaðilar tóku við rekstri fjarvinnslustöð Íslenskrar miðlunar á Stöðvarfirði, og sinna m.a. gagnaskráningu, undirbúningi funda og ráðstefna, símsvörun, auglýsingasöfnun, launabókhaldi, símasölustarfsemi o.fl. Í undirbúningi eru ýmis skráningarverkefni, m.a. í samvinnu við Heimildastofnun, svo og skráning á fornminjum Þjóðminjasafnsins.

Nýheimar á Hornafirði

Á Hornafirði er hafin bygging þróunarsetursins Nýheima, sem er miðstöð menntunar og nýsköpunar í atvinnulífinu. Þar verður m.a. framhaldsskóli, tæknigarður og upplýsingamiðstöð, og Hafrannsóknarstofnun og Háskóli Íslands verða þar með starfsemi.

Rannsóknir á Neskaupstað

Rannsóknarstofnun fiskiðnaðarins er með útibú á Neskaupstað. Þar er einnig náttúrustofa.

Nýtt fjarskiptakerfi

Tölvusmiðjan á Neskaupstað og Egilsstöðum hefur tekið í notkun nýtt fjarskiptakerfi, sem nær yfir allt Mið-Austurland. Tölvusmiðjan býður þeim sem tengjast kerfinu rekstrarþjónustu á netinu, hýsingu á tölvukerfi og hugbúnaðarleigu. Tölvusmiðjan hefur aðallega sinnt rekstrarþjónustu tölvukerfa og tækniþjónustu, en hefur nú einnig opnað hugbúnaðardeild og er sérstaklega að vinna að lausnum fyrir atvinnulífið á landsbyggðinni.

ÓGNANIR

Erfið rekstrarstaða

Rekstrarstaða fjarvinnslustöðvar Íslenskrar miðlunar á Stöðvarfirði hefur verndað undanfarið vegna verkefnaskorts.

TÆKIFÆRI

Tölvuskóli

Átta skólar á Austurlandi hafa gert skólasamning við tölvuskólann Framtíðarborn um tölvukennslu. Forsvarsmenn tveggja fyrirtækja hafa gert samning við Grunnskóla Djúpavogs þess efnis að fyrirtækin kosti námsefni til tölvukennslu frá tölvuskólanum næstu þrjú árin og gefa þannig skólabörnum á Djúpavogi kost á besta námsefni, sem kostur er á í tölvufræðslu.

Nýheimar

Hugmyndin á bak við Nýheima á Hornafirði felur í sér að sameina undir einu þaki Framhaldsskóla Austur-Skaftafellssýslu, Nýherjabúðir og nútíma upplýsingaveitu fyrir námsfólk, skólamenn og almenning. Lögð verður áhersla á að innleiða nýja hugsun, tækni og vinnubrögð við eflingu menntunar, þróunarstarfs og styrkingar atvinnulífs á svæðinu. Byggt verður á þverfaglegum vinnubrögðum, notkun upplýsingatækni og sveigjanlegu rými, sem auðvelt verður að laga að breyttum kröfum.

Styrkir til fjarfundabúndar

Veittir hafa verið styrkir til lítilla sveitarfélaga úr áætluninni „Íslenska upplýsingasamfélagið“ til kaupa á fjarfundabúnaði.

2.5.3. Upplýsingatækni, nýsköpun, rannsóknir og þróunarstarf í sjávarbyggðum

Bjarki Jóhannesson

Fábreytni atvinnulífsins og fækkun starfa er einn helsti veikleiki atvinnu- og búsetuþróunar í sjávarbyggðunum. Þetta kallar á að reynt sé að finna nýjar atvinnugreinar og laða ný fyrirtæki til þeirra. Hér verður einkum fjallað um þrjú atriði, sem geta opnað nýja möguleika í því sambandi: fjarvinnslu, nýsköpun og rannsóknar- og þróunarstarf.

Fjarvinnsla

Fjarvinnsla byggir á þróun í upplýsinga- og samskiptatækni og hefur verið vaxandi þáttur í byggðaaðgerðum víða um heim. Hér á landi hefur verið nokkuð um fjarvinnslu innan einstakra fyrirtækja, en nýlega hefur verið farið að skoða þetta form á víðtækari grunni, þannig að sérstök fjarvinnslufyrirtæki geti tekið að sér verkefni fyrir stofnanir og fyrirtæki.

Settar hafa verið upp fjarvinnslustöðvar á nokkrum stöðum á landsbyggðinni, m.a. í nokkrum sjávarbyggðum. Það getur verið hagkvæmur kostur fyrir opinberar stofnanir jafnt sem einkafyrirtæki að beina störfum út á land í fjarvinnslu. Helstu kostir þess eru taldir vera stöðugra vinnuafli og lægri launakostnaður. Samkeppni um vinnuafli er minna á landsbyggðinni en á höfuðborgarsvæðinu, sem skapar meiri stöðugleika, og laun eru þar almennt lægri en á höfuðborgarsvæðinu. Reynsla erlendis frá sýnir einnig að störfir eru oft betur unnin í fjarvinnslu.

Brýnt er að opinberir aðilar styðji aðgerðir á þessu sviði. Það verður best gert með því að efla þekkingargrunn á landsbyggðinni, efla stoðkerfi fjarvinnslu og jafna gagnaflytningakostnað, og með því að beina verkefnum sem unnin eru fyrir ríkið með markvissum hætti í þennan farveg. Það er á stefnuskrá stjórnvalda að fjölga störfum í opinberri þjónustu og stjórnslu á landsbyggðinni. Í þingsályktun um stefnu í byggðamálum 1999 - 2001 segir m.a.:

5. Forsendur traustra byggða og þar með vaxtarsvæða eru öruggar samgöngur, öflug sveitarfélög, samstarf byggðarlaga um þjónustu og góð skilyrði til atvinnusóknar. Þessi grundvöllur verði treystur með því að örva fjárfestingar í samgöngum, menntun, byggingum og fjarskiptum. Samvinna fyrirtækja við innlendar og erlendar rannsóknastofnanir verði eflað, erlend tengsl fyrirtækja á landsbyggðinni aukin og störf sköpuð með fjarvinnslu.
6. Lögð verði áhersla á að opinberum störfum fjölgi eigi minna hlutfallslega á landsbyggðinni en á höfuðborgarsvæðinu. Því markmiði verði meðal annars náð með því að leitast við að staðsetja nýja starfsemi hins opinbera utan höfuðborgarsvæðisins. Skilgreind verði eftir föngum þau verkefni einstakra ráðuneyta, stofnana og opinberra fyrirtækja sem unnt er að sinna á landsbyggðinni. Hvert ráðuneyti fyrir sig leggi fram tillögur þar að lútandi sem meðal annars geri ráð fyrir að möguleikar upplýsingatækninnar verði nýttir til hins ýtrasta.

Fram kemur að nýta beri fjarvinnslu til að flytja opinber störf út á landsbyggðina. Byggðastofnun og Forsætisráðuneytið létu gera úttekt á möguleikum til fjarvinnslu og skilaði Iðntæknistofnun skýrslu um þessa möguleika í október 1999. Þar voru teknar saman og flokkaðar hugmyndir um verkefni sem hægt er að vinna á landsbyggðinni og var verkefnishugmyndum skipt eftir stofnkostnaði og hve mikillar sérhæfni þau krefjast. Síðan hefur það m.a. gerst að Byggðastofnun hefur opnað vefsíðu fyrir fjarvinnslu. Hér er um að ræða eins konar markaðstorg, þar sem fyrirtæki sem hafa hug á að taka að sér fjarvinnsluverkefni og aðilar sem hafa hug á að nýta sér slíka þjónustu geta skráð sig. Einnig hefur Iðnaðar- og viðskiptaráðuneytið beitt sér meðal ráðuneyta og ríkisstofnana fyrir flutningi

verkefna út á land með fjarvinnslu. Þá má nefna að Iðntæknistofnun vinnur að gerð viðskiptaáætlana fyrir nokkur fjarvinnsluverkefni.

Nýsköpun

Í heimi hátækni og harðnandi samkeppni verður að taka mið af breyttu rekstrar- og framleiðslumhverfi fyrirtækjanna. Líftími vöru verður sífellt styttri og ef fyrirtæki vilja halda velli er talið nauðsynlegt að þau reki öflugt þróunarstarf og stöðuga vöruþróun. Stöðug nýsköpun í atvinnulífinu er því mikilvæg og er það m.a. eitt af forgangsverkefnum Evrópusambandsins. Nýsköpun er talinn vera sá drifkraftur sem knýr fyrirtæki áfram til langtímamarkmiða og leiðir einnig til endurnýjunar grunngerðar atvinnulífsins. Í grænbók Evrópusambandsins er nýsköpun skilgreind sem:

- Nýjungar í framleiðslu, framleiðsla nýrra afurða og aukin markaðssókn.
- Nýjar aðferðir við framleiðslu, markaðssetningu og dreifingu.
- Nýjungar í stjórnun, skipulagi fyrirtækja, vinnuaðstæðum og þekkingu starfsfólks.

Nýsköpun getur falist í nýrri framleiðslu með nýjum aðferðum, nýrri framleiðslu með þekktum aðferðum eða þekktari framleiðslu með nýjum aðferðum. Bestu nýsköpunarverkefnin tengjast oft endurbótum eða endurnýtingu á því sem þegar er þekkt en ekki róttækum og frumlegum hugmyndum. Atvinnumál eru yfirleitt flókin og margslungin og verkefni sem aðeins krefjast lítilla breytinga eru yfirleitt líklegri til þess að ná árangri en verkefni sem krefjast mjög mikilla breytinga. Að beita nýjum aðferðum á gömul vandamál er oft besta hugmyndin.

Innan Evrópusambandsins er talið er að lítil og meðalstór fyrirtæki nýtist einkar vel til nýsköpunar og atvinnusköpunar og lögð er áhersla á stuðning við þau. Lítil og meðalstór fyrirtæki byggjast á einkaframtaki og talið er að aukin notkun upplýsingatækni muni leiða til aukinnar hagkvæmni lítilla fyrirtækja.

Rannsóknar og þróunarstarf

Í skýrslunni *Rekstrarumhverfi á Íslandi (1999)* kemur m.a. fram að lítil áhersla er á vöruþróun og rannsóknir meðal íslenskra fyrirtækja, en meiri áhersla á fjárfestingar í markaðssetningu og þjálfun starfsfólks. Mun færri fyrirtæki á landsbyggðinni höfðu lagt stund á rannsóknir og vöruþróun en á höfuðborgarsvæðinu og færri hugðu einnig á fjárfestingu í markaðssetningu og þjálfun starfsfólks. Betur var staðið að þessum þáttum í fyrirtækjum með fleiri en tíu starfsmenn en í minni fyrirtækjum sem bendir til þess að þau fyrirtæki séu líklegri til nýsköpunar í atvinnulífinu.

Ein af orsökum brottflutnings starfa af landsbyggðinni er aukinn hluti þekkingar í framleiðslunni. Þessi þekking liggur í þeirri tækni, sem notuð er við framleiðsluna, vélum, verkþekkingu, markaðssetningu og fleiru þess háttar. Þetta kemur meðal annars fram í aukinni hagræðingu, sem leiðir til fækkunar starfa í beinni framleiðslu. Þess í stað skapast störf í alls kyns þekkingariðnaði tengdum framleiðslunni, tækniþróun, menntun, markaðsmálum o.þ.h. Fullyrt hefur verið að í flestum framleiðslugreinum liggi einungis 10% verðmætasköpunar í sjálfri framleiðslunni, en 90% í þekkingariðnaði tengdum henni. Sem dæmi má nefna hels tu þekkingarþætti varðandi útgerð:

- Veidar: hafrannsóknir og fiskveiðistjórnun, fiskveiðitækni, veiðarfæri og búnaður, skipatækni, nýsmíði og viðhald, grunnmenntun sjómanna, rafeindatækni - fiskileitartæki og ýmis önnur rafeindatæki.
- Fiskvinnsla: gæðastjórnun og gæðastjórnunarkerfi, vöruþróun og nýsköpun, umbúðir og önnur rekstrarvara, grunnmenntun og endurmenntun.

- Sala og markaðsfærsla: áætlanagerð - sala og framleiðsla, birgðahald, kynningarefni og auglýsingar, upplýsingasöfnun, fjármögnun.
- Flutningar og dreifing (mest aðkeypt vinna): flutningakerfi, birgðahald, dreifing, fjármögnun.
- Upplýsingakerfi og umhverfismál.
- Kaupandi og neytandi: vöruupplýsingar, stuðningskerfi fyrir sölu, vöruþróun, ýmis neytendapjónusta, fjármögnun.

Eðlilegt er að ætla að uppbygging *rannsóknar- og þróunarstarfs* á landsbyggðinni tengist einhverju sem fyrir er á viðkomandi svæði. Þetta gæti til dæmis verið gert með landshlutabundnum starfsstöðvum þeirra stofnana sem starfa að rannsóknum og nýsköpun í sjávarútvegi. Einn höfuðkosturinn við slíka útfærslu er að rannsóknir og þróunarvinna sem unnin er á landsbyggðinni er mun líklegri til að leiða til hagnýtingar á landsbyggðinni en niðurstöður rannsókna sem eru unnar á höfuðborgarsvæðinu og niðurstöður síðan sendar sem skýrslur út á landsbyggðina. Ekki er raunhæft að staðsetja rannsóknarstarfsstöðvar í mjög fámennum byggðarlögum. Byggðastofnun hefur þess vegna lagt fram tillögu um stofnsetningu sérstakra þróunarsetra á landsbyggðinni sem byggja á klasamyndun atvinnuþróunarfélaga, háskóla og rannsóknarstofnana atvinnuveganna. Slík setur yrðu vettvangur fyrir uppbyggingu rannsóknarstarfs og aðstoð við frumkvöðla á landsbyggðinni og ber að leggja sérstaka áherslu á starfsemi sem tengist staðhátum.

Markmið með þróunarsetrunum yrði að

- veita atvinnuráðgjöf og aðstoða við stofnun nýrra fyrirtækja,
- auka rannsóknar- og þróunarstarf á landsbyggðinni og tengja það rannsóknar- og þróunarstarfi á höfuðborgarsvæðinu,
- veita fjármagn til rannsókna og nýsköpunar,
- efla félagslegar forsendur búsetu á land sbyggðinni.

Gert er ráð fyrir að á þróunarsetrum séu samankomin atvinnuþróunarfélög, stofnanir í stoðkerfi atvinnulífsins, rannsóknarstofnanir, háskólar, eignarhaldsfélög, framtakssjóðir, NSA og samtök sveitarfélaga. Stofnanasamsetningin getur verið breytt leg.

Þróunarsetrin skulu staðsett á þéttbýlisstöðum, og stefnt skal að því að stofnanir safnist saman um að mynda þróunarsetur í landshlutakjörnum og þar næst í héraðakjörnum. Viss kjarnamyndun hefur þegar átt sér stað, sjá meðfylgjandi kort, sem má skoða sem vísi að þróunarsetrum.

Hugtakið þróunarsetur er hér notað til að tákna samstarf stofnana á hverjum stað, þannig að fyrirtæki og þeir sem hyggjast stofna fyrirtæki geti leitað aðstoðar á einum stað. Sambýli stofnananna er því æskilegt, og skal stefnt að þróunarsetrin verði í formi tæknigarða. Aðalatriðið er þó tengsl og samstarf.

Augljóst er að mikilvæg undirstaða fyrir uppbyggingu nýrra atvinnuhátta liggur í aukningu þekkingar á landsbyggðinni til að eiga þátt í meira en þeim hluta af verðmætasköpunin ni sem liggur í beinni vinnu við framleiðslu. Jafnframt er ljóst að afskekktir staðir, sem erfitt eiga uppdráttar í venjulegum framleiðsluiðnaði vegna fjarlægðar frá mörkuðum og hráefni, ættu að eiga góða möguleika í upplýsingasamfélaginu.

3 SAMGÖNGUR OG FJARSKIPTI

3.1 Almenn greining á stöðu samgangna og fjarskipta í sjávarbyggðum

STYRKUR

Mikilvægi hafna

Mikilvægasti einstaki styrkleiki sjávarbyggða er trúlega sú hafnaraðstaða, sem er fyrir hendi. Hafnir eru undirstaða útgerðar á landsbyggðinni, en þær hafa einnig vaxandi þýðingu í annarri atvinnustarfsemi og má t.d. nefna ferðapjónustu í því sambandi.

VEIKLEIKAR

Hár samgöngukostnaður

Stærsti almenni veikleiki samgangna á landsbyggðinni er trúlega hár samgöngukostnaður, einkum á dreifbýlum svæðum. Við þetta bætist að samgöngur eru víða örðugleikum bundnar vegna erfiðs veðurfars og fjallvega. Þetta háir bæði vöruflutningum og fólksflutningum.

Almenningssamgöngur

Vandamál við uppbyggingu almenningssamgangna stafar af fámenni, miklum vegalengdum, litlum möguleikum á að skapa einhvers konar hringtengingar og þess að ekki er sterk hefð fyrir því að nota almenningssamgöngur.

Erfiður rekstrar- grundvöllur hafna

Fiskihafnir um landið eru mjög margar, og fyrirsjáanlegt er að rekstrargrundvöllur margra þeirra verður erfiður.

Hár fjarskiptakostnaður

Þrátt fyrir gjaldskrárbreytingar Landssímans er fjarskiptakostnaður hærri á landsbyggðinni en á höfuðborgarsvæðinu. Staðir með færri en 150 íbúa verða auk þess með lakari fjarþjónustu en stærri staðir samkvæmt áætlun Landssímans. Þetta leiðir til minni hagkvæmni fyrir fyrirtæki í fjarvinnslu á landsbyggðinni.

ÓGNANIR

Fækkun hafna

Breytingar sem fyrirsjáanlega verða á rekstrarlegri stöðu hafna og fækkun hafna verður ógnun á þeim svæðum þar sem margar hafnir eru fyrir.

Framtíð áætlunarflugs

Óvissa er um framtíð áætlunarflugs vegna bættra landssa mgangna, takmarkaðs markaðar í litlum og strjálbýlum byggðarlögum og aukins rekstrarkostnaðar, sem kemur fram í hækkun fargjalda. Mikill samdráttur í innanlandsflugi veldur því að ótryggt er með flugrekstur til ýmissa þéttbýlisstaða. Flugvöllum í áætlunarflugi hefur fækkað, og samdráttur var í farþegaflutningi á öllum áætlunarflugvöllum landins á síðasta ári miðað við árið á undan, og hugsanlegt er að innan skamms verði einungis flogið til 3-4 helstu staðanna.

Arðsemikröfur ógna afskekktum svæðum

Arðsemikröfur við byggingu samgöngukerfa beina fjárfestingu til þéttbýlla svæða, sem eykur enn samþjöppun atvinnu og búsetu. Um

leið þýðir samþjöppun fjárfestinga á þessum svæðum minnkun hlutfallslegs aðgengis til dreifbýlla og afskekktari svæða. Þar sem flest þeirra eru fjarri stofnbrautum og stærri flugvöllum, eru þau illa staðsett til að draga að sér fyrirtæki, sem þarfnast góðrar tengingar við stofnnet.

TÆKIFÆRI

Samnýting aksturs

Með afnámi sérleyfa má samnýta almenningssamgöngur með öðrum akstri, svo sem skólaakstri, póstakstri og ýmsum flutningum.

Jöfnun

fjarskiptakostnaðar

Jöfnun gjaldskrár fyrir gagnaflutninga eykur möguleika fyrirtækja í fjarvinnslu.

Styrkir til áætlunar- og sjúkraflugs.

Ríkið mun á næstu þremur árum greiða styrki vegna sjúkraflugs og til að halda uppi áætlunarflugi á vissum landsvæðum.

3.2 Svæðisbundin greining á samgöngum og fjarskiptum

3.2.1 Samgöngur og fjarskipti í sjávarbyggðum á Suðurlandi og Reykjanesi

STYRKUR

Nálægð sjávarútvegs við höfuðborgarsvæðið og Keflavíkurflugvöll

Á svæðinu eru nokkuð margar ágætar hafnir. Vegasamgöngur milli þeirra eru góðar og eiga að geta verið sjávarútvegsfyrirtækjum styrkur. Fiskveiðar og fiskvinnsla á svæðinu nýtur góðs af nálægð og góðum samgöngum við höfuðborgarsvæðið. Möguleikar til að markaðssetja fiskafurðir á höfuðborgarsvæðinu eru miklir og útflutningur á fiski með flugi um Keflavíkurflugvöll er mikill styrkleiki fyrir svæðið.

Önnur fyrirtæki

Önnur atvinnuuppbygging nýtur góðs af þessum sömu kostum og hefur styrk af greiðum vegsamgöngum, nálægð við flugvöll og hafnaraðstöðum.

Greið leið á vinnumarkað o.fl.

Íbúar eiga greiða leið á stærsta vinnumarkað landsins og þurfa ekki að leggja á sig aukakostnað við ferðalög innanlands vegna erlendra samskipta.

Gott fjarskiptanet

Fjarskiptanet á svæðinu er með því besta sem gerist á landinu.

Grindarvíkurhöfn

Grindarvíkurhöfn hefur verið dýpkuð og öryggi skipa þar stórbætt.

VEIKLEIKAR

Hafnleysi á suðurströndinni

Þó að hafnir séu nokkrar á svæðinu hefur hafnleysi háð uppbyggingu útgerðar á suðurströndinni. Hafnir á Stokkseyri og Eyrarbakka, hafa t.d. báðar verið aflagðar. Þá er hætta á ströndum allnokkur á svæðinu, og siglingaleið fyrir Reykjanes getur verið erfið.

Vantar veg um Suðurströnd

Ekki er nothæf vegtenging um Suðurströnd milli Suðurlands og Reykjanes.

Ótryggar flugsamgöngur til Eyja

Flugsamgöngur milli Vestmannaeyja og lands falla oft niður vegna hvassviðris og slæms skyggnis.

ÓGNANIR

Flug til Eyja og Hornafjarðar í hættu

Óvissa er enn um framtíð áætlu narflugs til Vestmannaeyja og Hornafjarðar.

Vaxandi umferð

Hætta er á auknum umferðartöfum, ef samgöngubætur á svæðinu fylgjast ekki að við síaukna umferð.

Slæm staða Hafnasamlags Suðurnesja

Fjárhagsstaða Hafnasamlags Suðurnesja er slæm og líkur á að tekjur af olúflutningum í Helguvík bregðist. Þá hefur Hafnasamlagið orðið fyrir miklum tekjumissi vegna flutnings fiskveiðiheimilda í önnur byggðalög.

TÆKIFÆRI

*Önnur félög í
innanlandsflug*

Nýir vegir

Nýtt olúfélag í Helguvík

Flugfélagið Jórvík hefur ákveðið að taka upp áætlunarflug til Hornafjarðar, og keppir við Íslandsflug um flug til Vestmannaeyja.

Fyrirhugaður vegur um Suðurströnd og tvöföldun Reykjanesbrautar munu skapa ný tækifæri til atvinnu- og búsetuþróunar.

Unnið er að undirbúningi að stofnun nýs íslensks olúfélags, sem væntanlega mun hafa aðstöðu í Helguvík. Við það mundi staða hafnasamlagsins hugsanlega batna.

3.2.2 Samgöngur og fjarskipti í sjávarbyggðum á Vesturlandi

STYRKUR

Staðsetning hafna

Hafnir á utanverðu Snæfellsnesi liggja vel við miðum, t.d. fyrir smábátaflotann.

*Nálægð við
höfuðborgarsvæðið*

Snæfellsnes nýtur í vaxandi mæli nálægðar við höfuðborgar markaðinn og skipta Hvalfjarðargöng þar sköpum. Sjávarútvegsfyrirtæki hafa því átt greiða leið á markaði þar. Svæðið sem nýtur góðs af þessu er smátt og smátt að stækka. Samgönguleiðir innan svæðisins eru fremur stuttar og án verulegra hindrana og eru þv í styrkur við atvinnuuppbyggingu hvort heldur í sjávarútvegi eða öðrum greinum

Vöruflutningaþjónusta

Vöruflutningaþjónusta með bílum er góð.

*Þjónustuver
samgöngumála*

Nýlega var undirritaður þjónustusamningur milli samgönguráðuneytisins, Vegagerðarinnar, Flugmálastjórnar, Siglingarstofnunnar og Snæfellsbæjar um rekstur þjónustuvers samgöngumála fyrir Snæfellsnes. Það verður staðsett í Ólafsvík.

VEIKLEIKAR

Lélegir vegir

Vegir á Snæfellsnesi standast í mörgum tilvikum ekki nútímakröfur, einkum um öryggi.

*Litlar samgöngur í
lofti og láði*

Sjóflutningar heyra sögunni til. Engar flugsamgöngur eru við svæðið.

ÓGNANIR

Rútuferðir leggjast af

Rútuferðir á svæðið standa á veikum grunni.

TÆKIFÆRI

Vegur um Kolgrafarfjörð

Bættur vegur og brú yfir Kolgrafarfjörð styttr leiðina verulega milli þorpa á Snæfellsnesi og mun gjörbreyta samgöngum á norðanverðu Snæfellsnesi.

*Bættar samgöngur yfir
fjallgarðinn*

Nýr vegur yfir Vatnaheiði og bættur vegur yfir Fróðá rheiði munu auðvelda samgöngur yfir Snæfellsnesfjallgarðinn. Þetta mun skapa Snæfellingum aukin tækifæri á sviði atvinnumála og bæta búsetuskilyrði á svæðinu. Þá þyrfti að bæta veginn fyrir jökul og tengingar við byggðarlög vestast á sunnanverðu nesinu.

*Hafnarbætur
í Grundarfirði*

Framundan eru verulegar hafnarbætur í Grundarfirði, 100 metra lenging á löndun/viðlegukanti sem mun bæta hafnaraðstöðu verulega.

3.2.3 Samgöngur og fjarskipti í sjávarbyggðum á Vestfjörðum

STYRKUR

Staðsetning hafna

Samgöngustyrkur Vestfjarða liggur fyrst og fremst í því að nokkuð víða eru góðar hafnir í nálægð við botnfiskmið, auk þess sem floti stærri skipa hefur oft getað leitað í var við Vestfirði. Smábátaflotinn er vel settur á þeim höfnum, sem liggja við utanverða firði, t.d. Suðureyri og Bolungarvík.

Samtenging með jarðgöngum

Jarðgöng milli staðanna á norðanverðum Vestfjörðum eru þeim stöðum verulegur styrkur, hvort heldur er í sjávarútvegi, öðrum greinum eða búsetuskilyrðum almennt.

Daglegur snjómokstur

Ef þörf er á er mokað daglega milli þéttbýlisstaða á sunnanverðum Vestfjörðum og einnig á norðanverðum Vestfjörðum. Ísafjarðardjúp er mokað 6 sinnum í viku, sem er mikil framför frá því fyrir nokkrum árum þegar leiðin var mo kuð 3 sinnum í viku.

Bundið slitlag

Þjóðvegurinn um Djúp hefur farið batnandi, og ferðatími á milli Ísafjarðar og Reykjavíkur hefur styst að sama skapi. Komið er bundið slitlag á um tvo þriðju hluta leiðarinnar. Aðeins lítill hluti af leiðinni frá Bíldudal að Brjánslæk, þar sem Breiðarfjarðarferjan Baldur leggur að, er enn án bundins slitlags. Stefnt er að því að ljúka lagningu slitlags á þá leið á næstu tveimur árum.

Áætlunarflug sjúkraflug

og Flugsamgöngur eru milli Ísafjarðar og Reykjavíkur 2 - 3 sinnum á dag allt árið um kring. Ríkisvaldið hefur gert samning við Flugfélag Íslands um beint flug frá Akureyri til Ísafjarðar næstu þrjú árin. Vegna dræmrar þátttöku var það fellt niður, en í staðinn er boðið upp á sömu fargjöld með millilendingu í Reykjavík. Yfir vetrartímann er reiknað með áætlunarflugi milli Ísafjarðar og Vesturbyggðar 3 sinnum í viku þann tíma sem vegurinn þar á milli er ófær. Flugsamgöngur eru daglega milli Vesturbyggðar og Reykjavíkur. Íslandsflug sér um sjúkraflug á Vestfjörðum.

Almenningssamgöngur á nv. Vestfjörðum

Almenningssamgöngur eru milli þéttbýlisstaða á norðanverðum Vestfjörðum.

VEIKLEIKAR

Erfiðar vegsamgöngur

Ófullnægjandi samgöngutengsl Vestfjarða við önnur svæði landsins eru annmarki í þróun sjávarútvegs og við uppbyggingu annarra atvinnugreina. Tenging Vesturbyggðar við ferjusiglingar frá Brjánslæk er um fjallvegi, og tengingin við norðursvæðið er um afar erfiða fjallvegi. Tenging norðursvæðisins við landsnet samgangna er um langa vegi um firði og fjöll.

Slæmt ástand vega

Margir vegir á Vestfjörðum standast ekki nútímakröfur um burðarþol og eru án bundins slitlags. Leiðin milli Vestur-Barðastrandarsýslu og Reykhólahrepps er á köflum slæm.

<i>Takmarkanir á flugi</i>	Norðursvæðið býr við takmarkanir í flugi, m.a. út af erfiðum skilyrðum til næturflugs. Næturflug er ekki heimilt til Ísafjarðar.
<i>Fjallvegir lokast á vetrum</i>	Fjallvegir milli svæða norðan- og sunnanverðra Vestfjarða eru ekki opnir yfir vetrartímann. Tenging Vestur-Barðastrandarsýslu við hringveginn er ekki mokuð yfir veturinn.
<i>Langur akstur milli staða</i>	Yfir sumartímann tekur um 5 til 6 tíma að aka á milli staða á Vestfjörðum og höfuðborgarsvæðisins.
<i>Almenningssamgöngur á sunnanverðum Vestfjörðum</i>	Engar almenningssamgöngur eru milli þéttbýlisstaða á sunnanverðum Vestfjörðum.
<i>Hæggeng ferja</i>	Breiðafjarðarferjan Baldur er helst til hæggeng, þannig að sigling með henni sparar ekki tíma miðað við akstur. Áætlun hennar er ekki nægjanlega sniðin að þörfum íbúa Vestur-Barðastrandarsýslu.

ÓGNANIR

Fámenni veikir rekstrargrundvöll

<i>Erfiðar vetrarsamgöngur</i>	Ein helsta ógnun sem blasir við samgöngum og samgönguþjónustu á Vestfjörðum stafar af því fámenni sem er á svæðinu. Samdráttur í innanlandsflugi getur ógnað samgöngum við Vestfirði, til dæmis milli Ísafjarðar og Akureyrar.
<i>Erfiðar vetrarsamgöngur</i>	Þótt oftast nær séu vetrarsamgöngur í lagi um þá vegi sem á annað borð eru mokaðir geta komið það slæmir vetur að erfitt sé að halda þeim opnum.

TÆKIFÆRI

Bundið slitlag sparar tíma

<i>Nýr vegur um Bröttubrekku</i>	Allt sem stytt getur ferðatímann milli Vestfjarða og höfuðborgarsvæðisins felur í sér tækifæri, t.d. að ljúka lagningu á bundnu slitlagi um Ísafjarðardjúp og Strandir.
<i>Gilsfjarðarbrú stytir leið</i>	Áform eru um nýjar vegalagningar, t.d. um Bröttubrekku. Sú framkvæmd mun bæta samgöngur við Vestfirði svo um munar.
<i>Vegur milli Hólmavíkur og Gilsfjarðar</i>	Gilsfjarðarbrú hefur skapað ný tækifæri fyrir Reykhólasveit, eykur öryggi og bætir tengingu Vestfjarða við Þjóðveg 1.
<i>Jarðgöng</i>	Lagning nýs vegar milli Hólmavíkur og Gilsfjarðar um Arnkötludal og Gautsdal stytir vegalengdina milli Reykjavíkur og norðanverðra Vestfjarða um 40 km. Arðsemi framkvæmdarinnar er talin mikil.

<i>Jarðgöng</i>	Jarðgöng á Vestfjörðum bæta samgöngur verulega, t.d. munu fyrirhuguð göng milli Dýrafjarðar og Arnarfjarðar og vegabætur í tengslum við þau skapa möguleika með því að tengja saman norðanverða Vestfirði og Vesturbyggð.
-----------------	---

Hraðskreiðari ferja Hraðskreiðari Breiðafjarðarferja gæti stýtt ferðatímann milli Vestur - Barðastrandarsýslu og annarra hluta landsins.

Naturflug bætir þjónustu Naturflug til Ísafjarðar mundi skapa ýmsa möguleika og bæta þjónustu við íbúa jafnt sem atvinnulíf.

3.2.4 Samgöngur og fjarskipti í sjávarbyggðum á Norðurlandi

STYRKUR

Þjóðvegur 1 liggur gegnum svæðið

Stór hluti þessa svæðis nýtur þess að þjóðvegur 1 liggur um byggðirnar og skapar möguleika á flutningi hráefnis milli staða. Snjómokstur er yfirleitt í nokkuð góðu lagi.

Góðar hafnir

Á nokkrum staðanna eru ágætar hafnir við firði sem liggja vel við ýmsum fiskimiðum, og stórir flugvellir eru við Sauðárkrók, Akureyri og Húsavík.

Ljósleiðari

Ljósleiðari liggur um flesta staðina.

Áætlunarflug og sjúkraflug

Flugfélag Íslands hefur fengið ríkisstyrk til að halda uppi áætlunarflugi til Grímseyjar og Þórshafnar næstu þrjú árin. Þá mun félagið sjá um allt sjúkraflug á Norðurlandi.

VEIKLEIKAR

Hafíshætta

Hafnir á Norðurlandi eru misjafnar og takmarka sum s staðar hvaða útgerð er hægt að stunda. Hafíshætta takmarkar hvaða annar hafnsækinn iðnaður kemur til greina á svæðinu.

Lítill flugþjónusta

Vestanvert Norðurland er að mestu dottið út úr flugþjónustukerfi flugfélaganna, og rekstrargrundvöllur flugs til Siglufjarðar og Húsavíkur virðist ekki vera góður.

Slæmar vegtengingar

Sjávarbyggðirnar eru yfirleitt ekki vel tengdar við þjóðveg 1. Vegakerfi í Norður-Þingeyjarsýslu er afar vanþróað.

ÓGNANIR

Fækkun hafna

Fyrirsjáanlegt að höfnum á Eyjafjarðarsvæðinu muni fækka.

Framtíð áætlunarflugs

Mikil óvissa er um framtíð flugþjónustu á hluta svæðisins.

Forgangsröð

Fækkun íbúa og dreifð byggð geta fært samgönguframkvæmdir aftar í forgangsröð.

TÆKIFÆRI

Jarðgöng og bættir vegir

Fyrirhuguð jarðgöng milli Siglufjarðar og Ólafsfjarðar munu bæta samgöngur við Siglufjörð og tengja hann Eyjafjarðarsvæðinu. Vaðlaheiðargöng eru líka tækifæri og bættur vegur um Mývatnssveit og austur um gefur mikla möguleika í ferðaþjónustu og annarri atvinnuuppbyggingu.

Heilsársvegir

Bættur vegur um Tjörnes, nýr vegur um Öxarfjarðarheiði og heilsársvegur að Dettifossi skapa möguleika í ferðaþjónustu.

3.2.5 Samgöngur og fjarskipti í sjávarbyggðum á Austurlandi

STYRKUR

Góðar hafnir

Við nokkra af fjörðunum eru ágætis hafnir, sem t.d. liggja vel við gönguleiðum uppsjávarfiska.

Nálægð við Evrópu

Austurland hefur stysta siglingaleið til Evrópuhafna. Siglingaleiðin til Evrópu er nokkuð örugg og nær alltaf laus við hafís.

Ferjusiglingar á Seyðisfjörð

Ferðaþjónustan nýtur góðs af stuttri siglingaleið til Evrópu, en aðkomuhöfn millilandaferju er á Seyðisfirði.

Alþjóðlegur varaflugvöllur á Egilsstöðum

Á Austurlandi er nýlegur alþjóðaflugvöllur, sem getur styrkt sjávarútveg og búsetu á svæðinu. Flugvöllurinn er verulegur styrkleiki þegar framkvæmdir við orkunýtingu hefjast á svæðinu. Fyrir ferðaþjónustu er þetta einnig styrkleiki.

Eskifjarðarhöfn næst stærst

Eskifjarðarhöfn er orðin næst stærsta útflutningshöfn landsins. Aukningin hefur orðið 160% á einu ári. Mest munar um síldarafurðir frá Austurlandi, en einnig eru fluttar vörur frá Norðurlandi og jafnvel Vestfjörðum.

Áætlunarflug og Sjúkraflug

Ríkisvaldið hefur gert samning við Flugfélag Íslands um beint flug frá Akureyri til Vopnafjarðar og Egilsstaða næstu þrjú árin. Vegna dræmrar þátttöku var það fellt niður, en í staðinn er boðið upp á sömu fargjöld með millilendingu í Reykjavík. Þá annast félagið allt sjúkraflug á Austurlandi.

VEIKLEIKAR

Ástand vega víða slæmt

Hluti vega á Austurlandi stenst ekki nútímakröfur varðandi burðarþol og er án bundins slitlags. Sumir fjarðanna tengjast einungis með vegum, sem eru inni í landinu og eru því mun lengri en loftlína milli þessara staða, auk þess sem fara þarf um fjallvegi til að komast milli þeirra.

Fjarlægð frá höfuðborg

Austurland liggur lengst frá höfuðborgarsvæðinu, og vegasamgöngur við þetta stærsta markaðssvæði landsins verða því alltaf þeim annmarka háðar.

Slæmt ástand almenningsamgangna

Almenningsamgöngur innan Austurlands eiga mjög erfitt uppdráttar vegna fámennis og strjálbýlis.

Takmörkuð flutningsgeta fyrir gagnaflutninga

Fjarskiptakerfið stenst tæpast nútímakröfur. Flutningsgeta fyrir gagnaflutninga til margra sjávarbyggða er takmörkuð, og svæðið býr við mestu fjarlægð ljósleiðarasambands við höfuðborgarsvæðið.

ÓGNANIR

Samdráttur í almenningsamgöngum

Mikil óvissa ríkir um framtíð almenningsamgangna innan svæðisins.

Samdráttur í flugþjónustu Óvissa ríkir um flug til Hornafjarðar, og mikil óvissa er um flugþjónustu til minni staða.

Samskip hættu strandsiglingum Samskip hafa hætt strandsiglingum, en höfðu áður fjór a viðkomustaði á Austurlandi. Í staðinn koma flutningar með bílum, en sjávarbyggðirnar verða ekki lengur hnútpunktar í flutningakerfinu.

TÆKIFÆRI

Fyrirhuguð jarðgangagerð

Í langtímaáætlun um jarðgangagerð eru taldir upp nokkrir kostir í jarðgangagerð á Austurlandi. Gert ráð fyrir að jarðgöng milli Reyðarfjarðar og Fáskrúðsfjarðar verði sett í framkvæmd innan fárra ára og auk þess hafa göng milli Vopnafjarðar og Héraðs verið nokkuð í umræðunni auk fleiri möguleika. Ljóst er að þessar samgöngubætur munu skapa ný sóknarfæri fyrir byggð á Austurlandi með stærri þjónustusvæðum, auk þess sem þær munu tjúfa vetrareinangrun. Ma. mun leiðin milli Reyðarfjarðar og Fáskrúðsfjarðar stytta um rúma 30 km.

Stytting vegna Í vegaáætlun eru á dagskrá ýmis stórverkefni í vegagerð á svæðinu. Mögulegt er að stytta vegalengdir milli byggðarlaga, t.d. til Vopnafjarðar um Öxi og með göngum undir firði eða brúm yfir þá á suðurfjörðunum.

Fyrirhugaðar hafnabætur Í hafnaáætlun er að finna stórverkefni í hafnagerð á Austurlandi. Þar má m.a. nefna nýja innsiglingu í Vopnafjarðarhöfn og stækkun hafnar á Reyðarfirði og stækkun ferjuhafnar á Seyðisfirði.

Nálægð við Evrópu Tiltölulega stutt siglingarleið til meginlands Evrópu skapar tækifæri, t.d. á flutningum afurða á markað.

Alþjóðlegur varaflugvöllur á Egilsstöðum Nýlegur alþjóðflugvöllur opnar ýmis tækifæri, bæði í ferðaþjónustu og einnig varðandi flutning ferskra afurða á markaði erlendis.

Beint flug til Þýskalands Líkur eru á að beint farþegaflug verði milli Egilsstaða og Düsseldorf í Þýskalandi sumarið 2002.

Ferjusiglingar á Seyðisfjörð Uppi eru áform um að taka í notkun nýja og stærri ferju í stað Norrænu. Í framhaldi þess má búast við fjölgun ferðamanna og aukinni þjónustustarfsemi.

Samgöngubætur vegna fyrirhugaðrar stóriðju Fyrirhugaðri byggingu stóriðju í Reyðarfirði munu fylgja verulegar samgöngubætur í formi uppbyggingar á hafnaraðstöðu á Reyðarfirði og styrkingu vega í nágrenninu.

Samgöngubætur vegna fyrirhugaðrar Fljótsdalsvirkjunar Fyrirhugaðri byggingu stórvirkjunar norðan Vatnajökuls munu fylgja samgöngubætur í formi uppbyggingar á vegum upp á hálendið í nágrenni fyrirhugaðrar virkjunar.

3.3 Samgöngu- og fjarskiptamál á landsbyggðinni

Bjarki Jóhannesson og Guðmundur Guðmundsson

Samgöngur og fjarskipti gera fólki kleift að hafa samskipti þótt langar vegalengdir aðskilji það. Samgöngur og fjarskipti eru samofnir þættir, einkum með þróun fjarskipta - og upplýsingatækni síðari áratuga. Þau samskipti sem áður var einungis hægt að leysa með löngum ferðalögum eða póstsendingum er nú oft hægt að leysa með fjarskiptum. Ekki er því unnt að fjalla um samgöngur og fjarskipti sitt í hvoru lagi, og þar sem þessir þættir eru mikilvægir bæði fyrir atvinnulíf og búsetu, er þeim gefinn sérstakur kafli.

Samgöngu- og fjarskiptakerfi eru mikilvæg fyrir búsetu - og atvinnuþróun. Fyrr á tímum réðst staðarval fyrirtækja að mestu leyti af flutningakerfi fyrir vöru og hráefni. Nú til dags framleiða mörg fyrirtæki háþróaðar vörur og þjónustu og það eru því fleiri þættir sem ráða staðarvali þeirra. Fyrir fyrirtæki nútímans er mikilvægt að eiga góðan aðgang að fjármagni, markaði, þjónustustofnunum og þjónustufyrirtækjum. Fyrir mörg fyrirtæki er nálægð við rannsóknarstofnanir, háskóla og fyrirtæki með svipaða starfsemi einnig mikilvæg. Síðast en ekki síst verða fyrirtæki í auknum mæli að velja sér staðsetningu þar sem framboð er á starfsmenntuðu vinnuafli, og sá þáttur verður því stöðugt mikilvægari fyrir staðarval fyrirtækja. Þessir þættir leiða af sér nýjar kröfur varðandi aðgengi að samgöngu - og fjarskiptakerfum

Samgöngur

Uppbygging samgöngukerfa er leið til að bæta dreifingu byggðar og atvinnutækifæra, þar sem hún eykur samkeppnishæfni jaðarsvæða með því að bæta aðgengi þeirra að kjarnasvæðum. Mjög mikilvægt er því fyrir landsbyggðina að eiga góðan aðgang að samgöngu - og fjarskiptakerfum. Mikilvægi þessa má m.a. sjá með samanburði við Evrópusambandið, en þróun samgöngu- og upplýsingakerfa er eitt af forgangsverkefnum þess. Meginmarkmiðin eru:

- Bætt samkeppnisstaða svæða með hraðari, öruggari og ódýrari samgöngum.
- Jafnvægi í byggðapróun og aukid aðgengi með bættum tengingum jaðarsvæða.
- Umhverfisvæn hágæðakerfi með hagstæðustu samsetningu samgöngukerfa.

Aukinn hraði í samgöngum jafngildir styttingu vegalengda og leiðir þannig til stærri markaðssvæða, atvinnusvæða og almenn t meiri hreyfanleika. Aðgengi að einu eða fleiri flutningakerfum: stofnvegakerfi, flugvöllum eða höfnum er nauðsynlegt til að tryggja aðgengi að aðal markaðssvæðum og bætir tengsl afskekktu svæða.

Flutningakerfi fyrir vörur skipta miklu máli fyrir fyrirtæki, en þó skiptir flutningakerfi fyrir fólk ekki minna máli. Þar er ekki einungis um að ræða þá sem ferðast til og frá vinnu, heldur einnig þá sem ferðast á vegum fyrirtækja. Þrátt fyrir að samskipti fyrirtækja séu í auknum mæli leyst með fjarskiptum, er almennt talið að þau leysi ekki bein samskipti af hólmi, heldur komi fremur sem viðbót við þau.

Þeir sem ferðast á vegum fyrirtækja eru fyrst og fremst stjórnendur, sérfræðingar, sölumenn og aðrir erindrekar. Þeir fara m.a. á ráðstefnur, sýningar og kaups tefnur, heimsækja háskóla, rannsóknarstofnanir og önnur fyrirtæki, og svo mætti lengi telja. Mikið af samskiptum þeirra krefst ferðalaga til annarra svæða, og því er mikilvægt fyrir þennan hóp að hafa gott aðgengi að millisvæðasamgöngum. Innansvæðissamgöngur eru þó einnig mikilvægar fyrir þennan hóp. Fyrir þá sem ferðast til og frá vinnu eru innansvæðissamgöngur mikilvægastar. Fyrir aðrar ferðir einstaklinga er mikilvægt að eiga góðan aðgang að öruggum og þægilegum samgöngum innanbæjar og við aðra landshluta og aðgang að almenningssamgöngum (ef við á).

Þeir sem ferðast til annarra svæða ferðast að miklu leyti með flugi. Flugvellir eru víða um land, og teljast flugvellir á landsbyggðinni vera fullbyggðir. Þessir flugvellir eru mjög mismunandi að stærð og gæðum og henta ekki allir til áætluarflugs. Áætlunarflugvöllum hefur

fækkað á síðustu árum og mun enn fækka í framtíðinni vegna lélegs rekstrargrundvallar. Sem dæmi má nefna erfiðleika í flugi til Siglufjarðar og Húsavíkur og flug milli Akureyrar - Þórshafnar-Vopnafjarðar, Akureyrar-Egilsstaða og Akureyrar-Ísafjarðar. Hér kemur til samkeppni við einkabílinn, en með bættu stofnvegakerfi keppa flutningar á landi við flugsamgöngur um fólksflutninga upp að vissri fjarlægð. Á lengri vegalengdum eru flugsamgöngur áfram mikilvægar. Ríkið styrkir einstaka flugleiðir hérlendis, þar sem ekki er völ á landsamgöngum eða þær sérlega erfiðar. Má þar nefna flug til Gjögurs, Grímseyjar og Bíldudals. Strangar samkeppnisreglur gilda um styrki ríkisins til flugsamgangna, og líkl egt er að flug verði í auknum mæli boðið út. Flugvellir landsbyggðarinnar eru þó nauðsynlegir vegna sjúkraflugs og einkaflugs, t.d. flugs með ferðamenn.

Ferðir milli svæða fara að einhverju leyti fram með langferðabílum, en hlutur þeirra fer þó minnkandi. Hérlendis eru langferðabílar háðir sérleyfakerfi, og margar leiðir bera sig ekki. Sveitarfélögin koma að mjög takmörkuðu leyti að þessum rekstri eða stuðningi við hann. Sérleyfakerfið rennur út árið 2002, og opnar það fyrir samkeppni og hagræðingu. Hugsanlegt er að mynda byggðasvæðasamlög sem tækju að sér reksturinn, en ríkið gæti stutt við reksturinn, a.m.k. á mikilvægum leiðum, með greiðslu grunngjalds og þarfagreiningu.

Innan stærri svæða skipta almenningssamgöngur miklu máli, og mikilvægt er að hröð t engsl með almenningssamgöngum séu fyrir hendi. Þetta á einkum við um höfuðborgarsvæðið, en innan minni svæða ferðast menn yfirleitt með einkabílum, og líklega er lítill rekstrargrundvöllur fyrir almenningssamgöngur innan flestra landsbyggðarsvæða. Þó má hagsa sér að með afnámi sérleyfa megi samnýta almenningssamgöngur með öðrum akstri, svo sem skólaakstri, póstakstri og ýmsum flutningum. Fyrirtæki á flestum þessara svæða hafa ekki mikið gagn af almenningssamgöngum innan svæðanna þótt þær væru fyrir hendi. Ólíklegt er að rútur á þessum leiðum bjóði stjórnendum fyrirtækja upp á sömu þægindi og einkabíllinn eða spari þeim tíma. Vart er líklegt að margir muni nýta sér annað en sérsniðnar almenningssamgöngur til og frá vinnu, þar sem yfirleitt er langt á milli þéttbýlisstaðanna, og þeir litlir.

Góðar hafnir eru taldar einn veigamesti þátturinn í atvinnulífi landa og byggðarlaga. Jeffrey Sachs, sem er prófessor við Harvardháskóla í Bandaríkjunum telur að rekja megi 50% af mismun á auðlegð þjóðanna til áhrifa hafna á aðra atvinnustarfsemi (Framtíðarskipan hafnarmála, áfangaskýrsla september 1999). Reykjavíkurhöfn er gott dæmi um þetta en um hana fer langstærsti hluti innflutnings á neyslu- og fjárfestingarvöru og töluverður hluti útflutnings Íslendinga. Vöruflutningar hafa þar til nýlega einkum farið fram sjóleiðina. Með bættu vegakerfi koma flutningar á vegum hins vegar í auknum mæli í stað flutninga á sjó. Flutningar á vegum eru oft hagkvæmari og bjóða upp á styttri flutningstíma, og talið er að ef til langs tíma er litið muni strandflutningar minnka til muna og jafnvel leggjast af. Vöruflutningahafnir eru þó mikilvægar enn um sinn, og einnig margar fiskihafnir. Framlag ríkisins til hafna er 60-90% af kostnaði við rekstur þeirra, en með nýjum lögum mun hér verða breyting á og stuðningur ríkisins við hafnir verða mismunandi eftir flokkum hafna. Ríkishafnir verða 5 - 10, t.d. Grímsey og Bakkafjörður. Ríkið mun tryggja rekstur þeirra og veita nauðsynlega grunnþjónustu. Framlag til stórra hafna, sem í dag fá um 800 mill jónir á ári í ríkisstyrk, munu í framtíðinni fá mun minni styrk, e.t.v. á bilinu 100 - 150 milljónir. Þessar hafnir eru 10 - 15 talsins og verða þá að mestum hluta reknar á samkeppnisgrundvelli og fjármagnaðar með notendagjöldum. Aðrar hafnir falla milli þessara flokka. Þær munu ekki fá framlag úr ríkissjóði, og þar sem rekstrargrundvöllur þeirra er slakur verða íbúar að setta sig við að þær þjóni einungis smábátum. Áhrif þessa verða fækkun hafna, og reikna má með að eftir standi um 50 hafnir á landinu, þar af 3-5 vöruhafnir í Fjarðarbyggð, Eyjafirði, Ísafirði og Faxaflóa. Sveitarfélög með margar hafnir geta hagrætt rekstri þeirra og aukið samnýtingu, og sem dæmi má nefna hafnarsamlag á Ísafirði. Hafnarsamlög vilja fá sveigjanlegri rekstrarform, þannig að einkavæðing verði möguleg og gjaldskrá hafna verði gefin frjál.

Þótt uppbygging stofnkerfa sé nauðsynleg getur hún þó leitt til ófyrirséðra vandamála. Aðgengi svæða er nú á dögum metið í tíma og kostnaði fremur en fjarlægð. Landfræðilega fjarlægir staðir með góðar samgöngutengingar færast þá t.d. í raun nær höfuðborgarsvæðinu en þeir staðir sem landfræðilega eru nær, en búa við lakari samgöngukerfi. Vegna langra vegalengda milli aðgengipunkta stofnkerfisins eru mörg svæði illa tengd við þá. Möskvar stofnkerfanetanna eru mun stærri en áður, og hætta er á að milli þeirra skapist "tóm svæði" ef tenginet eru ekki þróuð samhliða innan svæðanna til að auka aðgengi þeirra. Svæði innan möskvanna án tengingar við stofnnetið eru í slæmri aðstöðu og eiga á hættu stöðnun eða hnignun og þróun stofnkerfa getur jafnvel minnkað aðgengi þeirra. Jafnframt því sem stofnkerfi eru byggð upp er því nauðsynlegt að byggja upp tengikerfi innan svæðanna. Þegar tengipunktum í flugi fækkar, er t.d. mikilvægara en áður að efla vegasamgöngur innan svæðanna til að tryggja góð tengsl við flugvellina frá nágrannabyggðarlögum. Einnig geta flugsamgöngur innan svæðanna bætt hér úr. Tenginet geta einnig styrkt svæðin innbyrðis með því að stuðla að betra jafnvægi milli framboðs og eftirspurnar vinnu uafis og verktakafyrirtækja, jafnframt því að þau auka möguleika á tækniyfifærslu og samstarfi milli fyrirtækja.

Það sem stendur í vegi fyrir uppbyggingu samgöngukerfa eru einkum hár byggingarkostnaður vegna landfræðilegra aðstæðna (landslag, fjarlægðir, náttúrulegar hindranir), tengt lítilli arðsemi vegna lágs þéttleika byggðar. Þegar arðsemi er sett sem markmið leiðir það til þess að fjárfestingu er beint þangað sem þegar er ör vöxtur og þar sem umferðastráumar eru þegar umtalsverðir. Þetta beinir fjárfe stingu til samgöngukerfa á þéttbýlum svæðum og eykur enn samþjöppun atvinnu og búsetu. Um leið þýðir samþjöppun fjárfestinga á þessum svæðum minnkun hlutfallslegs aðgengis til dreifbýlli og afskekktari svæða. Þar sem flest þeirra eru fjarri hraðbrautum og stærri flugvöllum, eru þau illa staðsett til að draga að sér fyrirtæki sem þarfnast góðrar tengingar við háhraðanet. Hérlendis er rætt um að hverfa frá arðsemiskröfum við einstök mannvirki og taka meira mið af heildarsýn, þ.á.m. byggðasjónarmiðum. Til marks um þetta hefur jaðarbyggðaaætlun verið bætt inn sem flokk í vegaáætlun, og er framlag til hennar áætlað 500 m.kr. á ári. Sú fjárfesting mun m.a. nýttast ferðaþjónustu. Einnig ber að nefna áætlun um jarðgöng, þar sem byggðasjónarmið vega meira en arðsemisjónarmið.

Fjarskipti

Svo nefndar upplýsingahraðbrautir gefa möguleika á miklu magni og fjölbreyttu upplýsingaflæði hratt og samtímis til margra aðila. Fjarskiptanet gefa einnig möguleika á ýmis konar þjónustu, svo sem auðveldu aðgengi að upplýsingum (gagn abönkum), rafrænum póstkerfum og fjarfundum. Þau skapa einnig ný tækifæri í starfi, heilsugæslu, menntun og frístundaiðju. Þar á meðal eru fjarvinnsla, fjarupplýsingar, fjarlækningar og fjarstjórnun.

Upplýsingasamfélagið skapar nýjar forsendur í samspili a tvinnuþróunar og byggðapróunar. Framfarir í fjarskiptum leiða meðal annars til breytinga á vinnuaðstæðum og forsendum fyrir staðarvali fyrirtækja. Fjarskipti og fjarvinnsla draga úr þörf fyrir hreyfanleika og samgöngutengsl, bæði fyrir fólksflutninga og vöruflutninga. Fjarskiptakerfi gefa þannig möguleika á að auka landfræðilegt jafnvægi og sigrast á landfræðilegum hindrunum án aukins kostnaðar eða skaða fyrir umhverfið. Þróun þeirra getur þar með hjálpað til að ná jafnvægi í byggð.

Framfarir í upplýsingatækni gefa möguleika á auknum samskiptum fyrirtækja, nánari samþáttun sölumarkaða og grunnþáttamarkaða (factor markets), meiri hraða í nýjungum og öflun nýrrar tækni, og þ.a.l. aukna framleiðni. Upplýsingatækni hefur þannig áhrif á ýmsa þætti í starfsemi fyrirtækja: markaðssetningu, framleiðslu og dreifingu, vinnustað (fjarvinnsla) og vinnuskipulag (framleiðslustýring, stjórnunar- og sérfræðiupplýsingakerfi). Meðal helstu áhrifa má nefna:

- Fyrirtæki sem nota þróaða upplýsingatækni reglulega eru líklegri til að þróa nýjar vörur og þjónustu. Aðgangur að upplýsingum um nýjungar gerir afskekktum fyrirtækjum kleift að nálgast þessar nýjungar og þróa nýjar vörur og þjónustu.
- Fyrirtæki sem nota þróaða fjarskiptatækni eru líklegri en önnur til að afla sér nýrra viðskiptavina.
- Fyrirtæki sem nota þróaða fjarskiptatækni eru líklegri en önnur til að auka markaðssvæði sitt.
- Fyrirtæki sem nota þróaða fjarskiptatækni eru líklegri en önnur til að endurnýja innra stjórnskipulag sitt, brjóta upp innra stigveldi (hierarchy) og bæta innri samskipti. Þetta getur leitt til breytinga á þörf fyrir sérhæft vinnuafli og breytinga á stærð og staðsetningu fyrirtækjanna.
- Fyrirtæki sem nota þróaða fjarskiptatækni eru líklegri en önnur til aukins sveigjanleika í staðsetningu fyrirtækjanna eða einstakra þátta starfseminnar. Þau eru einnig líklegri til að flytja starfsemi sína milli staða.

Fyrirtæki sem mest eru háð fjarskiptum eru stór fjölgreina þjónustufyrirtæki, einkum innan fyrirtækjapjónustu, ráðgjafar- og rannsóknarfyrirtæki, og fyrirtæki sem hafa stór dreifikerfi eða marga undirverktaka. Nýrri og smærri fyrirtæki á upplýsingasviði og þjónustufyrirtæki almennt geta einnig hagnast á upplýsingatækninni. Talið er að sparnaðar fyrir lítil og meðalstór fyrirtæki geti samsvarað allt að 4% af heildarveltu þeirra. Þessi fyrirtæki gegna veigamiklu hlutverki í byggðapróun.

Aðgangur að hágæðafjarskiptum er mikilvægur þáttur í staðarvali fyrirtækja og fjárfestinga. Fjarskipti eru ekki ákvarðandi þáttur í staðsetningu fyrirtækja á þann hátt að þau leiði beinlínis til þess að fyrirtæki flytji, en þau gefa þeim aukna möguleika á staðarvali. Bættar samgöngur og fjarskipti gefa einnig möguleika á endurskipulagningu fyrirtækja. Þau gera fyrirtækjum mögulegt að staðsetja útibú fjarri aðalstöðvum og möguleika á að hafa stjórnstöðvar miðlægt staðsettar, en framleiðslu á útsvæðum.

Upplýsingatæknin getur ýmist leitt til dreifingar eða samþjöppunar á starfsemi fyrirtækja. Annars vegar eru fyrirtæki sem nota þróaða upplýsingatækni yfirleitt minni en önnur fyrirtæki og nota því oftast aðkeypta þjónustu. Það leiðir af sér landfræðilega dreifingu starfseminnar, minna vægi núverandi kjarna og minni tilhneigingu til klasamyndunar. Hins vegar geta sum fyrirtæki aukið þjónustusvæði sitt með fjarskiptatækni og eru því minna háð útstöðvum og útibúum. Þau geta safnað fleiri þáttum til aðalstöðvanna, sem leiðir til samþjöppunar og styrkingar núverandi kjarna. Dæmi eru bankar og fjármálafyrirtæki.

Meðal þess sem hingað til hefur ráðið staðsetningu fyrirtækja eru tvenns konar klasa myndanir:

- Hagræn klasamyndun: í fyrsta lagi kaupandi/seljandi og í öðru lagi fyrirtæki sem byggja á sambærilegri tækni, sameiginlegum mörkuðum eða sameiginlegum vinnuafmsörkuðum.
- Landfræðileg klasamyndun: skapast af fjöldaáhrifum (agglomeration), flutning um, stærðarhagkvæmni (economy of scale) eða framleiðsluneti.

Upplýsingatæknin leiðir af sér nýja tegund klasamyndunar, sem er óháð landfræðilegri staðsetningu. Talað er um fjartengingaráhrif, sem felst í því að samskipti fara fram gegnum Alnetið, tölvupóst eða fjarfundi. Þessi tegund klasamyndunar byggist m.a. á kerfissamskiptum og faglegum samskiptum sérfræðinga, og starfsmenn sama fyrirtækis geta verið aðilar hver að sínu samskiptaneti. Upplýsingatæknin opnar möguleika á nýrri tegund stærðarhagkvæmni, netstærð, þar sem aukin stærð samstarfsnets leiðir til virkari notkunar þess. Byrjunarkostnaður í upplýsingamiðlun er oft hár, en jaðarkostnaður á hverja einingu lækkar með aukinni stærð.

Upplýsingasamfélagið leiðir til breyttra valdahlutfalla og svæðastjórnvöld geta hugsanlega haft aukin áhrif á alþjóðlegar ákvarðanir. Upplýsingasamfélagið breytir forsendum byggðastefnunnar og krefst nýrra markmiða og leiða. Oft er talið að framþróun í fjarskiptatækni efli byggðaðróun og bæti lífsgæði á jaðarsvæðum með því að auðvelda íbúum þessara svæða aðgengi að upplýsingum. Þá er talið að efla megi mannauð með almennu aðgengi að fjölþjóðlegum upplýsingum, og að slíkt aðgengi dragi verulega úr einangrun þessara svæða. Litlir og afskekktir háskólar virðast vera hentug tæki til stuðnings byggðastefnu.

Eitt af því sem stendur í vegi fyrir uppbyggingu þróaðra fjarskiptaneta er krafa um hagnað. Vegna lægri kostnaðar við flutning gagna og stærri markaðar er hagnaður mestur á þéttbýlustu svæðunum. Fjarskiptafyrirtæki velja því oftast að þjóna þessum markaði fyrst og auka þannig ójöfnuð svæða. Í þingsályktun um stefnu í byggðamálum 1999 -2001 er talað um að jafna aðstöðu til gagnaflutninga með gjaldskrárbreytingu Landssímans, og hefur það að einhverju leyti komið til framkvæmda. Naðsynlegt er þó að veita því athygli að hvorki aukin flutningsgeta eða jöfnun gjaldskrár geta ein sér sér ýtt undir atvinnuþróun. Aðgengi að fjarskiptanetum verður að vera hluti af viðtækari áætlun um þróun fjarvinnslu og dreifingu stjórnsýslu og einkafyrirtækja. Þótt jaðarsvæði búi áfram við lakari þjónustu en kjarnasvæði, getur uppbygging fjarskiptakerfa bætt ástandið. Í þingsályktun um stefnu í byggðamálum 1999 - 2001 er þetta sett fram sem markmið og í áætlun ríkisstjórnarinnar um upplýsingasamfélagið segir orðrétt:

"Upplýsingar verði gerðar fólki aðgengilegar, án tillits til efnahags eða búsetu, og því tryggðir möguleikar til að menntast alla ævi og læra ný störf eftir þörfum. Sérstaklega sé hugað að nýtingu upplýsingatækninnar við miðlun opinberra upplýsinga. Með auknum aðgangi landsmanna að nettengdum tölvum opnast nýir möguleikar til þess að bæta þjónustu, óháð búsetu eða afgreiðslutíma einstakra stofnana. Gera þarf öll upplýsingakerfi ríkisfyrirtækja þannig úr garði að hægt verði að sækja þangað upplýsingar um lög, reglur, réttindi, skyldur o.þ.h. um tölvunet og jafnframt verði hægt að reka erindi sín, fylgjast með framgangi mikilvægra mála og fá alla þá þjónustu sem mögulegt er að veita með þessum hætti. Bættur verði aðgangur landsmanna að upplýsingum um samfélagsþjónustu ríkis og sveitarfélaga og samskipti þeirra á milli. Notendabúnaður tengdur upplýsinganeti verði aðgengilegur í opinberum stofnunum. Upplýsingatæknin verði nýtt í baráttunni við atvinnuleysi og til að draga úr óæskilegum áhrifum búsetu á atvinnumöguleika, t.d. með því að koma á fót vinnumiðlun fyrir allt landið þar sem skráð verði laus störf og upplýsingar um einstaklinga í atvinnuleit á samræmdum gagnagrunni." (Framtíðarsýn ríkisstjórnar Íslands um upplýsingasamfélagið, 1996).

4 BÚSETUÞÆTTIR Í SJÁVARBYGGÐUM

Búsetuval fólks

Bjarki Jóhannesson

Rannsóknir á Vesturlöndum sýna að atvinna er aðeins einn af þeim þáttum sem ráða búsetuvali fólks. Hérlendis kemur þetta fram í búsetukönnun prófessors Stefáns Ólafssonar. Áður fyrr var oft hægt að stýra staðarvali fyrirtækja með opinberum reglum og styrkjum. Nú eru breyttir tímar og fyrirtæki framleiða oft háþróaðar vörur og þjónustu sem krefjast mikillar starfsþekkingar. Framboð á starfsmenntuðu vinnuafli er meðal þeirra þátta sem mikilvæg ir eru fyrir staðarval fyrirtækja. Það er ekki lengur nóg að staðsetja fyrirtæki einhvers staðar og halda síðan að fólk komi sjálfkrafa að búa þar. Ljóst er því að laga verður byggðaaðgerðir að óskum fólks um búsetu.

Mikilvæg orsök búseturöskunar er *breytt gildismat fólks*, einkum ungs fólks. Það stafar af aukinni menntun, ferðalögum og fjölmiðlum. Hvert tímabil sögunnar einkennist af vissum viðhorfum og lífsstíl. Þegar Íslendingar tóku skrefið frá bændasamfélaginu yfir í iðnaðarsamfélagið urðu kynslóðaskipti og fráhrarf frá lífsstíl og viðhorfum bændasamfélagsins. Tímabilið einkenndist af tæknihyggju sem oft réði ferðinni fremur en mannleg viðhorf. Á sjöunda áratugnum kom fráhrarf og jafnframt því sem við stigum skrefið frá iðnaðarsamfélaginu yfir í upplýsinga- og hátæknisamfélagið ruddu sér til rúms ný viðhorf. Þau einkennast af nýsköpun, alþjóðahyggju, hreyfanleika í búsetu, sjálfstæði, jafnrétti milli kynja, þjóðflokka og trúarhópa og vaxandi áhuga á málefnum sem standa nálægt fólki eins og umhverfismálum, menningu og bættum lífsgæðum.

Ungt fólk kys æ meiri hreyfanleika í búsetu og atvinnu. Það er ekki lengur sátt við að búa á sama stað alla ævi og stunda sama starf alla ævi. Þetta leiðir til aukinna búferlaflutninga og þeir staðir eru eftirsóknarverðastir sem bjóða upp á fjölbreytni í búsetu og tækifæri til að skipta um starf. Ungt fólk gerir einnig æ meiri kröfur til framboðs, fjölbreytni og sveigjanleika í menningu og afþreyingu. Föst félagasamtök uppfylla ekki lengur þarfir þess. Einnig þetta hefur áh rif á búsetuval fólks og þeir staðir eru eftirsóknarverðir sem bjóða upp á fjölbreytni í þessum efnun. Hér hefur höfuðborgarsvæðið forskot á landsbyggðina.

Búsetuskripti eru tíðari en áður, en tíðnin tengist félagslegum bakgrunni. Kvenfólk er hér hreyfanlegra en karlmenn og konur vilja fjölbreyttara framboð menningar en karlar. Fólk sem elst upp í litlum bæjum vill fremur flytja brott en fólk sem elst upp í stærri bæjum. Menntun eykur einnig flutningatíðni fólks milli héraða, bæði til að sækja háskólanám og betri atvinnumöguleika.

Í búsetukönnun prófessors Stefáns Ólafssonar kom m.a. fram að höfuðborgarsvæðið hefur einkum yfirburði gagnvart landsbyggðinni á sviði aðstöðu til menningarneyslu og afþreyingar annars vegar og verslunar og þjónustu hins vegar. Land sbyggðin hefur yfirburði á sviði umhverfisskilyrða og opinberrar þjónustu.

Flestir þeir sem fluttu milli byggðarlaga á árunum 1992 -96 voru ánægðari með vöruúrval á nýja staðnum, síðan kom, í þessari röð, menningarlíf, atvinnutækifæri, húshitunarkostnaður, þjónustuúrval, skemmtanalíf, flugsamgöngur, atvinnuöryggi, aðstaða til afþreyingar og íþróttaiðkunar, verðlag, framhaldsskólumál, framboð hentugs húsnæðis og tekjuöflunarmöguleikar. Þetta eru vísbendingar um hverju fólk kann að sækjast eftir. Atriði sem tengjast „nú tímalegum lífsháttum“ eru áberandi ofar á listanum og höfðu yfirburði á nýja búsetustaðnum.

Íbúar þéttbýlisstaða með 200 til 1000 íbúa hafa sérstöðu fyrir það hve óánægðir þeir eru með búsetuskilyrðin. Íbúar þéttbýlis með minna en 200 íbúa og íbú ar sveitanna eru ánægðari

með skilyrðin í byggðarlaginu en þeir sem búa í þorpum og kaupstöðum með 200 til 1000 íbúa. Það eru því litlu þéttbýlisstaðirnir sem höllustum fæti standa með tilliti til búsetuþróunar. Minnst er ánægja íbúa þeirra með húshitunarkostnað, verðlag á vöru og þjónustu, framhaldsskólamál, afþreyingaraðstöðu og atvinnutækifæri.

Menningar- og afþreyingarmál hafa sterkasta stöðu á stærstu þéttbýlisstöðunum, þ.e. á höfuðborgarsvæðinu og Akureyrarsvæðinu. Síðan koma Norðurland vestra og Reykjaness. Minnst er ánægjan með þessa þætti á Austurlandi og Vestfjörðum. Í verslun og þjónustu hefur höfuðborgarsvæðið mikla yfirburði. Almenn tækniframfarir eru landsbyggðarmenn ánægðari með umhverfisskilyrði og veðurfar en íbúar Faxaflóasvæðisins. Mest er ánægjan með umhverfisskilyrði á Vesturlandi, Norðurlandi og Austurlandi. Minnst er hún á höfuðborgarsvæðinu en næstmínst á Vestfjörðum og Suðurlandi og gætir ótta við hættu af völdum náttúruafla á tveimur síðarnefndu svæðunum en á höfuðborgarsvæðinu gætir sérstaklega óánægju með hættu af völdum umferðar og ofbeldis.

Það eru einkum eftirtaldir þættir sem leggja ber áherslu á við bætt búsetuskilyrði í byggðum landsins:

- Umhverfissvæði: snyrtilegt umhverfi laust við hávaða og mengun, útsýni, aðgangur að ósnortinni náttúru.
- Félagsleg gæði: atvinna (fyrir bæði hjónin ef við á), efnahagslegt, félagslegt og líkamlegt öryggi, framboð á góðu, vel staðsettu og hagkvæmu húsnæði, góðar verslanir og þjónusta, dagvistun, góðir grunnskólar, aðgangur að menntaskólum og/eða fjölbrautarskólum, möguleikar á framhaldsmenntun eftir stúdentspróf.
- Samgöngur: öruggar og þægilegar samgöngur innanbæjar og við aðra landshluta, aðgangur að almenningsamgöngum (ef við á).
- Menning og afþreying: aðlaðandi umhverfi, gott framboð á menningu og afþreyingu, aðstaða til íþróttaiðkana og útivistar.

4.1 Verslun og þjónusta

4.1.1 Almenn greining á stöðu verslunar og þjónustu í sjávarbyggðum

STYRKUR

Stuttar vegalengdir í staðbundna þjónustu

Nálægð við þjónustuna á staðnum er styrkur í litlum byggðarlögum. Boðleiðir eru stuttar, og þjónustan er bæði nálæg í vegalengd og tíma.

Verslanakeðjur

Uppbygging útibúa frá verslanakeðjum í stærri þéttbýliskjörnum nýtist sjávarbyggðum í nágrenni þeirra með því að þær bjóða lágt vöruverð.

VEIKLEIKAR

Ónóg samkeppni vegna mannfæðar

Mannfæð orsakar að ekki er hægt að halda uppi virkri samkeppni í verslun í fámennum sjávarbyggðum.

Færri dagvöruverslanir

Stóru verslanakeðjurnar hafa takmarkaðan áhuga á m inni stöðum, en litlar einkareknar verslanir leggjast af í heimabyggðum.

Takmarkað framboð á þjónustu í fámennum byggðarlögum

Dreifð byggð, fjarlægðir og mannfæð hindra uppbyggingu þjónustu í sjávarbyggðum. Í fámennum byggðarlögum er takmarkað framboð á sérhæfðri þjónustu og félagsleg þjónusta oft af skor num skammti.

Hærra vöruverð fjær höfuðborgarsvæðinu

Vöruverð í sjávarbyggðunum fer almennt hækkandi er fjær dregur frá höfuðborgarsvæðinu.

ÓGNANIR

Fólksfækkun veikir verslun og þjónustu

Vegna fólksfækkunar mun grundvöllur verslunar og þjónustu veikjast enn frekar á svæðum utan stærri þéttbýlisstaða.

Minni verslanir verða undir

Minni verslanir í sjávarbyggðum nálægt stærri byggðakjörnum verða undir í samkeppni við stærri verslanakeðjur. Það rýrir nærþjónustu í þessum byggðarlögum.

TÆKIFÆRI

Netverslun bætir aðgengi að sérverslun

Aukin netverslun og póstverslun gefur fólki á afskekktum svæðum aukin tækifæri til að sinna þörfum sínum, a.m.k. hvað varðar sérverslun.

Hagræðing getur bætt þjónustu

Hagræðing í þjónustu, t.d. samnýting í opinberri þjónustu, sveigjanleiki í lausnum og breytt tækni, getur gefið möguleika á að veita betri þjónustu, þó að markmiðið sé einkum hagræðing.

Samnýting verslunar og þjónustu

Víða má halda uppi verslun og þjónustu með samnýtingu. Til dæmi s má hugsa sér að matvöruverslanir geti jafnframt annast ýmsar

Fjarnám bætir þjónustu

tegundir þjónustu, svo sem póstafréttir og jafnvel bankaþjónustu.

Fjarnám hefur nú þegar gert einstaklingum kleyft að mennta sig til ákveðinna þjónustustarfa, svo sem kennslu í sinni heimabyggð. Fyrirsjáanlegt er að framboð á slíku námi mun aukast stórlega á næstu árum, og má þá reikna með auknum gæðum þjónustu, íbúum hinna dreifðu byggða til hagsbóta.

4.1.2 Svæðisbundin greining á verslun og þjónustu

4.1.2.1 Verslun og þjónusta í sjávarbyggðum á Suðurlandi og Reykjanesi

STYRKUR

Sækja þjónustu til Reykjavíkur

Nálægð við Reykjavík þýðir að íbúar Reykjanes og Suðurlands geta sótt ýmsa þjónustu þangað.

Sterkir þjónustukjarnar

Reykjanesbær er sterkur verslunar- og þjónustukjarni fyrir Reykjanes, þangað sem fólk af öllu svæðinu sækir sérhæfða verslun og þjónustu. Selfoss er sterkur verslunar- og þjónustukjarni, sem nýttist Þorlákshöfn vel.

Góð þjónusta í Vestmannaeyjum

Í Vestmannaeyjum eru m.a. sýslumaður og sjúkrahús og framhaldsskóli. Þar eru allnokkrar dagvöruverslanir og sérvöruverslanir og allmörg þjónustufyrirtæki. Þar má nefna fjármálaþjónustu endurskoðandaskrifstofu og tvær lögfræðistofur. Stóru tryggingarfélagin eru öll með skrifstofur í Eyjum.

Minni flutningskostnaður

Nálægð við höfuðborgarsvæðið hefur þau jákvæðu áhrif að vöruverð er líkara því sem gerist á höfuðborgarsvæðinu. Stöðug samkeppni er við verslun og þjónustu í Reykjavík.

Virk samkeppni í dagvöruverslun

Svæðið nýtur góðs af virkri samkeppni í dagvöruverslun í Reykjanesbæ. Þar eru tvær stórar verslanir, Hagkaup og Samkaup og fjölmargar minni verslanir.

VEIKLEIKAR

Samkeppni við höfuðborgarsvæðið

Nálægð við höfuðborgarsvæðið hefur einnig neikvæð áhrif á verslun og þjónustu á Reykjanesi. Mikil samkeppni við höfuðborgarsvæðið gerir staðbundna uppbyggingu á sérhæfðri verslun og þjónustu erfiða.

ÓGNANIR

Þjónustuframboð á höfuðborgarsvæðinu

Erfið samkeppnisaðstaða þjónustufyrirtækja á Reykjanesi við fyrirtæki á höfuðborgarsvæðinu getur hamlað uppbyggingu þjónustu á svæðinu.

4.1.2.2 Verslun og þjónusta í sjávarbyggðum á Vesturlandi

STYRKUR

Verslun í heimabyggð Vegna fjarlægðar frá höfuðborgarsvæðinu og öðrum stórum verslunar- og þjónustukjörnum hefur verið grundvöllur fyrir bæði dagvöru- og sérvöruverslanir víða á Snæfellsnesi.

VEIKLEIKAR

Engin stór verslunar- og þjónustukjarni Enginn stór verslunar- og þjónustukjarni er á Snæfellsnesi.

ÓGNANIR

Grundvöllur veikist Hærra verð og minna vöruúrval virðist leiða til þess að Snæfellingar versli mikið í Borgarnesi og höfuðborgarsvæðinu. Ef verslun og þjónusta er sótt í meira mæli út fyrir heimabyggðina getur það veikt grundvöllinn heima fyrir.

TÆKIFÆRI

Samgöngubætur Samgöngubætur geta tengt saman og styrkt þéttbýliskjarna og þar með grundvöll verslunar og þjónustu á svæðinu.

Lágt vöruverð í nágrenninu

Lægst verð í dagvöruverslun á Vesturlandi er í Borgarnesi og á Akranesi, ásamt Stykkishólmi. Með bættum samgöngum getur þetta nýst sjávarbyggðum á Snæfellsnesi.

4.1.2.3 Verslun og þjónusta í sjávarbyggðum á Vestfjörðum

STYRKUR

*Ísafjarðarbær, sterkur
verslunar- og
þjónustukjarni*

Í Ísafjarðarbæ hafa átt sér stað breytingar með bættum samgöngum, og svæðið er eitt þjónustusvæði allt árið. Verslunarkeðjur hafa fest rætur og vöruverð lækkað með meiri samkeppni. Vöruverð er því lágt á norðanverðum Vestfjörðum. Fjórðungssjúkrahús er á Ísafirði. Þar er einnig sérhæfð þjónusta og opinber þjónusta.

*Þjónusta í minni
sjávarbyggðum*

Á Patreksfirði er sjúkrahús og heilsugæsla með lækni á Þingeyri, Flateyri og Bolungarvík. Önnur þjónusta í sjávarbyggðum er aðallega á Patreksfirði og í Bolungarvík.

*Þjónustumiðstöð í
Súðavík*

Hafist er handa við að reisa nýja þjónustumiðstöð í nýju byggðinni í Súðavík. Í henni verður banki, pósthús, verslun, heilsugæslustöð, stjórnsýsla o.fl.

*Aðgengi batnað með
Vestfjarðagöngum*

Eftir að Vestfjarðagöngin komu hefur aðgengi íbúa á Flateyri og Suðureyri að þjónustu á Ísafirði batnað mikið.

VEIKLEIKAR

*Verslun dregst saman
á minni stöðum*

Öflug verslun á Ísafirði gerir minni stöðum erfiðara fyrir að halda úti verslun. Sérvöruverslun hefur dregist saman á minni stöðum í kringum Ísafjörð vegna breyttra samgangna.

*Lítill þróun utan
Ísafjarðar*

Utan Ísafjarðarbæjar er lítil framþróun í verslun og þjónustu á Vestfjörðum.

*Minni þjónusta fjarri
byggðakjörnum*

Þjónusta á Vestfjörðum ræðst mest af fjarlægð og aðgengi að stærstu byggðakjörnum. Aðgengi að þjónustu er væntanlega lakast á suðurfjörðum Vestfjarða.

ÓGNANIR

Fólksfækkun

Verði áfram hröð fólksfækkun á svæðinu mun grundvöllur verslunar og þjónustu veikjast þar enn frekar.

TÆKIFÆRI

Staðbundin þjónusta

Ákveðin tækifæri eru falin í því að vera langt frá helstu þjónustumiðstöð landsins (höfuðborgarsvæðinu). Það getur verið hvatning til þess að bjóða upp á meiri staðbundna þjónustu.

Samgöngubætur

Samgöngubætur geta styrkt þéttbýliskjarna og þar með aukið grundvöll verslunar og þjónustu á svæðinu.

4.1.2.4 Verslun og þjónusta í sjávarbyggðum á Norðurlandi

STYRKUR

Akureyri er sterkur þjónustukjarni

Akureyri er sterkur þjónustukjarni á Norðurlandi, og njóta nærliggjandi sjávarbyggðir góðs af því. Minni þjónustukjarnar eru Sauðárkrókur og Húsavík.

Góðar samgöngur við Reykjavík

Af Norðurlandi vestra er hægt að sækja verslun og þjónustu til höfuðborgarsvæðisins, einkum eftir tilkomu Hvalfjarðarganganna.

VEIKLEIKAR

Fall kaupfélaga

Fall kaupfélaga hefur breytt stöðu byggðarlaga hvað varðar framboð á þjónustu og er hún nú í meira mæli í formi útibúa á vegum aðila, sem hafa höfuðstöðvar utan svæðisins.

Enginn afgerandi þjónustukjarni í Norður-Þingeyjarsýslu

Í Norður-Þingeyjarsýslu er enginn sterkur þjónustukjarni. Áður voru þar nokkur kaupfélög, en nú er KEA eina starfandi kaupfélagið á Norðurlandi eystra. Aðstæður eru erfiðar í sýslunni. Verslun stendur á veikum grunni, en sterkast stendur hún þó á Þórshöfn. Langt er að sækja þjónustu, milli Þórshafnar og Húsavíkur eru 230 km.

Fáar sérværslanir í kringum Akureyri

Sérværslunum hefur fækkað á minni þéttbýlisstöðum á Eyjafjarðarsvæðinu, þar sem sérvörur eru sóttar til Akureyrar.

ÓGNANIR

Vegalengdir og fólksfækkun

Miklar vegalengdir og slæmir vegir veikja grundvöll verslunar, t.d í Norður-Þingeyjarsýslu og á Ströndum. Ef fólksfækkun heldur áfram mun það veikja grundvöll verslunar enn frekar.

Gjaldþrot verslunar á Þórshöfn

Verslunin á Þórshöfn er gjaldþrota. Þar er nú aðeins bráðabirgðaverslun leigð af þrotabúinu.

TÆKIFÆRI

Tilraunaverkefni

Atvinnuþróunarfélag Þingeyinga hefur kynnt hugmynd að tilraunaverkefni um samsarf milli stórrar verslanakeðju og smærri verslana á landsbyggðinni. Það mundi bæta aðgengi fólks á fámönnum stöðum að vörum.

Bættar samgöngur

Bættar samgöngur að þjónustukjörnum mundu veita íbúum sjávarbyggðanna tækifæri til að nýta sér betur verslun og þjónustu, sem þar býðst.

4.1.2.5 Verslun og þjónusta í sjávarbyggðum á Austurlandi

STYRKUR

Hröð þróun í dagvöruverslun

Hröð þróun hefur verið í dagvöruverslun á Austurlandi á undanförunum árum. M.a. hafa verslunarkeðjur fest rætur. Þessum breytingum fylgja nokkrar framfarir þar sem þjónustan hefur batnað, og vöruverð er lægra á stærri stöðum.

Sérhæfð þjónusta

Dreifing sérhæfðrar þjónustu á Austurlandi er nokkuð góð.

VEIKLEIKAR

Hátt vöruverð á minni stöðum

Íbúar í litlum og einangruðum sjávarbyggðum búa við hátt vöruverð og fákeppni í verslun.

Lítill framþróun í sérvöruverslun

Lítill framþróun er í sérvöruverslun á Austurlandi.

ÓGNANIR

Verslunum lokað

Einu matvöruversluninni á Bakkafirði hefur nú verið lokað, og Kaupfélag Stöðfirðinga rambar á barmi gjaldþrots. Hefur reksturinn á Stöðvarfirði og Breiðdalsvík verið auglýstur til leigu eða sölu.

Samdráttur í fámennum byggðalögum

Ef ekki verður gert átak í vegabótum og ef ekki hægir á fólksfækkun mun grundvöllur verslunar í afskekktari sjávarbyggðum veikjast enn frekar.

Erfið rekstrarstaða stofnana

Erfið rekstrarstaða stofnana svo sem heilbrigðisstofnana er ógnun við þjónustu á Austurlandi.

TÆKIFÆRI

Bættar samgöngur

Bættar samgöngur að þjónustukjörnum veita íbúum tækifæri til að nýta sér betur verslun og þjónustu.

Nýir aðilar reyna verslunarrekstur

Heimaaðilar eru að taka við rekstri verslunar á Bakkafirði, og aðilar á Stöðvarfirði og Breiðdalsvík hafa lýst áhuga á að taka við rekstri þar.

4.1.3 Þróun verslunar og þjónustu í sjávarbyggðum

Áskell Heiðar Ásgeirsson og Bjarki Jóhannesson

Í kafla 2.3 var fjallað um verslun og þjónustu sem atvinnugrein, en í þessum kafla er fjallað um verslun og þjónustu sem búsetuþátt, þ.e. þann þátt sem snýr að neytandanum. Samt sem áður skarast umfjöllunin nokkuð og er vísað í kafla 2.3.3 varðandi almenna þróun verslunar og þjónustu á landsbyggðinni.

Þegar rætt er um verslunarþjónustu verður að greina milli dagvöruverslunar annars vegar og sérvöruverslunar hins vegar, þar sem innkaupavenjur eru mjög ólíkar. Dagvöruverslun krefst tíðra innkaupa og þess vegna nálægðar við neytandann. Sérvöruverslun krefst mikið færri og sérhæfðari innkaupaferða, og neytandinn er reiðubúinn að leggja á sig lengri vegalengdir. Þetta hefur þó að nokkru leyti verið að breytast með breyttum neyslu- og innkaupavenjum á matvöru. Með betri geymslumöguleikum er nú yfirleitt keypt meira magn í einu, sem jafnframt þýðir færri innkaupaferðir. Yfirleitt er þó fólk ekki tilbúið að leggja á sig mjög langar ferðir til að versla inn matvöru, og það vill gjarna geta gripið til nærverslana til skyndiinnkaupa og utan venjulegs verslunartíma.

Verðþróun á dagvöru virðist almennt vera jákvæð á landsbyggðinni. Það er álit þeirra atvinnuráðgjafa sem kynntu sér þessi mál að vöruverð hafi almennt lækkað í kjölfar þess að matvöruverslanakeðjur á suðvesturhorni landsins hafa verið að opna verslanir á landsbyggðinni. Í flestum tilvikum leitast þessar keðjur við að halda sama verði í sambærilegum verslunum, óháð staðsetningu. Áhrifin hafa þó verið mjög misjöfn háð stærð og staðsetningu byggðarlaga. Verslanakeðjurnar hafa einkum staðsett útibú sín í stærri byggðakjörnum. Þar hefur verslunarþjónustan almennt batnað, bæði hvað varðar verð og vöruúrval. Þó hafa ýmsar smærri verslanir hafi ekki staðist samkeppnina og lagt niður starfsemi sína. Áhrifin eru ekki eins jákvæð í nágrennabyggðarlögunum. Þar standast smærri verslanir ekki heldur samkeppnina, og þegar þær leggjast niður er e.t.v. engin verslun lengur á staðnum, sem þýðir það skerta nærþjónustu. Landnám verslanakeðjanna nær ekki til fámennari og afskekktari byggðarlaga. Þar er nú víða slæm staða í matvöruverslun og hefur m.a. verið gripið til þess að draga úr þjónustu með styttingu opnunartíma. Ljóst er að leita verður nýrra leiða ef áður nefnd verslun á ekki að leggjast af nokkuð víða.

Svipaða sögu er að segja um sérvöruverslun. Stærri þéttbýlisstaðirnir virðast ráða við að halda uppi sérvöruverslun í allmiklum mæli, en í smærri byggðarlögunum á hún víðast í vök að verjast. Þetta þarf þó ekki alltaf að þýða skerta þjónustu, heldur fremur breytt verslunarform, þar sem öflugt flutningsnet póstsins hefur skapað grundvöll fyrir aukna verslun í gegnum pöntunarþjónustur, bæði í gegnum síma og net. Bættar samgöngur hafa síðan opnað fyrir tíðari ferðir til stærri kjarna, einkum þó Reykjavíkur og Akureyrar þar sem úrval sérvöru er mest og vöruverð lægst. Þá hefur landsbyggðarfólk tekið þátt í verslunarferðum til annara landa t.d. með beinu flugi frá Akureyri og Egilsstöðum.

Þróun þjónustu á landsbyggðinni er mjög á sömu leið og þróun verslunar. Það eru einkum stærri byggðakjarnarnir sem geta haldið uppi bæði almennri og sérhæfðri þjónustu. Breytt samskiptaform og viðskiptahættir, t.d. með tölvupósti og netgreiðslum, valda því að undirlag undir ýmsar tegundir þjónustu rýrnar. Víða má þó bæta úr þessu með samnýtingu verslunar og þjónustu. Til dæmis má hugsa sér að matvöruverslanir geti jafnframt annast ýmsar tegundir þjónustu, svo sem póstafréiðslu.

4.2 Húsnæðismál

4.2.1 Almenn greining á húsnæðismálum í sjávarbyggðum

STYRKUR

Nægilegt leiguhúsnæði

Í flestum sjávarbyggðum er nægilegt framboð á leiguhúsnæði, og í 14 sjávarbyggðum voru árið 2000 samtals 123 auðar félagslegar íbúðir, sem ýmist voru til sölu eða leigu. (Íbúðalánasjóður, 2000).

*Hagstætt kaupverð
fasteigna*

Fasteignir fást á góðu verði í flestum sjávarbyggðum, víða 40 - 60% af fasteignaverði á höfuðborgarsvæðinu. (Fasteignamat ríkisins, 1999).

VEIKLEIKAR

*Illseljanlegar
fasteignir*

Eignir eru oft illseljanlegar þrátt fyrir lágt verð, og illseljanlegar íbúðir, sem innleystar hafa verið í félagslega íbúðarkerfinu, auka enn á misræmið milli framboðs og eftirspurnar. Aðkomufólk hikar við að fjárfesta í fasteignum. Það stansar því e.t.v. st ytra á staðnum en ella. "Selur einbýlishús úti á landi og kaupir blokkaríbúð í Reykjavík" heyrir oft þegar fólk ræðir um fasteignaverð og verðmæti eigna. Eignir verða að "átthagafjötrum", sem getur hamlað þróun svæðisins og nýsköpunarkrafturinn verður hugsanlega minni fyrir vikið.

*Áhrif fólksfækkunar á
fasteignamarkaðinn*

Almennt er framboð á húsnæði meira en eftirspurnin, einkum þegar fjær dregur höfuðborgarsvæðinu. Fólksfækkun hefur áhrif á fasteignamarkaðinn. Dæmi eru um að fólk sé hrætt við að sitja uppi með verðlitlar eignir og selji því e f tilboð fæst.

Lág veðhæfni

Lágt fasteignaverð í sjávarbyggðunum gerir það að verkum að veðhæfni húseigna er lágt metin af lánastofnunum. Fólk fær lægri lán í bönkum út á fasteignir sínar.

*Leigumarkaður háður
atvinnuástandi*

Eftirspurn eftir leiguíbúðum er yfirleitt nátengd atvinnuástandi. Þegar eftirspurn er eftir vinnuafli er einnig eftirspurn eftir leiguhúsnæði, en þegar eftirspurn eftir vinnuafli dvín hverfur einnig eftirspurn eftir leiguhúsnæði.

ÓGNANIR

*Áframhaldandi
fólksfækkun*

Ef fólksfækkun heldur áfram í sjávarbyggðum, mun hún hafa áframhaldandi neikvæð áhrif bæði á húsnæðismarkað og leigumarkað, sem ýtir enn undir neikvæða íbúáþróun.

*Niðurgreiddar
fasteignir spilla
markaði*

Með lagabreytingu um húsnæðismál geta sveitarfélög komið inn á fasteignamarkaðinn með mikinn fjölda niðurgreiddra fasteigna úr félagslega húsnæðiskerfinu og hugsanlega orsakað enn frekari verðlækkunarir fasteigna.

TÆKIFÆRI

*Hagstætt kaupverð
fasteigna*

Í lágu fasteignaverði í sjávarbyggðum felst tækifæri til að laða að fólk, sem vill kaupa fasteignir á betra verði en á höfuðborgarsvæðinu, til heilsársbúsetu eða tvöfaldrar búsetu.

*Jöfnun
húshitunarkostnaðar*

Niðurgreiðslur húshitunarkostnaðar voru auknar á þriðgja ára tímabili (1999-2001), þannig að rafhitunarkostnaður og kostnaður við að nota dýrar veitur á að vera samsvarandi við meðaldýrar veitur. Þessar aðgerðir hafa lækkað húshitunarkostnað þar sem kynding var dýr og þannig jafnað þennan hluta búsetukostnaðar landsmanna. Það jafnar möguleika svæðanna á að laða til sín fólk.

Nýjar hitaveitur

Á undanförunum 10-15 árum hefur fundist heitt vatn, þar sem hingað til hafa verið taldar litlar sem engar líkur á því. Með framförum í leitar-, bor- og vinnslutækni fjölga stöðugt þeim stöðum, þar sem mögulegt er að reka hitaveitur. Miklar líkur eru á því að með tíð og tíma fjölgi þeim hluta landsmanna, sem njóta hitaveitna úr 85% í 90-95%. (Grímur Björnsson og Kristján Sæmundsson, 1998.)

*Félagslegu húsnæði
breytt í leiguhúsnæði*

Með nýjum lögum um húsnæðismál er sveitarfélögum heimilt að breyta félagslegum eignaríbúðum sem koma til innlausnar í leigubúðir til frambúðar. Lögin gera ráð fyrir að sveitarfélög geti stofnað hlutafélag, sjálfseignarstofnun eða félag með ótakmarkaða ábyrgð, er annist útleigu íbúða í eigu sveitarfélag síns.

4.2.2 Svæðisbundin greining á húsnæðismálum í sjávarbyggðum

4.2.2.1 Húsnæðismál í sjávarbyggðum á Suðurlandi og Reykjanesi

STYRKUR

*Lágur
húshitunarkostnaður*

Ódýr eða meðaldýr húshitun er í flestum sjávarbyggðum á Suðurlandi. Húshitunarkostnaður á Reykjanesi er sambærilegur við Reykjavíkursvæðið, og hitaveita Þorlákshafnar er meðal hagkvæmstu hitaveitum landsins og telst vera ódýr hitaveita samkvæmt flokkun hitaveitna í skýrslu Fjarhitunar hf. um húshitunarkostnað. Húshitunarkostnaður hefur verið óbreyttur í krónum talið frá 1991 og lækkað hlutfallslega miðað við verðlagsþróun. Rafmagn er 15 -20% ódýrara en annarsstaðar á landinu.

Hagstætt fasteignaverð

Lægra fasteignaverð í nálægð við höfuðborgarsvæðið og lágur húshitunarkostnaður gerir Reykjanes og Suðurland að hagkvæmum búsetukosti. Kaupverð fasteigna á Reykjanesi er um 70 -80% af fasteignaverði á höfuðborgarsvæðinu. Það hefur hækkad á síðustu árum, en þó mun minna en á höfuðborgarsvæðinu. (Fasteignamat ríkisins, 1999).

Lægri leiga

Leiga á Reykjanesi er almennt örlítið lægri en á höfuðborgarsvæðinu, og í Þorlákshöfn og Vestmannaeyjum er hún mun lægri.

VEIKLEIKAR

*Skortur húsnæðis á
fasteignamarkaði
og leigumarkaði*

Fasteignamarkaðurinn á Reykjanesi markast af ástandi á höfuðborgarsvæðinu. Framboð á íbúðarhúsnæði hefur minnkað um u.þ.b. 40% á s.l. árum um leið og eftirspurn hefur aukist. Eftirspurn eftir leiguhúsnæði er einnig mjög mikil en framboð lítið.

TÆKIFÆRI

Nýbyggingar

Byggingaverktakar eru víða að hefja byggingu á íbúðarhúsnæði sem ætlað er til sölu. Í Þorlákshöfn er nægt framboð af lóðum til fyrir íbúðar- og iðnaðarhúsnæði.

4.2.2.2 Húsnæðismál í sjávarbyggðum á Vesturlandi

STYRKUR

*Virkur
fasteignamarkaður*

Fasteignamarkaðurinn er almennt virkur á Vesturlandi. Sala fasteigna á Snæfellsnesi jókst s.l.ár, og fasteignaverð hefur hækkað.

VEIKLEIKAR

*Vantar húsnæði en fáir
vilja byggja*

Þrátt fyrir fólksfækkun er allt húsnæði í notkun. Eftirspurn er eftir eldra húsnæði, sérstaklega þar sem fólk vill frekar kaupa eldra húsnæði á lágu verði en að byggja nýtt. Þarna er því skortur á húsnæði til sölu.

Vantar leiguhúsnæði

Mjög víða er eftirspurn eftir leigu íbúðum meiri en framboð. Vöntun á hentugu leiguhúsnæði er jafnvel talin nokkur flöskuháls hvað varðar framþróun, vöxt og viðgang þéttbýliskjarna.

Dýr húshitun

Á Vesturlandi búa flestir við dýra húshitun (Fjarhitun, 1999). Í rannsókn Stefáns Ólafssonar (1997) kom fram að hár húshitunarkostnaður var verulegt umkvörtunarefni íbúa á Vesturlandi. Snæfellsnesið er “kalt” svæði og hitað upp með rafhitun. Hér munu þó jöfnunaraðgerðir bæta úr.

ÓGNANIR

*Húsnæðisskortur
hamlar vexti*

Áframhaldandi vöntun á hentugu húsnæði getur hamlað vexti og viðgangi svæðisins.

TÆKIFÆRI

Hitaveita í Stykkishólmi

Í Stykkishólmi er ný hitaveita og möguleikar á heitu vatni víðar á Snæfellsnesi.

Leigumarkaður

Byggja þarf upp leigumarkað í byggðarlögunum. T.d. mætti þar nýta tómar félagslegar íbúðir í Snæfellsbæ.

4.2.2.3 Húsnæðismál í sjávarbyggðum á Vestfjörðum

STYRKUR

*Virkur fasteigna-
markaður í Ísafjarðarbæ
og Tálknafirði*

Fasteignamarkaður er virkur í Ísafjarðarbæ, og þar er framboð gott og flestar gerðir húsnæðis á skrá. Á Tálknafirði er eftirspurn eftir húsnæði meiri en framboð, enda eina sveitarfélagið á Vestfjörðum þar sem íbúum hefur fjölgað verulega síðustu ár.

*Nægt framboð á leigu-
íbúðum*

Vegna þess hve sveitarfélögin eiga mikið af íbúðum úr félagslega kerfinu er ágætis framboð á leigubúðum.

*Raforka á
Samkeppnishæfu verði*

Raforka til heimila og atvinnufyrirtækja er á sambærilegu verði og á höfuðborgarsvæðinu.

VEIKLEIKAR

*Mjög lágt söluverð
fasteigna*

Í könnun Stefáns Ólafssonar á búsetuþáttum á lands byggðinni (1997) kom fram að á Vestfjörðum var mikið kvartað undan neikvæðri þróun fasteignaverðs. Samkvæmt stuðlum Fasteignamats ríkisins er verð húsnæðis í sjávarbyggðum Vestfjarða aðeins 35 - 50% af verði á höfuðborgarsvæðinu. (Fasteignamat ríkisins, 19 99)

Kalt svæði

Vestfirðir eru "kalt svæði". Fjarvarmaveita er á Ísafirði, í Bolungarvík og á Patreksfirði. Á Reykhólum og á Suðureyri er hitaveita en á öðum stöðum er rafhitun. Samanburður við Hitaveitu Reykjavíkur sýnir að hitinn er dýrari á Vestfjörðum, en hér mun u þó jöfnunaraðgerðir bæta úr.

ÓGNANIR

*Áframhaldandi óánægja
með húsnæðismál*

Áframhaldandi óánægja með húsnæðismál, óvirkur fasteignamarkaður, hár húshitunarkostnaður o.s.frv. ógnar búsetu á Vestfjörðum.

TÆKIFÆRI

*Lækkun
húshitunarkostnaðar*

Unnið hefur verið að því að lækka húshitunarkostnað.

4.2.2.4 Húsnæðismál í sjávarbyggðum á Norðurlandi

STYRKUR

Ódýr hitaveita

Á Norðurlandi hafa margir þéttbýlisstaðir aðgang að ódýrri eða meðaldýrri hitaveitu. Á Kópaskeri, Ólafsfirði, Dalvík og Sauðárkróki hafa íbúar aðgang að ódýrri hitaveitu. Á Hvammstanga, Blönduósi og í Hrísey er meðaldýr kynding. (Fjarhitun, 1997)

VEIKLEIKAR

Framboð umfram eftirspurn

Á Siglufirði og Skagaströnd er nokkurt framboð af eldra húsnæði, sem ekki fullnægir ýtrustu kröfum, og er það í lllseljanlegt. Þá er eitthvert framboð þar af nýrri eignum, sem tíma getur tekið að selja.

Neikvæð þróun

Í íbúakönnun Stefáns Ólafssonar (1997) taldi fólk húsnæðismálin hafa þróast á verri veg s.l. 5 ár á Norðurlandi. Einnig var kvartað undan neikvæðri þróun fasteignaverðs. Fasteignaverð í sjávarbyggðum Norðurlands er 40 -50% lægra en á höfuðborgarsvæðinu. Ástandið er þó skást á Eyjafjarðarsvæðinu.

Lítill hreyfing á Norðausturlandi

Í dreifbýli og þorpum í Norður -Þingeyjarsýslu er hreyfing á eignum mjög lítil, og nánast ekkert hefur verið byggt á svæðinu síðustu ár.

Dýr kynding

Á Siglufirði er dýr hitaveita. Í Grýtubakkahreppi, Grímsey, Hofsósi, Skagaströnd, Þórshöfn, Raufarhöfn og á Hólmavík búa íbúar við dýra rafmagnskyndingu. Hér munu þó jöfnunaraðgerðir bæta úr. (Fjarhitun, 1997).

4.2.2.5 Húsnæðismál í sjávarbyggðum á Austurlandi

STYRKUR

Virkur fasteignamarkaður Fasteignamarkaður er nokkuð virkur í stærri sjávarbyggðum á Austurlandi.

VEIKLEIKAR

*Mjög lágt söluverð
fasteigna*

Í íbúakönnun Stefáns Ólafssonar (1997) taldi fólk húsnæðismálin hafa þróast á verri veg sl. 5 ár á Austfjörðum. Einnig var kvartað undan neikvæðri þróun fasteignaverðs. Fasteignaverð er um 50 - 70% af verði á höfuðborgarsvæðinu í stærri sjávarbyggðum á Austurlandi, en í þeim minni allt niður í 30%. (Fasteignamat ríkisins, 1999)

Húshitunarkostnaður

Austurland er "kalt svæði". Í sjávarbyggðum á Austurlandi er rafhitun eða fjarvarmaveitur. Könnun Stefáns Ólafssonar sýndi að Austfirðingar eru afar óánægðir með húshitunarkostnað. Hér munu þó jöfnunaraðgerðir bæta úr.

TÆKIFÆRI

Jarðhitaleit

Jarðhitaleit hefur staðið yfir á Reyðarfirði, Eskifirði og Hornafirði, og sæmilegar líkur eru á árangri.

Íbúðaverð er oftast hærra og stöðugra í stærri samfélögum en þeim minni. Verðmyndun fasteigna er samsett úr flóknu ferli sem helgast af staðsetningu, efnahagsumhverfi og afkomu og fjölmörgum öðrum þáttum. Staðsetning og atvinnuástand virðast þó vera lykil atriði, þar sem erfitt er að efla íbúðamarkað ef stoðir atvinnulífsins eru ekki sterkar (Félagsmálaráðuneytið, 1996). Nefnd á vegum Félagsmálaráðuneytisins skoðaði sérstaklega árið 1996 áhrifaþætti íbúðaverðs á landsbyggðinni. Niðurstaða nefndarinnar benti eindregið til þess að nálægð við Reykjavík ásamt stærð sveitarfélaganna hafi mest áhrif á íbúðaverð.

„*Selur einbýlishús úti á landi og kaupir blokkaríbúð í Reykjavík.*“ Þetta heyrir mjög gjarnan þegar fólk ræðir um fasteignaverð og verðmæti eigna. Í sjávarbyggðum er framboð húsnæðis almennt umfram eftirspurn, þess vegna er erfitt að selja húsnæði og fasteignaverð er lágt. Samkvæmt fasteignamatssuðlum Fasteignamats ríkisins er fasteignaverð í sjávarbyggðum oftast um 40-60% af verði á höfuðborgarsvæðinu (mynd 9).

Þrátt fyrir lágt fasteignaverð hafa eigendur íbúðarhúsnæðis á landsbyggðinni fram til þessa þurft að greiða fasteignaskatta af eignum sínum eins og þær væru staðsettar í Reykjavík, þótt markaðsverð þeirra væri oft ekki nema brot af markaðsverði samskonar eigna í Reykjavík. Þessu hefur nú verið breytt. Samkvæmt breytingu á lögum um tekjustofna sveitarfélaga frá 29. nóvember 2000 er fasteignamat eigna nú stofn til álagningar fasteignaskatts.

Leigumarkaður

Leigumarkaður í flestum sjávarbyggðum er til kominn vegna vandamála við að selja eignir og vegna íbúða í félagslega kerfinu í eigu sveitarfélaga sem settar eru á leigumarkað. Eftirspurn er yfirleitt nátengd atvinnuástandi en leiguíbúðir gegna oft veigamiklu hlutverki fyrir hreyfanleika vinnuafls.

Leiguíbúðum sveitarfélaga á landsbyggðinni hefur fjölgað á síðastliðnum árum, m.a. vegna aukinna lána til fasteignakaupa og vegna þess að sveitarfélög hafa þurft að sjá um leigu félagslegra eignaíbúða sem ekki hefur tekist að selja. Sveitarfélögin hafa verið allt í senn, þ.e. framkvæmdaaðili við byggingu, eigandi íbúðanna og leigusali. Vegna þessa er nokkur munur er á eigendum leiguhúsnæðis á höfuðborgarsvæðinu og í öðrum landshlutum. Á höfuðborgarsvæðinu eru 55% íbúða á leigumarkaði í eigu einkaaðila en sá msvarandi hlutfall úti á landi er 39%. Íbúðir í eigu opinberra aðila, einkum sveitarfélaga, eru hlutfallslega mun fleiri úti á landi eða 46% en á höfuðborgarsvæðinu 23% (Hagstofa Íslands, 1999).

Í könnun sem Félagsmálaráðuneytið og Íbúðalánasjóður stóðu að í byrjun ársins 1999 kom í ljós að talsverð eða veruleg þörf var á leigumarkaði í stærri sveitarfélögum í nágrenni við höfuðborgarsvæðið (á Reykjanesi, Akranesi og í Árnessýslu). Á öðrum svæðum á landsbyggðinni var mun minni þörf fyrir eflingu leigumarkaðar og því fámennari sem sveitarfélögin eru því minni var þörfin. Könnunin sýndi m.a. að á Vestfjörðum og Norðurlandi vestra virtist enginn skortur vera á leiguhúsnæði þ.e. enginn biðlisti var eftir leiguíbúðum (Félagsmálaráðuneytið og Íbúðalánasjóður, 2000). Í verkefninu „Búum til betri byggð“, sem unnið var að á þessu ári, kom fram að nokkur breyting hefur orðið á þessu þar sem skortur var talin vera á leiguíbúðum víða á Vesturlandi, Suðurlandi og í nokkrum sjávarbyggðum á Austurlandi.

Byggingaþróun undanfarin ár er líklega sá áhrifaþáttur sem hvað sterkast hefur haft áhrif á stöðu mála á leigumarkaði, en áður nefnd könnun sýndi að mikill munur var á landshlutum hvað snertir þörf á leiguhúsnæði. Mest var þörfin á höfuðborgarsvæðinu og á stærri þéttbýlisstæðum, þar sem fólksfjölgun hefur orðið en víðast annars staðar var þörfin á að efla leigumarkað óveruleg eða engin. Þá kemur fram að á nokkrum landssvæðum var um offramboð að ræða, félagslegar leiguíbúðir sveitarfélaga standa auðar og markaðsverð þeirra langt undir uppreiknuðu kostnaðarverði þeirra (Félagsmálaráðuneytið og Íbúðalánasjóður, 2000).

Félagslega húsnæðiskerfið

Með lögum nr. 44/1998 um húsnæðismál var Íbúðalánasjóður stofnaður en markmiðið með stofnun sjóðsins var að einfalda og samræma meðferð lánveitinga til húsnæðismála. Stærsta breytingin laut að félagslega íbúðalánakerfinu. Sú grundvallarbreyting varð á að byggingum og kaupum sveitarfélaga á félagslegum eignaríbúðum var hætt og í stað þess tekið upp nýtt félagslegt íbúðalánakerfi. Nýtt fyrirkomulag byggir á því að einstaklingar geta fengið félagslega aðstoð til íbúðarkaupa og geta valið úr öllum íbúðum á markaði en ekki eingöngu íbúðum á vegum sveitarfélaga. Eldra kerfinu verður viðhaldið á meðan innlausn íbúða samkvæmt eldra kerfinu stendur yfir.

Kaupskylda sveitarfélaga á félagslegum eignaríbúðum fellur niður við endursölu og er sveitarfélögum heimilt að selja félagslegar eignaríbúðir á almennum markaði með því skilyrði að áhvílandi lán verði gerð upp. Jafnframt er sveitarfélögum heimilt að breyta félagslegum eignaríbúðum sem koma til innlausnar í leiguíbúðir til frambúðar. Lögin gera ráð fyrir að sveitarfélög geti stofnað hlutafélag, sjálfseignarstofnun eða félag með ótakmarkaða ábyrgð er annist útleigu íbúða í eigu sveitarfélagsins.

Flest sveitarfélög hafa þurft að innleysa til sín íbúðir í félagslega kerfinu og í mörgum þeirra er mikið fé bundið í félagslegum íbúðum. Íbúðirnar eru víða leigðar en á sumum stöðum er eftirspurn það lítil að húsnæðið stendur autt. Rekstrarkostnaður íbúðanna er því oft umfram tekjur af þeim. Skuldir vegna félagslegra íbúða eru skráðar á skuldaskrá sveitarsjóðs og eru oft þungur baggi. Ljóst er að víða um land er hætta á að félagslegar íbúðir valdi sveitarfélögum verulegum kostnaði ef íbúðapróun heldur áfram með sama hætti og verið hefur.

Varasjóður viðbótarlána var settur á stofn m.a. til að styrkja mismun á markaðsverði og bókfærðu verði íbúða þegar þær eru seldar á markaði, en endanleg kostnaðarskipting milli ríkis og sveitarfélaga liggur ekki fyrir. Allmörg sveitarfélög sóttu um styrk árið 1999 og var samþykkt að selja 140 íbúðir með fyrirvara um kostnaðarskiptingu. Þar af voru 80 íbúðir í Reykjavík seldar með hagnaði sem myndar sjóðinn ásamt framlagi úr ríkissjóði kr. 50 milljónir á ári. (Íbúðalánasjóður (b), 2000.)

Almennt virðast sveitarstjórnir halda að sér höndum með að selja íbúðirnar á markaði m.a. vegna þess að mismunurinn á bókfærðu verði íbúða og hugsanlegs söluverðs er víða mjög mikill. Sveitarfélög bíða einnig svara frá ríkinu um kostnaðarskiptingu affalla af félagslegum íbúðum sem seldar eru á markaði. Menn virðast hafa nokkrar áhyggjur af því að jafnvel þótt tækist að fjármagna Varasjóð viðbótarlána með það fyrir augum að selja íbúðirnar á markaðsverði geti það valdið ójafnvægi á markaðnum að opin berir aðilar komi inn á hann með mikinn fjölda niðurgreiddra fasteigna (Verkefnið Búum til betri byggð, 2000).

Í janúar 2000 gerði Íbúðalánasjóður athugun meðal sveitarfélaga á fjölda félagslegra íbúða sem ekki hefur tekist að ráðstafa, þ.e. hvorki selja né leiga. Svör bárust frá 68 sveitarfélögum og reyndust 20 þeirra vera með auðar íbúðir, samtals 134 íbúðir. Af þessum 20 sveitarfélögum voru 14 sjávarbyggðir og innan þeirra voru 123 auðar íbúðir. Í athuginni kom einnig fram að í 36 sveitarfélögum voru félagslegar eignaríbúðir í leigu þar sem ekki hafði tekist að selja þær, samtals 379 íbúðir. Þar af voru 228 félagslegar íbúðir í leigu í sjávarbyggðum. (Íbúðalánasjóður (a), 2000.)

Nefnd um leigumarkað og leiguhúsnæði, sem starfaði á vegum Félagsmálaráðgjafaraduneytisins fyrir á þessu ári lagði til að ráðist verði í sérstakt átak til að aðstoða sveitarfélög á landsbyggðinni við að endurskipuleggja félagslega íbúðakerfið m.a. með það að markmiði að koma á fót sjálfbærum leigufélögum um reksturinn. Nefndin taldi einboðið að hvetja sveitarfélög til að gera skipulagsbreytingu á rekstri leiguíbúða og aðskilja hann frá öðrum rekstri sveitarfélaga með það fyrir augum að auka hagkvæmni og nýtingu þeirrar fjárfestingar sem bundin er í íbúðunum. Að

mati nefndarinnar þarf að grípa til sérstakra aðgerða þar sem íbúafækkun hefur átt sér stað og rekstur félagslegs húsnæðis er í vanda.

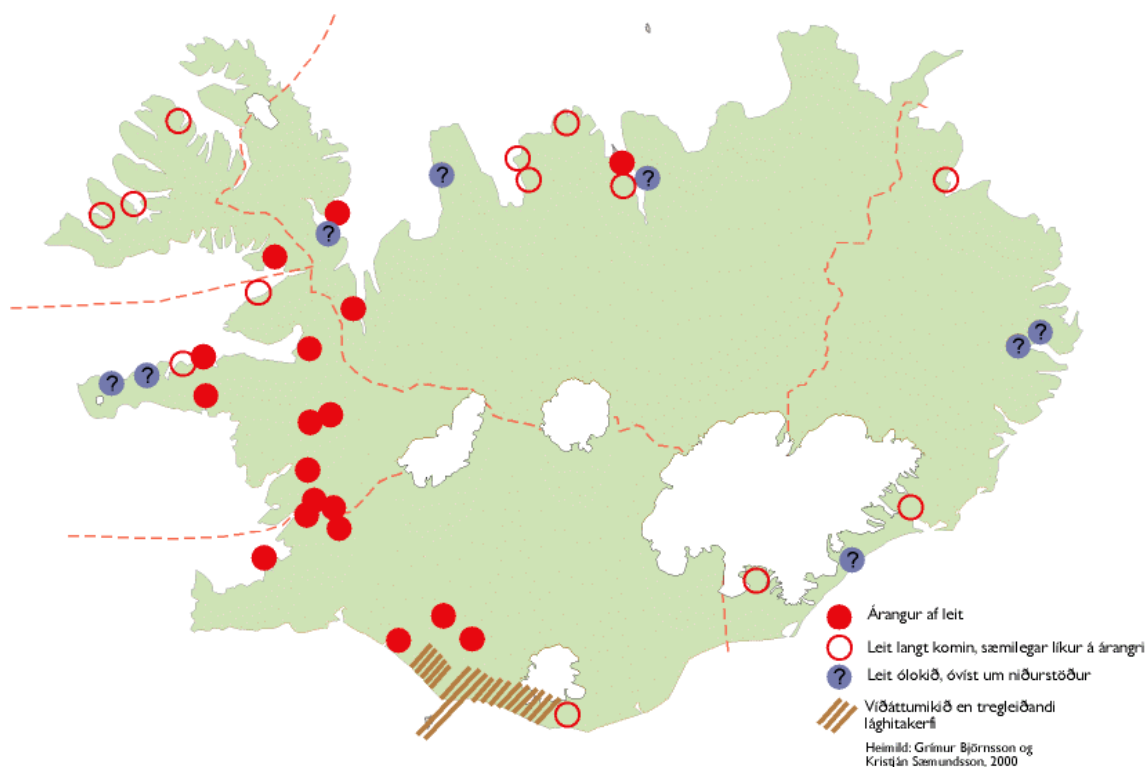
Húshitunarkostnaður

Aðstæður til húshitunar á Íslandi eru misjafnar. Austfirðir og Vestfirðir eru á svo kölluðum „köldum svæðum“ og þar búa flestir við dýra húshitunarkosti. Á Vesturlandi búa flestir við dýra húshitun, þrátt fyrir að möguleikar hitaveitu séu nýttir (Fjarhitun hf., 1999). Í rannsókn Stefáns Ólafssonar (1997) kom fram að hár húshitunarkostnaður var verulegt umkvörtunarefni íbúa á Vestfjörðum, Austurlandi og Vesturlandi. Ódýr eða meðaldýr húshitun er til staðar á flestum þéttbýlisstöðum á Suðurlandi. Á Norðurlandi hafa margir þéttbýlisstaðir aðgang að ódýrri eða meðaldýrri hitaveitu, að undanskildum sjávarbyggðunum Siglufirði, Hofsósi, Skagaströnd, Raufarhöfn og Þórshöfn og í höfuðstað Norðurlands Akureyri, er einnig dýr hitaveita (Fjarhitun hf., 1997).

Þar sem kostnaður við hitun íbúðarhúsnæðis er mjög mismunandi á milli landssvæða hafa stjórnvöld talið rétt að jafna aðstæður til búsetu hvað þetta varðar. Því hefur verið á raforku til hitunar húsnæðis verið greitt niður allt frá árinu 1982 og dýrustu hitaveiturnar hafa verið aðstoðaðar með yfirtöku lána. (Nefnd um lækkingu kostnaðar við hitun íbúðarhúsnæðis, 2000.)

Stefnumörkun og framkvæmda áætlun stjórnvalda hvað varðar húshitunarkostnað liggur fyrir og byggir á úttektum sem Fjarhitun hf. vann fyrir Byggðastofnun. (Fjarhitun hf., 1997, 1999 (a), (b)). Niðurgreiðslur vegna hitunarkostnaðar hafa verið auknar á þriggja ára tímabili (1999 - 2001) þannig að rafhitunarkostnaður og kostnaður við að nota dýrar veitur geti orðið samsvarandi og við að nota meðaldýrar veitur. Þetta er gert með því að greiða niður rafhitunarkostnað með beinum hætti en auk þess er greiddur niður stofnkostnaður dýrra veitna þannig að þær geti boðið upp á lægri taxta en nú er. Samkvæmt þessu voru framlög á fjárlögum árið 2000 til niðurgreiðslu á raforku til húshitunar hækkuð úr 600 mkr í 760 mkr.

Auðvinnanlegur jarðvarmi til húshitunar er mikil náttúruauðlind sem er víða til á Íslandi. Eins og fram hefur komið eru þó nokkur svæði þar sem jarðhiti hefur ekki fundist enn og eru þessi svæði oft kölluð „köld svæði“. Á undanförunum 10-15 árum hafa menn þó verið að finna heitt vatn þar sem hingað til hafa verið taldar litlar sem enga r líkur á heitu vatni. Þetta hefur valdið nokkurri kúvendingu í afstöðu manna til þess hvar mögulegt er að bora eftir heitu vatni. Nýjar hitaveitur hafa verið stofnaðar og aðrar eru í undirbúningi. Árangur þessi er ekki síst að þakka áhuga orkufyrirtækja og rannsóknarmanna, sveitarstjórnarmanna og bænda víða um land, ásamt stjórnvöldum sem hafa veitt fé til rannsókna, gagnavörslu og borana (Grímur Björnsson og Kristján Sæmundsson, 1998).

Mynd 10. Jarðhitaleit á köldum svæðum

Mynd 10 sýnir „köldu svæðin“ þar sem einkum hefur verið unnið að jarðhitaleit síðustu 10-15 árin. Víða er búið að virkja heita vatnið sem fannst, eða hitaveitur eru í undirbúningi. Á öðrum stöðum er leit í gangi og sáemilegar líkur á árangri. Annars staðar er of snemma að segja til um hvort leitin beri árangur, og loks eru svæði þar sem jarðhitaleit hefur verið hætt þar sem undirbúningsrannsóknir bentu ekki til nýtanlegs jarðhita. Á þessu sést að jarðhitaleit er ekki komin á neina endastöð. Framfarir í leitar-, bor- og vinnslutækni gerir staði, þar sem mögulegt er að reka hitaveitur, sífellt fleiri. Miklar líkur eru á að með tíð og tíma geti 90-95% landsmanna notið hitaveitna, borið saman við rúm 85% nú. (Grímur Björnsson og Kristján Sæmundsson, 1998).

Orkuráð, Rafmagnsveitur ríkisins og Orkubú Vestfjarða (2000) hafa útbúið yfirlitsáætlanir um hitun með jarðhita. Tilgangur þeirra er að bera saman á hverjum stað hitun húsa með óniðurgreiddu rafmagni annars vegar og jarðhita hins vegar, ef hann finnst á staðnum. Einnig segir áætlunin til um það hversu langt frá staðnum þýðir að leita að jarðhita í von um að hitun með honum verði ódýrari en með óniðurgreiddu rafmagni. Vitneskja um þetta getur gert jarðhitaleit skilvirkari með því að beina henni að svæðum þar sem von er til að húshitun með jarðhita geti orðið ódýrari. Hún er líka mikilvæg við ráðstöfun opinbers fjármagns til jarðhitaleitar.

Af 47 stöðum sem áætlunin tekur til benda niðurstöður til þess að hagkvæmara sé að hita með jarðhita en óniðurgreiddu rafmagni á 36 stöðum, þ.e. ef jarðhiti finnst innan marka dreifikerfis eða við mörk þess. Nú þegar hita 85,2% landsmanna hús sín með jarðhita. Áætlanir sýna að hjá 0,6% til viðbótar er hagkvæmt að hita með jarðhita þar sem jarðhitinn hefur þegar fundist. Auk þess sýna áætlunir að húshitun með jarðhita er hagkvæm hjá 7,8% til viðbótar en jarðhiti hefur enn ekki fundist á þeim svæðum. Finnst jarðhiti á þeim öllum geta samtals 93,6% landsmanna átt kost á hitun með jarðhita samkvæmt þessum áætlunum (Orkuráð, Rafmagnsveitur ríkisins og Orkubú V estfjarða, 2000).

4.3 Félagslegt umhverfi

4.3.1 Almenn greining á félagslegu umhverfi og öryggi í sjávarbyggðum

STYRKUR

Ánægja með opinbera þjónustu

Landsbyggðarfólk er yfirleitt ánægðra með opinbera þjónustu en fólk á höfuðborgarsvæðinu. Mikill meirihluti er ánægður með dagvistun, heilbrigðisþjónustu og þjónustu við aldraða.

Dagvistun í góðu horfi

Dagvistun er víðast í góðu horfi og styttri biðlistar en á höfuðborgarsvæðinu.

Enginn skortur á þjónustuíbúðum

Þótt lítið sem ekkert sé af þjónustuíbúðum fyrir aldraða og fatlaða í sjávarbyggðum, er húsnæðisskortur fyrir þessa hópa lítill, nema e.t.v. helst á stærri þéttbýlisstöðum. Minni hreppar leysa oft þessi mál í samstarfi við stærri sveitarfélög.

Félagsleg samkennd

Félagsleg samkennd er meiri í fámennum byggðarlögum, þar sem „allir þekkja alla“ en talað er um samfélagslega firringu í stórborgum. Eflaust eflir það félagslega samkennd þeirra sem eftir eru, þegar fólk flyst brott úr fámennum byggðarlögu m. Þá skapast visst öryggisleysi, og þeir sem eftir eru þurfa meira á hver öðrum að halda.

Sjúkraflug styrkt

Sjúkraflug á landsbyggðinni er nú styrkt af ríkinu.

VEIKLEIKAR

Lág laun á landsbyggðinni

Tekjur fyrir sömu störf eru lægri í flestum greinum á landsbyggðinni en á höfuðborgarsvæðinu. Mestur er munurinn í þjónustu-, sölu og afgreiðslustörfum, allt að 40% (Hagstofa Íslands, 1999).

Öryggisleysi fiskverkafólks

Fiskverkafólk í mörgum sjávarbyggðum landsins býr við takmarkað atvinnuöryggi. Ástæður þess eru til að mynda sú óvissa sem frjálst framsal kvóta hefur skapað, en sala á kvóta úr byggðarlögu getur haft í för með sér samdrátt í vinnslu og atvinnuleysi. Sömu aðstæður geta komið upp þegar aflabrestur verður eða veður hamlar veiðum.

Vantar fólk í heilsugæslu

Erfitt að fá fólk til starfa í heilbrigðiskerfinu, jafnvel á stærri stöðum.

Læknaskortur

Síðustu ár hafa íbúar víða í dreifbýlinu mátt búa við viðvarandi skort á læknum og hjúkrunarfræðingum. Slíkt veldur óryggi meðal íbúanna og hefur áhrif á val fólks til búsetu.

Íslenskukennsla innflytjenda ábótavant

Möguleikar innflytjenda til íslenskunáms eru afar takmarkaðir nema

á höfðuborgarsvæðinu (Fræðslumiðstöð Reykjavíkur, 2000).

ÓGNANIR

*Rekstrarerfiðleikar
ráðandi fyrirtækja*

Sjávarbyggðir byggja afkomu sína að miklu leyti á örfáum fyrirtækjum. Ef fyrirtækin lenda í rekstrarerfiðleikum er afkomu mikils hluta íbúa byggðarlagsins ógnað.

Sjávarbyggðir tapa fólki

Félagslegt umhverfi er víða í hættu vegna fólksfæðar, sem le iðir síðan til enn frekari fólksfækkunar.

TÆKIFÆRI

Tvítyngdir einstaklingar

Tvítyngdir innflytjendur auðga íslenskt menningarlíf, og ef íslenskukennsla er markviss, verður þeim gert auðveldara að taka þátt í íslensku samfélagi sem tvítyngdir einstaklingar með rætur og innsæi í tvo eða fleiri menningarheima

4.3.2 Svæðisbundin greining á félagslegu umhverfi og öryggi í sjávarbyggðum

4.3.2.1 Félagslegt umhverfi og öryggi í sjávarbyggðum á Reykjanesi og á Suðurlandi

STYRKUR

Gott atvinnuástand Atvinnuástand er gott á svæðinu.

Nálægð við höfuðborgarsvæðið Íbúar sjávarbyggða á Reykjanesi njóta góðs af nálægð við höfuðborgarsvæðið í sambandi við heilbrigðisþjónustu.

ÓGNANIR

Reykjanesbrautin Samkvæmt könnun Félagsvísindastofnunar (1999) hræðast margir hraðann og óöryggið á Reykjanesbrautinni.

Náttúruhamfarir Reykjanes hryggurinn og Vestmannaeyjar eru virk eldsumbrota- og jarðskjálftasvæði.

4.3.2.2 Félagslegt umhverfi og öryggi í sjávarbyggðum á Vesturlandi

STYRKUR

Meðllaun nálægt landsmeðaltali

Á Vesturlandi eru meðaltekjur við þjónustustörf hliðstæðar landsmeðaltali, en það er þriðji stærsti atvinnugreinaflokkurinn á svæðinu. Frávik meðallauna á Snæfellsnesi er rúmlega 3% undir landsmeðaltali, sem er betri útkoma en víðast á landsbyggðinni. (Atvinnuráðgjöf Vesturlands, 1999).

Íbúar ánægðir með opinbera þjónustu

Íbúar eru almennt ánægðir með opinbera þjónustu, umhverfisskilyrði og veðurfar.

VEIKLEIKAR

Heilbrigðisþjónusta

Læknisþjónusta fyrir íbúa sjávarbyggða á utanverðu Snæfellsnesi hefur verið ótrygg.

ÓGNANIR

Lýðfræðileg skekkja

Aldurshópurinn 25-35 ára er áberandi fámennari á Vesturlandi en á öðrum stöðum á landsbyggðinni (Atvinnuráðgjöf Vesturlands, 1999).

TÆKIFÆRI

Samgöngubætur

Samgöngubætur gætu bætt mat búsetuskilyrðanna í sjávarbyggðum á Vesturlandi.

Aukin samvinna og tengsl

Aukin samvinna milli sveitarfélaga og aukin tengsl milli byggðanna og nánari tengsl atvinnulífs þeirra mundi styrkja stöðu sjávarbyggða á Snæfellsnesi og bæta þar með félagslegt umhverfi.

4.3.2.3 Félagslegt umhverfi og öryggi í sjávarbyggðum á Vestfjörðum

STYRKUR

Ánægja með félags- og heilbrigðisþjónustu

Rannsókn Stefáns Ólafssonar (1997) bendir til þess að hlutfallslega flestir eða 71% svarenda á Vestfjörðum séu ánægðir með félagslega þjónustu. Svipað hlutfall var ánægt með heilbrigðisþjónustu á Vestfjörðum.

VEIKLEIKAR

Tíð mannaskipti

Tíð mannaskipti í stöðum fagsfólks í félagslegri þjónustu getur bent til erfiðleika í þessum málafl okki.

ÓGNANIR

Snjóflóðahætta

Í mörgum sjávarbyggðum á Vestfjörðum er hætt á snjóflóðum, sem ógna öryggi og eigum fólks.

Dýrt sjúkraflug

Verðhækkun á sjúkraflugi kemur hart niður á Vestfjörðum.

TÆKIFÆRI

Nýbúamiðstöð

Áformað er að reisa nýbúamiðstöð á Vestfjörðum til að bæta félagslegar aðstæður þeirra.

Varnargarðar gegn snjóflóðum

Varnargarðar gegn snjóflóðum hafa verið byggðir á helstu snjóflóðasvæðum á Vestfjörðum, og veita þeir íbúum aukið öryggi. Byggðin á Súðavík hefur einnig verið færð til öruggara svæðis.

4.3.2.4 Félagslegt umhverfi og öryggi í sjávarbyggðum á Norðurlandi

STYRKUR

*Búsetuskilyrði á
Norðurlandi eystra
og vestra*

Á heildina litið munar litlu á heildarmati búsetuskilyrða á Norðurlandi eystra og höfuðborgarsvæðinu. Á Norðurlandi vestra koma opinber þjónusta, umhverfisskilyrði og veðurfar vel út í mati á búsetuskilyrðum.

Háskólinn á Akureyri

Háskólinn á Akureyri bætir aðstöðu fólks í sjávarbyggðum til háskólamenntunar. Fólk af landsbyggðinni er í miklum meirihluta þeirra sem sækja háskólann, og þeir sem útskrifast þaðan hafa í miklum meirihluta farið í störf á landsbyggðinni.

Góð heilbrigðisþjónusta

Norðurland stendur nokkuð vel hvað varðar heilbrigðisþjónustu.

VEIKLEIKAR

*Tekjur undir
landsmeðaltali*

Í flestum atvinnugreinum á Norðurlandi vestra eru meðaltekjur undir landsmeðalatali.

ÓGNANIR

*Snjóflóðahætta á
Siglufirði og Ólafsfirði*

Á Siglufirði og Ólafsfirði er hætta á snjóflóðum, sem ógna líkamlegu öryggi og eigum fólks.

Jarðskjálftasvæði

Skagafjörður, Eyjafjörður og Skjálfandi eru virk jarðskjálftasvæði, og hafa orðið þar allsnarpir jarðskjálftar.

Lýðfræðilega skekkja

Á Norðurlandi vestra vantar nokkuð upp á að landsmeðaltal náist í fjölda í aldurshópnum 25-34 ára, og á það sérstaklega við um konur á umræddum aldri.

TÆKIFÆRI

*Varnargarðar gegn
snjóflóðum*

Varnargarðar gegn snjóflóðum hafa verið byggðir á Siglufirði, og veita þeir íbúum aukið öryggi.

*Samningar um
félagslega þjónustu*

Samningar um félagslega þjónustu milli ríkisvaldsins og Akureyrarbæjar gefa ákveðin tækifæri í uppbyggingu þjónustu við sjávarbyggðir út frá Akureyri. Einnig er góð aðstaða á Norðurlandi vestra fyrir endurhæfingarstarfsemi og aðra umönnunarþjónustu.

4.3.2.5 Félagslegt umhverfi og öryggi í sjávarbyggðum á Austurlandi

STYRKUR

Veðursæld

Sú ímynd hefur skapast að á Austurlandi sé mikil veðursæld, og veitir það svæðinu ákveðna sérstöðu.

VEIKLEIKAR

Læknaskortur

Skortur er á læknum og óánægja með aðgengi að þeim á þeim stöðum, sem læknir er ekki staðsettur.

Fáir tannlæknar

Talsverð fyrirhöfn er fyrir fólk á nokkrum stöðum að sækja tannlæknaþjónustu.

Óánægja með þjónustu

Samkvæmt könnun Stefáns Ólafssonar (1997) voru íbúar sjávarbyggða á Austurlandi frekar óánægðir með opinbera þjónustu á sviði dagvistunar, skóla- og heilbrigðismála.

ÓGNANIR

*Snjóflóðahætta á
Seyðisfirði og
Norðfirði*

Á Seyðisfirði og Norðfirði er hætt á snjóflóðum, sem ógna líkamlegu öryggi og eigum fólks.

TÆKIFÆRI

*Aukið atvinnuöryggi
með tilkomu stóriðju*

Stóriðja á Austurlandi mundi skapa aukið atvinnuöryggi og draga úr áhrifum árstíðasveiflna í sjávarút vegi.

*Varnargarðar gegn
snjóflóðum*

Varnargarðar gegn snjóflóðum hafa verið byggðir á helstu snjóflóðasvæðum á Austurlandi og veita þeir íbúum aukið öryggi.

4.3.3 Félagslegt umhverfi í sjávarbyggðum

Sigríður Elín Þórðardóttir

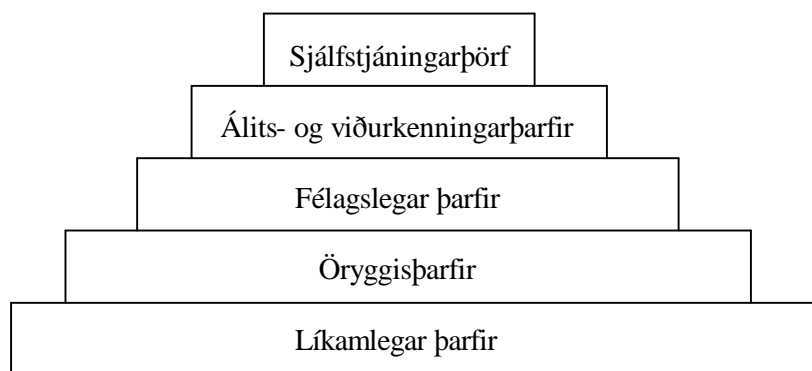
Lífsgæði og félagslegt öryggisnet

Með félagslegu umhverfi er bæði átt við hlutlæga (objective) og huglæga (subjective) þætti er varða grundvallar lífsgæði og félagslegt öryggisnet, sem fólk getur treyst að tryggi þeim þau lífsgæði sem það óskar eftir á ýmsum skeiðum ævinnar. Lífsgæði eða lífskjör eru aðstæður sem ráðast af störfum einstaklingsins, launuðum sem ólaunuðum og það sem þau gefa af sér, þeirri þjónustu sem hann getur notið og möguleikunum til að njóta samvista við aðra og taka þátt í félagslífi.

Félagsvísindamenn hafa frá fyrstu tíð gert ráð fyrir að samfélagið hafi áhrif á velfarnað þegnanna. Félagsfræðingurinn Emile Durkheim fjallaði á 19.öldinni um skaðsemi siðrofs (anomi). Siðrof hlaust þegar örar samfélagsbreytingar röskuðu ytri aðstæðum manna og gerðu þeim erfitt að lifa samkvæmt gildismati sí nu og reglum. Sumum gat einfaldlega orðið um megn að fóta sig og ná áttum við gerbreyttar aðstæður (Durkheim, 1964). Þar er komin helsta skýring Durkheims á vaxandi tilhneigingu til umróts og lausungar í þjóðfélaginu og búsetuþróunin og samfélagsbreytinga rnar á Íslandi er að því leyti sérstæðar að fólksflutingar hafa gerst á skemmri tíma en þekkist í nálægum löndum.

Þegar áhrif samfélagsbreytinga á þegnanna eru skoðaðar, er rétt að hafa í huga að samfélagið verkar fyrst og fremst á þá með óbeinum hætti í gegnum þær stofnanir sem þeir eiga aðild að. Gert er ráð fyrir að uppbygging og breytingar í samfélaginu hafi áhrif á nánustu aðstæður þegnanna svo sem vinnuumhverfi, fjölskyldulíf, fjárhag, félagsleg gæði og búsetu. Aðstæðurnar hafa áhrif á skilning og upplifun einstaklingsins, og saman hafa aðstæðurnar og upplifunin meðal annars áhrif á búsetuval fólks. (Rúnar Vilhjálmsson, 1996).

Þarfir, gildismat og upplifun er einstaklingsbundin og skapast bæði af ytri aðstæðum og mannlegum eiginleikum. Abraham H. Maslow hefur sett fram kenningu um grunnþarfir mannsins og flokkað þær eftir mikilvægi. Þær mikilvægari verða samkvæmt kenningu hans að vera uppfylltar áður en fólk hugsar um þær næstu. Hann hefur líkt þessum þörfum við pýramída, svo nefndan Maslow - pýramída, þar sem grunnþarfir eru í neðsta þrepinu, en ædstu þarfirnar í efsta þrepinu.

Mynd 11. Þarfapýramídi A. H. Maslows

Í neðsta þrepinu eru þarfir tengdar umhverfinu, þ.e. líkamlegar þarfir. Allir hafa þörf fyrir næringu, súrefni og hita. Í næsta þrepi eru þarfir fyrir öryggi. Fólk forðast sársauka og ótta, það þarf reglur, skipulag, stöðugleika, þak yfir höfuðið, peninga til lífsviðurværis, fatnað og vernd fyrir ofbeldi í samfélaginu. Í þriðja þrepinu eru þarfir tengdar mannlegu sambandi, þörf

fyrir félagsleg tengsl, þörf fólks fyrir ást og friðsamleg samskipti við aðra, þörf fyrir að tilheyra hópi og að hafa nán innbyrðis tengsl við aðra einstaklinga. Í næstefsta þrepinu eru þörf fyrir virðingu, bæði sjálfsvirðingu og virðingu annarra. Fólk þarf að finna að það njóti virðingar og hafi áhrif í umhverfi sínu. Allt sem stuðlar að jákvæðri sjálfsmýnd. Í efsta þrepinu er þörf fyrir einstaklingsþróun eða lífsfyllingu: Þörf fyrir að þróa sjálfsvitund sína og nýta þá hæfileika sem í einstaklingnum býr, þróun vitundar, skilnings og sköpunargáfu.

Þessi kenning Maslows um forgangsroðun þarfanna er almennt viðurkennd í meginatriðum. Hún verður þó aldrei vísindalega sönnuð og ekki eru allir á eitt sáttir við hlutfallslegt mikilvægi þessara þátta en flestir munu þó sammála um að vissar grunnþarfir eru sameiginlegar öllum mönnum. Æðri þarfir geta verið einstaklingsbundnar en miklar líkur eru á því að möguleikar á uppfyllingu þeirra séu tengdar óskum fólks um búsetu.

Þeir þættir sem fjallað er um í greiningunni falla einkum undir annað, þriðja og fjórða þrep Maslow-pýramídans. Hér má nefna atvinnuöryggi, efnahagslegt, félagslegt og líkamlegt örygg i, félagslega samkennd og félagslega þjónustu, svo sem heilsugæslu, dagvistun, öldrunarþjónustu, þjónustu við fatlaða o.þ.h.

Öryggi

Orsakabættir þessara þátta eru margvíslegir. *Atvinnuöryggi* tengist samsetningu atvinnugreina í byggðarlaginu og rekstrarmö guleikum fyrirtækja í þeim greinum. Rannsókn Stefáns Ólafssonar (1997) leiddi í ljós minni ánægju með atvinnuöryggi á stöðum með færri en 1000 íbúa en á stærri stöðum og höfuðborgarsvæðinu. Minna en helmingur íbúa á smærri stöðunum er ánægður með atvinnuöryggi. *Efnahagslegt öryggi* tengist svo meðal annars atvinnuöryggi, lánakerfi og bótakerfi hins opinbera.

Aukin atvinnuþátttaka kvenna og kröfur um störf við hæfi beggja hjóna dregur fjölskyldur að fjölbreyttari vinnmarkaði en víða þekkest í sjávarbyggðu m landsins, þar sem atvinnulíf er fremur einhæft. Vandí sjávarbyggða felst í raun ekki í skorti á atvinnutækifærum heldur í skorti á eftirspurn eftir þeim störfum sem í boði eru.

Líkamlegt öryggi tengist mjög umhverfinu, einkum vörnum gegn náttúruhamförum og stórslysum.

Almennt sýna rannsóknir að vanlíðan, þ.e. kvíði og þunglyndi vara fyrstu mánuðina eða ár eftir hamfarir en fjara síðan út, þ.e. náttúrulegar hamfarir hafa yfirleitt tímabundin áhrif (Cockerham, 1998). Íbúar Vestmannaeyja og ýmissa byggðar laga á Vestfjörðum og Austurlandi eru mest meðvitaðir um þennan þátt. Á stöðum sem orðið hafa manntjón af völdum náttúruafla ríkir sterk samkennd meðal einstaklinga byggðalagsins, hver þarf á öðrum að halda.

Félagslegt öryggi tengist annars vegar félagslegri þjónustu s.s. heilsugæslu, öldrunarþjónustu, dagvistun og þjónustu við fatlaða og hins vegar félagslegri samkennd sem tengist samfélagsgerðinni, þ.e. íbúasamsetningu og stöðugleika búsetu og mannfjölda.

Félagsleg þjónusta

Félagsleg þjónusta heyrir að mestu undir lögbundin verkefni ríkisins eða sveitarfélaga en hefur að mestu leyti flust til sveitarfélaganna á síðari árum. Á vegum sveitarfélaga starfa ýmsar nefndir að þessum málum. Félagsmálanefndir starfa í flestum sveitarfélögum og félagsmálastjórar eru á helstu þéttbýlisstöðum. Á flestum stöðum eiga börn rétt á leikskólaplássi þegar þau hafa náð tveggja ára aldri. Biðlistar á leikskólum eru litlir, einna helst í þéttbýlisstöðum. Öldrunarþjónusta og þjónusta við fatlaða er á vegum sveitarfélaganna. Fjölskyldur fatlaðra barna eiga rétt á faglegri þjónustu, ráðgjöf og leiðbeiningum, auk þess eru ýmsir möguleikar innan félagsþjónustunnar til að koma til móts við þarfir fatlaðra og fjölskyldna þeirra.

Lítið sem ekkert er af þjónustufúðum í sjávarbyggðu m fyrir aldraða en húsnæðisskortur fyrir þessa hópa er lítil, nema e.t.v. helst á stærri þéttbýlisstöðum. Minni hreppar leysa oft þessi mál í samstarfi við stærri sveitarfélög. Nokkuð er um þjónustusamninga, fyrst og fremst varðandi sálfræðiþjónustu.

Í sambandi við búsetuform fatlaðra er lögð áhersla á að sambýlin séu í almennri íbúðarbyggð og íbúum gefinn kostur á virkri þátttöku í samfélaginu. Fatlaðir sem halda eigið heimili eiga rétt á utanaðkomandi aðstoð, heimaþjónustu, frekari liðveiðslu og almen nri liðveislu. Aðstoð miðast við hvern einstakan og þörf hans á hverjum tíma.

Í lögum um heilbrigðisþjónustu, nr.97/1990, segir að allir landsmenn skuli eiga kost á fullkomnustu heilbrigðisþjónustu sem á hverjum tíma eru tók á að veita til verndar andlegu , líkamlegu og félagslegu heilbrigði.

Landinu er skipt í 48 heilsugæslusvæði og er í hverju þeirra starfrækt heilsugæslustöð með að lágmarki 1-2 læknum (H1 og H2), hjúkrunarfræðingum og öðru starfsfólki. Á sumum heilsugæslusvæðum starfa einnig H-stöðvar, þar er fastur starfsmaður sem annað hvort er hjúkrunarfræðingur eða ljósmóðir, en jafnframt er aðstaða til reglulegrar heimsóknar lækna. Aðstæður til heilsugæslu eru mjög ólíkar í þéttbýli og strjálbýli og einnig ef bornar eru saman aðstæður á einstökum stöðum í þéttbýli og strjálbýli. Þrátt fyrir að Heilbrigðis- og tryggingamálaráðuneytið hafi ekki sett fram ákveðnar tölur um fjölda íbúa sem hver læknir eða hjúkrunarfræðingur á að sinna, þá hefur verið rætt um 1200 -1500 íbúa á hvern lækni og heldur færri á hvern hjúkrunarfræðing, eða 800-1000. Þessar tölur hljóta þó að vera breytilegar m.a. vegna þess að misjafnt er hverjir og hversu margir aðrir vinna á stöðvunum (Ingibjörg R. Magnúsdóttir,1993).

Skipting mannaflans í heilbrigðisþjónustunni getur gefið vísbendingu um styrk eða veikleika heilbrigðisþjónustunnar á landsbyggðinni. Hvernig þessum málum er háttað á landsbyggðinni getur síðan haft áhrif á búsetuval fólks. Samkvæmt rannsóknum hefur upplifaður þjónustuskortur neikvæð áhrif á mat fólks á búsetu skilyrðum sínum (Stefán Ólafsson,1997),

Þegar dreifing heilbrigðisstarfsmanna er skoðuð kemur fram nokkur ójöfnuður í dreifingu starfsmanna eftir læknishéruðum. Aðgengi fólks er mest í Reykjavík, Reykjanes kemur illa út en nýtur nálægðar við Reykjavík. Staðan í læknisþjónustu á landsbyggðinni er þannig að Vestfirðir standa lakast. Norðurland eystra stendur vel að vígi í sambandi við alla þjónustu. Yfirleitt er aðgengi að hjúkrunarfræðingum á landsbyggðinni gott, en í gegnum stofnanir. Mestur er ójöfnuðurinn á aðgengi að sjúkraþjálfurum, sem þýðir að í sumum héruðum þarf fólk að sækja slíka þjónustu til Reykjavíkur. Aðgengi fólks að tannlæknum er lakast á Austfjörðum en þar eru 2643 einstaklingar á hvern tannlækni, en viðmiðið 1000 íbúar á tannlækni næst einungis í Reykjavík (Heilbrigðisskýrslur 1993-1994).

Félagsleg samkennd

Með aukinni fólksfjölgun og samþjöppun fólks í borgir og þéttbýli eykst verkaskiptingin og með aukinni verkaskiptingu breytast forsendur samskipta. Meginviðfangsefni Durkheims var að leita skilnings og skýringa á því hvernig regla myndast í þjóðfélaginu. Hann gaf sér þá forsendu að mennirnir hafi félagslegar þarfir, það er þarfir fyrir náin félagsleg tengsl og sambúð við aðra menn. Þar sem menn búa saman myndast samfélag sem grundva llast af sameiginlegri tilfinningu sem Durkheim kallaði samkennd. Menn hafa tilfinningu fyrir því að þeir tilheyri hópi, og á grundvelli þeirrar tilfinningar sprettur siðferðisvitundin sem endurspeglar sameiginlega lífsskoðun og gildismat einstaklinganna sem mynda hópinn. Sameiginleg reynsla skapar samkennd. Í þeim samfélögum sem allir ganga meira eða minna til sömu verka myndast það sem Durkheim kallar vélræn samstaða, menn skynja samstöðu sína nánast á vélrænan hátt (Durkheim,1964).

Hvernig myndast samkennd í sérhæfðu og verkaskiptu samfélagi í nútímanum þar sem borgarlíf er orðið ráðandi búsetumynstur, þar sem reynsluheimur einstaklinga er ólíkur, þegar hver verður einstakur og skortir skilning á öðrum? Samkvæmt Durkheim er það þörfin fyrir aðra sem skapa r eininguna innan samfélagsins, þ.e. að hver þarf á öðrum að halda til að komast af. Samkennd fólks er mest í samfélagshópum sem eiga við sameiginleg verkefni að etja, t.d. hópur fólks sem er nýfluttur í nýtt hverfi, eða hópur fólks sem á börn á sama aldri. Við þær aðstæður skapast oft nán tengsl innan hópsins, fólk leitar eftir reynslu hvers annars og vinnur sameiginlega að lausn ýmissa vandamála. Þegar vandamálið er ekki lengur fyrir hendi rofna tengslin oft, t.d. þegar hverfi gróa upp og íbúaskipti verða í þeim.

4.4 Menntun

4.4.1 Almenn greining á stöðu menntunar í sjávarbyggðum

STYRKUR

Leikskóla- og grunnskólastig stendur vel

Leikskóla- og grunnskólastig virðast standa nokkuð styrkum fótum á landsbyggðinni, ef marka má ánægju fólks með þá þjónustu sem þessar stofnanir veita á landsbyggðinni. Grunnskólar eru flestir einsetnir, og mötuneyti eru í mörgum þeirra.

VEIKLEIKAR

*Fátt um háskóla-
menntað fólk*

Í ársbyrjun 2000 voru 13% íbúa á höfuðborgarsvæðinu í innheimtukerfi Lánasjóðs íslenskra námsmanna, en 4-8% í landsbyggðarkjördæmunum (LÍN, 2000). Skv. Þjóðmálakönnun Félagsvísindastofnunar (1996-1998) var hlutfall sérskóla- og háskólamenntaðra 16,3% á landsvísu, en 8-11% í landsbyggðarkjördæmunum.

*Skortir fjölbreytni
í námsframboði*

Fámennir framhaldsskólar eiga erfitt með fjölbreytt námsframboð vegna lítillar hópastærðar og mikils kennslukostnaðar.

*Lakari námsárangur
á landsbyggðinni*

Enn er munur á námsárangri nemenda á samræmdum prófum grunnskóla milli höfuðborgar og landsbyggðar, landsbyggð í óhag. Munurinn virðist þó minni milli landshluta hjá yngri börnunum.

*Lágt hlutfall kennara
með réttindi*

Hlutfall réttindakennara á leikskólastigi á landsbyggðinni er frá 14 – 35%, og hlutfall réttindakennara á grunnskólastigi er frá 62 – 90%.

Vandkvæði við skólasókn

Skortur er á heimavistarskólum á landsbyggðinni, þar sem margir þeirra hafa verið lagðir niður. Mikill kostnaður er vegna dvalar nemenda fjarri heimili.

*Hár kostnaður vegna
fjarnáms*

Nemendur í fjarnámi þurfa oft að greiða hærra gjald fyrir það en nemendur í hefðbundnu námi.

Brottfall nemenda

Brottfall nemenda úr skóla er meira á litlum stöðum en stórum.

Hár rekstrarkostnaður

Kostnaður sveitarfélaga vegna yfirtöku grunnskólans í nóvember 2000 var tæplega 300 milljónir umfram tekjur (Samband íslenskra sveitarfélaga, 2000 óbirt gögn).

*Erfitt að halda uppi
námi í sjávarútvegi*

Athygli hefur vakið að erfiðlega hefur gengið að byggja upp framhaldsskólanám tengt sjávarútvegi, jafnvel í rótgrónum sjávarbyggðum, sbr. námsbraut sem Verkmenntaskólinn á Akureyri býður á Dalvík.

ÓGNANIR

Endalok skólastarfs í

Með áframhaldandi fækkun íbúa er hætt á að skólastarf leggist af í

<i>fámennum byggðum</i>	fámennum byggðarlögum.
<i>Veik staða framhaldsskóla</i>	Ef staða smærri framhaldsskóla í sjávarbyggðunum veikist, er hætt við auknum brottflutningi ungs fólks þaðan.
<i>Neikvætt viðhorf til menntunar</i>	Neikvætt viðhorf til menntunar getur hamlað sköpun þess mannauðs, sem nauðsynlegur er til að byggja upp fjölbreyttara atvinnulíf í sjávarbyggðum.
<i>Ungt að heiman</i>	Ungt fólk frá afskekktari sjávarbyggðum þarf að sækja framhaldsskólanám langt að og fer þess vegna ungt að heiman. Hætta er á að fólk sæki ekki heim aftur að loknu námi vegna takmarkaðra atvinnumöguleika, stofnunar fjölskyldu o.fl. Annar möguleiki er að ungt fólk sæki ekki nám, og menntunarstig viðkomandi svæðis verði því lágt.
<i>Hæg þróun fjarkennslu</i>	Ef möguleikar fjarkennslu verða ekki nýttir til fullnustu, m.a. vegna tæknivandamála, ónógrar kynningar meðal íbúa eða takmarkaðs fjármagns sem veitt er í þessa þróun, hamlar það þróun menntunar í sjávarbyggðunum.
<i>Kennaraskortur</i>	Áframhaldandi skortur á menntuðum kennurum á grunn- og leikskólastigi hamlar menntun í sjávarbyggðum.
<i>Ónóg atvinna að loknu námi</i>	Hætta er á að fólk, sem sækir framhaldsnám, fái ekki starf við sitt hæfi í heimabyggð sinni að námi loknu.
TÆKIFÆRI <i>Efling fjarkennslu</i>	Með eflingu fjarkennslu er í auknum mæli hægt að stunda nám í heimabyggð. Aðgengi að námi hefur aukist með bættri aðstöðu til fjarnáms og auknu framboði fjarnáms á framhalds- og háskólastigi. Hefur þetta gert mörgum kleyft að ljúka starfsnámi í heimabyggð, og margt bendir til þess að nemen dur sem stunda háskólanám í heimabyggð sinni, velji sér fremur starfsvettvang þar að námi loknu.
<i>Símenntun eykur samkeppnishæfni</i>	Símenntun tengd atvinnulífnum á svæðinu gerir fólk samkeppnishæfara.
<i>Aukin samvinna skóla</i>	Aukin samvinna skóla getur skilað umtalsverðum árangri, t.d. í auknu námsframboði.
<i>Atvinnumöguleikar aukast með framhaldsnámi</i>	Ef möguleikar á framhaldsskóla og/eða háskólanámi í heimabyggð aukast, hækkar menntunarstig viðkomandi viðkomandi byggðarlags, og í framhaldi af því ættu atvinnumöguleikar fólks að aukast.

4.4.2 Svæðisbundin greining á stöðu menntunar í sjávarbyggðum

4.4.2.1 Staða menntunar í sjávarbyggðum á Suðurlandi og Reykjanesi

STYRKUR

Háskóladeild í Eyjum

Í Vestmannaeyjum er sjávarútvegsdeild Háskóla Íslands.

Fjarkennsla frá Eyjum

Háskóli Íslands í Vestmannaeyjum er í samstarfi við Fræðslunet Suðurlands og fyrirtækið Tölvun í Vestmannaeyjum um fjarnámskeið fyrir stuðnings- og meðferðarfulltrúa í heilbrigðisþjónustu. Kennslan fer bæði fram á Selfossi og á Selfossi og nemendur sitja á báðum stöðum.

Öflugar menntastofnanir

Menntunarskilyrði eru góð á svæðinu. Öflugar menntastofnanir í þjónustukjörnum eins og Reykjanesbæ virðast hafa áhrif út frá sér á menntunarstig í nágrennabyggðum.

*Miðstöðvar
símenntunar*

Miðstöð Símenntunar á Suðurnesjum og Fræðslunet Suðurlands miðla símenntun og háskólanámi. Mikil skilningur er meðal sveitarfélaga á mikilvægi stofnunarinnar. Sterk tengsl eru við atvinnulíf og skóla á svæðinu.

Sterkir fjölbrautarskólar

Fjölbrautarskóli Suðurnesja er m.a. kjarnaskóli í veiðarfæragerð og flugþjónustu. Fjölbrautaskóli Suðurnesja og Markaðs og atvinnumálaskrifstofa Reykjanesbæjar eru þátttakendur í þriggja ára evrópsku samstarfsverkefni um svæðisbundna eflingu starfsmenntunar. Einnig eru öflugir fjölbrautarskólar á Suðurlandi og Vestmannaeyjum. Samstarf er á milli grunnskólans í Grindavík og Fjölbrautarskóla Suðurlands um framhaldsskólanám fyrir afburðanemendur í 10.bekk.

VEIKLEIKAR

*Lágt hlutfall háskóla-
menntaðs fólks*

Í ársbyrjun 2000 var hlutfall íbúa í innheimtakerfi Lánasjóðs íslenskra námsmanna lægst á Reykjanesi og Vestfjörðum af landsbyggðarkjördæmunum. Þar var einnig lægst hlutfall sérskóla- og háskólamenntaðra.

*Einsetningu grunnskóla
seinkar í Eyjum*

Vestmannaeyjabær getur ekki uppfyllt kröfu um einsetningu grunnskóla fyrr en árið 2004 og hefur fengið undanþágu til þess tíma.

ÓGNANIR

*Erfitt er að byggja upp
háskólanám*

Þrátt fyrir mikinn ferðakostnað nemenda hefur reynst erfitt að byggja upp háskólanám á Reykjanesi, m.a. vegna þess að fjarlægðir í háskólana á höfuðborgarsvæðinu eru ekki meiri en raun ber vitni.

TÆKIFÆRI

Háskólanám í Eyjum

Gerður hefur verið samningur milli Háskólans á Akureyri og Rannsóknarseturs Vestmannaeyja um fjarkennslu á háskólastigi.

Haustið 2001 er boðið upp á kennslu í rekstrarfræði og haustið 2002 á að bjóða kennslu í hjúkrunarfræði.

Menntun í tengslum við sérstöðu svæðisins

Hægt er að byggja upp menntun í tengslum við sérstöðu svæðisins, sem er flugþjónusta. Fjölbrautarskólinn er byrjaður á sér hæfingu í þessa átt.

Menntasetur í Reykjanesbæ

Aðstaða miðstöðvar símenntunar hefur verið bætt, og þar mun m.a. verða aðstaða fyrir fjarnemendur. Aðstandendur líta svo á að með aukinni þekkingu í heimabyggð skapist meiri framlegð, ný störf og fjölbreyttara mannlíf, auk þess sem meira vald færist til heimabyggðarinnar, aukið fjármagn og ekki síst aukið sjálfstæði.

Jarðhiti og orka

Uppbygging á mennta- og rannsóknarstofnunum tengdum jarðhita og orku er mjög ákjósanleg á Reykjanesi.

Þjónustusamningur um leikskóla

Í Grindavík hefur verið gerður þjónustusamningur við einkaaðila um rekstur nýs leikskóla, sem vert er að fylgjast með.

4.4.2.2 Staða menntunar í sjávarbyggðum á Vesturlandi

STYRKUR

Símenntunarmiðstöðin

Símenntunarmiðstöðin á Vesturlandi býður upp á háskólanám í fjarkennslu og símenntun tengda atvinnulífínu á svæðinu, auk þess sem miðstöðin er tengiliður við systurstofnanir erlendis og þátttakandi í samstarfsverkefnum. Auk þess hefur Atvinnuráðgjöf Vesturlands stuðlað að fræðslu og þjálfun til atvinnulífsins. Þar eru í gangi tilraunir, sem ætla má að skili árangri.

Fjarnám í Grundarfirði og Stykkishólmi

Tilraun með fjarnám á framhaldsskólastigi er í gangi í Grundarfirði. Fyrsti bekkur framhaldsskóla er rekinn í Ólafsvík og Stykkishólmi á vegum Fjölbrautaskólans á Akranesi. Þetta stuðlar að herra menntunarstigi og lækkun námskostnaðar miðað við að fara í burtu og stunda námið annars staðar.

Fjölbrautarskóli á Akranesi

Á Akranesi starfar Fjölbrautaskóli Vesturlands, íbúar Snæfellsness geta skráð sig í einstaka áfanga þáð sem utanskólanenndur, og þannig stundað hluta námsins úr heimabyggð.

VEIKLEIKAR

Enginn fjölbrautarskóli á sjálfu svæðinu

Enginn fjölbrautarskóli er á sjálfu svæðinu. Nemendur þurfa að fara að heiman í framhaldsskólanám, til Akraness eða höfuðborgarsvæðisins.

Meiri kostnaður fjarnemenda

Fyrir nemendur sem stunda nám utan skóla við framhaldsskólann á Akranesi er námið kostnaðarmeira en fyrir þá sem stunda námið í heimabyggð. Þá fá nemendur litla leiðsögn kennara og geta einungis tekið próf í einstökum áföngum.

Hærri námskostnaður

Framhaldsskólanemendur sem stunda fjarnám frá Grundarfirði við Verkmenntaskólann á Akureyri þurfa að greiða meira fyrir námið en nemendur, sem geta stundað námið í heimabyggð.

ÓGNANIR

Ekki næst samkomulag

Það ógnar möguleikum til menntunar ef ekki næst samkomulag um framhaldsskólanám á svæðinu.

Hlutfallslega fáir við framhaldsnám

Um 28% Snæfellinga á aldrinum 16-29 ára eru við framhaldsnám. Að meðaltali stunda 40% Íslendinga á umræddum aldri framhaldsnám. (Hagstofa Íslands, 1999).

TÆKIFÆRI

Auknir möguleikar til náms í heimabyggð

Stofnun fjölbrautarskóla og aukið framboð fjarnáms mundi auka möguleika fólks til að stunda nám í heimabyggð og hækka menntunarstig svæðisins.

Framhaldsskóli í Grundarfirði

Sveitarfélögin Snæfellsbær, Eyrarsveit, Helgafellssveit og

Stykkishólmshær vinna að hugmyndum um stofnun framhaldsskóla á Snæfellsnesi með staðsetningu í Grundarfirði.

*Símenntunarmiðstöð
Vesturlands*

Með starfi Símenntunarmiðstöðvar Vesturlands opnast aukin tækifæri til að efla og styrkja atvinnulíf og samfélag með endur- og símenntun, sem tekur mið af þörfum atvinnulífs og einstaklinga.

4.4.2.3 Staða menntunar í sjávarbyggðum á Vestfjörðum

STYRKUR

Menntaskóli á Ísafirði

Menntaskóli er á Ísafirði og leyfi til rekstrar útíbús í Vesturbyggð. Menntastofnanir í slíkum þjónustukjörnum hafa áhrif útfrá sér á menntunarstig í viðkomandi byggðarlögum og nágrennabyggðum.

Fræðslumiðstöð Vestfjarða

Fræðslumiðstöð Vestfjarða var stofnuð 1999. Hún miðlar háskólanámi og símenntun. Í gildi er samstarfssamningur Fræðslumiðstöðvar Vestfjarða og Háskólans á Akureyri.

Tónlistarskóli

Öflugir tónlistarskólar á svæðinu, og frekari uppbygging er fyrirhuguð.

Fjarkennsla háskólastigi

á Fjarkennsla er á Ísafirði frá Háskóla Íslands og Háskólanum á Akureyri og Kennaraháskóla Íslands. Líkur benda til að alls verði nemendur í fjarnámi á háskólastigi í 7 námsgreinum haustið 2001, og nýlega var samið um að Háskólinn á Akureyri taki upp fjarkennslu í rekstrarfræðum á Ísafirði og Patreksfirði.

Samræmd próf

Árangur á samræmdum prófum hefur farið batnandi á undanförunum árum í stærstu grunnskólum.

VEIKLEIKAR

Stopult framboð á suðurfjörðum

Framboð á framhaldsskólanámi á suðurfjörðum Vestfjarða er stopult. Á grunnskólastigi erfitt að manna kennarastöður með réttindafólki.

Engin háskólastofnun með fasta starfsemi

Enn sem komið er, er engin háskólastofnun með fasta starfsemi á svæðinu.

Lítið um háskóla-menntað fólk

Í ársbyrjun 2000 var hlutfall íbúa í innheimtukerfi Lánasjóðs íslenskra námsmanna lægst á Reykjanesi og Vestfjörðum af landsbyggðarkjördæmunum. Þar var einnig lægst hlutfall sérskóla- og háskólamenntaðra.

ÓGNANIR

Erfitt aðgengi að framhaldsskólanámi

Áframhaldandi erfitt aðgengi að framhaldsskólanámi á suðurhluta Vestfjarða er ógnun við möguleika til menntunar á þessum svæðum. Rætt er um að leggja sveitaskóla í Vesturbyggð niður.

Takmörkuð uppbygging

Skortur á fjármagni ógnar uppbyggingu fjarnáms á háskólastigi. Eftirspurn fer að verða meiri en hægt er að anna sökum aðstöðuleysis og skorts á fjarfundatækjum

TÆKIFÆRI

Háskólaútbú á Ísafirði

Unnið er að uppbyggingu á aðstöðu til grunnnáms og aðstöðu fyrir nema í masters- og doktorsnámi.

Fjarnám skilar árangri

Talið er að kennaramenntun í fjarnámi hafi skilað 20-30 réttindakennurum til skólanna á Vestfjörðum á undanförunum árum. Ef allt gengur eftir munu 10 hjúkrunarfræðingar útskrifast úr fjarnámi vorið 2002.

4.4.2.4 Staða menntunar í sjávarbyggðum á Norðurlandi

STYRKUR

Háskóli á Akureyri

Háskólinn á Akureyri hefur vaxið og haft veruleg áhrif á landsbyggðinni með áherslu sinni á atvinnuvegi svo sem sjávarútveg og rekstrarfræði, ásamt heilbrigðis- og kennaradeildum með áherslu á starfsaðstæður á landsbyggðinni.

Framhaldsskólar

Menntaskóli er á Akureyri og fjölbrautarskólar á Hú savík, Laugum og Sauðárkróki, auk verkmenntaskóla á Akureyri. Fjölbrautarskóli Norðurlands vestra er aðili að fjarkennsluverkefni á Norðurlandi vestra. Öflugar menntastofnanir í þjónustukjörnum virðast hafa áhrif útfrá sér á menntunarstig í nágrennabyggðu m.

*Fræðslumiðstöðvar-
símenntunarmiðstöðvar*

Fjórar fræðslumiðstöðvar/símenntunarmiðstöðvar sinna þessum byggðum. Á Ströndum er Fræðslumiðstöð Vestfjarða, á Norðurlandi vestra Farskóli Norðurlands vestra – Miðstöð símenntunar, í Eyjafirði er Símenntunarmiðstöð Eyjafjarðar, og á Kópaskeri er Fræðslumiðstöð Þingeyinga. Þessar miðstöðvar miðla símenntun og fjarkennslu til sjávarbyggðanna.

*Hátt hlutfall háskólafélks
á Norðurlandi eystra*

Í ársbyrjun 2000 var hlutfall íbúa í innheimtukerfi Lánasjóðs íslenskra námsmanna hæst á Norðurlandi eystra af landsbyggðarkjördæmunum. Þar var einnig hæst hlutfall sérskóla- og háskólamenntaðra.

Skólar í sjávarbyggðum

Skólastofnanir í sjávarbyggðum, svo sem á Dalvík, gegna mikilvægu hlutverki, sérstaklega fyrir nemendur á fyrri hluta framhaldsskólanáms.

Menntasmiðjur

Menntasmiðjur á Akureyri og Sauðárkróki leggja sérstaka áherslu á menntun og símenntun kvenna til þátttöku í atvinnulífinu, og geta konur í nálægum sjávarbyggðum nýtt sér það.

VEIKLEIKAR

*Ekki framhaldsnám í
minni byggðum*

Ungt fólk úr sjávarbyggðunum getur ekki stundað framhaldsnám í heimabyggð og þarf að sækja framhaldsnám til stærra staðanna. Fullreynt þykir með rekstur framhaldsskóla við utanverðan Eyjafjörð, og framhaldsnám VMA á Dalvík og Ólafsfirði gengur illa.

TÆKIFÆRI

Kynning

Menntunartækifæra

Vinnumiðlun Norðurlands vestra hefur lagt áherslu á kynningu menntunartækifæra á svæðinu.

*Jarðgöng auka
samnýtingu*

Jarðgöng milli Ólafsfjarðar og Siglufjarðar skapa möguleika á rekstri tveggja bekkjardeilda upp á 18 ára aldur sameiginlega á Siglufirði, Ólafsfirði og Dalvík.

4.4.2.5 Staða menntunar í sjávarbyggðum á Austurlandi

STYRKUR

Framhaldsskólar

Menntaskóli er á Egilsstöðum og framhaldsskólar á Neskaupsstað og Höfn í Hornafirði. Hússtjórnarskóli starfar á Hallormsstað, og er hann einn fárra sinnar tegundar á landinu.

Fræðslunet Austurlands

Fræðslunet Austurlands, stofnað 1998, miðlar háskólanámi og símenntun á svæðinu. Flestir háskólar landsins eiga aðild að netinu, og auk þess framhaldsskólar og fyrirtæki á svæðinu. Sterk tengsl eru því við háskólastofnanir á landsvísu auk tengsla við atvinnulíf og framhaldsskóla á Austurlandi. Netið hefur góðar forsendur til að hækka menntunarstig landsfjórðungsins.

Samstarf við háskóla

Samstarf er milli Háskóla Íslands og Horna fjarðar um Nýheima og rannsóknir í jöklafræðum.

Fjarkennsla

Háskólarnir stunda fjarkennslu á svæðinu í samstarfi við Fræðslunet Austurlands.

Skólar í sjávarbyggðum

Skólastofnanir í sjávarbyggðum, svo sem á Neskaupsstað og Höfn, gegna mikilvægu hlutverki, sérstaklega fyrir nemendur á fyrri hluta framhaldsskólanáms.

VEIKLEIKAR

Nám sótt um langan veg

Ungt fólk frá afskekktari svæðum þarf að sækja framhaldsskólanám um langan veg.

Enginn háskóli á svæðinu

Enn sem komið er, er enginn háskóli með fasta starfsemi á svæðinu.

ÓGNANIR

Ónógur stuðningur

Það er ógnun, ef ekki fást fjárveitingar í áframhaldandi uppbyggingu á möguleikum til náms á háskólastigi.

TÆKIFÆRI

Uppbygging Fræðslunets Austurlands

Frekari uppbygging Fræðslunets Austurlands getur orðið lyftistöng fyrir menntun á Austurlandi.

Háskólanám á Austurlandi

Háskólinn á Akureyri vinnur að undirbúningi kennslustöðvar á Egilsstöðum í samvinnu við sveitarfélög.

Nýheimar

Frekari uppbygging Nýheima á Hornafirði getur orðið lyftistöng fyrir menntun á svæðinu.

4.4.3 Staða menntunar á landsbyggðinni

Guðrún Helgadóttir

Menntun er einn af þeim búsetuþáttum er hvað mestu varðar á landsbyggðinni. Menntunarstig og starfsemi háskóla- og rannsóknastofnana skiptir miklu fyrir þróun atvinnulífs og menningar í byggðarlögum (Þorsteinn Gunnarsson 1999). Aðgengi að góðri menntun á fyrstu skólastigum og á framhaldsskólastigi eru meðal þeirra þátta er hafa mikil áhrif á búsetu fjölskyldufólks.

Með samanburði á tölum Hagstofunnar um íbúafjölda og tölum frá Lánasjóði íslenskra námsmanna um dreifingu lánþega í innheimtukerfi þeirra má fá ákveðna vísbendingu um mun á menntunarstigi eftir byggðarlögum í ársbyrjun 2000. Þá voru um 12% landsmanna í innheimtukerfi Lánasjóðs íslenskra námsmanna, þ.e. að borga af námsláni sem þeir hafa tekið vegna háskóla eða sérskólanáms (ath. ekki kemur fram hvort náminu var lokið). Hlutfallið var 13% á höfuðborgarsvæðinu en 4-8% í landsbyggðarkjördæmunum, hæst á Norðurlandi eystra en lægst á Reykjanesi og Vestfjörðum. Til samanburðar kemur fram í Þjóðmálakönnun Félagsvísindastofnunar fyrir árin 1996-1998 að hlutfall sérskóla og háskólamenntaðra var 16,3% á landsvísu, en 8-11% í landsbyggðarkjördæmunum, lægst á Reykjanesi og Vestfjörðum en hæst á Norðurlandi eystra.

Aðgengi að námi hefur aukist mjög á undanförunum árum með bættri aðstöðu til fjarnáms og auknu framboði fjarnáms á framhalds- og háskólastigi, en samkvæmt tölum Hagstofunnar voru 505 nemendur í fjarnámi á háskólastigi og 337 á framhaldsskólastigi haustið 1999. Hefur þetta gert mörgum kleyft að ljúka starfsnámi í heimabyggð og margt bendir til þess að nemendur sem stunda háskólanám í heimabyggð sinni velji sér fremur starfsvettvang þar að námi loknu (Ingi Rúnar Eðvarðsson 1999). Til dæmis er talið að kennaramenntun í fjarnámi hafi skilað 20-30 réttindakennurum til skólanna á Vestfjörðum á undanförunum árum (Verkefnið Búum til betri byggð, 2000). Reynsla af fjarnámi er því mjög jákvæð, en jafnframt er ljóst að einnig er þörf á staðbundinni starfsemi háskólastofnana til að efla rannsókn- og þróunarstarf á landsbyggðinni og eru nú uppi ákveðnar óskir um kennslustöðvar háskóla í landshlutum þar sem slíkar stofnanir eru ekki staðsettar.

Í verkefninu Búum til betri byggð sem atvinnuþróunarfélögin og Bygðastofnun unnu að kom fram mikil umræða um aðgengi að framhaldsskólanámi. Þar sem unglingar undir sjálfræðisaldri þurfa að sækja framhaldsskóla útfyrir heimabyggð, jafnvel án heimavistaraðstöðu er vandi á höndum bæði félagslega og fjárhagsleg a fyrir viðkomandi fjölskyldu (Verkefnið Búum til betri byggð, 2000). Fjarnám, samstarf framhaldsskóla og grunnskóla og kennslustöðvar framhaldsskóla eru meðal þeirra lausna sem reyndar hafa verið til þess að mæta þörfinni fyrir framhaldsskólanám í heimabyggð, en engin ein lausn virðist henta við allar aðstæður á landsbyggðinni.

Leikskóla- og grunnskólastig virðast standa nokkuð styrkum fótum ef marka má ánægju fólks með þá þjónustu er þessar stofnanir veita á landsbyggðinni. Grunnskólar eru flestir einsetnir og mótuneyti í boði (Verkefnið Búum til betri byggð, 2000). Samkvæmt tölum Rannsóknastofnunar uppeldismála fyrir árin 1999 og 2000 er hinsvegar enn munur á námsárangri nemenda á samræmdum prófum grunnskóla milli höfuðborgar og landsbyggðar, landsbyggð í óhag. Munurinn virðist þó minni milli landshluta hjá yngri börnunum. Samkvæmt tölum Hagstofunnar er enn langt í land að hlutfall réttindakennara og leiðbeinenda á grunnskóla- og leikskólastigum sé sambærilegt á höfuðborgarsvæði og landsbyggð. Á landsvísu var hlutfall leiðbeinenda 16,5% haustið 1999, þar af 6,5% á höfuðborgarsvæði en 17,2-40,9% á landsbyggð, hæst á Norðurlandi vestra en lægst á Suðurlandi.

Ljóst er af þessum tölum að staða menntamála á landsbyggðinni er æði misjöfn eftir því hversu öflugar menntastofnanir eru í hverju byggðarlögu. Öflugar menntastofnanir virðast hafa áhrif útfrá sér á menntunarstig í viðkomandi byggðarlögum og nágrennabyggðum. Í

byggðarlögum sem jafnframt eru þjónustukjarnar s.s. á Akureyri, Ísafirði, Akranesi og Reykjanesbæ eru sterkir framhaldsskólar og á Akureyri starfandi háskóli. Skólastofnanir í sjávarbyggðum svo sem á Neskaupstað, Höfn og Dalvík gegna einnig mikilvægu hlutverki, sérstaklega fyrir nemendur á fyrri hluta framhaldsskólanáms. Hinsvegar er vandkvæðum bundið fyrir smærri skólanna að bjóða fjölbreytt nám fyrir sína smáu nemendahópa. Athygli hefur vakið að erfiðlega hefur gengið að byggja upp framhaldsskólanám tengt sjávarútvegi, jafnvel í rótgrónum sjávarbyggðum sbr. námsbraut sem Verkmenntaskólinn á Akureyri býður á Dalvík (Verkefnið Búum til betri byggð, 2000).

4.5 Menning

4.5.1 Almenn greining á stöðu menningar í sjávarbyggðum

STYRKUR

Rætur þjóðmenningar Rætur þjóðmenningar Íslendinga liggja að miklu leyti á landsbyggðinni. Þar birtist saga menningar og atvinnuhátta okkar.

Fjölbreyttar menningarhátíðir Menningarhátíðir á landsbyggðinni eru margar, fjölbreyttar og á ýmsum árstímum. Þær byggjast á þátttöku heimafólks, og nýrri hátíðir eru oft tengdar ferðaþjónustu yfir sumarmánuðina og ætlað að kynna listir og menningu fyrir gestum jafnt sem heimamönnum.

Menningarstofnanir Menningarstofnanir eru víða í sjávarbyggðum, og eru bókasöfn, minjasöfn og tónskólar algengust.

VEIKLEIKAR

Veik fjárhagsstaða Fjárhagslegur grundvöllur safna og annarar menningarstarfsemi er víða veikur. Fjárhagsstaða sveitarfélaganna er veik, sem bitnar á framlögum til menningarmála.

Smáar stofnanir Menningarstofnanirnar eru fámennir vinnustaðir og njóta oft lítils stuðnings.

Skortur á menningar- og félagsaðstöðu Aðstaða til menningarstarfs er mjög misjöfn og ekki alls staðar góð í sjávarbyggðunum. Víða er aðstaða til menningarstarfs úrelt og félagsheimilin komin til ára sinna.

Listviðburðir á landsvísu Erfitt getur verið að fá aðgang að listviðburðum á landsvísu, t.d. að taka á móti stórum tónlistarhópum eða listsýningum. Veldur þar bæði kostnaður og skortur á aðstöðu.

Starfsaðstæður slæmar Starfsaðstæður atvinnufólks eru víða slæmar á landsbyggðinni. Fæst sveitarfélög á landsbyggðinni bjóða stöðu eða styrki bæjarlistamanna, og í smærri samfélögum er markaðurinn fyrir það sem listafólk hefur að bjóða oftast en ekki ónógur til framfærslu.

Lágt hlutfall starfslauna og styrkja Fáir þeirra sem vinna til starfslauna listamanna eða styrkja til fræðistarfa eru búsettir á landsbyggðinni.

Fornleifaskráning skammt komin Fornleifaskráning er víðast hvar skammt á veg komin á landsbyggðinni.

ÓGNANIR

Áframhaldandi fólksfækkun Áframhaldandi fólksfækkun kippir grundvellingnum undan menningarstarfi. Fjárhagslegur grundvöllur getur brostið.

Ómarkviss vinnubrögð

Skortur á stefnu og framlagi fagfólks getur leitt til ómarkvissra vinnubragða, t.d. varðandi stefnumótun um uppbyggingu stofnana og aðstöðu.

Atgervisflótti

Fólksfækkun fylgir atgervisflótti, sem ógnar menningarstarfsemi.

*Niðurskurður
svæðisútvarps*

Ríkisútvarpið hefur ákveðið að skera niður útsendingartíma svæðisútvarps á landsbyggðinni. Það er í mótsögn við samþykkt Alþingis um stefnu í byggðamálum, þar sem segir að ríkisfjölmíðlar skuli efla starfsemi á landsbyggðinni, meðal annars með aukinni dagskrárgerð og útsendingum frá starfsstöðvum Ríkisútvarpsins þar.

TÆKIFÆRI

Menningarhús

Menningarhús samkvæmt ákvörðun ríkisstjórnar í ársbyrjun 1999 munu bæta að nokkru leyti úr þörfinni fyrir aðstöðu til menningarstarfs, en heildarúttekt á þessu sviði og áætlanir um uppbyggingu eru þó nauðsynlegar.

Almennur áhugi

Almenn samstaða virðist vera um nauðsyn á eflingu menningarstarfs á landsbyggðinni (Skýrsla starfshóps um menningarstarfsemi, 2000).

*Samstarf áhugafólks
og hins opinbera*

Samstarf áhugafólks og sveitarfélaga, svo sem menningarfulltrúa og atvinnuþróunarfélaga, getur eflt menningarstarf á landsbyggðinni.

*Landsbyggð fyrir
listamenn*

Margir listamenn kjósa að skapa sér vinnuaðstöðu úti á landi, nærri náttúrunni og fjarri ys og þys borgarinnar. Þetta gefur m.a. sjávarbyggðum tækifæri til að markaðssetja sig sem starfsvettvang fyrir listamenn.

4.5.2 Svæðisbundin greining á stöðu menningar í sjávarbyggðum

4.5.2.1 Staða menningar í sjávarbyggðum á Suðurlandi og Reykjanesi

STYRKUR

Nálægð við

höfuðborgarsvæðið

Nálægð við höfuðborgarsvæðið og góðar samgöngur þýða stærri markað.

Góð staða

Aðstaða til menningar og afþreyingar er víða ágæt á Reykjanesi og Þorlákshöfn. Nefna má rokkbæinn Keflavík, íþróttaiðkun o.fl. Menningarfulltrúar eru starfandi á vegum nokkurra sveitarfélaga. Tónlistarskólar starfa, myndlistarsýningar og bæjarlistamenn eru starfandi, leikfélög eru víða virk, og víða er handverks- og myndlistarstarfsemi, svo sem í Sandgerði.

Þjóðhátíð í Eyjum

Þjóðhátíð í Vestmannaeyjum á sér langa hefð og dregur að sér fjölda fólks víða að af landinu.

Bókasöfn

Meðalstórt bókasafn er í Vestmannaeyjum og stórt bókasafn í Reykjanesbæ. Einnig eru bókasöfn í Grindavík og Þorlákshöfn með virkri upplýsingamiðlun, með netaðgangi og áhersla á aðstoð við námsmenn.

Sérstaða sjávarbyggða

Grindavík byggði þátttöku í Menningarborg 2000 á sérstöðu sinni sem sjávarbyggð.

Önnur söfn

Sjóminjasafn er í Sandgerði og fiskasafn og byggðasöfn í Vestmannaeyjum og á Reykjanesi. Verið er að byggja upp byggðasafn í Þorlákshöfn.

Menningarfulltrúar

Menningarfulltrúar eru starfandi í Grindavík og í Reykjanesbæ.

Styrkir til menningarstarfs í Eyjum

Árlega eru veittir styrkir til menningarstarfs einstaklinga og félagasamtaka úr Styrktar- og menningarsjóði Sparisjóðs Vestmannaeyja.

Bæjarlistamaður í Vestmannaeyjum

Stofnað hefur verið til stöðu bæjarlistamanns í Vestmannaeyjum.

Sterk íþróttahreyfing

Íþróttahreyfingar á Reykjanesi og í Vestmannaeyjum eru sterkar og íþróttastarf í blóma.

VEIKLEIKAR

Höfuðborgarsvæðið dregur úr frumkvæði

Nálægð við höfuðborgarsvæðið dregur úr frumkvæði og eftirspurn eftir menningarstarfi heima fyrir.

Vantar heildstæða stefnu

Víða vantar heildstæðari stefnu fyrir söfn og minjavörslu á Reykjanesi og í Vestmannaeyjum.

ÓGNANIR

*Uppgjöf gagnvart
höfuðborgarsvæði*

Fólk gefst upp á að halda uppi menningarstarfi vegna nálægðar við höfuðborgarsvæðið, og rýrir það mjög stöðu menningar á svæðinu.

TÆKIFÆRI

*Höfuðborgarsvæðið sem
markaðssvæði*

Nálægð við höfuðborgarsvæðið getur gefið möguleika á stórum markaði fyrir menningu og afþreyingu.

*Stefnumótun og
einstök verkefni*

Sem dæmi um einstök verkefni, sem efla munu menningarlíf á svæðinu, má nefna fyrirhugað menningarhús í Vestmannaeyjum, sérsöfn svo sem Poppminjasafn í Keflavík og menningarstefnu Grindavíkur. Bókasöfn svo sem í Þorlákshöfn og Grindavík gegna mikilvægu hlutverki í sjávarbyggðum sem menningarstofnanir.

4.5.2.2 Staða menningar í sjávarbyggðum á Vesturlandi

STYRKUR

Tónlistarlíf og leikfélög

Tónlistarskólar eru á öllum stöðunum, og virkt tónlistarlíf. Þar eru einnig virk leikfélög.

Bókasöfn

Í Grundarfirði er Bókasafn Eyrarsv eitar. Það hefur samstarf við Símenntunarmiðstöð Vesturlands. Einnig er bókasafn í Ólafsvík og Amtsbókasafn í Stykkishólmi.

Söfn og sýningar

Minjasöfn og sýningar eru víða: Byggðasafn Ólafsvíkur, Byggðasafn Snæfellinga og Hnappdæla í Stykkishólmi og Sjómannagarðurinn Útnesi á Hellissandi.

Minjavörður í Stykkishólmi

Minjavörður fyrir Vesturland og Vestfirði hefur aðsetur í Stykkishólmi.

Handverkshús

Handverkshús eru í Grundarfirði Stykkishólmi, Ólafsvík og á Hellnum.

Fornminjar

Á utanverðu Snæfellsnesi er mikill fjöldi sögulegra minja, m.a. frá verstöðvunum í Dritvík og Gufuskálum. Í Dritvík er m.a. Tröllakirkja, og á Gufuskálum eru yfir 200 rústir eftir fiskibyrði, sem eru talin veita vísbendingar um mikið athafnalíf. Þar eru m.a. einstakar vergagnaleifar frá 15.öld.

Söguslóðir

Á Snæfellsnesi eru söguslóðir Bárðar sögu Snæfellsáss og Eyrbyggju.

Hátíðir

Haldnir eru Færeyskir dagar í Snæfellsbæ, Danskir dagar í Stykkishólmi og Góðir dagar í Grundarfirði.

Íþróttaaðstaða

Íþróttaaðstaða er góð, m.a. nýtt íþróttahús í Snæfellsbæ.

Rómantík, nýöld

Undir Jökli blómstrar rómantíkin og nýöldin.

Félagsheimili og íþróttaaðstaða

Gott félagsheimili er að Klifi í Ólafsvík og mikil uppbygging á íþróttaaðstöðu hefur átt sér stað á Snæfellsnesi.

VEIKLEIKAR

Mannaflaskortur

Skortur er á fagfólki og listafólki á svæðinu.

Stefnumörkun vantar

Stefnumörkun og uppbyggingu skortir í safnamálum.

TÆKIFÆRI

Menningarstefna fyrir Vesturland

Fyrirhugað er að starfshópur á vegum sveitarfélaga á Vesturlandi móti nýja menningarstefnu fyrir Vesturland.

Frumkvæði í Ólafsvík

Samstarf stofnana

Leiklistar- og tónlistarlíf í Snæfellsbæ er í vexti, vegna frumkvæðis að verkefnum og uppbyggingu aðstöðu í Ólafsvík.

Minjavörður

Efla þarf samstarf stofnana á svæðinu, sem og áhugafólks í menningarstarfi.

Staðardagsskrá 21

Með starfsemi minjavarðar aukast forsendur til markvissari uppbyggingar minjavörslu á svæðinu.

Áhersla er á menningu og fornminjar í tengslum við Staðardagsskrá 21.

4.5.2.3 Staða menningar í sjávarbyggðum á Vestfjörðum

STYRKUR

Fjölbjóðamenning

Á Vestfjörðum er orðin nokkuð löng hefð fyrir því að nýta fjölbreytta menningu erlendra íbúa, og reynt hefur verið að halda á lofti jákvæðum þáttum fjölbjóðamenningar. Sem dæmi má nefna Fjölmenningarsetur og Þjóðahátíð sem haldin er árlega.

Öflugt tónlistarlíf

Tónlistarlíf er öflugt og sendur á gömlum merg. Tónlistarskólar eru á Ísafirði, Bolungarvík, Flateyri, Þingeyri, Tálknafirði og Patreksfirði. Mikið er um tónleikahald og er aðstaða til þess góð.

Öflugt leiklistarlíf

Leiklistarlíf er öflugt, t.d. Litli leikklúbburinn á Ísafirði og Morrinn atvinnuleikhús ungs fólks á Ísafirði, ásamt áhugaleikfélögum svo sem á Bíldudal og Suðureyri. Auk þess setur leikfélag Menntaskólans árlega upp leiksýningu í tengslum við Sólríshátíð.

Söfn og sérsöfn

Allmörg söfn og sérsöfn eru á Vestfjörðum, og má nefna Ósvör í Bolungarvík, Dúkkusafn á Flateyri, Minjasafn Egils Ólafssonar að Hnjóti, Safn Samúels Jónssonar Selárdal, Melódíur minninganna á Bíldudal, Safn Jóns Sigurðssonar á Hrafnseyri og Náttúrugripasafn í Bolungarvík. Sjóminjasafn Byggðasafns Vestfjarða er á Ísafirði og munir frá safninu eru til sýnis víðar á Vestfjörðum.

Bókasöfn

Bókasöfn eru á Ísafirði og í Bolungarvík, útibú á Flateyri, Suðureyri og Þingeyri, og á Patreksfirði er Héraðsbókasafn Vestur-Barðastrandasýslu.

Handverkshús

Handverkshús eru á öllum stöðunum. Drymla í Bolungarvík er þekkt. Vestfirsk þrjónamynstur eru þekkt.

Þekktir listamenn

Þekktir listamenn eru fæddir á Vestfjörðum, svo sem Muggu r og Jón úr Vör.

Söguslóðir atvinnuvega og sjálfstæðis

Söguslóðir nútímavæðingar atvinnuvega og sjálfstæðisbaráttunnar liggja á Vestfjörðum. Þar má nefna fæðingarstað Jóns Sigurðssonar, vélvæðingu flotans, athafnapláss eins og Sveinseyri, Vatneyri, Bíldudal og slóðir landhelgisdeilna.

Menningarmiðstöð

Á Ísafirði er menningarmiðstöðin Edinborg. Þar er rekið öflugt menningarstarf með ýmsum viðburðum.

Listaskóli

Listaskóli Rögnvaldar Ólafssonar býður upp á fjölbreytt námskeið, svo sem í leiklist, myndlist, leirlist og tónlist.

Viðburðir

Árlegar menningarhátíðir eru á svæðinu, svo sem Siglingadagar, Veturnætur á Vestfjörðum, Sólríshátíð Menntaskólans á Ísafirði, Listasumar í Súðavík, Þjóðhátíðin og Sæluhelgi á Suðureyri. Á Skíðavíku á Ísafirði eru fjölbreyttir menningarviðburðir í boði.

VEIKLEIKAR

Lítill söfn

Söfnin eru smá, og sveitarfélög þurfa að marka sér skýrari stefnu í menningarmálum.

Minjavörður

Minjavörður fyrir Vestfirði er staðsettur í Stykkishólmi.

Vantar húsnæði

Byggðasafn Vestfjarða hefur takmarkað húsnæði, og í raun er sjóminjasafnið eini hluti safnsins, sem er sýnilegur, fyrir utan gripi sem lánaðir hafa verið á önnur söfn.

TÆKIFÆRI

Byggðasafn Vestfjarða

Með auknu húsnæði gæti Byggðasafnið aukið starfsemi sína, vegna þess að mikið er til af munum, sem ekki er hægt að sýna við núverandi aðstæður.

Tónlistarfólk til staðar

Tónlistarfólk á staðnum gefur möguleika á fjölbreyttu tónlistarlífi.

Fjölpjódamenning

Fjölpjódamenning er meiri en annars staðar á Íslandi og markviss vinna með fjölbreytileikann.

Sýningar og setur

Möguleikar eru á sýningum og setrum tengdum minningu þjóðfrægra Íslendinga, svo sem Hannesar Hafstein, Muggs og Jóns úr Vör.

Uppbygging atvinnuvega og sjálfstæðisbarátta

Halda ber á lofti hlut Vestfjarða í uppbyggingu atvinnuvega nna og sjálfstæðisbaráttunni á síðari hluta 19. aldar og fyrstu áratugum 20. aldarinnar.

Litlibær í Skötufirði

Þjóðminjasafnið er að vinna að endurbyggingu Litlabæjar í Skötufirði, sem síðar verður undir umsjón Byggðasafns Vestfjarða. Fyrirhugað er að þar verði safn og áningar staður fyrir ferðamenn.

4.5.2.4 Staða menningar í sjávarbyggðum á Norðurlandi

STYRKUR

Menningarkjarnar á Norðurlandi

Stærri byggðakjarnar á Norðurlandi, svo sem Húsavík, Akureyri, Dalvík, Siglufjörður og Sauðárkrókur, hafa menningarstofnanir eins og bókasöfn, listasöfn, og aðra list- og menningarstarfsemi, sem nálægar sjávarbyggðir njóta góðs af.

Samningur við Menntamálaráðuneytið

Samningur Akureyrarbæjar og Menntamálaráðuneytisins styrkir rekstrargrundvöll menningarstarfs, sem nýtist nálægum sjávarbyggðum.

Menningarleg sérstaða

Menningarleg sérstaða svo sem vegna atvinnuhátta, nýtist við uppbyggingu þjónustu, t.d. Síldarminjasafnið á Siglufirði.

Vesturfarasetrið

Vesturfarasetrið í Hofsósi gefur mynd af þjóðflutningum Íslendinga til Vesturheims.

Samstarf safna

Samstarf safna á Norðurlandi styrkir starfsemi þeirra.

Menningarhátíðir

Menningarhátíðir eru á Norðurlandi, svo sem Kántrýhátíðin á Skagaströnd, Sæluvika Skagfirðinga á Sauðárkróki og B jartar nætur á Hvammstanga. Árleg Bryggjuhátíð er á Drangnesi,

Tónlistarlíf

Mikið tónlistarlíf er á Norðurlandi. Tónlistarskólar eru víða starfandi, og á Akureyri er sinfóníuhljómsveit.

Listasöfn

Listasöfn eru í Skagafirði og á Siglufirði, og á Akureyri er fjölpætt lista- og menningarlíf, sem allt Norðurland nýtur góðs af.

Leiklistarstarf

Leiklistarstarf er mikið, t.d. á Húsavík, Sauðárkróki, Blönduósi og Akureyri, sem nálægar sjávarbyggðir njóta góðs af.

Minjasöfn

Minjasöfn eru í Skagafirði, á Siglufirði, Húsavík og Akureyri. Þau hafa haft sýningar á Hofsósi, Sauðárkróki, Hólmavík og Hvammstanga.

Bókasöfn

Bókasöfn eru víða, og á Akureyri, Húsavík og í Skagafirði eru öflug bókasöfn.

Handverk

Handverk er í miklum blóma, og má t.d. nefna Bardúsa á Hvammstanga.

Galdrasafn

Galdrasafn er á Hólmavík og áform um frekari uppbyggingu við það.

VEIKLEIKAR

Fjarlægðir og samgöngur

Fjarlægðir og slæmar samgöngur við sum sveitarfélögin, svo sem Siglufjörð, Ólafsfjörð, Grenivík, Hólmavík, Þórshöfn og Raufarhöfn, letja aðsókn að menningarviðburðum.

Stefnumótun og samvinna Of fá sveitarfélög hafa mótaða menningarstefnu, og samvinna í menningarmálum á stærri svæðum er enn lítil.

TÆKIFÆRI

Sérstaða sögu og atvinnuhátta

Markaðssetja má sérstaða sögu atvinnuhátta og menningar, svo sem Vesturfarasetrið á Hofsósi, Herhúsið á Siglufirði, Sögusýningar á Hólmavík o.fl.

Samstarf safna

Samstarf safna á Norðurlandi vestra, Ströndum og á Eyjafjarðarsvæðinu gefur möguleika á öflugri starfsemi á Norðurlandi.

Samstarf á tónlistarsviði

Sinfóníuhljómsveit Norðurlands vinnur markvisst að því að gera Norðurland allt að starfssvæði sínu með samvinnu við sveitarfélög, tónlistarlífinu til góða.

Minjaverðir

Stöður minjavarða á Norðurlandi gefa aukna möguleika á rækt við sögu og menningu.

Samningur við menntamálaráðuneytið

Gerður hefur verið samningur um menningarmál milli menntamálaráðuneytisins og allra sveitarfélaga á Austurlandi.

4.5.2.5 Staða menningar í sjávarbyggðum á Austurlandi

STYRKUR

<i>Menningarhátíðir</i>	Menningarhátíðir og fastir viðburðir á Austurlandi eru t.d. Á Seyði á Seyðisfirði, söngleikur á Neskaupstað og Franskir dagar á Fáskrúðsfirði.
<i>Fjölbjóðamenning</i>	Á Austurlandi búa um 300 einstaklingar frá 36 löndum utan Íslands. Á annað þúsund manns tóku þátt í þjóðahátíð á Reyðarfirði.
<i>Menningarstofnanir</i>	Menningarstofnanir eru víða, svo sem Skaftfell á Seyðisfirði, menningarmiðstöð Hornafjarðar, almenningsbóka- og héraðsskjalasöfn á Höfn, Nýherjabúðir á Höfn og menningarmiðs töð í Fjarðarbyggð.
<i>Minjar og minjasöfn</i>	Minjasafn er á Egilsstöðum, Stríðsminjasafn á Reyðarfirði og Langabúð á Djúpavogi, auk sérsafna eins og Steinasafns Petru. Sjóminja- og náttúrugripasafn er á Neskaupsstað og minjasafn um franska sjómenn á Fáskrúðsfirði. Þá hefur sjómun a og smiðjumunasafn Jósafats Hinrikssonar verið gefið Norðfirðingum og mun opna á næsta ári.
<i>Minjavörður</i>	Minjavörður Austurlands hefur aðsetur á Egilsstöðum.
<i>Merkar byggingar</i>	Merkar byggingar og heildstæð bæjarmynd er t.d. á Seyðisfirði.
<i>Fæðingarstaður Kjarvals</i>	Borgarfjörður eystri er æskustöðvar Jóhannes ar Kjarvals listmálara.
<i>Nýheimar</i>	Nýheimar á Höfn eru vettvangur fyrir fræðimenn og listafólk.
<i>Tónlist</i>	Óperustúdíó Austurlands hefur sett upp og flutt óperur á Austurlandi.
<i>Samstarf</i>	Hefð er fyrir samstarfi á fjórðungsvísu, svo sem um Safnastofnun Austurlands, samstarf kóra o.fl. Unnið hefur verið að stefnumótun í menningarmálum fyrir Austurland.

VEIKLEIKAR

Erfiðar samgöngur

Samgöngur og samgangur milli sjávarbyggðanna er líttill, sem hamlar samstöðu um menningarstarf milli byggðarlaga. Erfitt og dýrt er að sækja menningarviðburði um langan veg.

ÓGNANIR

Hægar samgöngubætur

Fjarlægðir og hægar samgöngubætur ógna menningarstarfsemi, bæði með erfiðleikum við að sækja viðburði og að manna þá.

TÆKIFÆRI

Menningar- og atvinnusaga

Menningar- og atvinnusaga Íslendinga birtist skýrt í sögu

<i>Sameiginleg stefnumótun</i>	sjávarbyggðanna á Austurlandi.
<i>Samningur um menningarmál</i>	Sameiginleg stefnumótun í menningarmálum eflir menning arstarf á Austurlandi.
<i>Reykjavík styrkir list á Djúpavogi</i>	Undirritaður hefur verið samningur milli menntamálaráðuneytisins og allra sveitarfélaga á Austurlandi um stuðning ríkisins við eflingu menningarmála á austurlandi. Ennfremur er áætlað að komið verði á fót menningarmiðstöðvum á Höfn, í Seyðisfirði og Fjarðarbyggð.
	Langabúð á Djúpavogi hlaut s.l. sumar 600 þúsund króna styrk frá Menningarsjóði Reykjavíkurborgar og skal nota hann til að gera vefsíðu um safn Ríkharðs Jónssonar.

4.5.3 Staða menningarmála á landsbyggðinni

Guðrún Helgadóttir og Bjarki Jóhannesson

Gildi menningar - Bjarki Jóhannesson

Talað er um menningu í tvennum skilningi. Annars vegar er sú menning sem tengist einkennum samfélaga og er oft nefnd þjóðmenning. Hins vegar er sú menning sem tengist listum og er oft nefnd hámenning. Ekki er alltaf auðvelt að skilja milli þessara tveggja forma menningar og eru mörkin oft óljós. Því verður fjallað um þau saman hér á eftir og ekki alltaf greint á milli.

Tengsl við sögu og *þjóðmenningu* eru mikilvæg fyrir fólk. Aldrei í sögunni hafa breytingar gerst jafn hratt og nú á dögum. Ný tækni gerir mönnum kleift að breyta umhverfi sínu hraðar en nokkru sinni fyrr. Þekking verður úrelt og ný þekking kemur í hennar stað. Skoðanir manna á afleiðingum þessa fyrir manninn eru mismunandi. Á sjö unda áratugnum voru þær skoðanir ráðandi að hægt væri að leysa flest vandamál með nýrri tækni, sem mundi gera mönnum kleift að byggja nýjan og betri heim. Margar af þessum væntingum hafa staðist, en aðrar hafa brugðist. Mönnum er ljóst að ekki verða öll vandamál leyst með tækni, og hún getur jafnvel skapað ný, ófyrirséð vandamál, sem margir vilja rekja til takmarkaðs hæfileika fólks að aðlagast sig að of hröðum breytingum. Því hefur verið haldið fram að upplausn hefðbundinna gilda í þjóðfélaginu ræni fólk tengslum þess við uppruna sinn, sögu og menningu, sem séu nauðsynlegir þættir í sjálfsmynd fólks. Sjálfsmynd okkar er mikilvæg fyrir hæfni okkar að samlagast samfélaginu. Hún hjálpar okkur að staðsetja okkur í samfélaginu og mynda tengsl við annað fólk. Til að skapa sjálfsmynd verðum við að hafa fasta viðmiðunarpunkta, sem eru m.a. menning, saga og staður. Þegar við höfum fullt vald yfir breytingum á umhverfi okkar líður okkur vel, en þegar breytingarnar gerast of hratt og okkur finnst við missa stjórn á þeim röfna þessi tengsl, og það leiðir til rötleysis og nafnleysis í andlitslausu þjóðfélagi. (Bjarki Jóhannesson, 1992).

Hin svo nefnda hámenning eða *listmenning* er einnig mikilvæg fyrir fólk. Listmenning tengist mannlegu sambandi, svo sem félagslegri samkennd, tjáningarþörf og andlegum þroska mannsins. Þótt listin tjái bæði þann tíma og samfélagsgerð sem hún verður til í, brúar hún fjarlægðir í tíma og rúmi, eins og kemur fram í orðtækinu "listin er löng, en lífið er stutt". Við getum notið og lesið tákni aldagamallar listar frá fjarlægum heimshornum, og listin eykur skilning okkar á því samfélagi og einstaklingum sem sköpuðu hana.

Þörf fólks fyrir listmenningu kemur fram í tvenns konar formi, annars vegar að vera virkur þátttakandi og skapa list, og hins að vera óvirkur þátttakandi og njóta listar. Ef list og menning á að vera virkur búsetuþáttur á landsbyggðinni, þurfa þannig báðir þættirnir að vera uppfylltir. Annars vegar þarf heimafólk að eiga kost á þátttöku í menningu og listsköpun og hins þarf að vera sem fjölbreyttast framboð á list fyrir fólk á landsbyggðinni og af sömu gæðum og boðið er upp á á höfuðborgarsvæðinu.

Menning á landsbyggðinni - Guðrún Helgadóttir

Menningarminjar þjóðarinnar eru í miklum mæli á landsbyggðinni. Þar sem búferlaflutningar af landsbyggð á höfuðborgarsvæðið eru tiltölulega ný þróun í sögu þjóðarinnar er mjög stór hluti af fornminjum, sögustöðum og búsetulandslagi hennar að finna utan höfuðborgarsvæðisins. Er nærtækt að benda á að söguslóðir Íslendingasagna liggja að litlu leyti um höfuðborgarsvæðið. Gamlar þjóðleidir og hafnir lágu annarsstaðar en áður. Mikilvægt er að varðveita vitneskju um þessa menningararfleifð, og er fornminjaskráning víða hafin. Hún er þó enn sem komið er allt of skammt á veg komin.

Í umræðum í "Búum til betri byggð", samstarfsverkefni Byggðastofnunar, sveitarfélaga og atvinnuþróunarfélaga, kom fram að nokkur munur er á eðli menningarstarfs í dreifbýli og þéttbýli, það er að í smærri byggðarlögum byggist starfið mjög á almennum áhuga og þátttöku

heimamanna. Þannig er menningarstarfið ekki einungis neysla ef svo má segja heldur eru þátttakendur jafnframt virkir í framboði menningar og afþreyingar. Þetta var talið til þeirra lífsgæða er geta fylgt búsetu á landsbyggð fyrir þá sem það kjósa.

Menningarhátíðir á landsbyggðinni eru margar, fjölbreyttar og á ýmsum árstímum. Á landsbyggðinni eru við lýði gamlar og nýjar hátíðir, sem byggjast á þátttöku fólks á ákveðnu svæði eða sveitarfélagi. Nýrri hátíðir eru gjarnan tengdar ferðaþjónustu yfir sumarmánuðina og ætlað að kynna listir og menningu fyrir gestum jafnt sem heimamönnum. Dæmi um metnaðarfulla uppbyggingu á þessu sviði er Listasumar á Akureyri, Á Seyði á Seyðisfirði og Jasshátíð á Egilsstöðum sem er sérhæfðari hátíð og sker sig nokkuð úr hvað það varðar. Margar eldri hátíðanna eiga sér rætur í hefðum og stjórnarhátum fyrri tíma og eru haldnar á þeim árstíma er fólk átti helst heimangengt áður fyrir. Dæmi um það er Sæluvika Skagfirðinga sem áður var sýslufundarvikan og hefur staðist tímans tönn. Þessar hátíðir eru sumar hverjar að vekja athygli á ný sem hluti af lifandi menningararfi þjóðarinnar og þróast þær í takt við tímann.

Menningartengsl við aðrar þjóðir eru ræktuð með vinabæjartengslum og á grundvelli sögulegra samskipta. Mörg sveitarfélög á landsbyggðinni leggja töluverða rækt við vinabæjarsamskipti og þá sérstaklega ef samskiptin eiga sér rætur í sögu byggðarlagsins. Má þar nefna Franska daga á Fáskrúðsfirði sem er menningarhátíð og uppbyggingu menningarminja er tengjast fiskveiðum Frakka við Ísland.

Eitt af því, sem einkennir menningararf á landsbyggðinni er fjöldi stofnana og smæð þeirra. Samkvæmt lögum um almenningubókasöfn, 1997 nr. 36, er öllum sveitarfélögum t.d. skylt að standa að bókasafni. Einnig eru minjasöfn mjög víða og héraðsskjalasöfn eru einnig gamalgrónar stofnanir á menningarsviði. Það eru því fyrir hendi menningarstofnanir í nær hverju sveitarfélagi, og verkefni þeirra eru vaxandi að umfangi og sérhæfingu. Innan þessara stofnana er vettvangur fyrir vel menntað fólk. Stjórnendur og sérfræðingar eru oft háskólamenntað fólk, sem er fært um að leiða verkefni, sem hafa nýsköpunargildi og margfeldisáhrif.

Hlutverk almenningubókasafna er mikilvægt í þrennu tilliti. Þjónusta þeirra er hluti af framboði á menningu og afþreyingu, bókasafnið er st oðkerfi námsfólks á hverjum stað, og bókasafnið er upplýsingaveita í samfélaginu. Þar starfar oft fólk, sem er sérþjálfað til að afla upplýsinga og koma þeim á framfæri við almenning. Hlutverk bókasafna í upplýsingasamfélaginu verður því seint ofmetið.

Með því að fela menningarstofnunum á landsbyggðinni aukin verkefni og aukin fjárframlög er hægt að leggja mikilvægan skerf til atvinnuuppbyggingar. Má t.d. benda á hve starfsemi Bygðasafns Skagfirðinga hefur rennt stoðum undir þróun Vesturfarasetursins, nýsköpunar í sjávarbyggð. Efling menningarstarfsemi er því í góðu samræmi við byggðastefnu.

Í umræðum í "Búum til betri byggð" komu fram nokkrir *eikvæðir þættir* sem einkenna menningarstarf víða á landsbyggðinni óháð landssvæðum. Þar ber hæst þrjá þætti sem st anda starfsemi fyrir þrifum.

- Skortur á menningar- og félagsaðstöðu. Víða er aðstaða til menningarstarfs orðin úrelt, félagsheimilin sem standa um allt land eru komin til ára sinna og íbúáþróun jafnt sem breyttar áherslur í framboði og gerð menningarstarfs emi kalla á endurnýjun húsnæðis og búnaðar. Í þessu efni er brýn þörf á átaki. Menningarhús samkvæmt ákvörðun ríkisstjórnar í ársbyrjun 1999 munu bæta að nokkru leyti úr þörfinni, en heildarúttekt á þessu sviði og áætlanir um uppbyggingu eru þó nauðsynlegar.
- Fjármagn er víða af skornum skammti, smærri sveitarfélög standa vart undir veigamiklum liðum við rekstur menningarstofnana s.s. launakostnaði starfsmanna og nauðsynlegri uppbyggingu aðstöðu svo það helsta sé nefnt. Þetta veikir bakland áhugastarfsins, h ætt er við að áhugafólk geti ekki til langframa sinnt bæði listsköpun og framkvæmdaþáttum þannig að metnaður og hæfileikar njóti sín til fulls.

- Starfsaðstæður atvinnufólks eru víða slæmar á landsbyggðinni. Fæst sveitarfélög á landsbyggðinni bjóða stöðu eða styrki bæjarlistamanna og í smærri samfélögum er markaðurinn fyrir það sem listafólk hefur að bjóða oftar en ekki ónógur til framfærslu. Atvinnufólk þarf því jöfnum höndum að sinna öðrum störfum, afla fjár og aðstöðu fyrir starfsemi sína og sinna fræðasviði sínu eða listsköpun. Aðstöðuleysi sem áður var rakið eykur enn á það álag sem atvinnufólk vinnur við á landsbyggðinni. Þessar aðstæður eru síðan eflaust meðvirkandi t.d. í því að mjög lágt hlutfall þeirra er vinna til starfslauna listamanna eða styrkja til fræðistarfa eru búsettir á landsbyggðinni. Þannig getur ónógur stuðningur við menningarstarf í heimabyggð skapað ákveðinn vítahring.

Undanfarið ár hefur farið fram töluverð umræða um menningarmál á Íslandi í tengslum við menningarárið 2000. Fram hefur komið áhugi víða um land á að efla menningu sem atvinnugrein. Er þar bæði átt við starfsemi sjálfstæðra listamanna og menningarstofnanir, svo sem söfn og skóla. Stuðningur atvinnuráðgjafa við menningarstarfsemi hefur reynst þarfur og nýst vel. Einnig hefur athygli beinst að stefnumótun hins opinbera og þörf fyrir skipulagningu, kynningu og ráðgjöf á þessu sviði. Því má ætla að hér geti skapast tækifæri til aukinnar fjölbreytni atvinnulífs og uppbyggingu í þekkingariðnaði og ferðaþjónustu á landsbyggðinni.

4.6 Umhverfi

4.6.1 Almenn greining á umhverfi í sjávarbyggðum

STYRKUR

Náttúra og menningarminjar

Samkvæmt búsetukönnun prófessors Stefáns Ólafssonar (1997) var fólk á landsbyggðinni almennt ánægðara með umhverfi sitt en fólk á höfuðborgarsvæðinu. Meðal helstu kosta landsbyggðarinnar er greiður aðgangur að ósnortinni náttúru, minjar frá eldri byggð, og þar er víða mikil veðursæld og náttúrufegurð.

VEIKLEIKAR

Lítið hugað að fagurfræðilegum atriðum við uppbyggingu

Víða hefur lítið verið hugað að fagurfræðilegum atriðum við uppbyggingu bæjanna. Annað hvort hefur því ekki verið sinnt í skipulagi þeirra, eða ekki fylgt eftir. Á uppgangstímum er oft mikill þrýstingur á að hraða afgreiðslu byggingarleyfa, sem getur leitt til vanhugaðra landnotkunar. Þá er mest hugsað um nýju svæðin, en þau eldri gleymast. Þegar hægir á framkvæmdum lifir þessi hugsun áfram. Gömul hús drabbast niður, en ný eru byggð í staðinn. Opin svæði eru oft vanhirt og frágangi lóða á atvinnusvæðum er oft áfátt. Víða skortir á frágang hafnarsvæða.

Sorpvinnsla og frárennismál

Sorpvinnsla svæðanna er víða í ólestri. Frárennsla bæjanna nær oftast skammt út fyrir flæðarmálið og veldur óþrifnaði og mengun á stöðum sem ekki hreinsast af straumum. Sveitarfélög á Íslandi standa frammi fyrir því að byggja mannvirki, sem fullnægja kröfum Evrópusambandsins um fyrsta stigs hreinsun fyrir árið 2005. Þetta er mjög kostnaðarsamt fyrir lítil sveitarfélög.

Hafnir vanbúnar gegn mengunarslysum

Nýleg lagadrög um verndun umhverfisins og strandanna gera ráð fyrir þeim möguleika að hafnirnar á landinu beri ábyrgð á viðbrögðum gegn mengunarslysum skipa, t.d. ef olíuslys verður. Víða er öryggisbúnaður, en hann stenst ekki alltaf mikið sjólag og dugar aðeins inni í sjálfum höfnunum en ekki í nágrenni þeirra.

Peningalykt

Lykt frá fiskimjölsverksmiðjum, sem áður fyrir var kölluð peningalykt, og talin var sjálfsagður hluti af hinu daglega lífi, kallast nú til dags mengun. Ótal dæmi eru um að þrátt fyrir hreinsibúnað kvarta íbúar í grennd við verksmiðjurnar undan slæmri lykt. Víða erlendis eru gerðar kröfur um mælingu á lyktarstyrk og sett hafa verið viðmiðunargildi í lyktareiningum um hvað sé viðunandi lykt í nágrenni fiskimjölsverksmiðja. Hér á landi hafa ekki verið til sérstök viðmið vegna viðunandi lyktarmengunar frá fiskimjölsverksmiðjum.

ÓGNANIR

Lítill áhugi á fegrun bæja og umhverfismálum

Ef ekki tekst að vekja áhuga yfirvalda og íbúa á fegrun bæja og umhverfismálum, rýrir það áhuga fólks á búsetu í þeim og möguleika þeirra í ferðaþjónustu.

TÆKIFÆRI

*Vaxandi áhugi
almennings
á ósnortinni náttúru*

Merkja má vaxandi áhuga ýmissa þjóðfélagshópa á u mhverfismálum og nábyli við ósnortna náttúru. Með átaki í umhverfismálum má gera sjávarbyggðir meira aðlaðandi til búsetu og ferðamennsku.

*Aukinn áhugi á fegrun
umhverfis*

Víða má merkja aukinn áhuga almennings á fegrun umhverfis. Mörg sveitarfélög reyna að hvetja einstaklinga og fyrirtæki til að fegra og lagfæra umhverfi sitt með skipulögðum hreinsunarátökum og gróðursetningu. Einnig reyna mörg sveitarfélög að vera til fyrirmyndar með hreinsun opinna svæða og við opinberar byggingar.

Skógræktarverkefni

Samþykkt hafa verið á Alþingi ný lög um landshlutabundin skógræktarverkefni. Fyrir hvert verkefni skal gera sérstaka landshlutaáætlun til a.m.k. 40 ára. Með hverju landshlutaverkefni skal stefnt að ræktun skóga á að minnsta kosti 5% af flatarmáli láglendis.

Ný atvinnutækifæri

Nýsköpun eða ný atvinnutækifæri geta skapast í sjávarbyggðum sem eru í forystu í umhverfismálum. Um getur verið að ræða ýmiss konar samstarf, sem veitir fjármagn inn í byggðina.

Minnkuð peningalykt

Rafnef er tæki sem getur á fljótvirkan hátt mælt rokgjörn niðurbrotsefni, sem myndast þegar fiskur skemmist, en það eru gjarnan mjög rokgjörn efni eins og ammoníak og brennisteinsefni. Þegar rafnefið sýnir ákveðið gildi eru það ákveðið margar lyktareiningar. Á þennan hátt verður hægt að magngreina lykt og nýta rafnefið til að taka fljótvirka og ódýra mælingu. Þannig verður hægt að fylgjast betur með loft- og lyktarmengun frá fiskimjölsverksmiðjum.

Staðardagskrá 21

Undirritaður hefur verið samstarfssamningur milli umhverfisráðuneytisins og Sambands íslenskra sveitarfélaga um samstarf við að aðstoða íslensk sveitarfélög við að koma sér upp Staðardagskrá 21, sem er áætlun einstakra sveitarfélaga um það hvernig þau hyggist nálgast markmið um sjálfbæra þróun á 21.öldinni. Með svo nefndri Ólafsvíkuryfirlýsingu skuldbinda sveitarfélögin sig til að leggja sitt af mörkum til sjálfbærrar þróunar, meðal annars með því að virkja íbúa, félagasamtök og aðila atvinnulífsins til öflugrar þátttöku í verkefnum sem tengjast Staðardagsrá 21.

4.6.2 Svæðisbundin greining á umhverfi í sjávarbyggðum

4.6.2.1 Umhverfi í sjávarbyggðum á Reykjanesi og á Suðurlandi

STYRKUR

Fegrin bæja

Í Vogum á Vatnsleysuströnd hefur verið gert átak í fegrun, og verið er að kynna Voga sem áhugavert íbúðarsvæði.

Sorpvinnsla

Sorpvinnsla er í góðu lagi í Þorlákshöfn, sem er aðili að sorpsamlagi Suðurlands. Sveitarfélögin á Reykjanesi hafa með sér samvinnu um sorphirðu. Í Vestmannaeyjum er sorpbrennsla. Varminn sem myndast við brensluna er nýttur, brotajárn, loðnunætur o.fl. er sent upp á land til endurvinnslu.

Staðardagskrá 21

Þorlákshöfn (Sveitarfélagið Ölfus) tekur þátt í staðardagskrá 21.

Greiður aðgangur að ósnortinni náttúru

Á Reykjanesi er greiður aðgangur að ósnortinni náttúru. Einkum má nefna hraunin á Reykjanesi, hverasvæði á utanverðu Reykjanesi, Hafnaberg og úteyjarnar í Vestmannaeyjum. Gönguleið er um Reykjaneshrygg.

Náttúrufegurð

Vestmannaeyjar og hraunið á Reykjanesi bjóða upp á hrikalega náttúrufegurð.

Eyðisvæði

Krýsuvík og eyðibygðin í Selvogi eiga sér merkilega sögu.

Jarðhiti

Jarðhiti nýtist m.a. í Bláa lóninu, sem er vinsæll ferðamannastaður.

VEIKLEIKAR

Vindasamt

Í Vestmannaeyjum og á sunnanverðu Reykjanesi getur verið mjög vindasamt.

ÓGNANIR

Möguleg mengun vatnsbóla

Reykjanesbraut liggur yfir vatnsból Reyknesinga, en eftir henni eru flutt eiturefni og olía. Þessir flutningar skapa hættu á mengun í vatnsbólum.

Náttúruhamfarir

Reykjaneskaginn og Vestmannaeyjar eru virk eldsumbrotasvæði.

Sjávarflóð

Sjávarflóð eru tíð í Grindavík.

TÆKIFÆRI

Kolefnisbinding og landgræðsla

Kolefnisbinding samkvæmt Kyoto-bókuninni gefur hugsanlega möguleika á landgræðslu, en ástand jarðvegs er bágborið á svæðinu og jarðvegur hefur tapast.

4.6.2.2 Umhverfi í sjávarbyggðum á Vesturlandi

STYRKUR

Fegrun þéttbýliskjarna

Á nokkrum stöðum á Snæfellsnesi hefur verið gert átak í fegrun þéttbýliskjarna. Í Ólafsvík er verið að byggja upp söfn og gera upp hús með það markmið að gera staðinn aðlaðandi fyrir ferðamenn. Sama má segja um Stykkishólm varðandi ferðir í Breiðafjarðareyjar, og þar liggur fyrir skipulag miðsvæðis bæjarins. Þetta skilar sér í bættu umhverfi, en lítið gerist t.d. á Hellissandi og Rífi.

Staðardagskrá 21

Snæfellsbær var fyrsta sveitarfélag landsins til að ljúka gerð Staðardagskrá 21 og hlaut viðurkenningu Sambands íslenskra sveitarfélaga og Umhverfisráðuneytisins í mars 2000 fyrir það starf sitt. Eyrarsveit og Stykkishólmur taka einnig þátt í Staðardagskrá 21.

Sameiginleg sorphirða

Sameiginleg sorphirða er fyrir allt Vesturland að Fíflholti.

Ósnortin náttúra

Á Snæfellsnesi er sérstæð jarðfræði og ósnortin náttúra.

Veðursæld

Á norðanverðu Snæfellsnesi og eyjum Breiðafjarðar er oft mikil veðursæld.

Náttúrufegurð

Mikil náttúrufegurð er víða á Snæfellsnesi. Snæfellsjökull er rómaður fyrir fegurð sína og töfra, og hafa spunnist um hann ýmsar sagnir tengdar andlegum kröftum sem þar eiga að vera sterkir.

Eyðisvæði

Eyðisvæði sem eiga sér merkilega sögu eru t.d. Dritvík, Öndverðarnes og fleiri gamlar verstöðvar og eyðibygðir.

TÆKIFÆRI

Þjóðgarður undir Jökli

S.l. sumar var opnaður þjóðgarður undir Snæfellsökli. Yst á Snæfellsnesi er að finna einstakar náttúruminjar, og afar sérstakt landslag er við rætur Snæfellsjökuls. Hugmyndir eru um að þar verði vistvænt ferðamannasvæði.

Andleg miðstöð

Að Hellnum er vísir að vistvænum ferðamannastað og andlegri miðstöð tengdri Snæfellsjökli.

Vakning í sorpmálum

Sveitarfélögin hafa ákveðið að beita sér fyrir sameiginlegu átaki í sorpmálum.

Umhverfisáttak í Snæfellsbæ

Framfarafélag Snæfellsbæjar stefnir að því að á svæðinu frá Staðarsveit að væntanlegum þjóðgarði vestan Hellna, verði stunduð græn ferðaþjónusta, að allir vegir á svæðinu séu með bundnu slitlagi og að hafið verði áttak í trjárækt.

Stykkishólmur heilsubær

Stykkishólmur hefur möguleika sem heilsubær. Heita vatnið er með mikið af uppleystum efnum sem talin eru hafa góð áhrif á húðina. Þetta gefur möguleika á nýtingu þess til heilsutengdrar þjónustu.

4.6.2.3 Umhverfi í sjávarbyggðum á Vestfjörðum

STYRKUR

Sorpvinnsla á Tálknafirði

Á Tálknafirði hefur verið gert átak í sorpvinnslu, og hefur byggðarlagið forystu á landsvísu í endurvinnslu og jarðgerð úr lífrænum úrgangi.

Staðardagskrá 21

Sjávarbyggðir í sveitarfélaginu Ísafjarðarbæ tengjast vinnu við Staðardagskrá 21. Ísafjarðarbær er þátttakandi í tveggja ára verkefni um Staðardagskrá 21 á Norðurheimskautssvæðinu .

Samvinna um sorphirðu

Nokkur samvinna er um sorphirðu milli sveitarfélaga á norðanverðum Vestfjörðum.

Greiður aðgangur að ósnortinni náttúru

Á Vestfjörðum er víða greiður aðgangur að ósnortinni náttúru. Einkum má nefna Hornstrandir og eyðifirði.

Minjar frá eldri byggð

Víða eru minjar frá eldri byggð og atvinnuháttum.

Veðursæld og skógrækt

Í fjörðunum er víða mikil veðursæld og góð skilyrði til skógræktar, t.d. í Vatnsfirði á Barðaströnd.

Náttúrufegurð

Mikil náttúrufegurð er víða á Vestfjörðum, og má þar nefna Rauðasand, Látrarbjarg og Hornstrandir.

VEIKLEIKAR

Lítill áhersla á umhverfismál

Í sumum sjávarbyggðum mætti áhersla á umhverfismál vera meiri.

ÓGNANIR

Snjóflóðahætta

Snjóflóðahætta er t.d. í Bolungarvík, Flateyri og víðar, t.d. á vegum. Deilur eru um uppkaup húsa vegna snjóflóðavarna í Bolungarvík.

TÆKIFÆRI

Góð ímynd fyrir umhverfismál

Tálknafjörður hefur góða möguleika á að skapa sér góða ímynd fyrir áherslu á umhverfismál.

Aukin skógrækt

Víða er góð aðstaða til skógræktar, þar sem firðir eru djúpir og nokkuð gott skjól. Þar má nefna Dýrafjörð, Þingeyri o.fl. Annars staðar má auka skógrækt með vali á harðgerum seltuþolnum tegundum.

4.6.2.4 Umhverfi í sjávarbyggðum á Norðurlandi

STYRKUR

<i>Fegrun bæja/þorpa</i>	Í sjávarbyggðum á Norðurlandi hefur víða verið áttak í fegrun þeirra.
<i>Sorpvinnsla á Siglufirði</i>	Sorpvinnsla er í nokkuð góðu lagi á Siglufirði.
<i>Staðardagskrá 21</i>	Siglufjörður er nokkuð sterkur í Staðardagskrá 21, og margar fleiri sjávarbyggðir taka þátt í henni.
<i>Greiður aðgangur að ósnortinni náttúru</i>	Á Norðurlandi er víða greiður aðgangur að ósnortin ni náttúru. Nefna má skagana og fjallendi þeirra, eyðifirði o.fl.
<i>Veðursæld</i>	Í Eyjafirði og víða í Suður-Þingeyjarsýslu er mikil veðursæld.
<i>Náttúrufegurð</i>	Í Skagafirði, Eyjafirði og víða í Suður-Þingeyjarsýslu er mikil náttúrufegurð. Hvítserkur er náttúruperla, og ekki er lan gt í Mývatnssveit, Þjóðgarðinn í Jökulsárgljúfrum og Vaglaskóg, sem er næst stærsti skógur landsins.
<i>Sögustaðir</i>	Margir sögustaðir eru á Norðurlandi, og má þar nefna Hóla í Hjaltadal, Flugumýri og Örlygsstaði í Skagafirði og Grund í Eyjafirði. Merkar fornleifar frá landnámsöld hafa fundist í Eyjafirði, á Gásum og í nágrenni Dalvíkur.
<i>Eyðisvæði</i>	Sem dæmi um eyðisvæði, sem eiga sér merkilega sögu, má nefna Drangey, Fjörðu o.fl.

ÓGNANIR

<i>Engin sátt um sorpurðun</i>	Mikil óvissa er varðandi sorpeyðingu í Eyjafirði og engin sátt um sorpurðun á einum stað.
<i>Snjóflóðahætta</i>	Snjóflóðahætta er á Siglufirði og Ólafsfirði.

TÆKIFÆRI

<i>Aukin skógrækt</i>	Góð aðstaða er til skógræktar víðast á Norðurlandi.
<i>Sorpurðun í Skagafirði</i>	Í Skagafirði er unnið að því að skapa nýtt sorpurðunarsvæði.

4.6.2.5 Umhverfi í sjávarbyggðum á Austurlandi

STYRKUR

Fegrun bæja/þorpa

Á Seyðisfirði hefur verið gert nokkurt átak í fegrun tengt ferðamennsku (Norrænu). Á Fáskrúðsfirði (Búðum) og Reyðarfirði eru veggmálningar til skrauts á húsgöflum.

Staðardagskrá 21

Sjávarbyggðirnar Hornafjörður og Fjarðarbyggð taka þátt í Staðardagskrá 21. Fjarðarbyggð er í forystusveit íslenskra sveitarfélaga hvað þetta varðar og var þriðja sveitarfélag landsins til að samþykkja Staðardagskrá 21.

Samvinna um sorphirðu

Víðtæk samvinna er um sorphirðu á Austurlandi.

Greiður aðgangur að ósnortinni náttúru

Á Austurlandi er víða greiður aðgangur að ósnortinni náttúru. Einkum má nefna strandlengju og fjallendi Austfjarða, Fljótsdalsheiði, Eyjabakka og Lónsöræfi, og stutt er á hálendið.

Veðursæld og skógrækt

Á Austurlandi er mikil veðursæld og góð skilyrði til skógræktar. Oft er mestur hiti á landinu á Austfjörðum.

Náttúrufegurð

Mikil náttúrufegurð er víða á Austfjörðum, t.d. á Borgarfirði eystri og Loðmundarfirði. Ekki er langt í náttúruperlur, eins og Snæfell og Herðubreiðarlindir.

Eyðisvæði sem eiga sér merkilega sögu

Sem dæmi um eyðisvæði, sem eiga sér m erkilega sögu, má nefna Loðmundarfjörð, Víkur í Borgarfjarðarhreppi, Viðfjörð, Hellisfjörð og Vöðlavík.

Greiður aðgangur að stærsta skógi landsins

Hallormsstaðaskógur er stærsti skógur landsins.

ÓGNANIR

Náttúruhamfarir

Snjóflóðahætta er á nokkrum fjarðanna, og hafa þau valdið manntjóni.

Mengun frá fyrirhugaðri stóriðju í Reyðarfirði

Ýmsir telja að umhverfisógnun stafi frá fyrirhuguðu álveri við Reyðarfjörð.

Klofningur um umhverfismál

Neikvæð umræða og deilur um virkjanir hafa valdið klofningi og neikvæðri afstöðu til umhverfismála á Austurlandi.

TÆKIFÆRI

Bætt aðgengi að Hálendi

Með vegagerð tengdri fyrirhuguðum virkjunum batnar aðgengi almennings að hálendinu.

Austurlandsskógar

Fjármagn til Austurlandsskóga hefur verið aukið og njóta ýmsar sjávarbyggðir góðs af því.

4.6.3. Staða umhverfis- og skipulagsmála á landsbyggðinni

Bjarki Jóhannesson

Með umhverfi er hér annars vegar átt við byggt umhverfi, gerð þess og afleiðingar, og hin s vegar náttúrulegt umhverfi. Maðurinn getur með ýmsu móti haft áhrif á fyrri þáttinn, en lítil áhrif á þann síðari. Ekki hefur verið gerð athugun á mikilvægi umhverfis á búsetu fólks hérlandis, en erlendar kannanir sýna að það skiptir í auknum mæli máli fyrir fólk og er hluti af hinu nýja gildismati, sem áður hefur verið vikið að.

Rannsóknir sýna að ýmsir umhverfisþættir hafa áhrif á okkur, svo sem ljós og litir, efnasamsetning andrúmsloftsins, rými, efni, form, hljóð og útsýni. Rannsóknir danska félagsfræðingsins Ingrid Gehl (1971) sýna m.a. að ýmsir þættir í umhverfinu hafa áhrif á vellíðan okkar. Hún telur hér upp: *samskipti*, að horfa á, hlusta á og tala við aðra, að framkvæma hluti með öðrum; *einangrun*, að geta dregið sig frá öðrum og ytri áhrifum; *upplifun*, að sjá, heyra og upplifa; *virgni*, að vera virkur, skapa og koma einhverju til leiðar; *leikur*; *skynjun*, að þekkja umhverfi sitt og geta staðsett hluti í því; *tengsl*, að tengja sjálfan sig einhverju í umhverfinu, að vera hluti af því; og *fagurfræði*, að móttaka örvun sem talin er falleg. Þessar þarfir samsvara efri þrepum Maslow pýramídans sem getið var um í kafla 4.3.3. Gehl tekur fram að ekki séu allir á eitt sáttir um mikilvægi þessara þátta, en niðurstöður hennar sýna að ef fólk er án þeirra langan tíma geti það haft áhrif á geðheilsu þess og virka samfélagsvirkni.

Mat á *fagurfræði* hins byggða umhverfis er að mestu leyti huglægt, en ýmsar kenningar eru til um hina ýmsu þætti þess. Settar hafa verið fram margar skilgreiningar á góðum arkitektúr og skipulagi, allt frá útgáfu bókar austurríska arkitektsins Camillo Sitte "The Art of Building Cities" árið 1889. Danski arkitektinn Steen Eiler Rasmussen (1962) talar um samspil forms og rýmis, skala og hlutföll, takt, yfirborð, efni og lit. Á tímum funksjonalismans (notagildisstefnunnar) var mikil áhersla lögð á samspil forms og notagildis, en frá þessu er horfið með "postmóðernismanum", þar sem meiri áhersla er lögð á eigið gildi formsins og tengsl við sögu og menningu. Einnig hefur verið talað um byggðarlandslag, og er framlag breska arkitektsins Gordon Cullen þar þekktast. Cullen (1961/1971) talar um byggðarskipulag sem "list tengsla og samspils umhverfisþátta", svo sem bygginga, gróðurs, náttúru, vatns, umferðar, auglýsingaskilta o.s.frv. *Staðareiginleikar* eru þættir eins og rýmismyndun, útsýni og flæðiseiginleikar við hreyfingu um umhverfið. Cullen fjallar einnig um "*innihald*" og *dýpt* umhverfisins, svo sem samspil forgrunns og bakgrunns, hæðarmun, tengsl við fjarlægð hlut eða landslag o.fl. Loks fjallar Cullen um ýmsa deilipætti umhverfisins.

Tengsl við *sögu og menningu* eru mikilvæg fyrir umhverfi bæja og sveita. Skilningur fólks hefur vaknað fyrir því að mikil verðmæti eru oft fólgin í eldri byggð og að best er að varðveita samfellda byggð sem heild og halda þar með þeim einkennum, sem myndað hafa ramma um líf fyrri tíma. Jafnframt því að hafa menningarsögulegt gildi getur þetta haft efnahagslegt gildi í tengslum við ferðaþjónustu, sem er að verða mikil tekjulind ýmissa sveitarfélaga. Heilsteypt, vel varðveitt umhverfi frá fyrri tímum vekur oft áhuga ferðamanna, einkum ef hægt er að tengja það menningarsögu staðanna eða sögulegum atburðum. Vel varðveitt menningarumhverfi er því einn af þeim þáttum sem eru mikilvægir fyrir byggðapróun.

Auk þessa má telja *snyrtileika* til gæða byggðs umhverfis. Það á m.a. við frágang á lóðum, atvinnusvæðum, hafnarsvæðum og opnum svæðum bæjanna. Lítið hefur verið hugað að fagurfræðilegum atriðum við uppbyggingu margra sjávarbyggða. Annað hvort hefur því ekki verið sinnt í skipulagi þeirra, eða ekki fylgt eftir. Á uppgangstímum er mest hugsað um nýju svæðin, en þau eldri gleymast. Þegar hægir á framkvæmdum lifir þessi hugsun áfram. Gömul hús drabbast niður en ný byggð í staðinn. Opin svæði eru oft vanhirt og frágangi lóða á atvinnusvæðum er oft áfátt. Víða skortir á frágang hafnarsvæða. Gera ber átak í að vekja áhuga

almennings á fegrun umhverfis í bæjum til að markaðssetja svæðin sem aðlaðandi til búsetu og ferðamennsku. Ef ekki tekst að vekja áhuga yfirvalda og íbúa á fegrun bæj a og umhverfismálum rýrir það áhuga fólks á búsetu í þeim og möguleika þeirra í ferðaþjónustu.

Þá ber að telja hreinlætismál og svo nefnd *umhverfismál*, eins og sorphirðu og frárennsli. Ýmsir kvarta yfir “peningalykt” frá loðnubræðslum. Sorpvinnsla sjávarby ggðanna er víða í ólestri. Samvinna um sorphirðu færast þó í vöxt, t.d. er sameiginlegur urðunarstaður fyrir allt Vesturland og annar fyrir Eyjafjörð. Frárennsli bæjanna nær skammt út fyrir flæðarmálið og veldur óþrifnaði og mengun á stöðum sem ekki hreins ast af straumum, einkum í djúpum innfjörðum. Sveitarfélög á Íslandi standa nú frammi fyrir að byggja fráveitumannvirki sem fullnægja kröfum Evrópusambandsins um fyrsta stigs hreinsun fyrir árið 2005. Bygging þessara mannvirkja er kostnaðarsöm fyrir minni sveitarfélögin. Fáar athuganir eru til um áhrif skólpmengunar frá litlum byggðarlögum á lífríkið, en Heilbrigðiseftirlit Vestfjarða vinnur nú að rannsókn á umhverfisáhrifum skólps frá litlum sveitarfélögum á svæðum sem ekki eru viðkvæm. Verkefnið er unnið í samvinnu við Náttúrustofu Vestfjarða og Heilbrigðiseftirlit Norðurlands vestra og er enn í vinnslu. Fyrstu niðurstöður benda ekki til mengunar. Með átaki í sorpmálum og fráveitumálum geta þau sveitarfélög sem illa standa orðið umhverfisvænni en nú er og laðað til sín íbúa og ferðamenn. (Verkefnið Búum til betri byggð, 2000).

Skilningur á *sjálfbærri þróun* hefur aukist mjög á síðari árum. Markmiðið er að hver kynslóð skilji við umhverfi sitt a.m.k. í jafn góðu ástandi og hún tekur við því. Í því felst m.a. skynsamleg nýting óendurnýjanlegra náttúruauðlinda, endurnýting þar sem þess er kostur, mengunarvarnir og góð umgengni við land og náttúru. Endurvinnsla er möguleg í flestum stærri þéttbýlisstöðum, en auka þarf kynningu meðal fólksins og minnka kostnaðinn. Þar sem hitaveitumöguleikar eru fáir er hugsanlega hvatning til endurnýtingar sorpsins meiri og það nýtt sem dýrmæt orka. Á Vestfjörðum er sorpbrennsla nýtt til húshitunar í Ísafjarðarbæ, og áform eru um slíkt í Vesturbyggð og á Tálknafirði. (Verkefnið B úum til betri byggð, 2000).

Náttúrulegt umhverfi skiptir einnig máli fyrir búsetu fólks. Aðgangur að ósnortinni náttúru er mikilvægur búsetuþáttur, sem og aðgangur að útivistarsvæðum, veðursæld, náttúruvegurð, nálægð við náttúruperlur, tengsl við horfna me nningu, sögustaði o.m.fl. Hér getur maðurinn haft viss áhrif með umhverfis - og minjavernd, skógrækt, landgræðslu og góðri umgengni við landið. Skilyrði til trjáræktar í sjávarbyggðum eru víða slæm vegna veðurfars og seltu. Undantekning eru þó djúpir innfirðir á Vestfjörðum og Austurlandi. Víða má að auka skógrækt með vali á harðgerum seltuþolnum tegundum.

Bygðaskipulag er gerð áætlunar um að hafa áhrif á þróun byggðar. Það getur tekið til landnotkunar, fagurfræði, umferðar- og veitukerfa, atvinnuþátta og félagslegra þátta samfélagsins. Allt landið er skipulagsskylt samkvæmt núgildandi skipulagslögum. Áður fyrr voru áherslur í skipulagsverkefnum fyrst og fremst í þéttbýli er nú eru gerðar auknar kröfur í dreifbýli. Langtímaáætlun um skipulagsvinnu er nú í gildi en öllum sveitarfélögum er skylt að ljúka aðalskipulagsvinnu fyrir árið 2008. Aðalskipulag er í gildi eða í vinnslu á flestum stærri þéttbýlisstöðum. Í dreifbýli og á minni þéttbýlisstöðum er þessu ábótavant. Sama gildir um deiliskipulag. Svæðisskipulag tekur til fleiri en eins sveitarfélags, og víða eru sveitarfélög að vinna að eða farin að huga að sameiginlegu svæðisskipulagi. Með sameiningu sveitarfélaga og stækkun sveitarfélaga hefur aðalskipulag oft leyst svæðisskipulag af hólmi.

Með skipulagi er unnt að hafa áhrif á ýmsa áður nefnda umhverfisþætti. Mikilvægt er þó að skipulag sé meira en áætlun á pappír, heldur verður að skilgreina aðgerðir til að ná markmiðum skipulagsins, og síðan verður að framkvæma þær. Mikilvægt er að skipulag taki mið af fjárhagslegum forsendum, atvinnuþróun og félagslegum þáttum og byggi á fjárhagslega og framkvæmdalega raunhæfum markmiðum. Fyrir framkvæmd skipulagsins er nauðsynlegt að samkomulag sé um þau markmið meðal íbúa og yfirvalda. Þetta hefur leitt af sér auknar krö fur um samráð við íbúa við gerð skipulags.

HELSTU HEIMILDIR

MUNNLEGAR HEIMILDIR VIÐ GREININGU

- **Allir kaflar:** Starfsfólk atvinnuþróunarfélaga á landsbyggðinni.
- **1 Staða sjávarbyggða:** Þórður Skúlason, Samband íslenskra sveitarfélaga.
Gunnlaugur Júlíusson, Samband íslenskra sveitarfélaga.
Sigurjón Pétursson, Samband íslenskra sveitarfélaga.
- **2.1 Sjávarútvegur:** Sigurjón Arason, Rannsóknarstofnun fiskiðnaðarins.
- **2.2 Iðnaður:** Ásgeir Magnússon, Skrifstofu atvinnulífsins á Norðurlandi.
- **2.4 Ferðaþjónusta:** Ferðamálafulltrúar á landsbyggðinni.
Elías Guðmundsson, Ferðamálaráð, Akureyri.
Björn Sigurjónsson, Ferðamálaráð, Akureyri.
- **3 Samgöngur:** Jóhann Guðmundsson, Samgönguráðuneytinu.
- **4.5 Umhverfi:** Stefán Thors, skipulagsstjóri ríkisins.
Stefán Gíslason, Staðardagskrá 2 1.

RITAÐAR HEIMILDIR VIÐ GREININGU

- **Allir kaflar:** Ýmsar fréttir í fjölmiðlum.
Stefán Ólafsson: *Búseta á Íslandi: Rannsókn á orsökum búferlaflutninga*. Bygðastofnun, 1997.
- **1 Staða sjávarbyggða:** *Konur og Karlar*. Hagstofa Íslands, 1997.
- **2.1 Sjávarútvegur:** Birgir Þór Runólfsson: *Sjávarútvegur Íslendinga: Þróun, staða og horfur*. Skýrsla til sjávarútvegsráðherra, 1998. Rannsóknarstofnun Háskólans á Akureyri. Bygðastefna til nýrrar aldar. Bygðastofnun 1998.
- **2.4 Ferðaþjónusta:** Björn Sigurjónsson: *Greining á gistingu eftir landshlutum*. Ferðamálaráð Íslands, Akureyri, óútgefin gögn, 2000.
- **4 Búsetuþættir (allir kaflar):** Verkefnið *Búum til betri byggð*. Samstarfsverkefni atvinnuþróunarfélaganna og Bygðastofnunar um búsetuþætti á landsbyggðinni, 2000.
- **4.4 Menning:** Guðrún Helgadóttir: *Handverk og hönnun*, skrá um handverkshús, óbirt gögn 1999.
Bókafulltrúi ríkisins, óbirt gögn 1999.
- **2.5 Upplýsingatækni, nýsköpun, rannsóknir og þróunarstarf í sjávarbyggðum:** Úttekt á möguleikum á flutningi einstakra verkefna eða st ofnana iðnaðar- og viðskiptaráðuneytisins til landsbyggðarinnar.
PriceWaterhouseCoopers, nóvember 2001.

RITAÐAR HEIMILDIR Í GREINUM

Almennt:

- Stefán Ólafsson: *Búseta á Íslandi: Rannsókn á orsökum búferlaflutninga*. Bygðastofnun, 1997.
- Háskólinn á Akureyri: *Bygðastefna til nýrrar aldar*. Bygðastofnun, 1998.

- *Forsendur byggðaáætlunar 1998 - 2002*. Byggðastofnun, 1998.
- *Byggðir á Íslandi*. Byggðastofnun, 1999.
- *Þingsályktun um stefnu í byggðamálum 1999 - 2001*.

Inngangur: Samfélag sjávarbyggða

- Bærenholdt, Jørgen Ole (1994): Culture, Modes of Life and Settlement Structures in the North Atlantic. Lars Lindquist og Lars Olof Persson (ritstj.): *Northern Perspectives on European Integration*, NordREFO 1994,1, bls. 163-176. Stokkhólmur: Nordic Institute of Regional Policy Research.
- Gísli Pálsson og Paul Durrenberger (1983): Icelandic foremen and skippers: The structure and evolution of a folk model. *American Ethnologist* 10,3:511-528.
- Óðinn G. Óðinsson (1997): Fagur, fagur fiskur í sjó. Hugmyndir Íslendinga um viðskipti með aflakvóta. MA-ritgerð í mannfræði frá Háskóla Íslands.
- Unnur Dís Skaptadóttir (1996): Housework and wage work: Gendered division of labor in modern Icelandic fishing communities. Gísli Pálsson og Paul Durrenberger (ritstj.): *Images of contemporary Iceland*. Everyday lives and global contexts, bls. 87 -105. Iowa City.

1.3 Umfjöllun um stöðu byggðarlaganna

- Paci, Raffaele, University of Cagliari and CRENoS, Cagliari, Italy & Usai, Stefano, DEIS (University of Sassari) and CRENoS, Sassari, Italy (2000): *Externalities, Knowledge Spillovers and the Spatial Distribution of Innovation*. Erindi á ráðstefnu Regional Science Association International, Barcelona.

2.5.3 Upplýsingatækni, nýsköpun, rannsóknir og þróunarstarf í sjávarbyggðum

- European Commission (1995): Green Paper on Innovation. Evrópusambandið.
- Ríkisstjórn Íslands (1996): *Framtíðarsýn ríkisstjórnar Íslands um upplýsingasamfélagið*.
- Davidson, James D., Rees -Mogg, William (1997): *The Sovereign Individual: The Coming Economic Revolution and How to Survive in it*. Pan Books, London.
- Fyrirtækið Aflvaki o.fl. (1999): *Rekstrarumhverfi á Íslandi*.
- Guðbrandur Sigurðsson (1999): *Þekkingarfyrirtæki í sjávarútvegi*. Erindi á málþingi Háskólans á Akureyri og Rannsóknarráðs Íslands um þekkingarþróun og byggðapróun.
- Rögnvaldur Ólafsson (1999): *Möguleikar nýsköpunar á landsbyggðinni*. Erindi á málþingi Háskóla Íslands um framtíð búsetu á Íslandi.
- Fischer, Manfred M., Wirtschaftsuniversität Wien, & Varga, Atilla, Austrian Academy of Science (1999): *Technological Innovation and Interfirm Cooperation*. Erindi á ráðstefnu Regional Science Association International, Dublin.

3.3 Samgöngu- og fjarskiptamál á landsbyggðinni

- European Commission (1994): *Europe 2000+: Cooperation for European Territorial Development*. Evrópusambandið.
- European Commission (1999): *ESDP - European Spatial Development Perspective: Towards Balanced and Sustainable Development of the territory of the European Union*. Evrópusambandið.
- Samgönguráðuneytið (1999): *Framtíðarskipan hafnarmála*, áfangaskýrsla sept. 1999.
- Ponce, Tomaz, Azores University, Portugal (1999): *Internal and External Linkages of the Information Society, the Paradigm of Small and Remote Universities*. Erindi á ráðstefnu Regional Science Association International, Dublin.

- Seidel, Karsten: The European Regional Information Society Association (1999): *Building the Information Society in the Regions: People, Networks, Clusters?* Erindi á ráðstefnu Regional Science Association International, Dublin.
- Traxler, Johannes, University of North Carolina, USA (1999): *From the Space of Flows to a New Business Geography: The Internet, Firm Location and Clustering*. Erindi á ráðstefnu Regional Science Association International, Dublin.

4.2.3 Húsnæðismál í sjávarbyggðum

- Fasteignamat ríkisins 1999: *Markaðsstuðlar íbúðarhúsnæðis*. Óbirt gögn.
- Félagsmálaráðuneytið og Íbúðalánasjóður 2000: *Könnun á þörf fyrir leiguhúsnæði*. Reykjavík: Félagsmálaráðuneytið og Íbúðalánasjóður.
- Félagsmálaráðuneytið 1996: *Íbúðaverð á landsbyggðinni*. Reykjavík: Félagsmálaráðuneytið.
- Fjarhitun hf 1997: *Húshitunarkostnaður eftir Byggðasvæðum*. Reykjavík: Byggðastofnun.
- Fjarhitun hf 1999 (a): *Áætlun um lækkun húshitunarkostnaðar skv. tillögum nefndar um byggðamál í tengslum við breytta kjördæmaskipan*. Reykjavík: Byggðastofnun.
- Fjarhitun hf 1999 (b): *Áætlun um lækkun hitunarkostnaðar hjá dýrustu hitaveitum*. Reykjavík: Byggðastofnun.
- Grímur Björnsson og Kristján Sæmundsson 1998: *Jarðhitaleit á köldum svæðum*. Erindi haldið á ársfundi Orkustofnunar 1998. Munnlegar heimildir við uppfærslu á korti.
- Hagstofa Íslands 1999: *Húsaleigukönnun Hagstofu Íslands í mars 1999*. Hagstofa Íslands. <http://www.hagstofa.is/frettir/husalsk.htm>
- Íbúðalánasjóður 2000 (a): *Athugun á fjölda félagslegra íbúða sem ekki hefur tekist að ráðstafa, þ.e. hvorki selja né leigja, skipt eftir sveitarfélögum*. Óbirt gögn.
- Íbúðalánasjóður 2000 (b): *Upplýsingar um Varasjóð viðbótarlána*. Óbirt gögn.
- Nefnd um leigumarkað og leiguhúsnæði 2000: *Greinargerð og tillögur, Verkefni nefndarinnar, Tillögur nefndarinnar, Nefndarstarfið, Stuðningur hins opinbera, Umsögn um húsaleigulög*. Reykjavík: Félagsmálaráðuneytið.
- Nefnd um lækkun kostnaðar við hitun íbúðarhúsnæðis 2000: *Breytingar á framkvæmd niðurgreiðslna á árinu 2000 og atriði sem þarf að skoða til lengri tíma lítið*. Reykjavík: Iðnaðar og viðskiparáðuneyti.
- Orkuráð, Rafmagnsveitur ríkisins og Orkubú Vestfjarða 2000: *Yfirlit yfir niðurstöður samanburðaráætlana um hitun húsa með óniðurgreiddri raforku og jarðhita*. Reykjavík: Orkuráð, Rafmagnsveitur ríkisins og Orkubú Vestfjarða.
- Rekstur og ráðgjöf ehf. 2000: *Félagslegar íbúðir á Vestfjörðum: Nýjar leiðir*. Reykjavík: Félagsmálaráðuneytið og Íbúðalánasjóður.
- Stefán Ólafsson 1997: *Búseta á Íslandi – Rannsókn á orsökum búferlaflutninga*. Reykjavík: Byggðastofnun.
- Verkefnið *Búum til betri byggð* (2000). Samstarfsverkefni atvinnuþróunarfélaganna og Byggðastofnunar um búsetuþætti á landsbyggðinni. http://www.bygg.is/adal/byggda_og_atvthroun/throunarstarf/verkefni/bbb.htm

4.3.3 Félagslegt umhverfi á landsbyggðinni

- Cockerham, W.C. (1998). *Medical sociology*. London: Prentice -Hall.
- Durkheim, E. (1964). *Suicide: A study in sociology*. New York: Free Press
- Ingibjörg R. Magnúsdóttir (1993). *Heilsugæslustöðvar*. Reykjavík: Heilbrigðis- og tryggingarmálaráðuneytið.
- Rúnar Vilhjálmsson (1996). *Íslenskt þjóðfélag og heilsufar*. Heilbrigðisskýrslur, fylgirit 3, 83-96

- Stefán Ólafsson (1997). *Búseta á Íslandi: Rannsókn á orsökum búferlaflutninga*. Reykjavík: Byggðastofnun.
- Verkefnið *Búum til betri byggð* (2000). Samstarfsverkefni atvinnuþróunarfélaganna og Byggðastofnunar um búsetuþætti á landsbyggðinni.
http://www.bygg.is/adal/byggda_og_atvthroun/throunarstarf/verkefni/bbb.htm
- *RITTS verkefnið*, samstarfsverkefni á vegum Evrópusambandsins. Byggðastofnun, 1998.

4.4.3 Staða menntunar á landsbyggðinni

- Þorsteinn Gunnarsson (1999): *Þekkingarsókn á landsbyggðinni*. Erindi um byggðamál á 57. Fundi Sambands íslenskra sveitarfélaga, Reykjavík 27.11.1999
- Ingi Rúnar Eðvarðsson (1999): *Háskólamenntun og búseta*, óbirt grein.
- Verkefnið *Búum til betri byggð* (2000): Samstarfsverkefni atvinnuþróunarfélaganna og Byggðastofnunar um búsetuþætti á landsbyggðinni.
http://www.bygg.is/adal/byggda_og_atvthroun/throunarstarf/verkefni/bbb.htm
- Rannsóknþjónusta H.Í. (2000). *Tilraunaverkefni Leonardo da Vinci á Íslandi*.
- Skúli Thoroddsen (2000). Erindi á ráðstefnunni UT2000.
- Morgunblaðið 26.5.2000 *Framhaldsskólanám á Snæfellsnesi*.
- Fundargerð 167. fundar háskólaráðs Háskólans á Akureyri 3.12.1999
- Lánasjóður íslenskra námsmanna, óbirt gögn 1999.
- Hagstofa Íslands *Skólamál* (<http://www.hagstofa.is>)

4.5.3 Staða menningarmála á landsbyggðinni

- Bjarki Jóhannesson (1992): *The Socio-Cultural Role of City and Neighbourhood Centres in Modern Society*. Doktorsritgerð við Oxford Brookes University .
- Guðrún Helgadóttir: *Handverk og hönnun*, skrá um handverkshús, óbirt gögn 1999.
- Bókafulltrúi ríkisins, óbirt gögn 1999.
- Verkefnið *Búum til betri byggð* (2000): Samstarfsverkefni atvinnuþróunarfélaganna og Byggðastofnunar um búsetuþætti á landsbyggðinni.
http://www.bygg.is/adal/byggda_og_atvthroun/throunarstarf/verkefni/bbb.htm

4.6.3 Umhverfismál á landsbyggðinni

- Sitte, Camillo (1945): *The Art of Building Cities*. Reinhold Publishing Corporation, New York, NY, USA.
- Rasmussen, Steen-Eiler (1962): *Experiencing Architecture*. The MIT-Press, Cambridge MA, USA and London, England,.
- Cullen, Gordon (1961/1971): *The Concise Townscape*. The Architectural Press, London.
- Gehl, Ingrid (1971): *Bo-Miljö. SBI-rapport 71*. Statens Byggeforskningsinstitut, Kaupmannahöfn.
- Bjarki Jóhannesson (1992): *The Socio-Cultural Role of City and Neighbourhood Centres in Modern Society*. Doktorsritgerð við Oxford Brookes University.
- Verkefnið *Búum til betri byggð* (2000): Samstarfsverkefni atvinnuþróunarfélaganna og Byggðastofnunar um búsetuþætti á landsbyggðinni.
http://www.bygg.is/adal/byggda_og_atvthroun/throunarstarf/verkefni/bbb.htm